

KONFERENSIYA

“TA’LIM-TARBIYA JARAYONIGA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMO VA YECHIMLAR”

TALABALAR, MAGISTRRLAR, PEDAGOGLAR UCHUN

+998 97 277 78 01

WWW.REANDPUB.UZ

INFO@REANDPUB.UZ

CYBERLENINKA

BASE

OpenAIRE

Google Scholar

«Ta'lim-tarbiya jarayoniga innovatsion yondashuvlar. Muammo va yechimlar»
mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy 10-sonli online konferensiya

«INTELLECT EDUCATION OFFICIAL»
NODAVLAT TA'LIM MUASSASASI

«TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGA
INNOVATSION YONDASHUVLAR.
MUAMMO VA YECHIMLAR» MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
**10 -SONLI ONLINE
KONFERENSIYASI**

10-SON, 1-JILD OKTABR- 2022 1-QISM

WWW.REANDPUB.UZ

EDITOR IN CHIEF

ABDURAHMONOV ABDUSHOKIR ABDUKARIMOVICH

PREPARING FOR PUBLISHING

HAKIMOVA AZIZA XAYDARALIYEVNA

BOSH MUHARRIR

ABDURAHMONOV ABDUSHOKIR ABDUKARIMOVICH

NASHRGA TAYYORLOVCHI

HAKIMOVA AZIZA XAYDARALIYEVNA

TAHRIR KENGASH A'ZOLARI

ABIDOV IBROXIMJON

Namangan muxandislik-texnologiya instituti Kimyo kafedrasida dotsenti

SHODMONKULOV ZOXIR ABDURAXIMOVICH

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat institutining «Mashinashunoslik va servis xizmati» kafedrasida katta o'qituvchisi

SHARIPOVA SAODAT TURSUNBAEVNA

Toshkent farmatsevtika institutining «Dori vositalarining sanoat texnologiyasi» kafedrasida dotsent v/b

RAXIMOVA OYGUL RAXIM QIZI

Toshkent farmatsevtika institutining «Dori vositalarining sanoat texnologiyasi» kafedrasida dotsenti

RADJABOV NASIR NASIMOVICH

O'R Jamoat xavfsizligi universiteti Tillarni o'rganish kafedrasida professori

AXMEDOV OYBEK SAPORBAEVICH

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti ingliz tilini o'qitish metodikasi kafedrasida professori, filologiya fanlari doktori

XODJAYEVA NODIRAXON ABDURASHIDOVNA

SamDU, Iqtisodiyot fakulteti, iqtisodiy nazariya kafedrasida dotsent

ABDUVALITOV NURJAN BURANOVICH

«Qozoq tili va adabiyoti» kafedrasida katta o'qituvchisi

ABDUVALITOV YERGASH BURANEVICH

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti qozoq tili va adabiyoti kafedrasida mudiri

KOSHANOVA BIBIGUL TURGANBAEVNA

Toshkent kimyo-texnologiya instituti noorganik moddalar kimyoviy texnologiyasi kafedrasida katta o'qituvchisi

ILHOMOV ZIYOVUTDIN ADXAMOVICH

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Tarix fanlari nomzodi (dotsent)

MULLAEV DILSHOD AXMATOVICH

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Biologiya kafedrasida dotsent v.b

AZIMOV IBRAGIMJON TOSHPULATOVICH

Toshkent davlat pedagogika universiteti «Biologiya» kafedrasida mudiri

SAIDOVA MARHABO HABIBULLO QIZI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Iqtisodiy xavfsizlik kafedrasida katta o'qituvchisi

«Ta'lim-tarbiya jarayoniga innovatsion yondashuvlar. Muammo va yechimlar» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy 10-sonli online konferensiya

ЗАМОНАВИЙ ИНВЕСТИЦИОН КОНЦЕПЦИЯЛАРНИ ЛОЙИҲА БОШҚАРУВИДАГИ АҲАМИЯТИ

Аллаберганов Сирожали Сахатович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил тадқиқотчиси

Ўзбекистон Республикаси Президенти бошчилигида олиб борилаётган ислохотларни амалга оширишда илм фанни ривожлантиришнинг долзарблиги ошиб бормоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2020 йилнинг 29 октябрида қабул қилинган “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги №-6097-сонли Президент Фармони мамлакатимизда илм-фанни ривожлантиришга давлат даражасида эътибор қаратаётганлигини билдиради¹.

Илм-фанни ривожлантириш янги инновацион ғоялар шаклланишига ва амалиётда янгидан-янги ишлаб чиқариш линияларини ташкил этишга олиб келади. Бу эса мавжуд капитални янада самарали тақсимлаш, харажатларни оптималлаштириш орқали фойдани кўпайтиришга сабаб бўлади.

Иқтисодиётни ривожлантиришда инвестицияларни жалб этиш, инвестицион лойиҳаларни самарали бошқаришда ҳам илм-фан ютуқларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун илмий тадқиқотларимизда инвестицион соҳага бағишланган илмий ишлар ва уларда акс эттирилган ғояларни таҳлил қилишимиз, миллий иқтисодиётимизга фойдали жиҳатларини трансформация қилиш масалаларини кўриб чиқамиз.

Бугунги кунда капитални бошқариш, инвестициялар ва инвестицион лойиҳалар бўйича кўплаб концепциялар ишлаб чиқилган. Уларни таҳлил қилиш орқали иқтисодиётимизнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб илмий таклифлар бериш имконияти пайдо бўлади.

Америкалик иқтисодчи Герберт Саймон томонидан таклиф этилган “Мулкдорлар иқтисодий манфаатларининг устуворлиги” концепцияси кишиларнинг иқтисодий хулқ-атворини ўрганиш орқали мулкдорлар манфаатларини ҳисобга олиш бўйича илмий қарашларни қамраб олган². Ушбу концепциясининг моҳияти мулкдорлар қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда, корхонанинг бозор қийматини максимал даражада оширишга қаратилганлигидир. Бозор иқтисодиётига ўтишда мулкдорлар манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг хатти-ҳаракатларини бошқариш орқали инвестицион лойиҳа асосида ташкил этаётган корхоналарнинг ҳам бозор қийматини максимал даражада оширишга шароит яратади.

Замонавий инвестицион концепциялар ичида Чикаго иқтисодиёт мактаби олими Френк Найтнинг “Рентабеллик ва риск ўртасидаги боғлиқлик” концепцияси ҳисобланади³. Ушбу концепция инвестицион фаолиятда рискларни баҳолаш орқали даромадларни режалаштириш мумкинлигини ва оптимал инвестицион қарорлар

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йилнинг 29 октябридаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги №-6097-сонли Фармони

² Саймон Г. А. Теория принятия решений в экономической теории и в науке о поведении // Вехи экономической мысли Т.2. Теория фирмы / Под ред. В. М. Гальперина — СПб.: Экономическая школа, 2000 — С. 54—72. — 534 с. — ISBN 5-900428-49-4 (англ. Theories of decision-making in economics and behavioral science, 1959)

³ Frank H. Knight, PhD, Risk, uncertainty and profit, Reprints of economic classics, New York 1964 445 p.

кабул қилиш мумкинлигини исботлаб берган. Юртимизда амалга ошириладиган инвестицион лойиҳаларни режалаштиришда рискларни тўғри баҳолаш уларнинг зарарли таъсирини камайтиришга ва фойдани кўпайтириш учун имкониятни оширишга олиб келади.

1958 йилда Франко Модильяни ва Мертон Миллерлар томонидан таклиф этилган “Капитал таркиби концепция”си корхона томонидан ўз капитали ва қарз капиталининг нисбати унинг бозор қиймати кўрсаткичига таъсир қилиш механизмига асосланади⁴. Ушбу концепция ҳам нафақат фаолият кўрсатаётган корхоналар балки янги ташкил этилаётган инвестицион лойилар бўйича ташкил этилаётган корхоналарнинг бозор қийматини оширишда муҳим аҳамият касб этадиган илмий ғоя ҳисобланади. Ушбу концепцияни таҳлил қилиш орқали инвестицион лойиҳаларда нафақат ўз капитали, балки қарз капиталидан самарали фойдаланиш бўйича муҳим таҳлиллар ўтказиш ва самарали бошқарув қарорларини қабул қилишга эришиш мумкин.

Инвестицион лойиҳаларни амалга оширишда даромадни ҳисоблашни янада такомиллаштириш, фоиз ставкасининг аҳамияти тўғрисида Америкалик иқтисодчи Ирвен Фишернинг 1930йилда ёзилган “Фоиз теорияси” (Theory of Interest, 1930) асари муҳим аҳамият касб этади⁵. Фишер ушбу асарида инвестицион масалалар бўйича қарор қабул қилишда реал даромадларни қандай аниқлашнинг ечимларини кўрсатиб ўтган. Бугунги кунда Ирвен Фишер томонидан таклиф этилган усуллар янада такомиллаштирилган бўлиб бир қатор масалаларни ечишда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Фишернинг илмий ғояларини Джон Хиршлейфер такомиллаштирган. У ўзининг “Оптимальная инвестиция қарорлари назарияси”⁶да пул маблағларини дисконтлаш масалалари ва улар орқали пулнинг “ҳозирги” ва “келгусидаги” қийматлари ўртасидаги фарқни тушунтириб берган. Айтиб пул ўтиш лозимки, инвестицион лойиҳаларни ишлаб чиқиш, молиялаштириш ва уларни бошқаришда пул оқимларини дисконтланган қиймат орқали ҳисоблаш натижада оптималь ечим топиш янада осонлашади.

Замонавий инвестицион концепциялар бугунги кунгача ҳам ҳар қандай соҳани ривожлантиришда асосий назарий асос бўлиб қолмоқда. Юқоридаги концепциялардан келиб чиқиб, инвестицион лойиҳаларни бошқаришда методологияни ишлаб чиқишда қуйидаги элементларни ўз ичига олган комплекс таҳлилий усулдан фойдаланишни тавсия этамиз:

1. Инвестицион лойиҳалар доирасида тузиладиган шартномаларни бошқариш;
2. Инвестицион лойиҳалар доирасида шериклар билан алоқаларни бошқариш;
3. Инвестицион лойиҳалар доирасида инсон ресурсларини бошқариш;
4. Инвестицион лойиҳалар доирасида лойиҳа сифатини бошқариш;
5. Инвестицион лойиҳалар доирасида рискларни бошқариш;
6. Инвестицион лойиҳанг қийматини баҳолаб бориш;

⁴ Modigliani, F., Miller, M. (1958), The cost of capital, corporation finance and the theory of investment, The American Economic Review, 3(48) (1958) 261–297.

⁵ Irving Fisher, The Theory of Interest, as determined by Impatience to Spend Income and Opportunity to Invest it (New York: Macmillan, 1930).

⁶ J. Hirshleifer, On the Theory of Optimal Investment Decision, Journal of Political Economy, Vol. 66, No. 4 (Aug., 1958), pp. 329-352 The University of Chicago Press

7. Инвестицион лойиҳалар доирасида сарф қилинган харажатларни бошқариш;
8. Инвестицион лойиҳани амалга оширишда белгиланган вақт меъёрларини назорат қилиб бориш.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ҳар бир инвестицион лойиҳани режалаштириш, амалга ошириш ва бошқаришда юқорида қайд этилган инвестицион концепциялардан фойдаланиш натижасида иқтисодиётимизни ривожлантиришда белгиланган натижаларга эришишимиз мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йилнинг 29 октябридаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги №-6097-сонли Фармони;
2. Саймон Г. А. Теория принятия решений в экономической теории и в науке о поведении // Вехи экономической мысли Т.2. Теория фирмы / Под ред. В. М. Гальперина — СПб.: Экономическая школа, 2000 — С. 54—72. — 534 с. — ISBN 5-900428-49-4 (англ. Theories of decision-making in economics and behavioral science, 1959);
3. Frank H. Knight, PhD, Risk, uncertainty and profit, Reprints of economic classics, New York 1964 445 p.;
4. Modigliani, F., Miller, M. (1958), The cost of capital, corporation finance and the theory of investment, The American Economic Review, 3(48) (1958) 261–297.;
5. Irving Fisher, The Theory of Interest, as determined by Impatience to Spend Income and Opportunity to Invest it (New. York: Macmillan, 1930);
6. J. Hirshleifer, On the Theory of Optimal Investment Decision, Journal of Political Economy, Vol. 66, No. 4 (Aug., 1958), pp. 329-352 The University of Chicago Press.

TUPROQNING BIOLOGIK FAOLLIGIDA MIKROORGANIZMLAR ROLI

Qo'qon davlat pedagogika insituti

Usmonov Saminjon Olimovich

Qo'qon davlat pedagogika insituti

Usmonov Ilyosxon Yunusovich

ANNOTATSIYA Maqolada tuproqlarda mikroorganizmlarning xillari , faoliyati tuproqning unumdorligini oshirishdagi roli, simbiotik munobatlar, azotofiksatsiya, ammonifikatsiya nitrifikatsiya jarayonlari haqida ilmiy ma'lumotlar berildi .

Kalit so'zlar: Mikroorganizm , aeroblar , anaeroblar , saprofitlar , simbioz , mikoriza , azotofiksatsiya , ammonifikatsiya , nitrifikatsiya .

ABSTRACT The article provides information on the types of microorganisms, their role in increasing soil fertility, symbiotic relationships, azotofixation, ammonification and nitrification processes.

Keywords: Microorganism, aerobes, anaerobes, saprophytes, symbiosis, mycorrhiza, azotofixation, ammonification, nitrification

KIRISH Ma'lumki, yer yuzida turli tuman tirik organizmlar yashaydi va ularning har biri o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, biosenozda o'z orniga ega , Bularning orasida mikroorganizmlarning ahamiyati beqiyosdir.Ularning xilma-xilligi , yashash tarsi va faoliyati o'rganilganda juda ko'plab xususiyatlarga ega ekanligi aniqlangan.Jumladan, o'simliklarni eng muhim hisoblangan azot yoki fosfor bilan ta'minlash qobiliyati mavjud. O'simlik ildizlarida havodagi molekulyar azotni biologik azot (bioazot)ga aylantirib bera oladigan juda ko'plab bakteriyalar yashaydi.

Ular umumiy nom bilan azot o'zlashtiruvchi bakteriyalar deb nomlanadi. Tuproqda bu bakteriyalar qanchalik ko'p bo'lsa tuproq shunchalik unumdor, hosildorlik shunchalik yuqori bo'ladi.

Tuproqda juda ko'p mikroorganizmlar uchraydi, ya'ni 1 g tuproqda millionlab yoki milliardlab mikroorganizmlar bo'ladi.Havo va suvga qaraganda bu ancha ko'p.Tuproqda turli tuman bakteriyalar , aktinomitsetlar , achitqilar , suvo'tlari va soda hayvonlar mavjud bo'lib olimlarning hisoblashlaricha haydalgan gektar yerning 25 sm chuqurlikkacha bo'lgan qatlamida 3-5 tonnagacha bakteriya uchrar ekan.Bakteriyalarning tuproqda tarqalishi tuproqning xususiyatiga bog'liq Tuproqqa tushgan o'simlik va hayvonlar qoldig'i hisobiga mikroorganizmlar juda ko'payib ketadi.Tuproqdagi mikroorganizmlar soni tuproqning turi , fizik-kimyoviy xossalari va iqlim sharoitiga bog'liq holda har xil bo'ladi.Tuproqning yuza qismida mikroorganizmlar soni ko'p bo'lib , pastga tushgan sayin ularning soni kamayib boradi.Mikroorganizmlar 10-15 sm li qatlamda ko'p boladi

,chunki bu yerda quyosh nurlari tik tushmaydi, oziq va namlik yeterlicha bo'ladi. Chuqur qatlamlarda esa bular kam chunki tuproq tabiiy filtr vazifasini bajaradi va bakteriyalarni yer osti suvlariga kam o'tkazadi. O'simlik va hayvon qoldiqlari sellyuloza, pentozalar, kraxmal, pektin moddalar va boshqalarni o'zlashtira oladigan mikroorganizmlar ishtirokida parchalanib, pirovardida karbonat anhidrid bilan suvga aylanadi. Tabiatda azot aylanishida ham mikroorganizmlarning roli katta. Hayvonlar o'ziga zarur azotli birikmalarni o'simlik oqsillaridan hosil qiladi. Hayvon va o'simlik oqsillari bakteriyalar ta'sirida minerallasib, avval ammiakka, keyin nitrit va nitratlarga aylanadi. Ammoniyli tuzlar ham, nitratlar ham yuksak o'simliklar uchun oziq bo'ladi, ular shu tuzlardan foydalanib, o'z tanasida oqsil hosil qiladi Bakteriyalar. boshqa biogen elementlarni ham minerallashtiradi. Ular organik fosfor birikmalarini parchalab, suv havzalari va tuproqda fosforning mineral birikmalarini ko'paytiradi. Bakteriyalar ta'sirida oltingugurtning organik birikmalari ham minerallarga aylanadi. Turli tuman fiziologik guruhga mansub aeroblar, anaeroblar, saprofitlar, nitirifikatorlar, azotofiksatorlar, selyuloza parchalovchilar, oltingugurt bakteriyalari, spora hosil qiladigan va spora hosil qilmaydigan vakillari faoliyati natijasidir. Yil fasllariga qarab mikroorganizmlar soni ham o'zgarib turadi. O'simliklarning ildiz tizimi atrofida bakteriyalar ko'p toplanadi, ularning ko'pchiligi aerob, tayoqchasimon spora hosil qilmaydigan vakillaridir. Bu avlodga mansub bakteriyalar

uglevodlar, organik kislotalarni o'zlashtiradiva bir qator vitaminlarni sintezlash xususiyatiga ham ega. Bu vitaminlarni o'simliklar o'zlashtiradi. Tuproqdagi organik moddalar parchalanganda bakteriyalarning biosenozi almashinib turadi. Avvalo tuproqda tez va oson parchaladigan moddalar bo'lganda, asosan spora hosil qilmaydigan tayoqchasimon bakteriyalar keng tarqaladi, keyinchalik ularning o'rnini spora hosil qiluvchi aerob bakteriyalar egallaydi. Tuproqqa yaxshi ishlov berilganda bakteriyalar sonining oshishi kuzatiladi. Tuproq hosil bo'lish jarayonida tirik organizmlardan bakteriyalar, zamburug'lar, infuzoriyalar, o'simliklarning ildizi va bir qator hayvonlarning roli nihoyqtda katta. Azot qishloq xo'jaligi o'simliklarning hosildorligini oshirishda fosfor, kaliy, kalsiy, magniy, temir, oltingugurt kabi elementlardan ham yuqori o'rin egallaydigan asosiy element hisoblanadi. Ammo azotning molekulyar holati o'simliklarga to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirila olmaydi. Asosan uning minerallasgan shaklini o'simliklar o'zlashtiradilar xolos. Aynan tuproqda ham mineral shakli mavjud, boshqa shakllari havoga uchib ketadi. Shu sababli tuproqdagi azotning bir holatdan ikkinchi holatga o'tib turishi o'simlik oziqlanishi uchun ahamiyatlidir. Azot toplovchi mikroorganizmlar azotofoksatirlar-atmosferadagi molekulyar azotni o'zlashtiruvchi va uni organik birikmalarga o'tkazuvchi mikroorganizmlar bo'lib ular dukkakli o'simliklar bilan simbioz hayot kechiruvchi *Phisobium* turkumiga mansub bakteriyalardir. Dukkakli o'simliklar ekilgan har bir gektar maydonda yiliga 100–250 kg va undan ortiq atm. azoti to'planadi. Beda ildizida to'plangan biologik azot tuproq unumdorligini oshiradi, tuproq tarkibidagi chirindi miqdorini ko'paytiradi, tuproqning gidrolitik kislotaligini pasaytiradi. Dukkaksiz o'simliklar ildizida tunganaklar hosil qiluvchi aktinomitsetlar ham Azot to'plovchi

mikroorganizmlar hisoblanadi. Tuproqda va suv havzalarida erkin yashovchi sporal anaerob bakteriya – klostridium, aerob sharoitda yashovchi mikroorganizmlar – azotobakter, oligonitrofillar ham azot to‘plovchi faol mikroorganizmlarga kiradi. Ko‘k-yashil suvo‘tlarning ko‘pchilik turlari (Nostoc, Anabaena va boshqalar), ayrim to‘q-qizil oltingugurt bakteriyalar va yashil bakteriyalar ham aktiv Azot to‘plovchi mikroorganizmlardir. Azot to‘plovchi ko‘k-yashil suvo‘tlarning 80 turi ma‘lum bo‘lib, 45 turi O‘rta Osiyo tuproqlari va suv havzalarida tarqalgan. Ayrim zamburug‘ turlari, achitqilar, spiroxetlar va boshqa ham atm. azotini to‘plashda ishtirok etadi. Azot to‘plovchi mikroorganizmlar tabiatda azotning aylanishida, xususan o‘simlikni o‘zlashtira olish mumkin bo‘lgan azot bilan ta‘minlashda, ya‘ni atm. azotini o‘simliklar foydalanadigan ko‘rinishga keltirishda katta ahamiyatga ega. Xulosa qilib aytganda Molekulyar azotni o‘zlashtiruvchi mikroorganizmlar ahamiyati nihoyatda katta. Atmosferadagi azot zahirasi bitmas -tuganmas bo‘lib yerning 1 km sathidagi havoda 8 mln tonna azot mavjud bo‘lib osimliklar tomonidan o‘zlashtirila olinmaydigan bu azot mikroorganizmlar tomonidan o‘zlashtiriladi va o‘simliklar uchun maqbul holatga keltiriladi. Azotobakteriyalarning turli xillari : oltingugurt bakteriyalari , qizil (purpur) bakteriyalar sianobakteriyalar va boshqalarning faoliyati natijasida bu jarayon boradi. O‘simlik va mikroorganizmlarning simbiozi natijasi bo‘lgan bu jarayon ahamiyatlidir . Ektosimbioz shaklida (mikroorganizm o'simlik tashqarisida joylashgan joyda) yoki endosimbiozda (mikroorganizm o'simlikda bo'lgan joyda) o'simliklar bilan, xususan dukkakli va o'tlar bilan simbiyotik assotsiatsiyalarni o'rnatishga qodir bo'lgan boshqa azotni biriktiruvchi mikroorganizmlar mavjud. Quruq ekotizimdagi turg'un azotning ko'p qismi avlod bakteriyalarining simbiyotik assotsiatsiyasidan kelib chiqadi Rhizobium, Bradyrhizobium, Sinorhizobium, Azorhizobium, Allorhizoium Y Mesorhizobiumlar simbiozi Ammonifikatsiya – oqsil, amonikislotalar va boshqa tarkibida azot saqlovchi moddalarning parchalanishi natijasida ammiak hosil bo‘lishi jarayondir. Bu jarayonni azot minerallashuvi deb ham aytiladi. Chunki hosil bo‘lgan ammiak yana nitrifikatsiyalovchi bakteriyalar yordamida mineral holatga aylantiriladi. Oqsillarning aerob, anaerob bakteriyalar, zamburuglar ishtirokida ammonifikatsiyaga uchrashi aniqlangan. Bu jarayonda alohida aktivlik namoyon qiluvchi mikroorganizmlarga Pseudomonas oilasi vakillari, basillalar oilasi vakillari mansub . Nitrifikatsiya – tuproq, go‘ng, suvda organik moddalar parchalanishidan hosil bo‘lgan ammiakning oksidlanib nitrit va keyin nitratlarga aylanishi jarayonidir. Nitrafikatsiyaning birinchi bosqichini besh avlodning vakillari: Nitrosomonas, Nitrosokokkus, Nitrosospira, Nitrosolobus va Nitrosovibrio vakillari amalga oshirsalar, ikkinchi bosqichini Nitrobakter, Nitrospira, Nitrokokkus avlod vakillari amalga oshiradilar. Bu jarayonlarning barchasi tuproqning unumdorligini oshirish, tarkibini yaxshilash va o‘simliklarning hosildorligini oshirishga xizmat qiladi

REFERENCES

1. Raupova N. Tohirov B. Ortiqova H. «Tuproq biologiyasi va mikrobiologiya »
2. M.F. Fyodorov . «Mikrobiologiya», T.1966. 3. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
3. Tuproqning biolohik faolligida mikroorganizmlar roli. Azotobakterning xususiyatlari Academic research in educational sciences volume 2. Issue 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 5.723Tuproq.

LINGO-CULTURAL CHARACTERISTICS OF UZBEK AND ENGLISH PROVERBS

Mumtozbegin Tukhtanova,

Teacher of NamSU, Faculty of
World Languages

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va ingliz maqollarini o'z ichiga oladi. Har bir xalqning maqollari o'z tarixiga qarab bir-biridan yaratilish va odamlarni turmush tarzlarida ifodalanish usullari orqali farqlanadi. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz maqollarining qiyosiy tahlili va lingvo-kulturologik xususiyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: maqollar, tarjima, ekvivalent, lingvo-kulturologik xususiyatlari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются разные пословицы узбекского и английского языков. В каждом языке есть свой запас пословиц, а пословицы на одном языке сегодня отражают все века и времена. Пословицы представляют нас как наблюдение повседневной жизни, составляют популярную философию жизни и дают представление о человеческом поведении и характере. В данной статье рассматриваются сравнительный анализ узбекских и английских пословиц, трансформации, использованные при переводе узбекских народных пословиц на английский язык, и их лингво-культурологические особенности.

Ключевые слова: Пословицы, поговорки, перевод, эквивалент, лингво-культурологические особенности.

The proverbs of each people are created from each other depending on their history distinguished by the ways in which people are represented in their lifestyles. Proverbs analyzed through:

Morphological

Lexicon

Etiological Stylistics methods. Through analyses we can see the clear differences between Uzbek and

English proverbs. One of the first differences between them is the images used in proverbs. Animals are often used in English proverbs as a symbol to express human nature.

For example: - Eagles do not catch flies.

- The higher the monkey climbs the more he shows his tail.

In contrast, Uzbek proverbs describe the simple life of a person without using animals.

For example: O'xshatmasdan uchratmas.

Here we must mention the changes of a few examples of proverbs translating from one language to another. The English equivalent form of the Uzbek proverb given above:

- O'xshatmasdan uchratmas (They do not meet if they do not look like each

other) – Birds of a feather flock together.

There are several ways available to translate proverbs from one language to another:

Using a phraseological equivalent;

Absolute equivalent

A similar equivalent

Using direct translation.

There are the same English and Uzbek proverbs that can be translated by using absolute equivalent

For example: 1. A watched pot never boils. – Kutilgan qozon qaynamas.

Wisdom is the beauty of men – Odam bezagi – aql.

Manners make the man – Insonni fazilatlar ulug'laydi.

There are some types of Uzbek proverbs that are not directly translatable into English. In this case, we will have to find the proverbs in English language then translate into it.

For example: - Tirriq qo'zi podani buzar (Thin lamb spoils the herd) - A rotten apple spoils the barrel.

- O'z uying – o'lan to'shaging – East or west, home is best

The English proverb "rotten apple" means "a bad person", but this meaning in Uzbek proverb is given like "skinny lambs spoil the herd".

There is some lexis that does not exist in English language, so some proverbs are translated into English by explanation.

For example, there is an Uzbek proverb that represents the entrepreneurship, wisdom and ingenuity of women. It is translated as:

Erni er qiladigan ham, qaro yer qiladigan ham xotin.

Meaning: A good wife makes a good husband, a bad woman makes a bad husband.

Language is the culture, values and beliefs of each nation, in general it is the most important factor in expressing the unique aspects of the nation.

List of used literature:

1. Comparative Analysis Of Uzbek And English Proverbs –

Ahmedov Umidjon Lecturer Of Kokand State Pedagogical Institute, Uzbekistan

2. Linguistic and cultural studies of English and Uzbek proverbs

semantic features – written for the Master's academic degree dissertation - Akhmedova Ugiljon Kuronboyevna

Влияние кислотных центров при синтезе образцов адсорбента HCl с использованием серии модификаторов оксида алюминия различного происхождения

¹Насуллаев Х.А., ²Абдурахманова И.С., ¹Норкулова Д., ³Шомуродов Д.Д.

¹Узбекский научно исследовательский химико-фармацевтический институт. Ташкент, Узбекистан.

²Национальный Университет Узбекистана. Ташкент, Узбекистан.

³Ташкентский химико технологический институт. Ташкент, Узбекистан

Вопрос о типе кислотных центров, распределении их по силе и концентрации на поверхности гранул занимает важное место при выборе исходного сырья для синтеза адсорбентов, особенно для адсорбции сильно полярных молекул, тем более, что в состав отработанного адсорбента ОААШ входят отложения соединений ванадия, титана и хлора.

Поэтому нами были получены данные по генезису поверхностных свойств ОААШ в процессе термической регенерации. Зондирование поверхностных центров адсорбентов: свежего, отработанного (отдельно темные и светлые шарики ОААШ) и терморегенерированного ОААШ (500) показывает, что на их поверхности также присутствует набор различных кислотно-основных центров (**Таблица, рис**).

Таблица. Интегральная зависимость изменения кислотно-основных свойств адсорбентов в процессе промышленной эксплуатации и окислительной регенерации (температура прокалики на воздухе указана в скобках).

Образцы	Сера; % масс.	Cl; % масс	Концентрация центров с различными значениями рK _a ; моль/г					
			-3	+1,5	+3,8	+6,1	+ 6,8	+9,3
ААШ	-	1 (0)	0,013	0,059	0,335	0,559	0,563	0,189
	-	2 (0,02)	0,007	0,062	0,332	0,563	0,540	0,080
	-	3 (0,01)	0,009	0,045	0,350	0,520	0,500	0,210
ОААШ	-	1 (1,12)	0	0	0,051	0,110	0,140	0,005
	-	2 (0,08)	0	0,072	0,093	0,123	0,128	0,009
	0.06	3(1,50)	0	0,053	0,070	0,120	0,127	0
ОААШ (550)	0.08	1 (1,48)	0	0	0,361	0,553	0,580	0
	-	2 (1,03)	0,110	0,152	0,423	0,628	0,603	0,04
	0.02	3 (1,01)	0,081	0,223	0,455	0,623	0,621	0
	-	4 (0,03)	0	0	0,344	0,589	0,596	0,09
	-	5 (1,15)	0,252	0,290	0,352	0,545	0,556	0
	-	6 (1,23)	0,070	0,067	0,400	0,488	0,509	0
AxTrap 860	-	0.04	0	0	0.08	0.104	0.345	0.33
SAS-857	2.3	5.4	0.13	0.18	0.22	0.22	0.22	0

В отличие от хорошо изученных образцов чистого γ-оксида алюминия с типичной льюисовской кислотностью, где концентрация сильных кислотных центров с рK_a= -5 ÷ -8 достигает 0,3-0,4 мгэкв/г, исследуемый свежий ААШ содержит значительно меньше координационно-ненасыщенных поверхностных атомов алюминия – кислотных центров льюисовского типа[1]. Сила обнаруженных кислотных центров не превышает рK_a= -3. Суммарная концентрация центров Льюиса

и Бренстеда с этим значением pK_a составляет лишь 0,02 мг-экв/г, причем к апротонным центрам можно отнести не более одной трети обнаруженных для О-Н и Н-О-Н групп, связанных с атомами алюминия в различной координации на поверхности частично дегидратированных модификаций гидроксида алюминия[2].

Пониженная кислотность и наличие умеренных основных центров обусловлены ионами натрия в составе коммерческого ААШ, которые блокируют сильные кислотные центры, характерные для чистого оксида алюминия. Концентрация натрия в ходе эксплуатации адсорбента ААШ оставалась неизменной в пределах точности измерений и разброса концентраций от гранулы к грануле, а также в объеме и поверхностном слое, свойственных свежему адсорбенту.

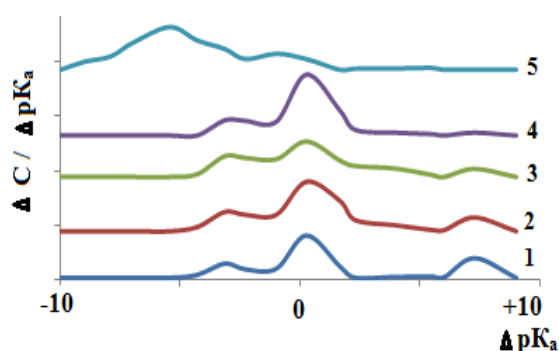

Рис. Дифференциальные кривые распределения кислотно-основных центров по силе и концентрации на поверхности свежего и регенерированных при 600°C различных проб отработанных адсорбентов. 1 – свежий ААШ; 2 – ОААШ (V_2O_5 - 2.17 %, Cl -0.03 %, TiO_2 -0.31 %); 3 – ОААШ (V_2O_5 -1.09 %, Cl -0.06 %, TiO_2 -0.51 %); 4 – ОААШ (V_2O_5 -3.45 %, Cl -0.89 %, TiO_2 -0.23 %); 5 – γ - Al_2O_3 ;

Внесенные в ходе эксплуатации примесные элементы (ванадий, хлор и титан), наоборот, несколько усиливали кислотные свойства поверхности ОААШ (таблица)[3]. Из серии изученных проб, наибольшей кислотностью обладал образец ОААШ (500) с максимальной концентрацией примесей ванадия и хлора. Далее следует образец, содержащий максимальную концентрацию соединений титана при умеренной концентрации ванадия и хлора, где наблюдается явное уширение максимума концентрации в области $pK_a=+1,1$. Анализ дифференциальных кривых распределения кислотных центров по силе и концентрации (Рис) на поверхности носителей, синтезированных из гидроксида алюминия и отработанного адсорбента ОААШ, выявил постепенное смещение их максимумов в сторону больших кислотных центров. На поверхности преобладают кислотные центры средней силы, а также слабые кислотные и основные центры Бренстеда, характерные для чистого оксида алюминия. Сравнение дифференциальных кривых распределения кислотно-основных центров по силе и концентрации ОААШ (500) и коммерческого γ - Al_2O_3 позволило предположить, что добавка ОААШ должна уменьшать кислотность носителей на основе гидроксида алюминия[4].

Список использованной литературы

- 1.Sajad Mobini, Fereshteh Meshkani, Mehran Rezaei. Synthesis and characterization of nanocrystalline copper-chromium catalyst and its application in the oxidation of carbon monoxide. //Process Safety and Environmental Protection. 2017. V. 107. P.
2. . Eunice Aparecida Campos, Rita de Cassia L. Dutra, Luis Claudio Rezende, Milton Faria Diniz, Wilma Massae Dio Nava, Koshun Iha. Performance evaluation of commercial

copper chromites as burning rate catalyst for solid propellants.// J. Aerosp. Technol. Manag., São Jose dos Campos. 2010. ,V. 2 . No. 3. P.323-330. Doi: 10.5028.2010.02038010.

3. . Sukhrob Ibodullaev, Nurkhon Isaeva, Rustam Khodjiev, Elena Mirzaeva, Dilnoza Turdieva, Shukhrat Gulomov, Shavkat Mamatkulov. Complex Processing of Adsorbent Used in the Purification of Hydrogen-Containing Gas // Bulletin of Chemical Reaction Engineering & Catalysis, 2022, 17 (1) .P. 32-45

4. . Мансурова М.С. , Тешабаев З.А, Ялгашев Э.Я, Исаева Н.Ф., Анненкова А.А. Газни олтингугуртан тозалаш жарайони учун катализаторлар синтези ва уларнинг тадқиқи.//Наука и инновационное развитие, 1/2022, С. 139

СИНТЕЗ И ИССЛЕДОВАНИЕ КАТАЛИЗАТОРОВ ОБЕЗВРЕЖИВАНИЯ
ГАЗОВЫХ ВЫБРОСОВ НА ОСНОВЕ ОТРАБОТАННЫХ АДСОРБЕНТОВ

Гуломов Ш.Т.^{1.}, Абдурахманова И.^{1.}, Ялгашев Э.Я.^{1.}, Шомуродов Д.Д.^{1.},
Мирзаева Е.И.²

Узбекский научно-исследовательский химико-фармацевтический институт им. А.С. Султанова, г.Ташкент Республика Узбекистан., Алмалыкский филиал национального исследовательского технологического университета «МиСИС».

Abstract

Investigations revealed the possibility of 100% replacement of imported aluminum hydroxide in the composition $Al_2O_3-TiO_2$ of catalyst for complete oxidation of toxic emissions to the intermediate product of processing of spent alumina adsorbent, comprising a gel pseudoboehmite. The resulting catalyst has good mechanical strength, chemical and thermal resistance and enables high efficiency to neutralize combustible toxic substances in the composition of various gas emissions.

Keywords: copper-chromium catalysts, oxidation, adsorbents, purification of exhaust gases.[1]

В процессе переработки горючих полезных ископаемых (нефть, природный газ, сланцы, уголь) и органического синтеза химических продуктов на их основе всегда образуются газовые выбросы, такие как углеводороды различного строения, гетероорганические соединения, оксиды серы, азота и углерода. В окислительных процессах экологического направления хорошо зарекомендовали себя катализаторы на основе оксидов переходных металлов (Cu, Cr, Co, Ni, Mn) [1-4][2]. Они проявляют высокую активность в процессах глубокого окисления токсичных веществ, имеют большую термостабильность, механическую прочность и способность сохранять активность в присутствии агрессивного воздействия SO_x . На примере ряда промышленных предприятий Республики Узбекистан была доказана эффективность медьхромитного катализатора на алюмотитановом носителе, синтезированного из импортного сырья, в каталитическом превращении примесей ацетона, этилацетата, толуола, стирола, диоктилфталата и CO в составе газовых выбросов до менее токсичного CO_2 и паров воды. Настоящая работа посвящена решению двухсторонней экологической задачи: исследованию возможности квалифицированно использовать

твердые токсичные отходы нефте-газопереработки при синтезе катализаторов и адсорбентов, предназначенных для очистки технологических газов, обезвреживания газовых выбросов и сокращению эмиссии CO_2 в окружающую среду[4].

Методика эксперимента.

На первом этапе синтеза путем переработки алюмооксидных отходов, образующихся в процессе очистки раствора полиэтилена на Шуртанском ГХК (ОААШ) или обезвреживании отходящих газов риформинга на Бухарском НПЗ (ОААБ) [5], получали моногидроксид алюминия псевдобемитной модификации. Технология предусматривала: 1) растворение измельченного алюмооксидного отхода ОААШ или ОААБ при нагревании в азотной кислоте; 2) осаждение AlOOH из полученного раствора нитрата алюминия с помощью раствора аммиака при $\text{pH}=7-8$; 3) созревание осадка при $20-27^\circ\text{C}$; 4) фильтрацию и промывание осадка AlOOH ; 5) сушку порошка псевдобемита [6]. Синтез гранул свежего адсорбента осуществляли экструзией смеси псевдобемита с фракцией ОААШ 0.06-0.10мм, пептизированной разбавленной азотной кислотой. При синтезе алюмотитанового носителя дополнительно вводили диоксид титана (25 % масс.). Гранулы сушили, а затем прокаливали при температуре $500-550^\circ\text{C}$. Медьхромитные катализаторы готовили пропиткой алюмотитанового носителя совместным раствором, полученным последовательным растворением оксида хрома (VI) и порошка $\text{Cu}(\text{OH})_2 \cdot \text{CuCO}_3$ в воде. Пропитанные образцы прокаливали при температуре $500-550^\circ\text{C}$. Цеолит типа NaX, эффективно поглощающий CO_2 из газовой фазы, получали гидротермальной кристаллизацией гранул, сформованных из отработанного цеолита NaA и каолина в растворе силиката натрия, предварительно полученного переработкой золы теплоэлектростанций.

Активность катализатора в промышленных условиях и на пилотной установке оценивали по изменению концентрации модельных веществ, до и после прохождения газовой смеси через слой нагретого катализатора и появлению продуктов окисления токсичных веществ. Об эффективности адсорбентов судили по изменению концентрации H_2O и CO_2 на входе и выходе из адсорбера. Объем медьхромитного катализатора - 500 см^3 , высота слоя - 15 см. Температуру варьировали от 300 до 500°

C, а объемную скорость соответствующей паровоздушной смеси от 10000 до 50000 час⁻¹[3].

Экспериментальные результаты и их обсуждение.

Термограммы высушенных алюмооксидных адсорбентов и носителя катализаторов, приготовленные из отходов, отличались от аналогов на промышленном гидроксиде алюминия, появлением экзотермического эффекта от удаления хемосорбированных ионов NH_4^+ и NO_3^- в области 270°C, помимо глубокого эндотермического эффекта от превращения AlOOH в $\gamma\text{-Al}_2\text{O}_3$. Характер термограмм свидетельствовал об отсутствии химического взаимодействия AlOOH и TiO_2 при получении Al-Ti носителя для катализатора.

На термограмме носителя, пропитанного совместным раствором соединений хрома и меди, снятой после сушки при 100°, проявлялся малоинтенсивный эндотермический эффект при температуре 450°C, характерный и для упаренного совместного раствора, сопровождающийся потерей веса 26.2 % в результате реакции: $2\text{CuCrO}_4 \rightarrow 2\text{CuCr}_2\text{O}_4 + 2\text{CuO} + 3\text{O}_2$. Формирование фаз гидратированного и безводного хромата меди на промежуточной стадии термообработки при приготовлении катализаторов при температуре 300-330° С подтверждено появлением в дифрактограммах рефлексов с ($d=5.40; 4.90; 3.62; 3.43; 2.70; 2.57$ и 2.4Å) от $\text{CuCrO}_4 \cdot 2\text{CuO} \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ и ($d=3.66; 3.575; 2.712; 2.625; 2.493; 2.231\text{ Å}$), соответствующих фазе CuCrO_4 . После заключительной прокалики катализаторов при 500 °С в дифрактограммах была зафиксирована смесь кристаллических фаз CuO и CuCr_2O_4 , помимо рефлексов от фаз анатаза ($d=3.52; 2.43; 2.38; 2.33; 1.892; 1.699; 1.666, 1.491, 1.480, 1.364, 1.337$ и 1.265 Å), рутила ($d=3.25; 2.49; 2.19; 1.687; \text{Å}$) и γ -оксида алюминия ($d=1.98$ и 1.39 Å).

Наиболее важным критерием отбора катализаторов, предназначенных для обезвреживания углеродсодержащих соединений в газовых выбросах, является глубина взаимодействия токсичных примесей с кислородом воздуха. Нами проведено испытание катализатора в процессе глубокого окисления индивидуальных тестовых веществ: СО, ацетона, ксилола, нафталина, стирола – наиболее часто встречающихся компонентов газовых выбросов промышленных предприятий. Кислородсодержащие

вещества окислялись до CO_2 и H_2O на медьхромитных катализаторах значительно легче, чем углеводороды. Степень превращения ацетона при условии исходной концентрации 60-200 мг/м³, расходе воздуха 20000-36000 час⁻¹ при температуре 250°C достигала (%): 94.5, при 270 °C – 97.9, а при 290 °C уже 99.9[5].

Выявлена сопоставимость каталитических, адсорбционных и физико-химических характеристик медьхромитных катализаторов и адсорбентов, приготовленных из промышленного гидроксида алюминия и псевдобемита, полученного из отходов ОААШ и ООАБ. На всех образцах медьхромитных катализаторов 99% степень превращения ксилола в углекислый газ и воду достигалась при температуре 425°C во всем изученном интервале объемных скоростей очищаемого воздуха. С понижением температуры процесса до 350°C степень превращения о-ксилола уменьшалась, к тому же в отходящем из каталитического реактора газе были зафиксированы СО, фталевый ангидрид и ряд других не идентифицированных продуктов неполного окисления ксилола.

В таблице представлены результаты определения степени каталитического превращения токсичных компонентов модельной смеси в CO_2 и H_2O , имитирующей типичный состав трудно очищаемых отходящих газов: асфальтосмесителей, окрасочных участков, получения электродного кокса и других. Доказана стабильная активность медьхромитных катализаторов в реакции глубокого окисления при высокой объемной скорости очищаемого воздуха, как приготовленных из промышленного гидроксида алюминия, так полученного из вторичного сырья. Химический анализ газовой фазы показал отсутствие соединений ванадия, хрома и меди среди газообразных продуктов окисления многокомпонентной смеси горючих веществ.

Таблица. Зависимость степени обезвреживания много компонентной смеси токсичных веществ на медьхромитных катализаторах, синтезированных на основе отходов ОААШ, ОААБ (*курсив*) и промышленного псевдобемита (в скобках).

Объемная скорость 50000 час⁻¹.

Компоненты модельной смеси	Концентрация в исходной смеси; мг/м ³	Степень превращения при температуре; °С	
		450	500
Оксид углерода	50	99.9;99.9; (99.9)	99.9, 99.9; (99.9)
Гексан	300	93.6; 93.0; (93.2)	97.8; 97.6; (97.6)
Ксилол	1000	97.4; 96.8; (97.7)	99.3; 99.0; (99.2)
Толуол	1000	97.1; 96.8; (97.0)	99.2; 99.0; (99.0)
Нафталин	300	84.5; 84.0; (85.0)	98.2; 97.4; (98.3)
Бензол	200	25.2;23.8; (25.4)	88.6; 86.2; (88.9)

При выборе схемы обезвреживания газовых выбросов следует учитывать специфику их формирования на промышленных предприятиях. В случае постоянного выделения достаточно большого количества смеси органических веществ, целесообразно осуществлять непрерывный каталитический процесс обезвреживания. Имеется положительный опыт промышленной эксплуатации разработанного медьхромитного катализатора в реверс-реакторе с теплоаккумулирующей насадкой при очистке газовых выбросов производства пластмассовых труб. Достоинством указанного способа является энергосбережение и низкая температура очищенного воздуха, что позволяет эффективно применять адсорбционные и абсорбционные методы улавливания CO₂ – основного продукта каталитической стадии. Известны производства, для которых характерны кратковременные (залповые по 10-20 минут) концентрированные выбросы токсичных веществ с малым значением предельно допустимой концентрации (ПДК =10-0,2 мг/м³), на фоне систематического выделения смеси углеводородов и кислородсодержащих веществ с суммарной концентрацией менее 15 мг/м³. При этом степень глубокого окисления снижается, а энергозатраты растут. Однако, синтезированные медьхромитные катализаторы эффективно адсорбируют указанные вещества, в том числе стирола. ПДК стирола в воздухе населенных мест составляет 0.003 мг/м³, т.е. лишь в 3 раза меньше ПДК такого известного ядовитого вещества, как синильная кислота. Поэтому рационально сочетать адсорбционный и

каталитический процесс в одном аппарате на медьхромитном катализаторе. При реализации такого подхода очистка сначала осуществляется за счет хемосорбционного взаимодействия молекул органических веществ с поверхностью катализатора в условиях предкатализа при низкой температуре. Длительность периода адсорбционной стадии зависит от содержания примесей в очищаемом газе и адсорбционной емкости катализатора конкретным веществам. На следующей стадии происходит экзотермическая реакция глубокого окисления хемосорбированных веществ, при высокой температуре, обеспечивающей превращение в безвредные газообразные продукты реакции, происходит регенерация катализатора.

Таким образом, проведенные исследования выявили возможность 100 % замены импортного гидроксида алюминия в составе алюмотитанового носителя для медьхромитного катализатора полного окисления токсичных выбросов на полупродукт переработки отработанного алюмооксидного адсорбента. Из вторичного сырья получены адсорбенты, позволяющие снизить эмиссию CO₂ при функционировании термокatalитической установки обезвреживания газовых выбросов[6].

Список использованной литературы

- 1.Sajad Mobini, Fereshteh Meshkani, Mehran Rezaei. Synthesis and characterization of nanocrystalline copper-chromium catalyst and its application in the oxidation of carbon monoxide. //Process Safety and Environmental Protection. 2017. V. 107. P. 181-189. <https://doi.org/10.1016/j.psep>
- 2.Tolkyn S. Baizhumanova, Zauresh T. Zheksenbaeva, Svetlana A. Tungatarova, Rabiga O. Sarsenova, Marzhan A. Sadenova, Saule A. Abdulina. Appliation of oxide copper chromium catalysts for the purification of exhaust gases. //Chemical engineering transactions. 2016. V. 52. P. 715-720.DOI: 10.3303/CET 1652120.
3. Eunice Aparecida Campos, Rita de Cassia L. Dutra, Luis Claudio Rezende, Milton Faria Diniz, Wilma Massae Dio Nava, Koshun Iha. Performance evaluation of commercial copper chromites as burning rate catalyst for solid propellants.// J. Aerosp. Technol. Manag., São Jose dos Campos. 2010. ,V. 2 . No. 3. P.323-330. Doi: 10.5028. 2010.02038010.

4. Ariëns, M.I., Chlan, V., Novak P, van de Water L.G.A, Dugulan A.I., Brück e, Hensen E.J.M. The role of chromium in iron-based high-temperature water-gas shift catalysts under industrial conditions. // Applied Catalysis B: Environmental. 2021. 297. DOI 10/1016/j.apcatb.2021. 120465.

5. Sukhrob Ibodullaev, Nurkhon Isaeva, Rustam Khodjiev, Elena Mirzaeva, Dilnoza Turdieva, Shukhrat Gulomov, Shavkat Mamatkulov. Complex Processing of Adsorbent Used in the Purification of Hydrogen-Containing Gas // Bulletin of Chemical Reaction Engineering & Catalysis, 2022, 17 (1) .P. 32-45

6. Мансурова М.С. , Тешабаев З.А, Ялгашев Э.Я, Исаева Н.Ф., Анненкова А.А.
Газни олтингугуртан тозалаш жарайони учун катализаторлар синтези ва уларнинг тадқиқи.//Наука и инновационное развитие, 1/2022, С. 139

ОСНОВАПОЛОГАЮЩИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ ДИВЕРСИФИКАЦИИ

Юсупова Раушан Едилбековна

Каракалпакский Государственный Университет

в г. Нукус, Республика

Узбекистан.

Научный руководитель: Мырзанов

Б.Ж

Аннотация: *Стратегия диверсификации выступает не только как резервный и обосновано-оправданный способ, но и одним из перспективных способов достижения эффективного развития и управления. В статье рассматриваются вопросы, связанные с недостаточной разработкой практической деятельности диверсификационных процессов в современных условиях хозяйствования, которые вызваны отставанием от развития передовых информационных и инновационных технологий, усилению политическо-экономических связей в образовании различных союзов, таких как ШОС, ЕАЭС, Таможенный союз и др.*

Ключевые слова: стратегия диверсификации, современные условия развития экономики, повышение эффективности, транснациональной диверсификации.

Annotation: *The diversification strategy acts not only as a reserve and justified-justified method, but also as one of the most promising ways to achieve effective development and management. The article discusses issues related to the insufficient development of practical activities of diversification processes in modern economic conditions, which are caused by the lag behind the development of advanced information and innovative technologies, the strengthening of political and economic ties in the formation of various unions, such as the SCO, the EAEU, the Customs Union, etc.*

Key words: diversification strategy, modern conditions for economic development, increasing efficiency, transnational diversification.

Интерес современных отечественных и зарубежных ученых деятелей и топ-менеджеров, направленный к общепринятым в мировом экономическом сообществе, принципам стратегического управления организациями упирается в ограниченное пространство глубоко проработанных системных знаний и публикаций, указывающий на многогранность международного опыта в применения стратегий диверсификации предприятий и корпораций.

В настоящее время, в экономической среде проблемы использования стратегии диверсификации, как механизма эффективного развития и управления, определены и разработаны пока недостаточно глубоко и всесторонне. Следует отметить, значительный вклад в развитие теории диверсификации и стратегического управления привнесли труды таких ученых, как И. Ансофф, Д. Барни, Д. Кай, Р. Грант, Х. Итами, Д. Коллис, Т. Левитт, С. Монтгомери, М. Портер, Г. Пизано, К. Прахалад, А. Смифи, Ч. Сноу, А. Стрикленд, Д.Тиса, А. Томпсон, Дж. Фэй, Г. Хэмел, Э. Шуэн. Результатом научных изысканий, можно считать, что диверсификация рассматривалась, только со стороны процесса позволяющего нивелировать степень риска бизнеса или обеспечить создания условий для укрепления финансовой устойчивости компании. Данные исследования освещают проблему только со стороны необходимости и целесообразности внедрения диверсифицированной структуры организации, без глубокого анализа практической возможности внедрения и механизма их работы в Республике Узбекистан. При этом детализация практического применения знаний, технологий и способов внедрения стратегии диверсификации, новых видов конкурентоспособной продукции, маркетингового обеспечения проводимых преобразований, мотивации сбыта и производства, пока не имеют полного теоретического обоснования [1]. Имеются только общие шаблоны, но не хватает практических рекомендации по проведению диверсификации на предприятии крупных компаний Республики Узбекистан.

В современном экономическом пространстве, в широком экономическом понятии, диверсификация является совокупностью возможности манипуляции издержками производства и регуляции рентабельности компании, через новые виды продукта или услуг.

В целом, диверсификация производства на практике подразумевает проникновение компании в другие виды бизнеса с целью повышения прибыли и эффективности производства. В частности, в другие участки производства, сферы бизнеса, для получения максимально возможной экономической выгоды, повышения уровня конкурентоспособности или минимизации возникающих рисков.

В крупных компаниях с одним видом экономической деятельности топ-менеджмент вырабатывает лишь только стратегию конкуренции, а в диверсификационных компаниях приходится реализовывать стратегии, охватывающие многие виды в разных отраслях, затем объединять в общую интегрированную многоотраслевую стратегию конкуренции.

Диверсификация производства как явление одного из путей организации и развития обратила внимание топ-менеджеров, ключевых сотрудников производства в связи с демонополизацией экономики Республики Узбекистан, возникновением конкуренции.

Таковыми направлениями можно считать организации с их тесными финансовыми, информационными, организационными и другими взаимосвязями, действующими в рамках единого стратегического плана.

Таблица 1 – Систематизированный список основополагающих экономических понятий диверсификации.

№ п/п	Перио д	Экономи чески деятел ли и	Основные понятия диверсификации
----------	------------	------------------------------------	---------------------------------

		исследователи	
1	1999 г.	И. Ансофф	Автор, под диверсификацией подразумевает: «...обновление и товаров и рынков фирмы одновременно»[2].
2	2000 г.	А.Н. Петров	«С экономической точки зрения, диверсификация - это развитие производства или прирост его объемов за счет выпуска дополнительной новой продукции на новые рынки и поиска более сильной позиции на них»[3].
3	2001 г.	Е. Г. Новицкий	Исследователь предлагает понимать как «...формирование предпринимательской среды, в которой в рамках общей стратегии с использованием финансового и информационного потока действует горизонтально интегрированная совокупность вертикально интегрированных бизнесов, которые представляют собой различные бизнес-направления диверсифицированного предприятия, единые технологические цепочки производственного процесса» [4].
4	2016 г.	Ю.П. Анискин, Ю.Н Новик	Основной принцип, лежащий в основе понятия диверсификации, заключается: «в уменьшении зависимости предприятия от одного продукта, рынка и технологического процесса»[5].

В настоящее время, крупные компании, обладающие большими ресурсами, выбирают курс диверсификации производства как надежный вариант усиления темпа роста и минимизации степени риска.

На текущем этапе экономического взаимодействия, в целом, определены несколько видов стратегий развития корпорации (таблица 2).

Таблица 2– Список основополагающих экономических понятий диверсификации [8].

Суть стратегии	Пример
1	2
1. Дифференциации продукции	
<p>Является самым популярным видом.</p> <p>Подразумевает возможность привлечения внимания потребителя на определенную категорию товара или услуг путём придания новых отличительных свойств.</p> <p>Как результат, образование «поля стратегического потенциала».</p>	<p>Новый уникальный товар ► новые свойства и привилегии.</p> <p>Старый товар + сервис/уровень квалификации ► популяризация имиджа.</p>
1. Низких издержек	
<p>Ориентация приобретения долгосрочных конкурентных преимуществ, как источников постоянной генерации прибыли. Требуется больших финансовых вложений с перспективной точкой окупаемости. В виду этого, в конце XX – начале XXI веках не нашли поддержки развития.</p>	<p>Подразумевает выстраивание такой структуры, системы управления и кросс-функционального взаимодействия при котором появляется возможность снижения себестоимости конечного товара.</p>
2. Раннего выхода на рынок с новыми товарами и услугами	

Не является популярной в России. Для реализации, имеет необходимость наличия четкого плана инвестирования. При этом биржа венчурных инвестиций в стартапы очень разборчиво подходит к вопросу вложения капитала, так как такое предприятие является высокорискованным мероприятием.

Однако, при удачном запуске, появляется новый вид товарной категории или сервиса.

«Tesla Amazing» (2015 г). + 250 тысяч долларов > 30 торговых сетей, 5 континентов [6].

3. Внедрения в новые отрасли, в новый бизнес

Имеет несколько подвидов:

а) создание абсолютно нового вида бизнеса—присутствует риск;

б) приобретение готового бизнеса – имеется быстрый выход на целевой рынок;

в) создание нового направления в готовом бизнесе— влияние силы бренда, в целях занятия доли рынка в привлекательном секторе;

г) долевое участие в совместном бизнесе—распределение риска.

ООО «Unitel» (Beeline)Источник: <https://uzbekistangid.ru/voprosy/mobilnye-operator-uzbekistana> (2009 г) = 100% .

Использование сформированных ресурсов для запланированного занятия доли рынка.

4. Диверсификация

4.1. Родственная диверсификация

Использование схожих технологий, уровня унификации производственных процессов, маркетинговых подходов, каналов закупки и сбыта для получения необходимых качеств и преимуществ.

Имеется вероятность улучшения финансового положения в результате:

а) ↓ затрат, за счет ↑ масштаба;

б) использование уникальных

компетенций и технологии

инновационного типа;

в) влияние бренда на покупательский спрос;

г) выход новой компании на рынок или интеграция направления в новые отрасли.

ООО «Unitel» (Beeline) Источник: <https://uzbekistangid.ru/voprosy/mobilnye-operator-uzbekistana> (2013г.) лидер телеком-бренда по версии BRANDZ™.

ООО «Unitel» (Beeline) (2014г.) укрепил позиции в рейтинге, удержался в топ крупнейших телеком-брендов мира.

а) эффективный прирост мобильного DATA-трафика за счёт приобретения проводного сегмента интернета;

б) ребрендинг ритейла и франчайзинговых сетей ООО «Unitel» (Beeline) Источник:

<https://uzbekistangid.ru/voprosy/mobilnye-operator-uzbekistana> (2010-2011 гг.)

г) капитал на базе ШПД .

5.2. Стратегия неродственной (конгломератной) диверсификации

Основной задачей стратегии извлечение прибыли за счёт входа в высокодоходные отрасли при формировании портфеля бизнеса.

Реализация возможна имея группы ключевых ресурсов или компетенций,

1). продажа сопутствующего товара = ↑ устойчивость бизнеса, что и обеспечивает распределение риска по группам, отраслям;

2). инвестирование свободных средств в «чужой» портфель, при этом вероятность успеха = гибкость+

<p>использующих связанность бизнес-процессов ► достигает большего общего результата, чем сумма производительностей, если бы компании занимались реализацией отдельно. Необходимо тщательнее взвешивать баланс издержек и конечными выгодами..</p>	<p>динамичная отрасль, а. стабилизация прибыли за счёт эффекта компенсации: (прибыль)/(потери).</p> <p>3). положительный эффект = дешёвая компания+ скрытый потенциал.</p> <p>4). использование известного бренда.</p>
<p>5. Комбинированная</p>	
<p>5.1. Транснациональной диверсификации</p>	
<p>Отличительными признаками стратегии международной диверсификации являются вход в мультибизнесы и национальные рынки.</p> <p>ТНК имеют все шансы обеспечить вероятное преимущество, так как обладают широким спектром ресурсных возможностей, что указывает на огромный потенциал.</p>	<p>Основные признаки:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Масштабность проекта, обеспечивает снижение стоимости конечного продукта (за счёт ↑ маржи по оборачиваемости); – min рисков в общей доле проектов; – влияние узнаваемости бренда.
<p>5.2. Восстановления бизнеса, экономии и реструктуризации портфеля</p>	
<p>Имеет в своем составе несколько вариаций решения:</p> <p>1). <i>Стратегия восстановления или обновления</i> ► указывает на возможность перевода из убыточного в прибыльный вектор развития.</p>	<p>Такие приемы, как правило имеют долгосрочный эффект</p> <p>1). Решение проблемных зон, направлений долгосрочного стратегического смысла.</p>

<p>2). <i>Стратегия экономии</i> ► имеет приоритет оптимизации непрофильных групп, подразделений</p>	<p>2). Когда имеется необходимость ужаться, провести зачистку «баласта».</p>
<p>(количественный аспект). 3). <i>Стратегии реструктуризации направления, портфеля бизнеса</i> ► требуют тщательного анализа всех направлений бизнес-портфелей и координальных изменений. Необходимо особо выделить, находящиеся в непривлекательных отраслях или морально устаревшие.</p>	<p>3). Поиск новых решений, выход из не ключевых направлениях или бизнесе с малой доходностью.</p>
<p>6.3. Свертывания и ликвидации</p>	
<p>Имеющаяся динамика развития бизнеса, указывает на возможность появления фазы увядания ► резкому снижению нормы прибыли.</p> <p>В трудной и безнадежной ситуации ликвидация бизнеса или одного из его направлений будет лучшим решением защиты капитала и защитой от банкротства.</p>	<p>Распыление ресурсов ≠ результат.</p> <p>Продажа не перспективного или «тяжёлого» бизнеса даёт возможность переосмыслить значимость данного «портфеля».</p>

Таким образом, в основе зарождения мысли о проведении диверсификации, в первую очередь, заложены экономические выгоды для корпорации.

В таком случае, активными драйверами являются усиление конкуренции, ослабление воздействия кризисных факторов, обмен инновациями, снижение

рисков и издержек основного вида бизнеса, а также политической тенденции и задачи стоящие перед отраслью в целом. Приобретённый потенциал, за счёт экономических преимуществ, позволяет корпорациям достигать самые экстраординарные цели, в результате чего становятся лидерами рынка, иметь самый конкурентоспособный товар или услугу.

Состояние дисбаланса мировых политических и экономических сообществ приводят к изменению темпа развития социальных и научно-технических преобразований как обществе так и корпорации любого уровня, что приводит к необходимости внесения изменений и дополнения в систему управления и структуру капитала и ресурсов. Данные события предопределяют к принятию решения проведения диверсификации как наиболее перспективный способ концентрации капитала.

Основной целью определения необходимости проведения диверсификации заключается в том, что она является основополагающим бизнес-процессом управления и помогает корпорации определить главный способ повышения эффективности организации. В данном случае, сам процесс целеполагания в каждой отрасли и в каждой компании реализуется при своих исходных данных, то есть, в своих исключительно фиксированных условиях, которые, скорее всего, будут носить индивидуальный характер.

Основополагающей целью диверсификации, Т. Коно, определяет «в способности использования возможностей роста путем выбора продукта или услуги, при условии быстрого роста производства или продукта, находящегося на ранней стадии жизненного цикла»[7]. Компании применяют стратегию диверсификации, в том случае, если иными способами реализовать поставленные цели уже исчерпаны или не предоставляется возможным.

Прослеживается взаимосвязь целеполагания компаний с их возможностями. Так же стоит отметить, что есть категория талантливых руководителей, обладающих видением рассматривать компанию как инвестиционную схему, которой для укрепления своих позиций и гибкости, необходимы обновления при каждом новом

этапе своего развития. Обобщая данные выводы, стоит отметить, что именно фактор многогранности в подходах оценки соответствия целеполагания и возможностей компании оказывает основное влияние на решение о необходимости диверсификации.

Список использованных источников

1. Хамел, Г., Прахалад, К. Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня. [Электронный ресурс]/ Г. Хамел, К. Прахалад// М.: Олимп-Бизнес. —2014. —288 с. Режим доступа:http://myshop.ru/shop/books/58791.html?partner=07290&pin=6722659826617440286&utm_content=topadvert_2_block-name_h-list_clickid_2_pin_6722659826617440286 (дата обращения: 18.12.2021)
2. Ансофф, И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. —Питер Ком. —1999. С.173
3. Петров, А.Н. Стратегический менеджмент/А.Н. Петров//Сб.: Питер. — 2005. С.210
4. Новицкий, Е. Г. Проблемы стратегического управления диверсифицированными корпорациями/ Е. Г. Новицкий. —М. : БУКВИЦА, 2001. С.8
5. Анискин, Ю.П., Новик, Ю.Н. Особенности диверсификации предприятий в современной экономике. [Электронный ресурс]/Ю.П. Анискин, Ю.Н. Новик//Экономические и социально-гуманитарные исследования. —2016. —№ 2 (10). —С. 5—6. —Режим доступа:<https://elibrary.ru/item.asp?id=26195731>
6. Абрамов, Д.В., Анопченко, Т.Ю. Предпосылки реализации стратегии диверсификации в условиях современной Российской экономики. [Электронный ресурс]/Д.В. Абрамов, Т. Ю. Анопченко //Труды СКФ МТУСИ, — Ч. II. — Ростов-

на-Дону.: ПЦ «Университет» СКФ МТУСИ, —2016.—С.374—377. — Ресурс доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26688321> . (датаобращения: 18.12.2021).

7. Коно, Т. Стратегия и структура японских предприятий. [Электронный ресурс]/Т. Коно// Пер. с англ. Общ. ред. и вступ. с-т О. С. Вихранского. М. Прогрес— С. — 1987. С.113

МАНСУБЛИК ТУРЛАРИ ТАСНИФИ ВА УЛАРНИНГЛИНГВИСТИК УСУСИЯТЛАРИ

Атаджанова Нодирабегим Насимхўжа қизи

Муқимий номидаги Қўқон давлат педагогика институти
Хорижий тиллар факультети инглиз тили ва адабиёти кафедраси
эркин тадқиқотчиси (инглиз тили ва адабиёти кафедрасининг
инглиз тили ўқитувчиси)
тел : +998 90 307 51 52; email: Nodirabegim Atadjanova

Аннотация ушбу тезисда мансублик турлари, уларнинг таснифи ҳамда кенг камровли таърифи берилган.

Калит сўзлар: этатизм, лисоний мансублик, институционал мансубликлар, гендер хусусиятлар, социолингвистика, этномиллий, гендер табиати, ижтимоий катлам, лисоний мансублик, касбий ижтимоийлашув

Илмий манбаларни ўрганилар экан, улар асосида мансублик турлари куйидагича таснифланади : ёшга хос мансублик, ҳудудий мансублик, синф(мулк)ий мансублик, диний мансублик, маданий мансублик, миллий-этник мансублик, насл-насаб мансублиги, этатик (давлатга) мансублик.

Этатик (давлатга) мансублик. Масаланинг моҳиятини англаш учун атаманинг келиб чиқишига эътибор қаратиш керак бўлади. Этатизм (сўзма - сўз французча *etat* "давлат" сўзидан) - давлат жамият ҳаётига аралашиб, унинг иқтисодий ва ижтимоий томонларини назорат қилиши кераклигига ишонч; давлатнинг жамият ва шахсий ҳаётнинг барча соҳаларига фаол аралашуви сиёсати; сиёсий тафаккурнинг давлатни ижтимоий тараққиётнинг энг олий натижаси ва мақсади деб билиш йўналиши.⁷ “Этатизм атама сифатида дастлаб 1880-йилларда Францияда қўлланган. Умумий назарий тушунчага кўра, этатизм ижтимоий-сиёсий фикрнинг йўналишини англатади, унга кўра давлат ижтимоий тараққиётнинг мақсади сифатида қаралади.”⁸ “Россияда давлат ва шахс ўртасидаги ўзаро муносабатлар тамойили сифатида этатизм шахсни давлатга сўзсиз бўйсунтиришга йўналтиради, лекин ҳеч қандай ҳолатда у билан мулоқотга эмас, балки давлат позициясидан қарорлар қабул қилишга ва уни расмий равишда амалга оширишга қаратилган.”⁹ Юқоридаги фактик материалларда **этатизм**, асосан, давлат ва шахс ўртасидаги бир ёқлама мажбурий муносабатларни ифодалаши

⁷ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Этатизм>

⁸ Кикоть В.И. Исторические аспекты формирования этатистской теории государства.// <https://cyberleninka.ru>

⁹ Этатизм как принцип взаимодействия человека и государства в России//<https://cyberleninka.ru>

назарда тутилса-да¹⁰, биз уни социолингвистикага оид атама сифатида мансубликнинг бир тури, яъни муайян давлат структурасида ранг-баранг этник қатламлар орасидаги ижтимоий муносабатларни мувофиқлаштирувчи тамойил негизидаги **этатик мансублик** тарзида қўллаймиз.

Қозоғистонлик олим Р.Қодиржонов “биз-қозоқлар” ва “биз қозоғистонликлар” тушунчалари доирасидаги мансублик хусусиятлари борасида фикр юритади. Бу икки атама Қозоғистоннинг туб аҳолисига нисбатан этномаданий, этномиллий маънони ифодаласа-да, “қозоғистонлик” атамасида худудий, сиёсий – бошқарув, мафкуравий тушунчалари асосидаги маъно оттенкалари ҳам мавжудлиги билан фарқланишини таъкидлайди.¹¹ Мана шу изоҳ “биз - қозоқлар” бирикмаси **этник-миллий мансубликни**, “биз қозоғистонликлар” тушунчаси эса **этатик (давлатга) мансубликни** ифодалашини асослашга имкон беради.

Этник-миллий мансублик. Ўзбек халқи ҳаётида миллий мансубликка хос жиҳатлар инсонлар турмуш тарзи, анъана ва урф-одатлари, кийиниши ва муомала маданиятида кўпроқ кўзга ташланади.

Масалан, “Ўзбек халқи оила қуриш анъаналарига риоя қилишда, қиз узатиш ёки куёв танлашда ҳам қуда бўлмиш томон хусусида маълумотга эга бўлиб, уларнинг ижтимоий келиб чиқишини, жамоада тутган ўрнини ва обрў-этиборини ҳисобга олади. Агар куёв ёки келин бўлмиш томоннинг ақли, одоби, хусни-малоҳати бир ҳисса бўлса, уларнинг қариндош-уруғлари, авлоднинг жамоадаги мавқеи ва бу хусусдаги жамоатчилик фикри иккинчи, аксарият ҳолларда, ҳал қилувчи омил вазифасини ўтайди.”¹⁰³ Демак, бўлажак келиннинг ижтимоий мансублиги куёв оиласига мос тушиши масаласи асосий муаммолардан бири саналади (Тенг-тенги билан...).

Худудий мансублик. “Мансублик – шахснинг ижтимоий роллар доирасида қандай ижтимоий-шахсий мақомда эканлигини англаши, шунингдек, муайян ижтимоий гуруҳларга оид ўзига хос хусусиятларни мужассам этган фаразий тасвир билан ўзини ўзи тақдим этиш.”¹² Ҳар қандай мансублик доирасининг асосини

¹⁰ ⁹⁹Бу ҳақда қаранг: Кикоть В.И. Исторические аспекты формирования этатистской теории государства // <https://cyberleninka.ru>; Лубский Р.А. Этатизм в контексте соотношения собственности как абсолютного владения и государственной власти как абсолютного управления; Этатизм как принцип взаимодействия человека и государства в России//<https://cyberleninka.ru>

¹¹ <https://kazpravda.kz/fresh/view/model-etnicheskoi-politiki>

¹² Комолов О.Е. Феномен профессиональной идентичности в работах отечественных и зарубежных исследователей // Молодые исследователи образования. XVI Всероссийская научно-практическая конференция. Том II. – М.: ФГБОУ ВО МГППУ, 2017. – С. 202-204

лисоний мансублик ташкил этади, яъни сўзловчи ўзи мансуб бўлган ижтимоий катламнинг ўзига хос қирраларининутқи орқали намоён этади.

Аёл шийпонимиз теварак-бошига қараб-қараб олди.

- Нормално, нормално! - деди.

Аёл қўл узатиб кўришиди-кўришиди - мен билан муқобил бўлди.

Мен аёлни қизим-қизим, дейин дедим - катта одамни қизим дейиши учун тилим бўлмади.

Мен аёл отига хон ё гул қўшиб айтайин, дедим - фарзоначи бўлмадим. Бўлдим-бўлдим, сурхони бўлдим - байча дейин-да.

- Қани, ё, бисмилло! - дея қўшқўллаб кўришидим. - Омонгинамисиз, Кларабайча? Вақтигинангиз хушими, Кларабайча? Ўйнаб-кулибгина юрибсизми, Кларабайча?..

- Нима-нима?

- Кларабайча?

Аёл лаб бурди. Аёл қош керди.

- Байча? Какая байча? - деди. - Мен Клара Ходжаевнаман! (Т.Мурод, “Отандан қолган далалар”)

Кларабайча сўзловчининг мансублигига ишора қилса(ўзи айтгандек, Бўлдим-бўлдим, сурхони бўлдим - байча дейин-да.), Клара Ходжаевна аёлнинг мансублигини – ижтимоий жиҳатдан фаол, руслашган эканини кўрсатмоқда.

Касбий мансублик – шахсинг маълумоти, касбий кўникмалари ва касбий маданияти билан, шунингдек, ушбу шахсни "ўзиники" деб белгилайдиган касбий жамоатчиликка мансублигини англаши. Касбий мансублик – бу касбий ижтимоийлашув натижасидир ва инсонда профессионал "мен"и шаклланиши назорат қилинадиган жараён. Касбий ижтимоийлашув, жараёнида шахс маълум касбий билим ва кўникмалар, касбий тажриба тўплаш, меъёр ва қадриятларни, профессионал жамоа тилини ўзлаштириб, тегишли гуруҳ таркибига кириб боради. Касбий ижтимоийлашувнинг ўзига хос хусусияти шундаки, аллақачон шахс сифатида шаклланган инсон томонидан амалга оширилади ва у маълум касбий фаолиятни тахмин қилади. Касбий мансублик ҳам касбий таълим, ҳам касбий фаолият билан боғлиқ.¹³

Илгари халқимиз оддий касб-кор, майда хунармандчилик, чорвачилик, деҳқончилик билан шуғулланган. Одамларнинг кундалик турмуш тарзи, яшаш шароити, тирикчилик манбаи бевосита касб-кори билан боғлиқ бўлган.

Чол лаблари билан бир парча эски чармни ҳўллаб туриб деди:

¹³ Перинская Н.А. Профессиональная идентичность...// Энциклопедия гуманитарных наук 2018 — №2 – С. 209-211

- Ўғлим, беш бачкини пуллаб, **ин, мум, ширач, лак** оламиз, хўпми?! Уйда бир оз тери бор. Аммо **таг чарм** йўқ. Бунга ҳам бир илож топиб қўйдим. Қандай? Ўтган йил Худо ярлақаб, ўзимга **маҳси** тиккан эдим. Бўзчи белбоққа ялчимас, кулол мўндига: эшитганмисан? Маҳсини уч кун ҳайитда кийиб, сақлаб қўйгандим, ана уни пуллаб, таг чарм оламиз. *Иш яна маромига келади.* (Ойбек “Қутлуғ қон”)

Гендер мансублик. Тил ходисаларини коммуникатив, динамик аспектда ўрганишда олимлар тил ташувчисининг психофизиологик ва ижтимоий-табақаланиш (жинси, ёши, таълим даражаси ва бошқа) жиҳатларига эътибор қарата бошладилар.¹⁴ Жумладан, гендер мансублик жамиятдаги ижтимоий ролни танлашни назарда тутди. Одатда, бола туғилгандан бошлаб гендер фарқланиши бошланади. Масалан, ўғил чақалоққа ҳаво рангдаги, қиз болага эсапушти рангдаги кийим-кечак олиш бутун дунё бўйлаб одат тусига кирди. Бир- икки ёшдан қиз ва ўғил боланинг соч турмаги, зирак тақиш ва бошқа урф- одатларга ёндашувларда фарқланиш кузатилади.

Антропоцентрик назарияларнинг кенгайиши натижаси ўларок, ўзбек тилшунослигида, хусусан, қиёсий-типологик тилшунослик доирасида нутқий фаолиятнинг гендер хусусиятлари тадқиқига қизиқиш тобора ортиб бормоқда.¹⁵

Умматали ариқдан ювиниб белбогига артинаркан, кўча эшигига тикилиб ўтирган хотинига ётиги билан гапира бошлади.

- Кўп қарайверма. Тентагинг келмайди. Беш-ўн кун келмайди, хотиринг жам бўлсин. Хотини ялт этиб қаради.

- **Вой, ўлмасам, мелисага тушиб қолдимиз? Индамай қараб ўтиравердингизми?**
- Йўқ, йўқ, - деди **хотиржамлик билан** Умматали. - *Ҳеч гап бўлгани йўқ. Ўғлинг соғ-саломат. Арзимаган иш билан банд. Акбаралининг сингисини никоҳ кийими билан олиб қочди, холос.*

- **Вой шарманда, вой шарманда!**

Икки тиззасига шапатилаб уриб жавраётган хотинининг тепасига келган Умматали юпатишига тушиди. (Саид Аҳмад “Уфқ”)

¹⁴ Горошко Е.И. Говорящий пол (Квантитативные исследования в лингвистической гендерологии) 2003. // <http://www.genderstudies.info/lingvo>

¹⁵ Гулямова Ш.Қ. Ўзбек тили эвфемизмларининг гендер хусусиятлари. Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Бухоро, 2020.; Юнусова З.З. Инглиз ва ўзбек тилларида “ҳурмат” концептининг гендер хусусиятлари // Замоновий таълим // Современное образование – 2016, № 11; Жўрабоев Б. Немис ва ўзбек тилшунослигида гендер тадқиқи // <https://cyberleninka.ru>; Тўхтасинов И.М.Таржимон тайёрлашда касбий компетенцияларни эквивалентлик ҳодисаси асосида ривожлантириш. Пед. фанл. докт. (DSc) дисс. автореф. – Т., 2018.; Исаева М.. Нутққа хос баъзи эвфемик бирликларнинг гендер хусусиятлари // Ўзбек тилшунослиги: тараққиёт тамойиллари, илмий муаммолар, истиқболдаги вазибалар – Т.: ЎЗМУ 2013. – Б. 77-80 ва бошқ.

Одатда, вазминлик, воқеликни хотиржам қабул қилиш эркакларга хос. *Ётиги билан, хотиржамлик билан* гапиришига ишора катта ёшдаги кўпни кўрган эркакнинг вазмин табиатини ифодалашга хизмат қилган. Аёллар эса нисбатан хиссиётга берилувчан, эмоционал ҳис-туйғуларини яшириб ўтирмасликка мойил бўладилар. Аёл нутқидаги *вой, ўлмасам, вой шарманда*

каби ҳис-ҳаяжон ундовларининг қўлланиши, *“икки тиззасига шапатилаб уриб жавраётган”* ҳолати катта ёшдаги оддий қишлоқ аёлининг гендер табиатини акс эттиради.

Диний мансублик. Мансублик категориясининг нутқий фаолиятга, мулоқот тизимида таъсирини социолингвистик таҳлил қилиш жамиятда маиший турмуш, таълим, тиббиёт, суд тизими, сиёсий фаолият, савдо, спорт каби институционал мансубликлар ҳаракатланишини кузатишга асосланади. Ушбу туркумда диний мансублик ҳам муҳим аҳамиятга эга. Диний мансублик масаласини таҳлил қилиш бизга тилнинг ҳам, диннинг ҳам чуқур хусусиятларини очиб бериш, унинг нутқий фаолиятга таъсирини ўрганиш учун имкон беради.

фаолиятни тахмин қилади. Касбий мансублик ҳам касбий таълим, ҳам касбий фаолият билан боғлиқ.¹⁶

Илгари халқимиз оддий касб-кор, майда ҳунармандчилик, чорвачилик, деҳқончилик билан шуғулланган. Одамларнинг кундалик турмуш тарзи, яшаш шароити, тирикчилик манбаи бевосита касб-кори билан боғлиқ бўлган.

Чол лаблари билан бир парча эски чармни хўллаб туриб деди:

- Ўғлим, беш бачкини пуллаб, ип, мум, ширач, лак оламиз, хўпми?! Уйда бир оз тери бор. Аммо таг чарм йўқ. Бунга ҳам бир илож топиб қўйдим. Қандай? Ўтган йил Худо ярлақаб, ўзимга маҳси тиккан эдим. Бўзчи белбоққа ялчимас, кулол мўндига: эшитганмисан? Маҳсини уч кун ҳайитда кийиб, сақлаб қўйгандим, ана уни пуллаб, таг чарм оламиз. Иш яна маромига келади. (Ойбек “Қутлуғ қон”)

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Эриксон, Э. Идентичность: Юность и кризис / Э. Эриксон; пер. с англ. – М.: рогресс, 1996. – 344 с.
2. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: Монография. М.: МОСУ, 2000. – 233 с.
3. Муаллифлар гуруҳи. Шахс ва жамият. Ўқитувчилар учун услубий қўлланма– Т., 2006. – Б. 17-18
4. Ravshanbek, J. (2022). CREDIT-MODULE SYSTEM, ITS BASIC PRINCIPLES AND

¹⁶ Перинская Н.А. Профессиональная идентичность...// Энциклопедия гуманитарных наук 2018 — №2 – С. 209-211

- FEATURES. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 1(4), 304-309.
5. O'G'Li, J. R. M. (2022). METHODS OF ORGANIZING INDEPENDENT STUDY OF STUDENTS IN THE CREDIT-MODULE SYSTEM. Ta'lim fidoyilari, 25(5), 93-97.
 6. Makhkamova, Z., & Ergashev, M. (2022). Ways and Techniques of Reaching Success With Slow Learners. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(6), 85-86.
 7. Bakhromova, A., & Ergashev, M. (2022). Suggestopedia As an Important Method of Teaching Vocabulary. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(6), 91-93.
 8. Khaidarovna, Z. D. (2022). Speech genres in the communication of modern youth. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(7), 425-429.
 9. Zokirova, D. H. (2021). O'ZBEK FOLKLORINING NAZARIY ASOSLARI. Academic research in educational sciences, 2(8), 109-112.
 10. Khaydarovna, Z. D. (2021). A Comparative Study of the Genre of Cursing in Uzbek and Russian. International Journal on Orange Technologies, 3(5), 73-75.
 11. Закирова, Д. Х. (2019). ЗНАЧЕНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ПОВЫШЕНИИ КУЛЬТУРЫ ЧТЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ. Актуальные научные исследования в современном мире, (3-5), 39-42.
 12. Закирова, Д. Х. (2019). Инновационные технологии в качестве основания для развития профессиональной компетенции педагогических кадров. НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ, 22.
 13. Xamidovna, M. I. (2022). THE MAIN CRITERIA FOR THE DEVELOPMENT OF CONFLICT PSYCHOLOGICAL TRAINING PROGRAMS. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(06), 181-184.
 14. Xamidovna, M. I. (2022). OILADA O'SPIRINLARDAGI NIZOLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Ta'lim fidoyilari, (Special issue), 11-14.

Ўзбекистонда давлат хизматлари курсатиш тизимидаги муаммолар

Намду таянч докторанти

3 боскич Рафиқова Гулноза Валижонова

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 20 апрелда қабул қилган “Давлат хизматлари кўрсатишни соддалаштириш, бюрократик тўсиқларни қисқартириш ҳамда давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимини ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида аҳолига давлат хизматларини қулай ва осон шаклларда кўрсатиш кўламини ошириш ва фуқароларнинг идорама-идора сарсон бўлиб юришининг олдини олиш, давлат органлари ахборот тизимида мавжуд маълумотларни ишончли ҳимоя қилиш бўйича ишларни, давлат хизматлари кўрсатиш кўламини ошириш, бунда аҳолининг масофадан туриб электрон давлат хизматларидан мустақил фойдаланиш имкониятларини кенгайтиришга оид асосий ва устувор вазифалар белгилаб берилди.

Мазкур Фармонга биноан 2022 йил 1 августдан бошлаб давлат хизматларидан фойдаланиш учун жисмоний шахсни идентификациялашнинг Мобил-ID тизими жорий этилиши белгиланди. Мобил-ID тизими фойдаланувчилари электрон рақамли имзони қўлламаган ҳолда барча давлат хизматларидан масофадан туриб фойдаланиш имкониятига эга бўлади. Шу билан бирга, коммунал ташкилотларига аҳолига ва тадбиркорлик субъектларига хизмат кўрсатишда 35 турдаги маълумот ва хужжатларни талаб қилиш бекор қилинади ва улар “Электрон ҳукумат” тизимдан олинади.

Фармонда 7 та устувор масалаларни ҳал йтиш йўналишлари белгиланган. Давлат хизматлари кўрсатиш тизимини модернизация қилиш ва жадал ривожлантиришнинг 2022–2026 йилларга мўлжалланган миллий стратегияси тасдиқланди. Эндиликда “Фуқаро эътибор марказида” (Citizen – centric service) тамойили асосида давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимини модернизация қилинади;

Миллий стратегиянинг 2022–2023 йилларда амалга ошириш бўйича “Йўл харитаси”га асосан 2022–2023 йилларда 100 дан ортиқ давлат хизматлари рақамлаштирилади ва уларни ЯИДХП орқали ҳамда давлат хизматлари марказлари орқали кўрсатиш йўлга қўйилади;

-6 турдаги (тиббий, фармацевтика, архитектура-шаҳарсозлик, солиқ, меҳнат, заргарлик буюмлари фаолиятига тегишли) лицензия ва рухсат этиш хусусиятига эга ҳужжатларни олиш учун амалда мавжуд бўлган 17 та бюрократик талаб бекор қилинди;

-38 турдаги давлат хизматларидан ЯИДХПда электрон рақамли имзосиз фойдаланишга рухсат берилди;

-8 та вазирлик ва идоранинг электрон тизимлари “Электрон ҳукумат” тизимига интеграция қилиниши белгиланди. Бунинг натижасида аҳоли ва тадбиркорларнинг электрон давлат хизматларидан фойдаланиш имконияти янада кенгайди;

-маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги кўриб чиқиш ваколатига эга бўлган 21 та давлат органларининг ахборот тизимлари Ягона биллинг тизимига интеграция қилиниши белгиланди. Бунинг натижасида жарималарни электрон тўлаш ва натижаларидан хабардор бўлиш имконияти яратилади;

Шу билан бирга, мазкур фармон 2022–2026 йилларда давлат хизматлари кўрсатиш тизимини жадал ривожлантиришнинг мақсадли кўрсаткичлари белгилаб берилди. Фармоннинг яна бир муҳим жиҳати – бу олий таълим муассасаларига кириш учун тест топширишда “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри”да рўйхатга олинган шахслар, уларнинг фарзандлари ҳамда “Ёшлар дафтари”га киритилган ёшлар тест синовларида иштирок этиш учун ундириладиган тўловлардан озод этилади.

Фармонга биноан аҳолининг электрон давлат хизматларидан фойдаланиш даражаси оширилади, иш юритиш “қоғозсиз” тамойил асосида олиб бориш йўлга қўйилади. Унга биноан бизнес жараёнларини модернизациялаш усулларида фойдаланган ҳолда ҳар бир давлат хизматини мақбуллаштириш, муддатлар ва талаб этиладиган ҳужжатлар сонини максимал даражада қисқартириш чоралари кўрилади.

Шу билан бирга, истиқболда аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг эҳтиёжи ва талабларидан келиб чиқиб давлат хизматларининг янги турлари йўлга қўйилади, ўз аҳамиятини йўқотган давлат хизматлари бирлаштирилади ёки бекор қилинади. Шахсга доир маълумотларнинг конфиденциаллигини ва ишончли ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида 2022 йил 1 августдан бошлаб шахсга доир маълумотларни “Электрон ҳукумат” тизимидан фойдаланган ҳолда олишнинг қуйидаги тартиби жорий этилади:

-давлат органлари томонидан шахсга доир маълумотлар “Электрон ҳукумат” тизими орқали сўраб олинганда шахсга доир маълумотлар субъектининг ЯИДХПдаги шахсий кабинети ёки Мобил-ID тизими орқали идентификациядан ўтган мобил телефон рақамига бу ҳақида хабарнома юборилади (бундан давлат сири ва қонунчиликка мувофиқ фойдаланиш чекланган маълумотларни ўз ичига олган ҳолатлар мустасно);

-хўжалик бирлашмалари, давлат ташкилотлари ва муассасалари, “Электрон ҳукумат” тизимидан фойдаланишга рухсат берилган нодавлат ташкилотлар томонидан ишларни бажариш ва хизматларни кўрсатишда шахсга доир маълумотлар унинг субъекти розилиги билан “Электрон ҳукумат” тизими орқали тақдим этилади. Бунда, маълумотлар тегишли ташкилотга шахсга доир маълумотлар субъектининг ЯИДХПдаги шахсий кабинети ёки Мобил-ID тизими орқали идентификациядан ўтган мобил телефон рақамидан тасдиқ олингандан сўнг “Электрон ҳукумат” тизими орқали тақдим этилади¹⁷.

Кейинги тўрт йил ичида давлат хизмати кўрсатиш соҳасида “Қарши тажрибаси” деган сўз кенг тарқалди. Президент Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 26 октябрда Қашқадарё вилоятига қилган ташрифи давомида вилоятдаги давлат хизматларини тақдим этиш соҳасидаги ишлар ўрганилиб, бу соҳадаги янгича йўналиш ва ёндашувлар белгилаб берилди.

Вилоятда шу вақтга қадар давлат хизматлари марказларидан олисда жойлашган ҳудудларда филиаллар ташкил этилиб келинган бўлса, Қарши шаҳри тажрибасида ҳар бир маҳаллада давлат хизматларини кўрсатиш бурчаклари ташкил этиш бирламчи мақсад қилиб олинди. Бу соҳада махсус чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқилди.

Қашқадарё вилоят ДХА бошқармаси маълумотларига биноан Қарши шаҳри тажриба ҳудуди сифатида танланганлигини ҳисобга олиб, шаҳардаги мавжуд 62 та маҳалла ва 42 та умумтаълим мактаби билан ўзаро ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиш жараёнлари бошланди. Аввало, шаҳардаги мавжуд МФЙ ва мактабларининг интернет тармоғига уланганлиги ҳамда компьютер ва зарур жиҳозлар билан таъминланганлик ҳолати ўрганилди.

¹⁷Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат хизматлари кўрсатишни соддалаштириш, бюрократик тўсиқларни қисқартириш ҳамда давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимини ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” Фармони. 2022 й. 20 апрель// https://uza.uz/uz/posts/davlat-xizmatlari-korsatishni-soddalashtirish-byurokratik-tosiqqlarni-qisqartirish-hamda-davlat-xizmatlari-korsatish-milliy-tizimini-rivozhlantirishning-qoshimcha-chora-tadbirlari-togrisida_365952.

2020 йил 26 ноябрга қадар 50 та маҳаллада ДХА вилоят бошқармаси ходимлари томонидан махсус тарғибот тадбирлари билан биргаликда сўровнома ҳам ўтказилди. Сўровномада 1543 нафар фуқаро иштирок этиб, давлат хизматларига оид муурожаатларини ва таклифларни билдиришди. Ўз навбатида Қарши шаҳрининг Шайхали шаҳарчаси ва Отчопар маҳалласи ҳудудида ДХМ филиалларида Давлат хизматлари агентлиги директори томонидан маҳалла ва унинг атрофида истиқомат қилаётган фуқароларга филиал очишдан кўзланган мақсад ҳамда вазифалар ҳақида тақдимот ҳам ташкил этилди.

Бундан кўзланган асосий мақсад - нафақат маҳаллаларда, балки умумтаълим мактабларида ҳам махсус хизмат кўрсатиш бурчаги ташкил этиш орқали вояга етиб келаётган ижтимоий ҳаёт иштирокчиларини давлат хизматлари тўғрисида ҳозирданок тўлиқ тушунча ва маълумотга эга бўлишларини таъминлашдир. Қарши шаҳар 1-ўрта таълим мактабида ўқитувчи ва битирувчи синф ўқувчи ёшлари учун давлат хизматлари бурчагида юқори синф ўқувчилари ва ўқитувчилар учун ахборотлар ва маълумотлар бериш манбаига айланди.

Ҳозирча бир шаҳар миқёсида, кейинчалик эса республикага жорий этиладиган ушбу тажриба нафақат давлат хизматлари олиш кўникмасини ривожлантиришга, балки аҳолини қийнаётган масалалар, ҳолатлар ҳақида хабардор бўлишга ҳам ёрдам бера бошлади, у ўзига хос ўзаро алоқалар алмашинуви марказига айланди. Таклиф этилаётган давлат хизмати турлари ва уларнинг сифати, қайси жиҳатларига кўпроқ эътибор бериш лозимлиги, қайси процедурани энгиллаштириш ёки бекор қилиш ҳақида айнан хизмат истеъмолчисидан фикр олиш фақатгина тизимни ривожлантиришга хизмат қилиши каби масалалар маҳалла ва мактаблардаги йиғилишлар кун тартибига айланди. Бунда асосий шиор “давлат хизматлари қийин ва мутлақо тушунарсиз” деган ҳолатдан “давлат хизматлари оддий, кундалик одат” деган ҳолатга айланди. Кўп ўтмасдан Қарши тажрибаси республиканинг бошқа ҳудудларига ҳам тарқалди¹⁸.

Наманган вилоятида ҳам давлат хизмати кўрсатиш тизими қисқа вақт ичида – 4 йил ичида шаклланди ва республикада бу соҳадаги пешқадам вилоятлардан бири сифатида

¹⁸Қарши тажрибаси: ҳар бир маҳаллада давлат хизматларини кўрсатиш бурчаклари ташкил этилади// [https:// xs.uz/uzkr/post/qarshi-tazhribasi-har-bir-mahallada-davlat-khizmatlarini-korsatish-burchaklari-tashkil-etiladi](https://xs.uz/uzkr/post/qarshi-tazhribasi-har-bir-mahallada-davlat-khizmatlarini-korsatish-burchaklari-tashkil-etiladi).

танилди. Вилоятда илгарилари тадбиркорликни бошламоқчи бўлган одам ойлаб, йиллаб сарсон бўларди. Сабаби, тадбиркорликни рўйхатдан ўтказиш учун жуда кўп ҳужжат, қоғозбозлик талаб қилинарди. Уларни тўғрилаш учун турли-туман идораларга катнаш, соатлаб навбат кутишга тўғри келарди. Бундан кўпчиликнинг ҳафсаласи пир бўлиб, ишини ташлаб кетиш ҳоллари ҳам кўпайган эди.

Президент Ш.М.Мирзиёевнинг бу соҳага доир қабул қилган фармонлари ва қарорлари асосида Адлия вазирлиги ҳузурида Давлат хизматлари агентлиги, унинг шаҳар ва туман марказлари ташкил этилиши, “ягона дарча” марказлари Халқ қабулхоналари ҳузурида фаолият кўрсатувчи давлат хизматлари марказларига айлантирилганлиги соҳасидаги ислохотлардан Наманган вилояти раҳбарияти руҳланган ҳолда аввалги “ягона дарча” марказлари ўрнига (фақат тадбиркорларга хизмат кўрсатган) 2018 йил 1 январдан бошлаб давлат хизматлари марказларини шакллантиришга киришди, аҳолига ҳам хизматларни тақдим этила бошланди.

Юкоридагилардан кўриниб турибдики, 2022 йил давлат хизматини ривожланган давлатлар даражасига кўтариш, халқнинг йилдан-йилга давлат хизматида нисбатан ошиб бораётган эҳтиёжларини қондириш, Янги Ўзбекистонга хос давлатчиликни шакллантириш йили сифатида тарихда қолади. Бу, албатта Президент Ш.М.Мирзиёев томонидан илгари сурилган “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халққа хизмат қилиши лозим” деган принципини ижтимоий ҳаётда рўёбга чиқишидир.

ҚЎШМА КОРХОНАЛАРДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ ҲАМДА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Юсупов Асрор Махманазар ўғли-
ТМИ - Мустақил изланувчиси
тел: 97-678-00-14

Аннотация. Мақолада қўшма корхоналарнинг бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг назарий ҳамда ҳуқуқий асослари ўрганилган.

Калит сўзлар: қўшма корхоналар, бухгалтерия ҳисоби, ҳисоб тизими, ҳисоб сиёсати, молиявий ҳисобот.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-правовые основы бухгалтерского учета совместных предприятий.

Ключевые слова: совместные предприятия, бухгалтерский учет, система бухгалтерского учета, учетная политика, финансовая отчетность.

Abstract. The article deals with the theoretical and legal foundations of accounting for joint ventures.

Keywords: joint ventures, accounting, accounting system, accounting policy, financial reporting.

Қўшма корхона давлат рўйхатидан ўтказилган кундан эътиборан, Ўзбекистон республикаси қонунчилигига асосан корхонада бухгалтерия ҳисобини ташкил этиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ташкил этилган қўшма корхона учун ҳисоб тизимини юритишнинг махсус белгиланган шакллари бўлишига қарамасдан, бу мақомга эга бўлган корхоналар ҳўжалик муносабатлари ўзига хос хусусиятларга эга.

Бизнинг фикримизча, қўшма корхоналарнинг ҳисоб тизимини асосий ўзига хос хусусиятлари қўйидагилардан иборат:

- чет эл сармоялари иштирокидаги корхоналарнинг ҳисоб ахборотларидан фойдаланувчилари ўзгача бўлиб, (яъни хорижий таъсисчиларнинг мавжудлиги) бу ҳисоб ахборотларини шакллантиришда ушбу омилни инобатга олишни талаб этади;
- чет эллик сармояларнинг устав жамғармасини шакллантирилишида иштирок этиши натижасида хусусий капитал билан боғлиқ хорижий валютадаги муомалалар юзага келади;
- чет эл инвестициялари иштирокидаги корхонани ташкил этиш жараёни ўз навбатида бир қатор сезиларли “Ташкилий харажатлар” ни юзага келтиради ва бу бухгалтерия ҳисобида ўз аксини топиши зарур;
- қўшма корхона мақомига эга бўлган корхоналар учун бир қатор солиқ имтиёзлари берилган ва бу имтиёзларни ҳисоб маълумотларида акс этиришнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуддир;
- қўшма корхоналар молиявий ҳисоботларини шакллантирилиш жараёни қўшма фаолият хусусиятларидан келиб чиққанлиги сабабли, бир қатор хусусиятларга эга. Бу ҳисоб тизимини ташкил этишда, молиявий ҳисоботларни тузиш жараёнига ҳам ўз таъсирини ўтказиб қолади.

Таъкидлаб ўтилган хусусиятлар, биринчи навбатда, қўшма корхоналар бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш жараёнига ўзининг сезиларли таъсирини ўтказди.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, чет эл сармоялари иштирокидаги корхоналар бухгалтерия ҳисоби ташкил этиш хусусиятларини батафсилроқ кўриб чиқамиз.

1. Бухгалтерия тизими тузилмасини ташкил этиш. Чет эл сармоялари иштирокидаги корхонада бухгалтерия бўлимини ташкил этилиши корхона бизнес режаларида белгиланган бошқарув харажатларига ва корхона фаолият доирасига бевосита боғлиқдир. Бошқа турдаги корхоналарда бўлганлиги каби қўшма корхоналарда бухгалтерия бўлими штатлар жадвали корхона раҳбари томонидан белгиланади. Аммо шундай бўлишига қарамасдан чет инвестициялари иштирок этган корхоналарда қуйидаги фарқли жиҳатлар мавжуд.

Ҳозирги кунда чет эл корхоналарининг аксарият қисми экспорт ва импорт операциялари жараёнига кенг жалб этилаётганлиги натижасида қўшма корхоналарда ташқи иқтисодий муносабатлар учун махсус эксперт бухгалтерларга эҳтиёж сезилмоқда. Бу турдаги бухгалтерларнинг хизмат вазифалари қуйидаги жабҳаларни қамраб олади:

- корхоналарда экспорт-импорт операцияларни ҳужжатлаштириш жараёнини назорат этиш ва унинг ҳисобини юритиш;
- чет эллик сармоядорлар улуши ва дивидендлари бўйича ахборотни шакллантириб бориш ҳамда бу ҳақда тегишли ахборотдан фойдаланувчиларга маълумот бериш;
- чет эллик инвесторлар хусусий капиталдаги улуши инвентаризацияси билан шуғулланиш;
- қўшма корхоналар солиқ имтиёзларини қўлланишини назорат этиш ва унинг ҳисобини юритиш ҳамда ҳисоботларда акс эттириш;
- корхонада чет эллик ҳамкорлар билан учрашувларни ташкиллаштириш ва бу харажатларни расмийлаштриши;

Бухгалтерия ҳисоби бўлимида бу каби мутахассис кадрларни сақлаш харажатлари бухгалтерия ҳисобининг “нафлилик” тамойилига таъсир кўрсатиши мумкин. Аммо амалиётда ҳўжалик жараёнларининг мураккаблиги ва ташқи иқтисодий фаолиятнинг ўзига ҳос хусусиятларга эга эканлиги ушбу харажатларни оқлайди. Бизнинг фикримизча, бухгалтерия ҳисоби юритилишида ушбу мутахассис ўзининг ижобий таъсирини ўтказиши қуйидаги жабҳаларда намоён бўлади:

- Экспорт импорт операциялар самарадорлиги ошиши таъминланади ва амалиётда юзага келаётган жарима, пеняларнинг олди олинади;
- Хорижий сармоядорларнинг ахборот билан таъминланиши ошади ва бу ўз навбатида улар учун молиявий хавфсизликни таъминлайди;
- Хорижий сармоялар учун яратилган имкониятлардан кенгроқ фойдаланиш имконияти мавжуд бўлади;

Шундай экан, бизнинг назаримизда корхона бухгалтериясини юритилишида юқорида кўрсатилган “бухгалтер-экспорт” лавозимини ташкил этиш ўзининг ижобий натижаларини беради.

Корхонада ҳисоб сиёсатини тузиш. Чет эл сармоялари иштирокидаги корхона бухгалтерия ҳисобини самарали ташкил этиш мақсадида ўзининг "Ҳисоб юритиш сиёсати" белгилаб олиши зарур.¹⁹

Бу турдаги корхоналарнинг ҳисоб сиёсати БХМС 1 "Ҳисоб юритиш сиёсати ва молиявий ҳисобот" стандартдаги асосий жиҳатларни акс эттириш билан бирга, чет эл сармояси иштирокидаги корхоналарнинг хусусиятини ҳам ўзида намоён этиши зарурдир. Бунда хориж сармоялари иштирок этиши натижасида юзага келадиган бухгалтерия ҳисоби усуллари ва баҳолашларидаги ўзгаришлар ўз аксини топиши зарур.

Шуни таъкидлаб айтиш мумкинки, хорижий сармояларнинг хусусиятларини инобатга олган ҳолда қўшма корхоналар ҳисоб сиёсати қуйидаги асосий жабҳаларни ёритиши зарур:

- Чет эллик сармоядорлар улушини ҳисобга олиш усуллари ва шакллари;
- Бухгалтерия ҳисобининг ишчи ҳисобварақлар режаси;
- Чет эллик сармоядорларнинг устав капиталидаги улушини инвентаризациясини ўтказиш тартиби;
- Хорижий сармоядорлар томонидан киритилган асосий воситаларни эскиришини ҳисоблаш ва қайта баҳолаш тартиби;
- Хорижий сармоядорларга дивидендларни тўлаш тартиби ва манбалари;
- Корхонада юзага келаётган "вакиллик харажатлари" ва уларнинг меъёрлари;
- Чет элга хизмат сафарига кетган ҳисобдор шахслар билан ҳисоб-китоб усуллари;
- Корхонада солиқ имтиёзлари ва улардан фойдаланиш тартиби;
- Чет эллик хамкорлар учун тақдим этиладиган қўшимча ҳисоботлар ва уларни шакллантириш тартиби;

Юқоридаги масалалар ҳисоб сиёсатида ўз аксини топиши бевосита бухгалтерия ҳисобининг ахборотларини янада ишончли бўлишини таъминлайди. Бундан ташқари бизга маълумки, пухта ишлаб чиқилган ҳисоб сиёсати солиқ юзасидан келиб чиқадиган масалаларни ҳал этишда асосий рол ўйнайди.

Бухгалтерия ҳисобининг ишчи ҳисобварақлари. Бизга маълумки мамлакатимиз ҳудудида тавсиявий ҳисобварақлар режаси мавжуд. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг 2002 йил 9 сентябрда 103-сонли буйруғи билан тасдиқланган 21-сонли БХМС "Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалиқ фаолияти бухгалтерия ҳисоби Счётлар Режаси ва уни қўллаш бўйича Йўриқнома" тасдиқланди ва 2002 йил 1 январдан барча хўжалик юритувчи субъектлар бухгалтерия ҳисобини янги Счётлар режаси асосида юритиб келишмоқда.

Ушбу счётлар режаси тафсиявий бўлганлиги сабабли ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ўзининг хўжалик жараёнидан келиб чиққан, ҳолда ишчи счётлар режасини ишлаб чиқиши зарур бўлади. Шу аснода чет эл сармоялари иштирокидаги корхоналар ҳам ўзининг фаолияти хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, ишчи счётлар режасини ишлаб чиқади.

¹⁹ БХМС 1 "Ҳисоб юритиш сиёсати ва молиявий ҳисобот" 1998 йил 14 август АВ 474 сонли қарори билан рўйхатга олинган

Бунда ишчи сётлар режаси бевосита хўжалик юритувчи субъект хўжалик жараёни муомалаларини акс эттириш учун мос бўлиши зарурдир. Олиб борилган изланишлар натижасида шу нарса маълум бўлдики, ҳозирги кунда қўшма корхоналар ҳисоб тизими хўжалик муомалалари тавсиявий сётлар орқали етарлича шаффоф ёритилаётгани йўқ.

Ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим этиш тартиби. Қўшма корхоналар молиявий ва статистика ҳисоботларини тақдим этиш даврлари Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асосида бошқа турдаги корхоналардан фарқланади. Корхонада ушбу ва бошқа қўшимча ҳисоботлар (агар таъсисчилар томонидан талаб этилган бўлса) тақдим этиш даврлари ва жавобгар шахслар белгилаб олинishi зарурдир.

Умуман олганда, ҳозирги шароитда юртимизда қўшма корхоналарда ҳисоб тизимини шакллантириш асослари етарлича такомиллашган эмас. Бу фикримизни қуйидагилар билан изоҳлашимиз мумкин.

Биринчидан, жаҳон амалиётида ҳисоб маълумотлари деярли тўлиқ электронлаштирилган бир шароитда юртимизда фаолият юритаётган айрим корхоналарда ҳисоб маълумотлари қоғоз ҳужжатларда юритилмоқда. Албатта юртимизда охириги 2 йил ичида молиявий, солиқ, статистика ва бошқа ҳисоботларини тақдим этиш тизими тўлиқ электрон шаклга ўтказилмоқда, аммо ҳисобот тайёрлаш жараёнида, айрим ҳолларда, қоғоз шаклида ҳисоб ахборотларини шакллантирилишига гувоҳ бўлишимиз мумкин.²⁰

Иккинчидан, охириги йилларда бухгалтерия ҳисобини юритишнинг электрон шакллари ривожланишига қарамасдан бугунги кунда юртимизда қўшма корхоналар хусусиятларини ўзида акс эттирувчи ва миллий қонунчиликка мос келувчи маҳаллий дастурий таъминот мавжуд эмас.

Учинчидан, бухгалтерия ҳисоби тизимини ташкиллаштиришда ҳозирги кунда жаҳон амалиёти тажрибасидан етарлича фойдаланилаётгани йўқ. Буни бевосита ҳужжат айланиши жавобгар шахсларни белгилаш, ҳисоб маълумотларни оператив тарзда шакллантирилиши жараёнида бевосита қўришимиз мумкиндир.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, қўшма корхоналар ҳисоб тизимини ташкил этишда ушбу мақомга эга корхона хусусиятларини инобатга олиш хорижий инвестициялар самарадорлигини белгиловчи омиллардан биридир. Бугунги кунда эса, бу жараёни амалга ошириш бўйича меъёрий ҳужжатлар ва назарий асослар такомиллаштиришни талаб этмоқда. Шундай экан, бу масалалар келажакда янги илмий изланишларнинг мавзусига айланиши зарур.

²⁰ uz24.uz интернет портали. “Компютеризация отчётов увеличивается” мақола. 2011 й 23 август.

ҚЎШМА КОРХОНАЛАРДА ҲИСОБ СИЁСАТИНИ ТУЗИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Юсупов Асрор Махманазар ўғли-

ТМИ - Мустақил изланувчиси

тел: 97–678–00-14

Аннотация. Мақолада қўшма корхоналарнинг молиявий ҳисоботларини халқаро стандартлар асосида тузишда ҳисоб сиёсатига оид назарий масалалар ўрганилган.

Калит сўзлар: қўшма корхоналар, бухгалтерия ҳисоби, ҳисоб тизими, ҳисоб сиёсати, молиявий ҳисобот.

Аннотация. В статье исследуются теоретические вопросы, связанные с учетной политикой при составлении финансовой отчетности совместных предприятий на основе международных стандартов.

Ключевые слова: совместные предприятия, бухгалтерский учет, система бухгалтерского учета, учетная политика, финансовая отчетность.

Abstract. The article examines theoretical issues related to accounting policies in the preparation of financial statements of joint ventures based on international standards.

Keywords: joint ventures, accounting, accounting system, accounting policy, financial reporting.

Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар жараёнида бухгалтерия (молиявий) ҳисобини ислоҳ қилиш жараёнига катта эътибор қаратилган ва қаратилмоқда. Жумладан, 1992 йил 9 декабрда “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги, 1996 йил 30 августда “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонунлар қабул қилинган эди. 2000 йил 26 майда “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги, 2016 йилнинг 13 апрелида “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонунларнинг янги таҳрири қабул қилинди. Бухгалтерия Ҳисобининг Халқаро Стандартларига (IAS) асосланган ҳолда Бухгалтерия Ҳисобининг Миллий стандартлари (1998-2016 йиллар) ишлаб чиқилди.

Аммо Ўзбекистонда бухгалтерия ҳисоби соҳасида ислохотлар бошланган даврдан буён ўтган 20 йилдан ортиқ давр давомида жаҳон иқтисодиёти камида иккита молиявий-иқтисодий инқирознинг бошдан кечирганлиги натижасида халқаро ҳисоб стандартларида ҳам туб ўзгаришлар рўй берди. Афсуски, мазкур ўзгаришлар ўз вақтида бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларда ўз аксини топмади.

Сўнги йилларда Ўзбекистон Республикаси Президентининг мазкур соҳага оид қатор фармон ва қарорлари қабул қилинди. Булар жумласига 2015 йил 24 апрелда ПФ-4720-сонли “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги, 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини иновацион ривожлантириш стратегияси тўғрисида”ги фармонлари, 2020 йил 24 февралдаги ПҚ-4611-сонли “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

Шу жиҳатдан Молиявий ҳисоб ва ҳисоботни молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (IAS, IFRS) асосида такомиллаштириш долзарб масала ҳисобланади.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХСлар) – бу Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари Кенгаши (БҲХСК) томонидан чиқарилган Стандартлар ва Шарҳлардир. Улар қуйидагиларни қамраб олади:

- (а) Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари;
- (б) Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари;
- (в) МҲХСларни Шарҳлаш бўйича Қўмита (МҲХСШҚ) томонидан чиқарилган Шарҳлар; ва
- (г) Шарҳлаш бўйича Доимий Қўмита (ШДҚ) томонидан чиқарилган Шарҳлар.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш, акциядорлик жамиятлари фаолиятининг самарадорлигини тубдан ошириш, бўлажак инвесторлар учун уларнинг очиқлиги ва жозибadorлигини таъминлаш, замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий қилиш, корхоналарни стратегик бошқаришда акциядорлар ролини кучайтириш учун қулай шароитлар яратиш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4720 сонли фармони асосида 2015 – 2018 йилларда барча акциядорлик жамиятлари йиллик молиявий ҳисоботни нашр этиши ва Халқаро аудит стандартлари ҳамда Халқаро молиявий ҳисобот стандартларига мувофиқ ташқи аудитни ўтказиши белгилаб берилди. Ушбу фармон қабул қилингандан сўнг ўтган давр мобайнида қатор ишлар амалга оширилди. Жумладан, акциядорлик жамиятларининг молиявий ҳисоботлари Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари билан биргаликда Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида ҳам тайёрланиб, Халқаро аудит стандартлари асосида аудитдан ўтказилди.

Амалга оширилган ишлар инвесторлар учун акциядорлик жамиятлари ҳақидаги очиқ ва жозибador маълумотларни тайёрлашга имконини бериб, тўғридан-тўғри

хорижий инвестицияларни кенг жалб этишда маълум бир натижаларга олиб келди.

Ҳисоб сиёсати тушунчаси ва уни шакллантириш услубиёти бўйича адабиётлар шарҳига мувожаат этамиз.

Бухгалтерия ҳисобига оид қонунчиликда ҳисоб сиёсати тушунчасига қуйидагича таъриф берилди: «Ҳисоб сиёсати» деганда бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботларни тузиш учун, уларнинг тамойиллари ва асосларига мувофиқ, хўжалик юритувчи субъект раҳбари томонидан қабул қилинган қоида ва усуллар мажмуаси тушунилади»²¹.

Булардан кўриниб турибдики, муаллиф кўпроқ ҳисоб сиёсатини шакллантиришда корхоналарнинг технологик хусусиятларини олдинги ўринда тутмоқда. Лекин ҳисоб сиёсатини юритиш корхоналар мулк шакли ва олдига қўйилган мақсадларидан ҳам келиб чиқишини эътиборга олиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Агарда олинган маълумотлар ва улар асосида тузилган молиявий ҳисоботлар маълум бир даврлар учун қиёсланувчан бўлишлигини назарда тутсак, ҳисоб сиёсати бу мақсадга эришишни таъминловчи восита, десак муболаға бўлмайди.

Булардан кўриниб турибдики, муаллиф кўпроқ ҳисоб сиёсатини шакллантиришда корхоналарнинг технологик хусусиятларини олдинги ўринда тутмоқда. Лекин ҳисоб сиёсатини юритиш корхоналар мулк шакли ва олдига қўйилган мақсадларидан ҳам келиб чиқишини эътиборга олиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Агарда олинган маълумотлар ва улар асосида тузилган молиявий ҳисоботлар маълум бир даврлар учун қиёсланувчан бўлишлигини назарда тутсак, ҳисоб сиёсати бу мақсадга эришишни таъминловчи восита, десак муболаға бўлмайди.

М.Рахимов берган таърифга кўра: «Корхона ҳисоб сиёсати – бу корхона томонидан бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тузишда унинг асосий қоидалари асосида алоҳида хўжалик жараёнларни акс эттириш ёки мулкни баҳолаш юзасидан белгиланадиган ва ҳисобот йили бўйича тўлиқ амал этадиган шакл ва услублар йиғиндиси»²². Бу билан муаллиф ҳисоб сиёсати тушунчасига кенгрок таъриф беришга ҳаракат қилган. Лекин, келтирилган бу жиҳатлар ҳисоб сиёсатининг тўлиқ мазмунини очиб бераолмайди. Яъни, улар бу иккала таърифда ҳисоб сиёсатини ким томонидан шакллантирилиши, танланиши борасида фикр билдирилмаган.

Чет эл иқтисодчи олимларининг ҳисоб сиёсати тушунчасига доир фикрларининг таҳлили қуйидагича. Хусусан, Россия олимларидан О.В.Рожнова ва С.Н.Гришкиналарнинг фикрига кўра: «Ҳисоб сиёсати – корхона асосий фаолияти доирасида ва умумий қабул қилинган қоидалар асосида корхона бухгалтерия ҳисобини юритишнинг аниқ усул ва шакллари йиғиндиси»²³.

Шунингдек, Россия Федерациясининг бухгалтерия ҳисоби бўйича «Корхона

²¹ ВХХС 8 “Ҳисоб сиёсатлари, ҳисоблаб чиқилган баҳолардаги ўзгаришлар ва хатолар”. 2012 йил 1 январь.

²² Рахимов М. Бозор иқтисодиёти шароитида дон маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналарида молиявий натижалар ҳисоби, таҳлили ва аудитини такомиллаштириш.: Автореф. дис... канд. экон. наук –Т.: 1999.

²³ Учетная политика предприятия : Формирование, раскрытие / О.В. Рожнова, С.Н. Гришкина. – М. : Экзамен, 2001. – 158, [1] с. : табл.; 21 см.; ISBN 5-8212-0244-2

ҳисоб сиёсати» тўғрисидаги низомда қуйидаги аниқлашлар берилган: «Корхона ҳисоб сиёсати дейилганда, бухгалтерия ҳисобини юритиш усуллари йиғиндиси – дастлабки кузатув, қиймат ўлчови, жорий гуруҳлаш ва якуний умумлаштиришлар тушунилади»²⁴.

Хорижий иқтисодий меъёрий ҳужжатларда, хусусан АҚШнинг бухгалтерия ҳисобига доир стандартида қуйидагилар баён этилган: «Ҳисоб сиёсати-бошқарувда қўлланиладиган шундай усулларки, бунда муайян ҳолатларга кўра корхона молиявий аҳволини махфийлигини таъминлайди, унда юз берган хўжалик фаолият натижаларидаги ўзгаришлар мувофиқлигидир»²⁵.

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти 8-сон «Ҳисоб сиёсатлари, ҳисоблаб чиқилган баҳолардаги ўзгаришлар ва хатолар»нинг 5-бандида ҳисоб сиёсатига қуйидагича таъриф берилган: «Ҳисоб сиёсати – бу тадбиркорлик субъекти томонидан молиявий ҳисоботларни тайёрлашда ва тақдим этишда қўлланиладиган муайян тамойиллар, усуллар, одатлар, қоидалар ва амалиётлардир»²⁶.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, корxonанинг ҳисоб сиёсати тушунчасини қуйидагича таърифлар билан тўлдириш мумкин: «Ҳисоб сиёсати - бу бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш, юритиш ва молиявий ҳисоботни тузишнинг муқобил тамойиллари ва қоидаларига асосланиб, хўжалик юритувчи субъект раҳбари томонидан қабул қилинган мақбул усуллар ва қоидалар мажмуаси тушунилади».

Демак, ҳисоб сиёсатини шакллантириш мажбурияти ва бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш учун жавобгарлик айнан корхона раҳбарига юклатилади. Шунинг учун замонавий раҳбар бу масалаларни яхши англаши, бош бухгалтер эса тегишли равишда расмийлаштирилган ҳужжатгина муайян муомалани тўғри акс эттириш ҳуқуқини беришини тушуниши шарт деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (БҲМС) 1-сон «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот». 1998.
2. Рахимов М. Бозор иқтисодиёти шароитида дон маҳсулотлари ишлаб чиқариш корxonаларида молиявий натижалар ҳисоби, таҳлили ва аудитини такомиллаштириш.: Автореф. дис.... канд. экон. наук -Т.: 1999.
3. Учетная политика предприятия : Формирование, раскрытие / О.В. Рожнова, С.Н. Гришкина. - М. : Экзамен, 2001. - 158, [1] с. : табл.; 21 см.; ISBN 5-8212-0244-2
4. "Учетная политика организации" (ПБУ 1/2008). Приказ Минфина России от 06.10.2008 N 106н (ред. от 28.04.2017) "Об утверждении положений по

²⁴ "Учетная политика организации" (ПБУ 1/2008). Приказ Минфина России от 06.10.2008 N 106н (ред. от 28.04.2017) "Об утверждении положений по бухгалтерскому учету" (вместе с "Положением по бухгалтерскому учету "Учетная политика организации" (ПБУ 1/2008)).

²⁵ https://www.readyratios.com/usgaap/AccountingPolicies/US_Generally_Accepted_Accounting_Principles,_Other_Comprehensive_Basis_of_Accounting,_IFRS.

²⁶ БҲХС 8 "Ҳисоб сиёсатлари, ҳисоблаб чиқилган баҳолардаги ўзгаришлар ва хатолар". 2012 йил 1 январь.

- бухгалтерскому учету" (вместе с "Положением по бухгалтерскому учету "Учетная политика организации" (ПБУ 1/2008)).
5. [https://www.readyratios.com/usgaap/AccountingPolicies/US Generally Accepted Accounting Principles, Other Comprehensive Basis of Accounting, IFRS.](https://www.readyratios.com/usgaap/AccountingPolicies/US_Generally_Accepted_Accounting_Principles,_Other_Comprehensive_Basis_of_Accounting,_IFRS)
<https://www.readyratios.com/usgaap/AccountingPolicies/>
 6. БҲХС 8 “Ҳисоб сиёсатлари, ҳисоблаб чиқилган баҳолардаги ўзгаришлар ва хатолар”. 2012 йил 1 январь.

КОРХОНАЛАРНИНГ ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТИДА СТРАТЕГИК МАРКЕТИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ

Акрамов Бўрибек Фахриддин ўғли

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети “Халқаро туризм” факультети декан
муовини
akramovb93@mail.ru*

***Аннотация:** Мақолада корхоналарнинг ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг имкониятлари ёртилган. Шунингдек, миллий иқтисодиётнинг барқарорлигини таъминлаш ва саноатдаги ишлаб чиқариш ҳажмини 40 фоизга оширишда ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг имкониятларини ошириш зарурати илмий асосланган. Бундан ташқари, корхоналарнинг ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг имкониятлари хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.*

***Таянч иборалар:** ташқи иқтисодий фаолият, маркетинг, маркетинг стратегияси, рақобат, замонавий маркетинг.*

Ташқи савдо соҳасидаги масалалар юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев «Бизда улкан резервлар бор. Лекин шунга қарамасдан, ўтган йили жами 1 миллиард 540 миллион долларлик прогноз кўрсаткичлари бажарилмай қолди. Шундан 570 миллион доллари Вазирлар Маҳкамаси комплексларига қарашли корхоналарга тўғри келади. 970 миллион доллар миқдоридаги кўрсаткичлар эса ҳудудлардаги хўжалик юритувчи субъектлар томонидан бажарилмаган. Таъкидлаш жоизки, Тараққиёт стратегиясида бошқа устувор вазифалар билан бир қаторда, миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш, иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ўсишига эришиш, рақамли иқтисодиётни драйвер соҳага айлантириш, инвестиция муҳитини яхшилаш, молиявий ресурсларни кўпайтириш, тадбиркорликни ривожлантириш, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан юксалтириш, экспорт салоҳиятини ошириш чоралари кўзда тутилган.

Шу билан бирга, ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг мамлакатда иқтисодиётнинг барча тармоқлари, жумладан, энергетика, саноат, машинасозлик, тоғ-кон саноати, қишлоқ хўжалиги кабиларда барқарор юқори ўсиш суръатларини

таъминлаш ҳисобига келгуси беш йилда аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулотни 1,6 баробар ошириш, 2030 йилга бориб, аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадни 4 000 долларга етказиш мақсад қилинган. Яна бир асосий мақсад, бу макроиктисодий барқарорликни таъминлаш соҳасида йиллик инфляция даражасини 2023 йилгача 5 фоизга босқичма-босқич пасайтиришдан иборат. Ўз навбатида, инфляция даражасини 2022 йилда 9 фоизгача, давлат бюджети тақчиллигини эса ЯИМга нисбатан 3 фоизга пасайтириш кўзда тутилмоқда.

Саноат сиёсатида белгиланган ислохотларга эътибор қаратадиган бўлсак, Ўзбекистон бундан буён миллий иқтисодиётнинг барқарорлигини таъминлаш ва саноатдаги ишлаб чиқариш ҳажмини 40 фоизга ошириш орқали ялпи ички маҳсулотда саноат улушини оширишда давом этишини кўришимиз мумкин. Тўғри, бу осон иш эмас. Лекин, бунинг учун сермаҳсул тармоқлар белгиланган бўлиб, ҳар бири ўзининг мақсадли кўрсаткичларига эга. Хусусан, олтин ишлаб чиқариш ҳажмини 26 фоизга, кумуш ишлаб чиқаришни 42 фоизга ошириш, мис ва қора металллардан тайёрланган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни 2 баробарга кўпайтириш мақсадида металлургияда йирик инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш шулар жумласига киради. Шунингдек, кимё саноатида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳажми кимё ва геохимёвий саноатни ривожлантириш ва табиий газни қайта ишлаш даражасини 8 фоиздан 20 фоизгача етказиш ҳисобига 2 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Бундан ташқари, келгуси беш йилда қурилиш материаллари ва тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришни 2 баравар, чарм-пойабзал маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини 3 баравар, фармацевтика маҳсулотларини ишлаб чиқаришни 3 баравар, электротехника саноатида юқори қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни 2 баравар, экспорт ҳажмини 3 баравар, мебель ишлаб чиқариш ҳажмини 2,8 бараварга ошириш кўзда тутилган.

Тижорат амалиёти шакллари ва усулларини ўрганиш ўз ичига барча турдаги шартномаларни тузиш, савдо ва аукционларни амалга ошириш шартларини ўрганиш каби масалаларни олади. Товарлар ҳаракатини ўрганиш эса логистика масалаларини, яъни тарифлардан келиб чиққан ҳолда транспорт турини танлаш (денгиз, сув, темир йўл, ҳаво в.ҳ.к.), юкларни тушириш ва ортиш, уларни сақлаш каби масалаларни

Ўрганишни назарда тутати. Бу маълумотлар етказиб бериш шартлари билан экспортни амалга оширишда нархларни тўғри белгилаш имконини беради. Маркетинг тадқиқотининг яна бир замонавий шакли бу SWOT-таҳлил ҳисобланади. Бу орқали бир томондан бозордан кутилаётган имконият ва хавфларни ҳисобга олиш ҳамда корхонанинг кучли ва заиф томонларини билишга имкон беради. Маркетинг назарияси ва амалиётининг равнақи бевосита маркетинг изланишлари ва тадқиқотлари йўналишларига боғлиқ.

АҚШ, Германия, Япония, Франция, Англия каби давлатларда юқори даражада шаклланган маркетинг фаолияти амалга оширилмоқда. Унда биринчи ўринга харидор, жамият фаровонлигини, улар олдидаги ижтимоий масъулиятни кўяди. Харидор ва қолаверса ялпи жамият миқёсида манфаатлар муштараклигини таъминлаш, замон талаблари асосида уни такомиллаштириб бориш вазифасини фирманинг коммуникация сиёсати, изланишлари ҳал этади. Кейинги пайтда иқтисодий луғатимизга ва умуман ҳаётимизга кўплаб янги иқтисодий тушунчалар кириб келди. Шундай тушунчалардан бири ва энг аҳамиятлиси ҳисобланган маркетинг сўзи биринчи марта Америка Қўшма Штатларида пайдо бўлган. АҚШ да ишлаб чиқарувчилар ўз маҳсулотларини кўпроқ сотишга ҳаракатларни амалга ошириб, бозорларни қидиришга киришадилар.

Маркетинг сўзи - бозорларни ўрганаман, бозорларни қидираман деган маъноларни беради. Ўша вақтдаги тадбиркорлар ва фермерлар ўзлари билмаган ҳолатда маркетинг фаолияти билан шуғулланганлар. Кейинчалик маркетинг фаолиятининг назарий асослари яратилди. Маркетинг фаолиятига тушунча беришга кўплаб олимлар ва тадқиқотчилар ҳаракат қилганлар.

Маркетинг – айирбошлаш йўли билан эҳтиёж ва талабларни қондиришга йўналтирилган инсон фаолиятининг тури, бозордаги барча қатнашчиларнинг ўзаро манфаатларига асосланган ҳаракатларини, талабни шакллантириш ва қондириш учун бирлаштиришдир. Маркетинг бу товар ҳаракатларининг барча босқичларини ўз ичига олувчи, талаб таклифни ўрганиш, маҳсулот ишлаб чиқариш дастурини яратиш, сотиш ва истеъмол қилиш билан боғлиқ бўлган турли хилдаги хизматлар кўрсатиш ва истеъмолдан чиққандан кейин утилизациялашни ташкил қилиш каби бозор

муаммоларини ечишда яхлит тизимли ёндашишдир. Маркетинг энг аввало товарлар тўпланиб, сотилмай қолган ва иқтисодиёт инқирози кучайган шароитда, уни шу инқироздан чиқариш қуроли сифатида ихтиро қилинган, яратилгадир. Унинг мақсади ниҳоятда кенг ва мураккаб масалаларни ҳал қилишга қаратилгандир.

У ишлаб чиқаришни харидор эҳтиёжига мослаштириб, талаб ва таклифни мувозанатига эришган ҳолда, уни ташкил этган корхона, ташкилотларга юқори фойда келтиришдир. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, корхоналарнинг ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг имкониятлари кўйидаги муҳим вазифаларни ҳал этиши лозим:

- харидорлар ва истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини ўрганиш ва аниқлаш;
- турли товарлар ва хизматларга бўлган талабларни ўрганиш;
- саноат корхоналарининг фаолиятини унинг харидорлари эҳтиёжларига мослаштириш;
- талаб ва таклиф тўғрисида олинган маълумотлар асосида бозорни ўрганиш;
- товарлар рекламасини ташкил этиш, харидорларни товарларни сотиб олишга қизиқишини орттириш;
- товар яратувчи ёки уни сотувчи корхона тадқиқотларини амалга ошириш учун маълумотлар тўплаш ва таҳлил қилиш;
- товарни бозорга чиқаришдаги барча хизматлар тўғрисида маълумотлар олиш;
- тўлдирувчи товарлар ва ўрнини босувчи товарлар тўғрисида ахборотлар йиғиш;
- товарларга бўлган талабни истиқболлаш, уларни амалга оширишни назорат қилишдан иборатдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ш.М. Мирзиёевнинг Мамлакатимизни 2017 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2018 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси – Т.: Ўзбекистон 2017, 16 бет.

2. <https://www.ama.org/AboutAMA/Pages/Definition-of-Marketing.aspx>
3. <https://www.qualtrics.com/blog/market-research-v-marketing-research/>
4. Green, P.E., Tull, D.S. and Albaum, G (1993), Research For Marketing Decisions, 5th edition, Prentice-Hall 5. <https://www.managementstudyguide.com/types-of-marketing-research-andtheir-application.htm>
6. Внешнеэкономическая деятельность предприятий: учебное пособие / под ред. Ю.Г. Козака, Н.С. Логвинов. – М.: Образование Украины, 2012. -300 с.
7. Usmanov, B. (2017). Role of Foreign Investments in Developing Industry of Uzbekistan. In Young Scientist USA (pp. 8-11).

КОРХОНАЛАРНИНГ ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТИДА СТРАТЕГИК МАРКЕТИНГ ИМКОНИАТЛАРИНИ ФАОЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Акрамов Бўрибек Фахриддин ўғли

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети “Халқаро туризм” факультети декан
муовини
akramovb93@mail.ru*

***Аннотация:** Мақолада корхоналарнинг ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг имкониятларини шакллантиришнинг методологик жиҳатлари ёритилган. Шу жумладан, замонавий маркетингнинг асосий компонентлари, Ўзбекистон Республикасида хизматлар бозорида рақобат омиллари таснифи ва хизматлар соҳаси маркетинг стратегияси услубияти ишлаб чиқилган.*

***Таянч иборалар:** маркетинг стратегияси, рақобат, замонавий маркетинг, хизматлар соҳаси, диверсификациялаш, истеъмолчи сегменти.*

Ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг жараёнининг бошланғич нуқтаси стратегияни танлаб олишдан иборатдир. Бу ғоят маъсулиятли ва мураккаб жараён ҳисобланади. Умумий стратегияга эга бўлмай, пировард мақсадни қурмай туриб, иқтисодий ислоҳ қилишнинг таъсирли чора-тадбирларини белгилаб бўлмайди. Ижтимоий - иқтисодий ўзгаришларнинг пировард мақсадини белгилаб олиш ҳозирги ислоҳ қилиш стратегиясининг бошланғич нуқтаси бўлиб хизмат қилади. Бунда биз марказлаштирилган, маъмурий буйруқбозликка асосланган иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтиш-эски хўжалик юритиш механизмини шунчаки янгилаш ёки такомиллаштириш эмас, балки бир сифат ҳолатидан иккинчи сифат ҳолатига ўтиш эканлигини қайта-қайта таъкидладик. Бу бир иқтисодий муносабатлар ва ташқилийбошқарув тизимларининг бошқа иқтисодий муносабатлар ва ташқилий-бошқарув тизимлари билан алмашинувидир. Маркетингнинг мақсади эса бозорнинг мавжуд ва келгусида эҳтимол тутган имкониятларини аниқлаш ҳамда сифат жиҳатидан тўғри баҳолашдан, сўнгра унга таяниб, бутун кучини ўз маҳсулотига қизиқиш ва эҳтиёжни кучайтиришга, ҳаридорга маҳсулотни, шунингдек кўрсатиландиган тегишли хизмат турини танлаш имконини яратган ҳолда, маҳсулотни сотишга қаратишдан иборат.

Ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетингинг асосий тамойилларидан бири, уни қуйидаги йўналишлар бўйича амалга оширилувчи ҳаракатларнинг тизимли бирлиги сифатида кўриб чиқувчи мажмуавийлик тамойили ҳисобланади:

– янги хизматлар турларини мунтазам ишлаб чиқиш ва жорий этиш ёрдамида ассортимент қаторини бойитиш ва хизматларни такомиллаштириш;

– талаб ва таклифнинг мувозанатлашганлиги мақсадида нарх сиёсатини амалга ошириш; – хизматлар савдоси усулларини яхшилаш;

– турли тақсимлаш каналларидан фойдаланишда мақсадга мувофиқ мутаносибликни ўрнатиш;

– хизматлар савдосини рағбатлантириш мақсадида истеъмолчилар билан алоқаларни такомиллаштириш ва реклама таъсири воситаларидан самарали фойдаланиш.

Корхоналар ҳаражатларини оддий камайтириш йўллари йўлабгина қолмай, айти пайтда товарларни сотиш ва ўтказиш, даромадларни муттасил кўпайтириш соҳаларига кўпроқ эътибор беришга мажбур. Маҳсулот сотишга янги бозорлар, муайян афзаллиги туфайли маҳсулот ўзига жалб этадиган янги ҳаридорларни қондириш лозим. Бу ишларни ҳозирги замон маркетингига таянибгина амалга ошириш мумкин. Корхонанинг омон қолиши иқтисодий, илмий-техникавий, конъюнктуратижорат, ижтимоий ва бошқа ахборотларни ўз вақтида олиши каби омиллардан усталик билан фойдаланиш натижасида таъминланади. Стратегия фирманинг самарали бошқаришда бизнесга боғлиқ бўлган жуда кўп рақобатқобил ҳаракатлари ва қулай йўллари ўз ичига олади. Умумий маънода стратегия - бу фирманинг тутган йўлини мустаҳкамлашга, истеъмолчиларнинг талабини қондиришга ва ўз олдида қўйилган мақсадларига эришишга қаратилган режали бошқаришдир. Бошқарувчилар (менежерлар) компания қайси йўналишда ривожланишни аниқлаш ва ҳаракат усулини танлашда асосли қарорлар қабул қилиши учун стратегияни ишлаб чиқадилар. Менежерлар томонидан компания олдида турган ҳамма амалга оширса бўладиган ривожланиш йўллари ва ҳаракат усулларидан компания ривожланадиган битта йўналишни танлаши, аниқ бир стратегияни танлаш

ҳисобланади. Стратегиясиз менежернинг ўйлаб турган ҳаракат режаси, бизнес оламида исталган натижаларга эришиш учун ягона дастури йўқдир. Демак, стратегияли бошқариш фирмани ҳамма асосий хизматлар ва бўлинмаларни яъни таъминот, ишлаб чиқариш, молия, маркетинг, ходимлар, фаолияти илмий тажрибалар ва ишлаб чиқаришнинг бошқа бўғинларини қамраб олади. Бундай стратегияда ҳар бир ходимга алоҳида вазифа белгиланган бўлади. Корхона бозор иқтисодий моделларида фаолият кўрсатиш учун иқтисодий ўзгаришлар ва ноаниқликларни олдиндан кўра билиш, корхонани ривожланиш концепциясини белгилаш, ташкилот ва унинг бўлимларини самарали бошқаришни олиб боришни тақозо этади. Ушбу ҳолатга аниқлик киритиш учун стратегик менежмент ёки бошқарув фанини ўрганмоқлик лозим. Жамоа ва истеъмолчиларнинг талаблари бозордаги рақобат муҳитини кескинлашуви ҳамда корхона ресурсларини оқилона фойдаланиш стратегиясини ишлаб чиқишни ва унга амал қилишни талаб қилади.

Маркетинг тамойиллари маркетинг асосини ва унинг моҳиятини очиқ берувчи ҳолат, талабдир. Маркетингни моҳияти – товар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш албатта истеъмолчига, талаб ишлаб чиқариш имкониятларини доимо бозор талабига мўлжаллашдан иборат. Ташқи иқтисодий фаолиятида маркетинг моҳиятидан куйидаги асосий тамойиллар келиб чиқади:

- истеъмолчиларга нима керак бўлса ўшани ишлаб чиқариш керак;
- бозорга товарлар ва хизматлар таклифи билан эмас, балки истеъмолчиларн муаммоларини ечиш воситалари билан ишлаш;
- товар ишлаб чиқаришни эҳтиёж ва талабни тадқиқ қилгандан сўнг ташкил этиш керак;
- фирмани ишлаб чиқариш-экспорт фаолиятининг охириги натижаларига концентрлашганини кучайтириш;
- маркетинг концепцияси воситаларини қўллаш асосида маркетинг дастурини шакллантиришга олиб келувчи қўйилган мақсадларга эришиш учун комплекс ёндошиш ва мақсадли дастур услубини ишлатиш;

- товарни истеъмолчига силжитишни барча бўғинларини маркетинг билан камраб олиш мақсадида бир вақтни ўзида мақсадли йўналтирилган таъсир асосида бозор талабига мос келувчи товар ишлаб чиқариш стратегия ва тактикасини қўллаш;
- корхона фаолиятини ва маркетинг хизматини бозорда товар хулқатворини башорат қилиши ва стратегик режалаштиришни амалга ошириш асосида самарали коммуникацияни ўзоқ муддатли истиқболга мўлжал олиш;
- товарни яшаш даврини барча босқичларини ишлаб чиқариш ва товар тақсимлашни ижтимоий ва иқтисодий омилларини ҳисобга олиш;
- ташкилот ва тармоқлар режасига нисбатан бозорни бирламчи эканлигини эслаш;
- талаб ва таклифни баланслаштириш мақсадида режаларни тармоқлараро координациялаш ва ўзаро таъсирини ушлаб туриш;
- товар бозори ёки фирма имиджи (обрўйи) ва рақобатли афзалликни қидириш ва шакллантириш жараёнида аниқ ҳолатда агрессивликка, хужумкорликка, фаолликка интилиш, умумий ҳолда маркетингнинг асосий тамойиллари – бу бозорни билиш, унга мослашиш ва бозорга таъсир ўтказишдан иборат.

Хулоса қилиб айтганда, корхоналарнинг ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетингнинг моҳияти ва мақсадларидан қуйидагича асосий тамойиллари келиб чиқади:

- истеъмолчиларга йўналтирилган тамойил, яъни истеъмолчи шоҳдир;
- истиқболга йўналтирилган тамойил, яъни субъект фаолияти истиқболга йўналтирилган бўлиши зарур;
- пировард кўрсаткичга эришишга йўналтирилган тамойил, яъни бозор ҳиссасини, фойдани ошиши ва ҳоказолар.

Адабиётлар рўйхати:

1. Котлер Ф. Маркетинг, менеджмент. / Ф. Котлер, К.Л. Келлер. – СПб., 2012. - 816 с.
2. Гайдаенко, Т.А. Маркетинговое управление. Полный курс МВА. Принципы управленческих решений и Российская практика / Т.А. Гайденко. - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2006. – 496 с.

3. Уолкермл. О., Бойд-мл. Х., Ларше Ж.-К., Маллинз Дж. Маркетинговая стратегия: курс МВА: пер. с англ. - М.: Вершина, 2006. - 496 с.
4. Ўзбекистон рақамларда. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитааси. 2017. -45-б.
5. Usmanov, B. (2016). The stages of effective management and development of innovation activities in manufacturing sectors. In The Twelfth International Conference on Economic Sciences (pp. 59-63).

OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARI FAOLIYATINI BOSHQARISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Umarov Sardorbek Anvarjon o‘g‘li

Annotatsiya: Maqola oziq-ovqat sanoati korxonalarini boshqarishning tashkiliy iqtisodiy mexanizmini shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Sanoat korxonalarini faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy muhitining qisqacha tavsifi uning kerakli parametrlarini aniqlash uchun berilgan. Muallif tomonidan muhokama qilingan oziq-ovqat korxonalarida faoliyatini boshqarishning o‘ziga xos ayrim xususiyatlari ko‘rib chiqilgan. Bunday oziq-ovqat sanoati korxonalarining boshqaruv mexanizmining tuzilishi taklif qilingan va uning tarkibiy qismlarining xususiyatlari berilgan.

Keywords: Oziq-ovqat xavfsizligi, boshqarish mexanizmi, ta’sir etuvchi omillar, islohotlar, oziq-ovqat sanoati, eksport, import, oziq-ovqat mahsulotlari eksporti.

Annotation: the article is devoted to the study of the peculiarities of the formation of the organizational economic mechanism of management of enterprises of the food industry dedicated. The socio-economic environment of the activities of industrial enterprises a brief description is given to determine its required parameters. Author management of activities in food enterprises discussed by some of the distinctive features are considered. Such food industry the structure of the management mechanism of its enterprises is proposed and the characteristics of its components are given.

Keywords: food safety, control mechanism, influencer factors, reforms, food industry, exports, imports, food products export.

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, innovatsion o‘zgarishlar har qanday faoliyat sohasidagi korxonalar samaradorligini oshirish omili hisoblanadi. Ayniqsa, va oziq ovqat sanoati korxonalarini uchun investitsion transformatsiyalarni ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Oziq-ovqat sanoatini innovatsion rivojlanishga yo’naltirish mamlakatimiz uchun dolzarb va ustuvor vazifadir. Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida oziq-ovqat sanoati faoliyatini rivojlantirish va uni boshqarish jarayonlari amaldagi qonun va qonun osti xujjatlari doirasida takomillashib bormoqda. “Oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va xavfsizligiga doir normalar va qoidalar davlat organlari tomonidan qonunchilikda belgilangan tartibda tasdiqlanadi va ular oziq-ovqat mahsuloti muomalasi sohasida ish olib borayotgan yuridik hamda jismoniy shaxslar uchun majburiydir” etib belgilangan. Mamlakatimiz iqtisodiyotining hozirgi rivojlanish bosqichida eng muhim muammolaridan biri oziq-ovqat xavfsizligi va aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan to‘laonli ta’minlashdir. Oziq-ovqat sanoati mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlar bilan to‘ldirishning ob’ektiv zarurati oziq-ovqat sanoati

korxonalarining samarali ishlashini nazarda tutadi, chunki oxir-oqibat nafaqat aholining turmush darajasi, balki umuman iqtisodiyotning rivojlanishiga ham bog‘liq. Shu bois, oziq ovqat sanoati korxonalarini yetuk bozor munosabatlari sharoitida va ichki oziq-ovqat bozorida raqobatning kuchayishi sharoitida, nafaqat an’anaviy resurslardan, balki, birinchi navbatda, texnologik va tashkiliy asosda foydalanishga asoslangan yangi boshqaruv tizimi zarur. Bu vazifa nazariy va amaliy xarakterdagi bir qator yangi muammolarni hal qilish uchun asos xisoblanadi.

Respublikada oziq-ovqat sanoati korxonalarini tomonidan ishlab chiqarilayotgan asosiy turdagi oziq-ovqat mahsulotlari ekologik tozaligi, sun’iy emasligi, narxini arzonligi hamda sifat jihatidan iste’mol didini o‘ziga tortishi bilan ajralib turadi. Ammo, respublika oziq-ovqat sanoati sohasida hal etilmagan muammolar mavjud. Chunki, mazkur mahsulotlar respublika aholisiga oziq ovqat bozorlarida sotilishi bilan birga chet mamlakatlarga ham eksport qilinmoqda. Biroq, ekologik toza, jahon talablariga mos turdagi oziq-ovqat tovarlariga barcha xorijiy davlatlarda ehtiyoj juda katta. Bu esa, oziq-ovqat sanoatini yanada rivojlantirishni talab etadi. Ushbu soha xodimlarining vazifasi mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanishni yo‘lga qo‘yishga erishishdan iboratdir.

Hozirgi kunda qishloq xo‘jaligida yetishtirilayotgan mahsulotlarning salkam yuz foizi, chakana savdo aylanmasi to‘liq holda kichik korxonalar hissasiga to‘g‘ri keladi. Lekin, oziq-ovqat sanoatida sanoat mahsulotlarini qayta ishlab chiqarish sohasidagi rivojlanish darajasi talabga to‘liq javob bermaydi. Bu esa, tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi kichik korxonalarini ko‘proq tashkil etishni, ularni ishlab chiqarish kuchlarini oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish dolzarb vazifa ekanligini ko‘rsatadi[4]. O‘zbekistonda oziq-ovqat sanoati korxonalarini faoliyatining tez rivojlanib ketmasligiga asosiy sabab aylanma mablag‘larning yetishmasligi, xomashyolar tanqisligi, ularning faoliyatini to‘xtatib qolishi va boshqalardir. Shuningdek, respublikada oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va samaradorligini oshirish bo‘yicha bir qator tadqiqot ishlari amalga oshirilayotgan bo‘lsada, hududiy xususiyatlarni inobatga olish hamda raqobat muhitini yaratuvchi korxonalar faoliyatiga qo‘yilgan talablar, unga ajratilgan imtiyozlardan samarali foydalanish, aholining oziq ovqat mahsulotlariga bo‘lgan iste’mol darajasi va ishlab chiqarish hajmini iqtisodiy matematik modellar asosida chuqur o‘rganishni talab etadi. Ushbu tahlillar asosida esa mazkur sanoat korxonalarining boshqaruv mexanizmini tokomillashtirish va shu asosida raqobatga kirishish mumkin ekanligini ko‘rishimiz mumkin[5]. Oziq-ovqat sanoati korxonalar faoliyatini rivojlantirish uchun uning boshqaruv mexanizmini takomillashtirish xususiyatlari to‘g‘risida mulohazalar yuritilganda, birinchi navbatda har bir iqtisodiy faoliyat turida bo‘lgani kabi tavakkalchilik bilan bog‘liq faoliyat tushuniladi. Chunki umumiy ma’noda tavakkalchilik – tadbirkorlik faoliyatini yuritishda xavf-xatarga va tahlikaga borishdir. Tavakkalchilik tadbirkorlik faoliyatining tub negizi bo‘lishiga sabab: birinchidan, tadbirkorning tavakkalchilik asosida faoliyat yuritishini iqtisodiy mustaqilligi, faoliyat turini erkin

tanlashi, ishlab chiqarish vositalaridan erkin foydalanishini bildiradi. ikkinchidan, bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi sub'ektlar raqobat kurashiga kirishadi. uchinchidan, tadbirkor tavakkalchilik bilan ish boshlaganda boshqa qator omillar ta'sirida ham tahlikaga borishi mumkin. Jumladan, iqtisodiyotdagi mavjud nobarqarorlik holati ishlab chiqarish sohasini tanlashda tavakkalchilik xavfini oshiradi. Chunki bu sohaning foydali ekanligi to'g'risida aniqlik darajasi bo'lmaydi. to'rtinchidan, tavakkalchilik qonunchilikka ham bog'liq, ya'ni amal qilayotgan qonun ostida huquqiy me'yorlardagi qonunchilikka zid holatlar tavakkalchilik xavfini oshiradi.

Oziq-ovqat sanoati agrosanoat majmuining ajralmas qismi bo'lgan xalq iste'moli tovarlari sanoatining tarmoqlaridan biri bo'lib, insonning eng eng muhim ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan. Oziq-ovqat sanoati xalq xo'jaligining muhim, ko'p tarmoqli, ijtimoiy yo'naltirilgan tarmog'i bo'lib, keng assortimentdagi yuqori sifatli iste'mol tovarlari ishlab chiqarishni ta'minlaydi. Natijada mehnatga layoqatli aholi bandligini ta'minlash, uning salomatligi va farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, oziq-ovqat sanoati ko'plab turdosh tarmoqlar bilan chambarchas bog'liq; qishloq xo'jaligi, kimyo va mashinasozlik sanoatining rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Oziq-ovqat sanoatining rivojlanishi birinchi navbatda texnologik salohiyatining samaradorligi quyidagilar bilan belgilanadi:

1. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetkazib berish;
2. Ushbu sanoat uchun qurilgan ob'ektlarning mavjudligi;
3. Barcha turdagi energiya resurslari bilan ta'minlash;
4. Transportning samarali ishlashi.

Innovatsiyalar korxonalarining muvaffaqiyatining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda ular oziq-ovqat sanoatida muhim rol o'ynay boshladilar, bu odatda yetarlicha yetuk va sekin rivojlanayotgan sektor sifatida belgilandi. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining boshqaruv mexanizmini takomillashtirish hisobiga ushbu sohada sezilarli iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin ekanligini ko'rishimiz mumkin. Ushbu natijaga erishish uchun esa oziq-ovqat sanoati korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmiga ta'sir etuvchi omillarni alohida turkumlab olish va shu asosida xar bir omilni korxonalar faoliyatiga ta'sirini baholash lozim[6].

Oziq-ovqat sanoati korxonalarining mahsulotlarini turkumlashda ularning har xil xususiyatlarini hisobga olib ularning boshqaruv strukturasi ham turlicha shakllaniriladi. Shuningdek, mustaqil iqtisodiy faoliyat va javobgarlik tadbirkorlik faoliyatini yuritishning o'ziga xos xususiyatlaridan biri xisobiga ushbu korxonalarda boshqaruvning eng zamonaviy usullaridan foydalanishlik talab etiladi. Bu xususiyat tadbirkorlik mohiyatidan kelib chiqib, tadbirkorning iqtisodiy mustaqilligi, teng huquqli bo'lishi bilan xam ifodalanadi. Tadbirkorning tavakkalchilik bilan faoliyat

yuritishi ham uning iqtisodiy mustaqilligidan, faoliyat turini erkin tanlashidan dalolat berib undagi boshqaruv mexanizmi ham o'ziga hosligi bilan ajralib turadi.

Shuni ta'kidlash joizki, oziq-ovqat sanoatida kichik korxonaning o'ziga xos boshqaruv mexanizmlari va xususiyatlari to'g'risidagi masala ham munozaralidir.

Ularni ikki guruhga ajratib boshqarish va o'rganish mumkin, ya'ni iqtisodiy va ijtimoiy guruhlarga. Oziq-ovqat sanoatida kichik tadbirkorlikning iqtisodiy xususiyati bo'lib, uning tub vazifalarini faoliyat turi sifatida va tadbirkorning mulkdor sifatida mos kelishi hisoblanadi. Eng muhimi, kichik tadbirkorlikning ijtimoiy xususiyati jamiyatda ijtimoiy tanglikni pasaytiradi va bozor munosabatlarini chuqurlashtirishga olib keladi. Barcha tadbirkorlik faoliyati, xususan, oziq-ovqat sanoati tadbirkorligi uchun ham yaratilayotgan mahsulotning iste'mol qilinishi, uning savdodagi xarid miqdori muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, tadbirkorning boshqaruv mexanizmi masalalarini yaxshi anglashi tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadiga erishish va muayyan vazifalarni hal qilish uchun tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanilgan:

- monografik-turli mamlakatlarda innovatsion faoliyatni boshqarish bo'yicha jahon tajribasini o'rganishda;
- mavhum-mantiqiy-sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish va xulosalar va takliflarni shakllantirish;
- iqtisodiy-statistik - mamlakat oziq-ovqat sanoati korxonalarining innovatsion salohiyatini rivojlantirishning hozirgi holati va tendentsiyalarini tahlil qilish;
- tahlil va sintez usullari, hisoblash va konstruktiv – oziq-ovqat sanoati korxonalarining innovatsion rivojlanishini boshqarishning iqtisodiy mexanizmi samaradorligini baholash va innovatsion faoliyatni takomillashtirish yo'nalishlarini asoslashda;
- qiyosiy tahlil–oziq-ovqat sanoati korxonalarining innovatsion faoliyatini boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha yetakchi mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan taklif etilgan metodologik yondashuvlar, tushunchalar, ishlanmalar va takliflarni batafsil o'rganishda.

Boshqaruv qarorlarini qabul qilish eng yaxshi harakat va chora-tadbirlarni izlashni talab qiladi, ikkinchisi esa an'anaviy va innovatsion usullar, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan faoliyat yuritish uslublari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar paydo bo'lishi sababli ko'pincha qiyinlashadi. An'anaviy faoliyat turidan yangi faoliyat turiga bunday o'tish bosqichma-bosqich, amalga oshiriladi, baholashni, yangi salohiyatni to'plashni, harakatlarni amalga oshirishning samarali usullarini izlashni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaev, A. & Kurpayanidi, K., (2021). Covid-19 pandemic in central Asia: policy and environmental implications and responses for SMES support in Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 258, p. 05027). EDP Sciences.

2. Kodirov, S. (2021). Issues of business cooperation in the national economy of Uzbekistan. Экономика и социум, (7), 79-88.
3. Turgunov, M. (2021). Issues of innovative approach and financing of innovative projects in rapid economic development. Экономика и социум,

Oziq-ovqat sanoatida anjirni o'rni

Umarov Sardorbek Anvarjon o'g'li

Annotatsiya: O'zbekistonda qishloq xo'jalik mahsulotlarini turli usullarda qayta ishlash va zamonaviy usullar yordamida sifatli saqlashda, xalqimiz sog'ligi uchun juda katta yordam ko'rsatadi. Butun dunyoda bo'layotgan oziq-ovqat tanqisligi paytida, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlab uzoq muddatga saqlashning zamonaviy usulini ishlab chiqishni anjir misolida o'rgandik. Hududiy iqlim sharoitida iqlimga moslashmagan mevalarni shu iqlim sharoitiga mos holda saqlashni o'rganish, aholini sifatli va to'yimli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashdan iborat.

Kalit so'zlar: Xalestin, yurak qon-tomir, O'rta Yer Dengizi, Yevropaning janubi, Gruziya, Osiyo, glyukuza, levuloza, oksalat, patnis, pichoq, qozon, gepertenziya, vitaminlar, ratsion, gematopoetik, kaloriya, pulpa

Abstract: In Uzbekistan, the processing of agricultural products in various ways and their quality storage using modern methods greatly contributes to the health of our people. In the face of food shortages around the world, we have learned from the example of figs to develop a modern method of processing and long-term storage of agricultural products. The aim is to study the storage of non-climatic fruits in the regional climate in accordance with these climatic conditions, to provide the population with quality and nutritious food.

Keywords: cholesterol, cardiovascular, Mediterranean, southern Europe, Georgia, Asia, glucose, levulose, oxalate, patnis, knife, cauldron, hypertension, vitamins, ration, hematopoietic, calories, pulp

Anjir mavsumiga ham oz qoldi va shu sabab ham ushbu mazali va foydali mevaning xususiyati hamda tarkibi bilan tanishish foydadan holi emas. Yurak-qon tomir tizimi va teri salomatligi uchun muhim bo'lgan mevani nima uchun ratsionga kiritish va qanday holatlarda iste'mol qilinmasligi va quritilgan anjir haqida o'rganamiz. Ammo anjirning ham iste'mol qilish mumkin bo'lgan holatlar bor. Uni qandli diabetga chalinganlarga iste'mol qilish tavsiya qilinmaydi. Chunki anjir o'zida ko'p shakar miqdorini saqlaydi. Yaxshi pishgan anjirning hatto 70% ini shakar tashkil etadi. Anjirni zaharlanganda va oshqozon faoliyati buzilganda ham yeyish tavsiya qilinmaydi. Tanaga umumiy foyda uning tarkibidagi boshqa iz elementlari bilan beriladi. Masalan, temir muhim kunlardan keyin qon yo'qotilishini tiklashga yordam beradi va S vitamini qon tomirlari devorlarini mustahkamlaydi va yuqumli kasalliklardan himoya qiladi. Qulay quritilgan anjir vazn yo'qotish uchun boshqa mahsulotlar bilan birlashadi. Misol uchun, pishloqni maydalash va aralashtirishingiz mumkin, siz juda yaxshi sog'lom nonushta qilasis. Uni va kechalari quritilgan mevalar bilan ovqatlanish foydalidir, bu esa ochlik tuyg'usini bartaraf etishga va ichaklarni tozalashga yordam beradi.

Anjir quritilganda konsentratsiyasi sezilarli darajada oshadigan turli vitamin va mikroelementlarga boy hisoblanadi. Shu bilan birga, quritilganda shakar va kaloriya miqdori 5 karra ortadi va shu sabab ham mutaxassislar ushbu mevani sarxil xolida yeyishni tavsiya qiladi. Shuningdek, anjir organizmdagi jarayonlar –metabolizm, qizil qon tanachalarining paydo bo'lishi, neyromediatorlar va biriktiruvchi to'qimalarning ishlab chiqarilishi uchun muhim bo'lgan misning ham konidir. Bundan tashqari, ajnir ko'p miqdorda B6 vitaminini ham o'z ichiga oladi. Ushbu vitamin organizmning aminokislota va oqsillarni parchalab, ulardan energiya olishga yordam beradi, asab tizimi faoliyatida muhim ro'l o'ynaydi va qarishning oldini oladi. Yoshlikni saqlanishida ahamiyatli bo'lgan, hujayralarni shikastlanishdan himoya qiluvchi va ajin tushishi hamda giperpigmentatsiyaning oldini oluvchi antioksidantlarning ham manbayidir.

Anjirni muntazam ravishda iste'mol qilish yurak-qon tomir tizimi uchun foydali.

O'tkazilgan tadqiqotlarda ushbu meva iste'molidan keyin organizmdagi yomon xolesterin miqdori kamayishi aniqlangan. U qon tomirlar devorlarini mustahkamlash va tromblarni oldini olish xususiyatiga ega bo'lgan K vitaminiga ham boy. Ushbu shirin meva tarkibida kletchatkalar mo'l bo'lgani asab ham u oshqozon hazm tizimi uchun ahamiyatlidir.

Anjir ichaklar perestaltikasini yaxshilaydi va hazm tizimi bilan bog'liq ba'zi kasalliklar oldini oladi. Anjirning zararli ekani aniqlanmagani bilan ba'zi sabablarga ko'ra uni iste'mol qilishda ehtiyotkor bo'lish kerak. Unda yetarli miqdorda shakar bo'lgani uchun ham uning iste'molidan keyin qonda qand miqdori ko'payishi hatto qandli diabet kasalligiga sababchi bo'lishi ham mumkin. Ammo anjir bargidan tayyorlangan choy, mevaning o'zidan farqli o'laroq, qondagi qand miqdorini nazorat qiladi. Tarkibida shakar va kislota mavjudligi sabab anjir ham boshqa mahsulotlar singari allergik reaksiya keltirib chiqarishi mumkin. Shu boisdan ham avval anjir yeb ko'rmagan insonlarga birdaniga ko'p miqdorda iste'mol qilmaslik va organizmda javob reaksiyasi bor yoki yo'qligiga e'tibor qaratish kerak.

Anjir daraxti o'sadigan an'anaviy hududlar Sharq mamlakatlar, ba'zilar Osiyo davlatlari, O'rta Yer dengizi yaqinidagi mamlakatlar, Kavkaz.

Anjir - subtropik meva turi. Turkiya, Jazoir, Yevropaning janubi, AQShda katta maydonlarni egallaydi. Gruziya, Ozarbayjon, O'rta Osiyo, Qrimda ham yetishtiriladi. Vatani - Kichik Osiyo. Anjir o'rtacha namlik va quyosh nuri bilan qulay iliq iqlimni talab qiladi. Alohida turlar sovuqqa chidamli bu daraxt Rossiyada ham o'sadi, lekin faqat mamlakat janubida. Anjirning to'rt yuzdan ortiq navlari bor. Ular mevaning kattaligi, shakli va rangi, pulpaning ta'mi, daraxtning balandligi, pishish tezligi bilan farqlanadi. Ba'zi navlari yiliga bir nechta hosil beradi. Hozirda mamlakatimizning deyarli barcha hududlarida anjirning 3 ta navi yetishtiriladi. Bugungi kunda yurtimizda yetishtirilayotgan anjir mahsuloti Afg'oniston, Qozog'iston, Qirg'iziston, BAA, Rossiya, Ukraina kabi mamlakatlarga eksport qilinmoqda.

Anjir tarkibida ; glyukoza, maltoza, saxaroza, levulozalar bor. Meva kislotalari bilan bir qatorda: limon, glitserik, quinik, shikimik, oksalatlar mavjud.

Quritilgan mevalarda ko'proq shakar mavjud. Mevasida temir, mis, efir moylari, makroelementlarga boy. Anjir tarkibidagi vitaminlar deyarli barcha B vitaminlardan (B1, B2, B5, A, C, E, PP) iborat. Eng foydalisi pishgan anjirdir. Mevaning pishishi uchun qulay davr avgust- oktabr oylaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Usmanova K. A. et al. Meva-sabzavotlarni qayta ishlash usullarining hozirgi kundagi istiqbollari //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 2. – С. 389-392.
2. Усманова К. А., Абдурахмонов И. А., Хасанов Р. Н. Методы сушки яблок и заготовка сушёных яблок в домашних условиях //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 2. – С. 55-59.
3. Усманова К. А., Нурбоева М. С. РЕКОМЕНДАЦИИ ПО СУШКЕ ФРУКТОВЫХ И ВИНОГРАДНЫХ ПРОДУКТОВ //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 2.
4. Bobomurodova S. Y., Usmanova K. A., Fayzullaev N. I. Catalytic aromatization of oil satellite gases //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 5. – С. 3031-3039.

Zīngiber officināle* - dorivor zanjabil oilasining botanik tavsifi*Xoshimov Sardorbek Nozimjon o`g`li****Namangan davlat universiteti o`qituvchisi**

Annotatsiya: Mazkur maqolada dorivor zanjabil oilasining botanik tavsifi, kimyoviy tarkibi hamda, dorivor xususiyatlari haqida so`z yuritilgan.

Kalit so`zlar: dorivor zanjabil, "Tib qonunlari" asari, efir moyi, kasalliklar

Zīngiber officināle is a botanical description of the medicinal ginger family

Hoshimov Sardorbek Nozimjon's son**Teacher of Namangan State University**

Annotation: This article discusses the botanical description, chemical composition, and medicinal properties of the medicinal ginger family.

Key words: medicinal ginger, "Laws of Medicine", essential oil, diseases

Zingiber officināle — это ботаническое описание семейства лекарственных имбирных

Хошимов Сардорбек Нозимжон угли**Преподаватель Наманганского государственного университета**

Аннотация: В данной статье обсуждается ботаническое описание, химический состав и лечебные свойства семейства лекарственных имбирных.

Ключевые слова: имбирь лекарственный, «Законы медицины», эфирное масло, болезни.

Zingiber officināle (dorivor zanjabil) – balandligi 0,5-1 m bo'lgan ko'p yillik o'tli o'simlik bo'lib, asosiy o'q ildizi sudraluvchi, tugunli, stilindsimon, och sariq yoki qizg'ish tusda bo'lishi mumkin. Barglari to'q yashil rangli, ildizdan o'sib chiqadi va uzunligi 17 sm bo'ladi, ensiz, uchi o'tkir, ikki qavatli va tangachalar bilan qoplangan. Yaproqlari ketma-ket, yaproq qinlari esa ustma ust joylashgan. Gul poyasi barg poyasiga ko'ra nozikroq, odatda balandligi taxminan 12 sm ni tashkil etib, tashqi barglar bilan qoplangan.

Cho'qqisida quddasimon to'pgullar, barg qo'ltig'ida esa gullari joylashgan. Yon to'pgullari, qirg'oqlari och sariq, tepasida oq uchi bo'lishi mumkin. Kossasi quvursimon (birlashib o'sgan 3 ta gulkossa).

Gultoji uchta to'liq ajratilmagan sarg'ish gulbargalardan iborat bo'lib, oval shaklda, tapaga qarab torayib ketgan, orqa gulkossasi yon tarafdagiga qarganda kengroq va otalik changi ustiga egilgan bo'ladi. Labguli deyarli yumaloq, diametri taxminan 12 mm, keng, och binafsha yoki qizil binafsha, dog'li va qaymoq yoki sariq rangli asosga ega. Yon bo'laklari o'rta bo'laklardan to'liq ajratilmagan. Otalik changi bir, qaymoq rangli, changituvchi cho'qqisida joylashgan qo'shimchasi egilgan to'q binafsha rangda bo'ladi. Onalik urug'doni uchta birlashib o'sib xosil beradigan barglardan tashkil topgan. Ushbu turdagi o'simlik oddiy sharotda etishtirilganda hosil bermaydi. Shox ildizni rivojlanishi orqali ko'paytiriladi.

Buyuk hakim Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" asarida ko'plab xastaliklarni davolashda qo'llaniladigan malhamlarni tayyorlashda ular tarkibiga zanjabil qo'shishni lozim deb yozgan. Zanjabil kasal va sog'lom kishilarga iste'mol qilishga tavsiya etiladi. Tibbiyotda zanjabil ildizi kompleks terapiyada 25 xildan ortiq kasalliklarda asosiy ta'sir etuvchi vosita sifatida qo'llashga tavsiya qilinadi. Zanjabil ilmiy tilda singibera deb atalib, "shoxli ildiz" degan ma'noni anglatadi va "universal dori vositasi" sifatida keng qo'llaniladi. Zanjabil o'zida kompleks minerallar, vitaminlar, barcha turdagi aminokislotalar, insonning hayot faoliyati uchun zarur bo'lgan: kalstiy, natriy, fosfor, rux, temir, magniy, A, V₁, V₂, S vitaminlari, nikotin kislotasi va efir moylari saqlaydi. Zanjabil bilan davolash ko'pchilik kasalliklarda ko'rsatilgan. Xususan, shamollashda virusga qarshi

vosita sifatida tan olingan. Zanjabil shamollashni davolashda: virusga qarshi, mukolitik, yallig'lanishga qarshi, antibakterial, antigistamin, balg'am ko'chiruvchi xususiyatga ega.

Zanjabilning asosiy ildizining kimyoviy tarkibi uning farmakologik faolligini ta'minlovchi asosiy komponentlari efir moyi va fenol birikmalar bo'lib, ya'ni gingerol va shogaollardir. Efir moylari 1-4% -ni tashkil etadi. Zanjabil tarkibida 100 dan ortiq komponentlar aniqlangan, shulardan seskviterpenlar (umumiy miqdordan 50%) – α - i β -zingiberenlar, kurkumenlar, β -seskvifelandren, β -bisabolen, α - i β -farnezenlar, zingiberol va boshqalar asosiysi hisoblanadi. Ildizmevaga xarakterli hid bag'ishlovchi oz miqdorda monoterpenlar - geraniol (9%), linalool (1%), borneol, geranial, geraniastetat, izoborneollar mavjud. .

Efir moyi tarkibida aldegidlar, spirtlar, ketonlar va alkanlar ham mavjud. Zanjabil tarkibidagi efir moyining tarkibi va miqdoriga uni etishtirilgan hudud sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Zanjabilning ildizmevasidagi achchiq ta'm beradigan uchuvchan bo'lmagan fenolli birikma bu gingerollar. Shulardan asosiysi gingerol-6, ozroq miqdorda gingerol-8 va gingerol-10 mavjud. Gingerollar nomidagi raqamlar ularning ishqoriy gidrolizining mahsulotlarini ko'rsatadi. Masalan, gingerol-6 (olti uglerodli aldegid). Quritish va saqlash vaqtida gingerollar mos ravishda shogaollarga qisman degidratlanadi, keyinchalik ular paradol, gingerdionlar, gingerdiollar va gingerdiollar astetatlariga o'zgarishi mumkin.

Shunigdek, zanjabil asosiy ildizining tarkibida aminokislotalar, oqsillar, lipidlar (6-8%), proteolitik fermentlar, vitaminlar, taninlar, sterinlar, kletchatkakraxmal (50% gacha), monosaxaridlar, noorganik moddalar mavjud. Vitaminlar askorbin kislotasi, niastin, tiamin, riboflavin va oz miqdorda retinoid va tokoferollar bilan ifodalangan.

Zanjabil oilasiga mansub ziravorlarning xususiyatlari, ularning biologik qiymati o'rganilgan. Tarkibiga kurkuma va zanjabil qo'shib ishlab chiqarilgan non va unli qandolat mahsulotlari uchun tovar bahosi berilgan.

Shunday qilib, mualliflar tarkibida yod bo'lgan o'simlik qo'shimchalarini non va unli qandolat mahsulotlarining yangi ishlab chiqilgan restepturalariga kiritish ularning iste'mol xususiyatlarini buzmaydi va shu bilan birga, oziq-ovqat mahsulotlar tarkibida qo'shimcha yod manbai bo'lib qoladi degan xulosaga kelishgan.

Avtor tomonidan ilk marotaba tez erib chiqadigan dorivor imbirning quruq ekstrakti tarkibida bo'lgan kapsulalarning kompozitsiyalari ishlab chiqilgan, nazariy va tadqiqot jihatdan asoslab berilgan. Ushbu tadqiqot ishida dorivor imbir quruq ekstrakti asosida kapsula shaklida dori preparati olingan. Dorivor imbirning antioksidantlik, antitoksik, og'riq qoldiruvchi xususiyatlari va gepatoprotektorlik ta'siri o'rganilgan. Ekstrakt va tayyor mahsulot tarkibidagi efir moylari jumladan, gingerol va shogaollar miqdori YuSSX usulida hamda «Metody analiza minornyx biologicheskix aktivnykh veshchestv pishi» tavsiflangan mass-spektrometriya metodika bo'yicha aniqlangan.

Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zanjabil ildizini iste'mol qilish so'lak ajralishini yaxshilaydi. Tasodifiy, plastebo-nazorat ostidagi klinik tadqiqotlar zanjabil ildizining aftozli stomatit davolashda samarasini ko'rstadi.

Maqolada ikki fazali ekstraktsiya orqali aralashmaydigan erituvchilar (etanolning suvli eritmasi - raps yog'i) tizimida dorivor zanjabil ildizi (*Zingiber officinale Roscoe*) flavonoidlarining kuchsiz qutbli fraktsiyasida to'planishini spektrofotometrik o'rganish natijalari muhokama qilingan. Boshlang'ich xom-ashyodan biologik faol moddalarni ajratib olish jarayonini optimallashtirish uchun qutbli ekstraktorning roli ko'rsatilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10 apreldagi PQ-4670-sonli «Yovvoyi holda o'suvchi dorivor o'simliklarni muhofaza qilish, madaniy holda etishtirish, qayta ishlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori
2. Маев И.В., ТСуканов В.В., Лукичева Э.В., Самсонов А.А., Васютин А.В., Никушкина И.Н. Распространенность, патогенез и принципы лечения неалкогольной жировой болезни печени. Фарматека. 2011; 12: 12–15.
3. Сарибоева Д.А., Зокирова М.С. Махаллий доривор ўсимликлар асосида жигар хасталиклари учун шифобахш ичимликлар ишлаб чиқариш технологиясини тадқиқ этиш. «COVID-19 пандемиясидан кейин кичик ва ўрта қишлоқ хўжалиги, боғдорчилик ва гулчилик бизнесини шиддат билан тиклаш бўйича инноватсион

стратегиялар” мавзусидаги халқаро илмий анжуман тўплами. 2-қисм. Наманган-2021й. 119-121бб.

4. ТСуканов В.В., Васютин А.В., Тонких Ю.Л., Онучина Е.В., Петрунько И.Л., Ржавичева О.С., Гилюк А.В., Белобородова Е.В., Беззаботнова О.Г., Барон И.И., Платонова Е.А. Бремя заболеваний печени в современном мире. Некоторые показатели качества ведения больных с циррозом печени в Сибирском федеральном округе // Доктор.Ру. 2019. № 3 (158). С. 6–10. DOI: 10.31550/1727-2378-2019-158-3-6-10

ADABIYOT FANLARINI O`QITISHDA METODLARNING PEDAGOGIC AHAMIYATI VA DOLZARBLIGI

Zarifa Norqobilova Axatillayevna,

Shahrisabz davlat universitetining Pedagogika instituti o`qituvchisi

Abstract: Since literature is a science of life, it is possible to study it in connection with new pedagogical technologies to open the process more widely. In particular, the development of the creative abilities of the learner depends on these factors. The article also talks about the role of methods in teaching literature.

Аннотация: Поскольку литература – это наука о жизни, то возможно изучение ее в связи с новыми педагогическими технологиями для более широкого раскрытия процесса. В частности, от этих факторов зависит развитие творческих способностей обучающегося. В статье также говорится о роли методики в обучении литературе.

Annotatsiya: Adabiyot hayot haqidagi fan ekan, uni yangi pedagogic texnologiyalar bilan bog`lab o`rganish jarayonni yanada kengroq ochish imkoniyati tug`iladi. Xususan, ta`lim oluvchining ijodiy qobiliyatlarini hsakllantirish ham shu omillarga bog`liq. Maqolada ham adabiyot fanini o`qitishda metodlarning o`rni xususida so`z yuritiladi.

Agar adabiy ta'limda kalitdan boshlansa insonning hayot va o'lim muammosi sifatida e'lon qilingan ekzistensial muammosi, keyin u har qanday shaxs uchun muhim va dolzarb bo'lgan shaxsiy, shaxsiy ta'lim tartibiga mos keladi va o'qituvchi va talaba uchun doimiy tarbiyaviy motivni shakllantiradi. Shuning uchun ham maktab adabiy ta'limi ekzistensial muammoni qayta ishlab chiqarishga asoslanishi mumkin va bo'lishi kerak va har bir inson uchun dolzarb bo'lgan vaziyat. Aynan bu muammoni hal etishda ishtirok etish umumiy ta'lim va xususan, adabiy ta'lim jarayonining harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Pedagogika va metodologiyada loyiha izlanishlarining vazifasi ushbu muammoni qo'yish va uning echimiga mos keladigan texnologiyalar, uslublar va usullarni topishdir.

Adabiyotning boshqa fanlar orasida o`ziga xosligi quyidagi omillarga asoslanadi.

Birinchisi o'rganish ob'ekti bilan bog'liq. Agar ko'pgina fanlarni o'qitish mazmuni o'rganilayotgan fanning asoslarini o'z ichiga olgan bo'lsa, adabiyot kursini o'rganishning markaziy (albatta, yagona bo'lmasa ham) ob'ekti nafaqat ilmiy jihatdan shakllantirilgan natijadir.

Aslida adabiyot fan asoslari shaklida insoniyatning bilish faoliyatini rivojlantiradi. Xususan, yozuvchining ijodiy faoliyati mahsuli – badiiy asar bo'lib, u yozuvchi shaxsiyati tomonidan dunyoni badiiy matn shaklida ijodiy bilish va aks ettirish natijasidir.

Unda adabiy ta'limning shaxsga ta'siri fakti yoki boshqa daraja deyarli barcha dasturlarda ko'rsatilgan, Biroq o'quvchilarda o'qish malakasini shakllantirish vazifasidan kelib chiqadigan ikkinchi darajali omil sifatida adabiy asarni badiiy asar sifatida ijodiy

o'qiy olish, o'quvchining ichki dunyosini boyitish, uning tizimini shakllantirishning ishonchli "yo'li"dir. Bu esa haqiqiy insonparvarlik qadriyatlari yo'lidir. Aksariyat zamonaviy dasturlarning maqsadlari adabiyot tegishli bo'lgan madaniy qadriyatlar ustuvorligiga asoslanadi. Ular dastlab ma'lum bir bolaning shaxsiyatidan yuqoriroq va muhimroq kabi joylashtiriladi. Talaba bu holda o'qituvchi adabiyot yordamida o'qitishi va tarbiyalashi kerak bo'lgan ob'ekt vazifasini bajaradi. Talabada o'qish qobiliyatlarini rivojlantirish orqali unga shaxsiy muammolar va vazifalarni hal qilishda hayot davomida qanday harakat qilish kerakligi bilvosita ko'rsatiladi.

Ayni paytda, ma'lumki, shaxsiy rivojlanish traektoriyasi har bir insonning o'ziga xos xususiyati bor va turli omillar insonning ma'naviy rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin. Ko'pincha aynan ular uning etakchi maqsadlari, g'oyalari, qadriyatlarini belgilaydilar va oxir-oqibat uning hayotiy harakatini to'g'rilaydilar.

Umuman olganda, ushbu seriya juda uzoq bo'lishi mumkin, har bir inson uchun noyob va shaxsiy rivojlanish istiqbollari haqida mutlaqo oldindan aytib bo'lmaydi.

Shunga qaramay, shaxsiy rejada o'rin olgan ko'plab odamlarning tarjimai holida qayd etilgan e'tirof etilgan haqiqatni san'at asarlarining dunyoni biladigan o'sib borayotgan inson qalbiga ta'siri haqiqati deb hisoblash mumkin. Ko'p avlodlar tajribasidan ma'lumki, adabiy ta'lim shaxsning o'zini-o'zi rivojlanishiga katta yordam berishi mumkin, u erta bolalikdan oilada, bolalar bog'chasida, so'ngra maktabda davom etadi. Shu bois maktab adabiyoti kursi o'quvchilarning shaxsiy o'sishiga katta hissa qo'shish, ularda qadriyat-qadriyat hissini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan kuchli salohiyatga ega ekanligi ko'rinib turibdi.

Ikkinchi omil birinchisidan kelib chiqadi. San'at asarini o'rganish (noyob madaniy artefakt sifatida) boshqa maktablardan farqli o'laroq amalga oshirilishi mumkin.

Ya'ni, fanni qo'yidagi omillar bilan o'rganiladi:

- ilmiy, estetik,
- ekzistensial va kommunikativ.

Birinchi burchak ilmiy, ya'ni. ilmiy matnlar bilan bog'liq. Adabiy matn ilmiy tadqiqot ob'ekti bo'lgan asarni o'rganish usullari tahlil, sintez, tadqiqot, taqqoslash, umumlashtirish bilan o'rganiladi.

O'qitishdagi zamonaviy pedagogik texnologiyalar quyidagilarga asoslanadi: 1. O'qitish jarayonida ishtirok etuvchi o'quvchilarning ustunligini ta'minlash. 2. O'qitish maqsadiga ko'ra natijalarga erishish. 3. O'qitish jarayonida venchur boshqaruviga erishish. 4. O'qitish mazmunini ta'minlovchi vositalar va texnologiyalarning yagona tizimini yaratish. O'qitish jarayonida har bir o'qituvchi mavzu va mavzuga ko'ra kerakli tur va usullarni tanlashi mumkin: 1. Gazeta sharhi 2. Fond 3. Panorama 4. Intervyu 5. Detektiv 6.

Yarmarka (bozor) 7. O‘zaro nazorat 8. Qisqa. -mavsumiy turnir 9. Umumiy ko‘prik 10. Matematik xokkey 11. Lotereya 12. Adabiy xokkey

Adabiyot darslarida grafik organayzerlar texnologiyalari: “Boburnoma”dagi tasnif bo‘yicha Andijon tasvirini tahlil qilish.

Chegaralari	Mevalar	Hayvonot dunyosi	Tarixiy shaxslar
Qo‘shg‘ar	Qovun	Tustovuq	Alisher Navoiy
Samarqand	uzum		Yusuf Xo‘ja
Badaxshon	Nok		
Xo‘jand	Qovun		

Adabiyotlar ro‘yhati:

1. Zaripova, D. B. Adabiyot darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish usullari / D. B. Zaripova. — Tekst : neposredstvennyy // Molodoy uchenyy. - 2015. - № 4 (84). — S. 566-568. — URL: <https://moluch.ru/archive/84/15585/> (ma’lumotlar manzili: 12.10.2022).

2. Jurayev R. H., Tolipov U. Q. Pedagogik faoliyat, texnologiyalar va malakalar. - Toshkent, 2003. - № 2.

3. Klarin M. V. Pedagogicheskaya texnologiya v uchebnom jarayoni (O‘qitish jarayonida pedagogik texnologiyalar). -Moskva, Znaniye, 1989

4. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar.- Qarshi, Nasaf, 2000.

5. Bekova N., Boynazarov F. Yangi pedagogik texnologiyalar asoslari (interfaol darslar). -Toshkent, 2007 yil.

OLIV TA'LIM TASHKILOTLARI TALABALARINING ILMIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH DIDAKTIK TAMOYILLARI

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Fakultetlararo pedagogika va psixologiya

kafedrası o'qituvchisi

Xolmatova Gulyora Obidovna

Annotatsiya

Oliy ta'lim jarayonida talabalar ongida ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishning didaktik tamoyillari yoritilgan.

Kalit so'zlar

dunyoqarash, ilmiy dunyoqarash, tayanch kompetensiya, didaktik tamoyillar

Didaktikaning ilmiy kategoriyasi sifatida o'qitish tamoyillari Hozirgi didaktikada markaziy tushunchalardan biri "tarbiya" bo'lib, u quyidagilar deb qaraladi: - bilimlarni o'zlashtirish va aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayoni va natijasi tomonidan rivojlanayotgan shaxsga maqsadli ta'sir ko'rsatish- shaxsga uning hayoti davomida atrof-muhit tomonidan ko'rsatiladigan ta'sirlar majmui- shaxsning ijtimoiy tajribani, jamiyat hayoti uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar tizimini o'zlashtirish jarayoni va natijasi.

Ta'lim, didaktik olimlarning fikriga ko'ra, ilmiy dunyo qarashga qaratilgan bo'lib, insonga dunyo haqidagi o'z bilim tizimini shakllantirish imkoniyatini beradi. Ta'lim pedagogikada alohida deb qaraladigan, o'z qonuniyatlari va tamoyillariga ega bo'lgan ta'lim va tarbiyani ham o'z ichiga oladi, garchi ular haqiqatda o'zaro bog'liqdir. "O'quv jarayoni" tushunchasi ham didaktikadagi asosiy tushunchalardan biridir. Biroq, bu ta'limdan ko'ra tor tushuncha bo'lib, maqsadli, oldindan ishlab chiqilgan muloqotni nazarda tutadi, uning davomida o'quvchini ta'lim, tarbiyalash va rivojlantirish amalga oshiriladi, insoniyat tajribasining ayrim jihatlari, faoliyat va bilim tajribasi o'zlashtiriladi. .Bu jarayon o'qituvchi va talabalarning ikkinchisini rivojlantirish, ularning bilimlari, qobiliyatlari, ko'nikmalarini shakllantirish, ya'ni muayyan faoliyat uchun umumiy asosni shakllantirish uchun

birgalikdagi faoliyati bilan tasvirlanadi. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda “o‘quv jarayoni” tushunchasi odatda maqsad, qonuniyat va qonuniyatlar, tamoyillar, mazmun, metodlar, o‘qitish vositalari va boshqalar farqlanadigan ma’lum bir mavhum jarayonni bildiradi.

Didaktik tamoyillar bulardir. pedagogika fanining kategorik apparatining asosiy tushunchalaridan biri. Ular oliy ta’lim oldida turgan ta’limning maqsad va vazifalariga qanday erishish mumkinligini, buning uchun o‘qituvchi qanday qoidalarga amal qilishi kerakligini belgilaydi. Ko’pgina pedagogik qonunlar va qonuniyatlar shu qadar ko’p qirraliki, ulardan bir emas, balki bir nechta tamoyillar kelib chiqadi. Prinsiplarning rivojlanishiga nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, falsafiy, mantiqiy, psixologik va boshqa qonuniyatlar ham ta’sir qiladi. Ular, shuningdek, ta’lim va tarbiyaning maqsadlari, atrof-muhit sharoitlari, fanning rivojlanish darajasi belgilanadi va tamoyillariga ajratiladi.

1. Ilmiylik tamoyili. Haqiqat haqidagi bilim to’g’ri yoki noto’g’ri bo’lishi mumkin. Ta’lim rasmiy ilmiy tushunchalarga asoslanishi va bilimning ilmiy usullaridan foydalanishi kerak.

2. Tizimlilik tamoyili. Tartib va izchillik o’rganishda muvaffaqiyatga erishishning asosiy shartlaridan biridir. O’qituvchi materialni taqdim etishda izchillikni talab qiladi, shunda o’quvchi haqiqiy munosabatlarni, ob’ektlar va hodisalar o’rtasidagi aloqalarni tasavvur qila oladi.

3. Mavjudlik va amalga oshirish imkoniyati printsipi. Ta’lim talabaning individual xususiyatlari, uning shaxsiy tajribasi, allaqachon mavjud bilim va ko’nikmalar bilan bog’liq bo’lishi kerak. Aks holda, material o’rganilmaydi.

4. Ko’rinish printsipi. Ta’limning zarur elementlaridan biri o’rganilayotgan muayyan hodisalarni tasvirlaydigan yoki taqlid qiluvchi vizual tasvirlar, modellarni yaratishdir.

5. Ong va faoliyat tamoyili. O’quv jarayonida talaba taklif etilayotgan materialni ongli ravishda idrok etishi kerak. O’qituvchi o’z oldiga ongli maqsadlar qo’yishi va o’quvchini bilish faoliyatiga tarbiyalashi kerak.

6. Bilimning mustahkamligi tamoyili. Inson xotirasi ma’lumotni unutishga moyil bo’lganligi sababli, o’qituvchi mustahkam bilim, ko’nikma va malakalarga erishishi kerak.

7. Milliy tarbiya tamoyili. Pedagogik faoliyat aholining ayrim qatlamlari vakillariga emas, balki o'quvchilarning keng doirasiga qaratilgan bo'lishi kerak.

8. Ta'limni individuallashtirish tamoyili. Bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish o'quvchilarning bilim va rivojlanish normasini aniqlashga yordam beradi, bu sizga aniq o'quv vazifalarini belgilash va hal qilish imkonini beradi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, o'qitishning didaktik tamoyillarini ishlab chiqish muammosi butun dunyo bo'ylab ko'plab taniqli o'qituvchilarning ongida doimo band bo'lib kelgan. Biroq, u hozirgacha yakuniy qarorini olmadi.

Adabiyotlar:

1. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: ТДПУ, 2012 242

2. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma T.: "Aloqachi" 2007 y

3. Белкин А. С., Ткаченко Е. В. Диссертационный совет по педагогике (опыт, проблемы, перспективы) / Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2005.

4. Hasanboev.J. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug'at.- T.: Fan va texnologiya, 2008.- 480 b.

**OLIY TA'LIM TALABALARINING ILMIY DUNYOQARASHINI
MUVAFFAQIYATLI O'QISHINING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK
OMILLARI**

**Qo'qon davlat pedagogika instituti
Fakultetlararo pedagogika va psixologiya
kafedrası o'qituvchisi
Xolmatova Gulyora Obidovna**

Annotatsiya

Ta'lim jarayonida talabalar ongida ilmiy dunyoqarashni muvaffaqiyatli o'qishining pedagogik va psixologik omillari yoritilgan.

Kalit so'zlar

dunyoqarash, ilmiy dunyoqarash, tayanch kompetensiya, pedagogik va psixologik omillari.

Universitet talabalarida innovatsion faoliyat va bilimlarni muntazam yangilab borishga munosabatni shakllantirish zarur. Axborot jamiyatining yuqori malakali kadrlarga qo'yiladigan talablarini amalga oshirish oliy ta'lim muassasalaridagi fanlarni rivojlantirishda va unda talabalar ishtirokisiz mumkin emas.

Talabalarning oliy ta'lim muassasalaridagi muvaffaqiyatiga ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi: moliyaviy ahvol, salomatlik holati, yoshi, oilaviy ahvol, Oliy ta'limgacha bo'lgan tayyorgarlik darajasi, o'z faoliyatini o'z-o'zini tashkil etish, rejalashtirish va nazorat qilish ko'nikmalariga ega bo'lish Oliy talimni tanlash sabablari, institut ta'limining o'ziga xos xususiyatlari haqidagi dastlabki g'oyalarning etarlilik, ta'lim shakli (kunduzgi, kechki, sirtqi, masofaviy ta'lim va boshqalar), o'quv to'lovlarining mavjudligi va ularning miqdori; Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini tashkil etish; institutning moddiy-texnik bazasi, o'qituvchilar va xizmatchilarning malaka darajasi, Oliy ta'lim nufuzi va nihoyat, talabalarning individual psixologik xususiyatlari. Ushbu maqola ushbu xususiyatlarni, baholash usullarini tahlil qilish va ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida ularni hisobga olishga bag'ishlangan.

Nima uchun ba'zi talabalar bilim va kasbiy ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun qattiq va iroda bilan ishlaydilar va yuzaga keladigan qiyinchiliklar faqat kuch va maqsadlarga erishish uchun ishtiyoqni qo'shadi, boshqalari esa hamma narsani bosim ostida bajaradi va har qanday muhim to'siqlarning paydo bo'lishi ularning faolligini keskin kamaytiradi. ta'lim faoliyatini yo'q qilishgacha? Bunday farqlar ta'lim faoliyatining bir xil tashqi sharoitlarida (ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, o'quv jarayonini tashkil etish va uslubiy ta'minlash, o'qituvchining malakasi va boshqalar) kuzatilishi mumkin.

Buni tushuntirishda ushbu hodisadan psixologlar va o'qituvchilar ko'pincha o'quvchilarning aqliy darajasi (bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni egallash va muammolarni hal qilishda muvaffaqiyatli qo'llash qobiliyati) kabi individual psixologik xususiyatlarga murojaat qilishadi, ijodkorlik (yangi bilimlarni o'zingiz ishlab chiqish qobiliyati), o'quv maqsadlariga erishishda kuchli ijobiy tajribani ta'minlaydigan o'quv motivatsiyasi, yuqori darajadagi da'volarning shakllanishiga olib keladigan yuqori o'zini-o'zi hurmat qilish va hokazo. Har qanday murakkab faoliyatda muqarrar bo'lgan tez-tez yoki uzoq davom etadigan muvaffaqiyatsizliklar sharoitida bilim va kasbiy ko'nikmalarni egallash bo'yicha kundalik, mashaqqatli va mashaqqatli mehnat. Har bir o'qituvchi o'zining yuqori o'zini-o'zi hurmat qiladigan va dastlab kuchli ta'lim motivatsiyasiga ega bo'lgan juda qobiliyatli va ijodkor talaba "buzilgan", o'quv faoliyatining u yoki bu turida jiddiy qiyinchiliklarga duch kelganida, o'zining pedagogik amaliyotidan misollar keltirishi mumkin. Oldinga harakat qilishni to'xtatdi, shu bilan birga uning ancha iqtidorli o'rtog'i bu qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli yengib chiqdi va vaqt o'tishi bilan ko'proq narsaga erishadi.

Adabiyotlar:

1. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi.-T.: TDPU, 2012. 226 b.
2. Hasanboev.J. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug'at.- T.: Fan va texnologiya, 2008.- 480 b.
3. G'ofurov A.T. O'quvchilarda umumbiologik tushunchalarni shakllantirish. – T.: O'qituvchi, 1976.- 171 b.
4. Педагогика и психология высшей школы. Ростов на Дону, 2002.
5. Поддьяков А.Н. Исследовательское поведение. М., 2000.

ZAMONAVIY ENERGIYA VA UNING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI.**Atoyev Abubakir Izzatillo o'g'li.**

BuxMTI "Energetika" fakulteti uslubchisi.

Energetika - bu insonning iqtisodiy faoliyati sohasi, barcha turdagi energiya resurslarini o'zgartirish, tarqatish va ulardan foydalanishga xizmat qiluvchi yirik tabiiy va sun'iy quyi tizimlar to'plami. Uning maqsadi birlamchi, tabiiy energiyani ikkilamchi, masalan, elektr yoki issiqlik energiyasiga aylantirish orqali energiya ishlab chiqarishni ta'minlashdir. Bunday holda, energiya ishlab chiqarish ko'pincha bir necha bosqichda sodir bo'ladi:

- energiya resurslarini olish va konsentratsiyalash, misol tariqasida yadro yoqilg'isini qazib olish, qayta ishlash va boyitishdir;
- resurslarni elektr stansiyalariga o'tkazish, masalan, gaz, ko'mir, mazutni issiqlik elektr stansiyasiga yetkazib berish;
- elektr stantsiyalari yordamida birlamchi energiyani ikkilamchi energiyaga aylantirish, masalan, ko'mirning kimyoviy energiyasini elektr va issiqlik energiyasiga aylantirish;
- ikkilamchi energiyani iste'molchilarga, masalan, elektr uzatish liniyalari orqali uzatish.

Har qanday davlatda ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishining asosi energiya hisoblanadi. Energetika sanoat, qishloq xo'jaligi, transport va kommunal xo'jaliklarning uzluksiz ishlashini ta'minlaydi.

Elektr energetikasi inson faoliyatining barcha sohalarini: sanoat va qishloq xo'jaligini, fanni va koinotni bosib oldi. Hayotimizni elektr energiyasiz tasavvur qilish ham mumkin emas. Bunday keng tarqalish uning o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq:

- deyarli barcha boshqa energiya turlariga (issiqlik, mexanik, tovush, yorug'lik va boshqalar) aylanish qobiliyati;
- katta miqdorda uzoq masofalarga nisbatan oson uzatilishi qobiliyati;
- elektromagnit jarayonlarning ulkan tezligi;
- energiyani maydalash qobiliyati va uning parametrlarini shakllantirish (kuchlanish, chastotaning o'zgarishi).

Sanoat elektr energiyasining asosiy iste'molchisi bo'lib qolmoqda, garchi uning butun dunyo bo'ylab elektr energiyasining umumiy foydali iste'molidagi ulushi sezilarli darajada kamaygan. Kundalik hayotda elektr energiyasi odamlar uchun qulay hayotni ta'minlashning asosiy qismidir.

Zamonaviy gidroelektr stansiyalari 7 million kVtgacha energiya ishlab chiqarishi mumkin, bu hozirda ishlayotgan issiqlik elektr stansiyalari va hozirgacha atom elektr stansiyalaridan ikki baravar ko'pdir, lekin yuqori narx tufayli Evropada GESlarni joylashtirish qiyin. yer maydoni va bu hududlarda katta maydonlarni suv bosishining mumkin emasligi. GESlarning muhim kamchiligi sanoat uchun juda noqulay bo'lgan mavsumiylikdir.

GESlarni ikki asosiy guruhga bo'lish mumkin: yirik pasttekislik daryolaridagi GESlar va tog' daryolaridagi GESlar.

GESlarning uchta asosiy turi mavjud:

Gidroelektr stansiyalari.

Ularning ishining texnologik sxemasi juda oddiy. Daryoning tabiiy suv resurslari gidrotexnika inshootlarini qurish orqali gidroenergetika resurslariga aylantiriladi. Gidroenergetika resurslari turbinada ishlatiladi va mexanik energiyaga aylanadi, mexanik energiya generatorda ishlatiladi va elektr energiyasiga aylanadi.

To'lqin stantsiyalari.

Tabiatning o'zi bosimni olish uchun sharoit yaratadi, uning ostida dengiz suvidan foydalanish mumkin. Hovuz va dengiz sathi o'rtasida farq hosil bo'ladi va shuning uchun bosim paydo bo'ladi. To'lqinlar vaqti-vaqti bilan o'zgarganligi sababli, stantsiyalarning bosimi va kuchi unga mos ravishda o'zgaradi. Hozirgacha suv oqimi energiyasidan foydalanish oddiy miqyosda. Bunday stantsiyalarning asosiy kamchiliklari majburiy rejimdir. To'lqinli stantsiyalar o'z kuchini iste'molchi talab qilganda emas, balki suv oqimi va oqimiga qarab beradi. Bunday stantsiyalarni qurish narxi ham yuqori.

Gidroelektrostantsiyalar.

Ularning harakati bir xil hajmdagi suvning ikkita hovuz o'rtasida tsiklik harakatiga asoslangan: yuqori va pastki. Kechasi elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyoj kam bo'lganda, tungi vaqtda elektr stansiyalari tomonidan ishlab chiqarilgan ortiqcha energiya iste'mol

qilingan holda, quyi suv omboridan yuqori havzaga suv quyiladi. Kun davomida elektr energiyasi iste'moli keskin oshganida, suv yuqori hovuzdan turbinalar orqali pastga tushiriladi, shu bilan birga energiya ishlab chiqariladi. Bu foydali, chunki tungi vaqtda issiqlik elektr stantsiyasini to'xtatish mumkin emas.

Yaqinlashib kelayotgan energetika inqirozi muammosi nuqtai nazaridan, mahalliy resurslarga asoslangan kichik muqobil elektr stantsiyalarini yaratish ayniqsa dolzarb bo'lib, u yirik energiya tizimlarining qulashi sharoitida energiya ta'minotidagi ba'zi muammolarni bartaraf etishga yordam beradi. an'anaviy yoqilg'i.

Muqobil energiya.

Muqobil energiya qayta tiklanadigan (yoki "toza") energiya manbalaridan foydalanishga asoslangan. Quyosh, shamol, suv toshqini, dengiz to'lqinlari va sayyoramizning yer osti issiqligi energiyasidan foydalanadigan energiya ishlab chiqaruvchi qurilmalar shular jumlasidandir.

Quyosh energiyasi

Ekologik toza energiyaning yetakchi manbai Quyoshdir. Hozirgi vaqtda mavjud quyosh panellari nisbatan past samaradorlikka ega va ishlab chiqarish juda qimmat bo'lganligi sababli quyosh energiyasining ozgina qismi ishlatiladi. Mutaxassislarining ta'kidlashicha, quyosh energiyasining o'zi insoniyatning minglab yillardagi barcha energiya ehtiyojlarini qoplashi mumkin.

Shamol energiyasi

Butunjahon meteorologiya tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda shamol energiyasining salohiyati yiliga 170 trln. Shamol energiyasidan foydalanishni qiyinlashtiradigan bir qator muhim kamchiliklar mavjud.

Gidroenergetika

GESlar ekologik toza deb da'vo qiladigan yana bir energiya manbasidir. 20-asr boshlarida dunyoning yirik va tog'li daryolari e'tiborni tortdi va asr oxiriga kelib ularning ko'pchiligi arzon energiya bilan ta'minlovchi to'g'on kaskadlari bilan to'sildi. Biroq, bu qishloq xo'jaligi va tabiatga juda katta zarar etkazdi: to'g'onlar ustidagi erlarni suv bosdi, quyida

joylashgan hududlarda er osti suvlari sathi pasayib ketdi, ulkan erlar yo'qoldi, ulkan suv omborlari tubiga tushib ketdi, suvning tabiiy oqimi.

To'lqinli energiya va pasayish

Suv oqimlarining nomutanosibroq kuchliroq manbasi - oqimlar va oqimlar. To'lqinli gidroelektrostantsiyalarning loyihalari muhandislik nuqtai nazaridan batafsil ishlab chiqilgan. Hatto IESning optimal ishlashi strategiyasi ham ishlab chiqilgan: suv toshqinlari paytida to'g'on orqasidagi suv omborida suv to'plash va uni yagona energiya tizimlarida "yuqori iste'mol" bo'lganda elektr energiyasini ishlab chiqarishga sarflash va shu bilan elektr energiyasini ishlab chiqarishni kamaytirish.

Xulosa

Tabiiy resurslar zahiralarning cheklanganligi, shuningdek, an'anaviy energiya manbalarining atrof-muhitga zarari insoniyatni muqobil energiya manbalarini izlashga majbur qilmoqda. Bularga quyosh energiyasi, shamol energiyasi, bo'g'ozlar energiyasi, suv toshqini va boshqalar kiradi. Ushbu muqobil energiya turlari, ularning ishlash printsiplari, afzalliklari va kamchiliklari haqida aniq tasavvurga ega bo'lishimiz kerak, chunki ular bizning davrimizda ishlatilishi kerak bo'lgan energiyaning ma'lum turlarini tashkil qiladi.

An'anaviy energiya turlarini o'rganish asosida darslarda biz ushbu elektr stantsiyalari uchun ishlaydigan qurilmalar va qurilmalarning ishlash printsiplari, ularning afzalliklari va kamchiliklari, xavfsizlik tizimlari va boshqalar bilan tanishamiz.

Ammo, bundan tashqari, biz energiya jihatidan xavfsiz kelajagimiz uchun quyosh energiyasini, shamol energiyasini, suv oqimi energiyasini elektr energiyasiga aylantirishni bilishimiz kerak.

Adabiyotlar

1. Umarov G.A. i dr. Kombinirovannaya skladnaya solnechnaya kuxnya // Geliotexnika. 1972. № 6. S.41-43.
2. Muxitdinov M.M., Ergashev S.F. Solnechnye parabolicheskie ustanovki // Tashkent: Fan, 1955 -208 s.
3. "Ecosavings". Electrolux.com. Arxivlandi asl nusxasi 2011-08-06 da.

Технологии производства активного оксида алюминия для осушки различных технологических газов

¹Абдурахманова И.С., ²Насуллаев Х.А., ²Гуломов Ш.Т., ³Хаджиев Р.Г., ⁴Шомуродов Д.Д.

¹Национальный Университет Узбекистана. Ташкент, Узбекистан, ²Узбекский научно-исследовательский химико-фармацевтический институт. Ташкент, Узбекистан. ³ООО «БНПЗ, Бухара, Узбекистан., ⁴ Ташкентский химика технологический институт, Ташкент, Узбекистан
E-mail:

В современной химической промышленности адсорбенты часто применяются для разделения газовых смесей с целью выделения отдельных компонентов. Одним из важных процессов в этой области является осушка газов, как необходимый элемент подготовки различных технологических газов для их последующей переработки, транспортировки, использования в качестве целевого продукта и т.д.

Каждый адсорбционный процесс, в зависимости от факторов, лимитирующих протекание той или иной стадии, требует адсорбент строго заданной природы, включая примеси, структуры (фазового состава, дисперсности микрочастиц). В частности, для глубокой осушки газов лучший эффект достигается на мелкопористых адсорбентах[1].

Учитывая достаточно большую потребность промышленных предприятий Узбекистана в адсорбентах для осушки различных технологических газов, настоящая работа посвящена разработке технологии получения алюмооксидного адсорбента-осушителя из побочного продукта производства полиэтилена на Шуртанском газохимическом комплексе (далее обозначенном ОААШ). Из проведенных нами ранее исследований ОААШ известно, что его пористая структура не соответствует основным критериям адсорбентов-осушителей[2]. Поэтому в работе рассмотрены варианты максимального извлечения алюминия из сферических гранул ОААШ в форме различных солей с последующим осаждением гидроксида алюминия, формованием экструзией и переводом его в высокодисперсный γ - Al_2O_3 .

Экспериментально апробирован ряд приемов регулирования текстурных и физико-механических характеристик гидроксида и оксида алюминия. Показано, что ряд **изменений условий синтеза** гидроксида алюминия и обработок, направленных на **улучшение** его физико-механических характеристик (увеличение коэффициент и прочности, насыпного веса, удельной **поверхности**, объема пор.) ведут к катастрофическим изменениям морфологии и пористой структуры, что делает такой адсорбент менее активным и нестабильным во время эксплуатации[4].

Установлено, что присутствие примесных элементов в составе ОААШ, преимущественно влияет на химический состав готовых адсорбентов, где помимо обычных остаточных катионов аммония и нитрат-анионов, характерных для гелеобразного псевдобемита переосажденного по аммиачно-нитратной схеме, сохраняются следовые количества ванадия, титана и натрия. Адсорбционные свойства при этом изменяются незначительно.

Для глубокой переработки ОААШ предпочтительной является следующая технологическая цепочка: измельчение и рассев ОААШ с получением пылевидной фракции (менее 0.063 мм) → ступенчатое растворение ОААШ в разбавленной азотной кислоте → осаждение гелеобразного псевдобемита концентрированным раствором аммиака при рН 8-9 → созревание осадка при температуре не выше 30°C → промывка осадка деионизированной водой до отрицательной реакции на присутствие ионов аммония и нитрат-анионов → пептизация осадка 3 % азотной кислотой → упаривание пептизированного осадка в смесителе до влажности 80 % → формовка гранул экструзией → провяливание → сушка → заключительная прокалка адсорбента[4].

1. Количество ОААШ растворяющееся в разбавленной серной кислоте выше, чем в азотной, а в растворе гидроксида натрия, наоборот, ниже. При реализации способа щелочного осаждения, широко распространенной в промышленности, выход готового гидроксида алюминия с преобладанием фазы гиббсита, значительно выше, в пересчете на исходный ОААШ, чем гелеобразного псевдобемита. Этот образец обладает хорошими адсорбционными свойствами, но приготовление механически прочных гранул из гиббсита требует специального оборудования осуществления процесса термодиспергирования.

2. При одинаковом фазовом составе ($\gamma\text{-Al}_2\text{O}_3$), серия адсорбентов полученных путем растворения ОААШ в азотной кислоте и осаждении гидроксида алюминия аммиаком, отличалась хорошей механической прочностью (2.1-2.8 кг/мм), но несколько меньшей удельной поверхностью (220-293 м²/г).

3. На приготовление оптимального, с точки зрения совокупности механических и текстурных характеристик, адсорбента разработан лабораторный технологический регламент.

4. Для оценки сравнительной адсорбционной емкости разрабатываемых адсорбентов по воде, их способности к удалению капельной влаги и снижению содержания воды в технологических газах с невысокой исходной влажностью до требуемого уровня смонтирована проточная установка непрерывного действия. Установка позволяет моделировать газовые потоки с влажностью от насыщенных при температуре помещения азота или воздуха до содержащих 500-800 ppm H₂O, определять полную динамическую емкость исследуемых адсорбентов и другие параметры, характеризующие качество адсорбентов.

5. По совокупности результатов тестирования адсорбционных свойств и основных эксплуатационных характеристик, технологичности и экологичности процесса приготовления, расхода реагентов, с учетом мощности имеющегося в наличии

оборудования, на мини-смесителе ОЭП УзКФИТИ была осуществлена наработка гелеобразного псевдобемита. Адсорбент, полученный при его термообработке, обладал развитой удельной поверхностью и сорбционной емкостью.

6. Для загрузки в опытно-промышленный адсорбер и последующего испытания в промышленных условиях Бухарского НПЗ наработана опытная партия 100 кг по оптимальной технологии под шифром Уз-АД-3, адаптированная к существующему оборудованию УзКФИТИ. Оптимальная технология приготовления адсорбента для улавливания капельной влаги, предусматривает смешение порошка измельченного отхода производства полиэтилена с гелеобразным псевдобемитом, полученным его глубокой переработкой, с гидроксидом алюминия бемитно-псевдобемитной модификации – отходом производства катализаторов нефтепереработки с последующим модифицированием и термообработкой. На её производство адсорбента-осушителя Уз-АД-3 разработан опытно-промышленный регламент и стандарт организации (прилагается).

7. Расчет ожидаемой экономической эффективности от внедрения разработки показал, что при замене импортного адсорбента на новый только в одном промышленном адсорбере доход составит около 85 миллионов сум в год[5].

Параллельно рассмотрен вариант технологической схемы, совмещающий глубокую переработку ОААШ с использованием при формовке комков отхода и остатка производства катализаторов нефтепереработки – гидроксида алюминия бемитно-псевдобемитной модификации (ГОА_{бп}). Его достоинство – низкая стоимость и удовлетворительная пластичность массы после измельчения комков и пептизации раствором азотной кислоты, пригодная для формовки экструзией. Положительные качества особенно проявляются после смешения ГОА_{бп} со свежесажженным гелеобразным псевдобемитом[6].

Список использованной литературы

- 1.Sajad Mobini, Fereshteh Meshkani, Mehran Rezaei. Synthesis and characterization of nanocrystalline copper-chromium catalyst and its application in the oxidation of carbon monoxide. //Process Safety and Environmental Protection. 2017. V. 107. P. 181-189. <https://doi.org/10.1016/j.psep>
- 2.Tolkyn S. Baizhumanova, Zauresh T. Zheksenbaeva, Svetlana A. Tungatarova, Rabiga O. Sarsenova, Marzhan A. Sadenova, Saule A. Abdulina. Appliation of oxide copper

chromium catalysts for the purification of exhaust gases. //Chemical engineering transactions. 2016. V. 52. P. 715-720.DOI: 10.3303/CET 1652120.

3. Eunice Aparecida Campos, Rita de Cassia L. Dutra, Luis Claudio Rezende, Milton Faria Diniz, Wilma Massae Dio Nava, Koshun Iha. Performance evaluation of commercial copper chromites as burning rate catalyst for solid propellants.// J. Aerosp. Technol. Manag., São Jose dos Campos. 2010. ,V. 2 . No. 3. P.323-330. Doi: 10.5028. 2010.02038010.

4. Ariëns, M.I., Chlan, V., Novak P, van de Water L.G.A, Dugulan A.I., Brück e, Hensen E.J.M. The role of chromium in iron-based high-temperature water-gas shift catalysts under industrial conditions. // Applied Catalysis B: Environmental. 2021. 297. DOI 10/1016/j.apcatb.2021. 120465.

5. Sukhrob Ibodullaev, Nurkhon Isaeva, Rustam Khodjiev, Elena Mirzaeva, Dilnoza Turdieva, Shukhrat Gulomov, Shavkat Mamatkulov. Complex Processing of Adsorbent Used in the Purification of Hydrogen-Containing Gas // Bulletin of Chemical Reaction Engineering & Catalysis, 2022, 17 (1) .P. 32-45

6. Мансурова М.С. , Тешабаев З.А, Ялгашев Э.Я, Исаева Н.Ф., Анненкова А.А.

Газни олтингугуртан тозалаш жарайони учун катализаторлар синтези ва уларнинг тадқиқи.//Наука и инновационное развитие, 1/2022, С. 139

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalashda xalq pedagogikasining ta'siri

QDPI Amaliy psixologiya kafedrası kabinet mudiri
Voxidova O'g'ilxon Sobirjonovna

Annotatsiya: Maktabgacha tarbiya ta'lim tizimining birlamchi va eng muhim bo'g'ini hisoblanadi. Sog'lom genofondni, yetuk kadrlarni tarbiyalash, avvalo, shu tizimdan boshlanadi. Uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi bo'g'ini hisoblangan ushbu soha har tomonlama sog'lom va barkamol bola, bolani butun kelajagini belgilab beradigan bilim va qadriyatlarni yosh avlod qalbiga singdirishda juda muhim ahamiyatga ega bo'lgan muassasadir.

Kalit so'zlar: maktab, tarbiya, fan, ta'lim, yosh avlod, kelajak.

Maktabgacha ta'lim sifati — ertangi kunimizni hal qiladigan masala. Maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirish faqatgina yangi tashkil etilgan vazirlikning vazifasi emas. Bu Prezident, Bosh vazir va uning o'rin bosarlaridan boshlab, tuman hokimi, eng quyi rahbarigacha — barchamizning eng muhim vazifamiz bo'lishi kerak, dedi davlatimiz rahbari.

Prezidentimiz SH.Mirziyoyev Maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini tubdan yaxshilash, eng ilg'or xorijiy tajribani o'rganish, har jihatdan zamonaviy tizim yaratish masalasiga to'xtalib o'tdi. Bolalarning qiziqish va intilishlarini hisobga olgan holda, ularga maktabgacha bo'lgan davrda dunyoqarashini kengaytirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, qalbi va ongiga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirib borish, shu orqali ularni ona Vatanga muhabbat, pokiza orzular ruhida kamol toptirish bugungi kundagi eng muhim, eng dolzarb masalalardan biri ekanini ta'kidladi. Zero, farzandlarimizning maktabda qanday o'qishi, qanday yuksak maqsadlar bilan kamol topishi ko'p jihatdan ularning maktabgacha ta'lim muassasasida oladigan tarbiyasiga bog'liqdir.

Maktabgacha ta'lim muassasasining ko'rgazmali-rivojlantiruvchi muhiti mazmuni madaniy-tarixiy qadriyatlar: milliy va hududiy an'analar; tabiat, iqlimdan kelib chiquvchi xususiyatlarga mos bo'lishi lozim; muhit mazmuni birlamchi dunyoqarash asoslarini shakllantirish, bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuviga yordam berishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetentsiyaviy yondashuv o'sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish

uchun zarur bo'lgan, axloqiy me'yor va qadriyatlarni o'zlashtirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, «Men» obrazini qurish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat usullarini shakllantirishga tayyorgarlikni ko'zda tutadi. Boshlang'ich muhim kompetensiyalar bolaning faoliyat va axloq sub'ekti sifatidagi yaxlit rivojlanishini talab etadi.

Kompetensiya bolaning bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlari majmuidir. Boshlang'ich kompetensiyalar, rivojlanish sohasidan qat'inazar, bola shaxsi shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi (6-7 yosh) bolaning umumiy muhim kompetensiyalari:

Kommunikativ kompetensiya – muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko'nikmasi.

O'yin kompetensiyasi – bolaning o'yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko'nikmalardan ijodiy foydalanishi. O'quv-tarbiyaviy jarayon uchun asos hisoblanadi.

Ijtimoiy kompetensiya – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda axloq qoidalari va me'yorlariga rioya qilgan holda o'zini tuta olish mahorati.

Bilish kompetensiyasi – atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilish va olingan bilim, ko'nikma, malaka vaqadriyatlardan o'quv va amaliy vazifalarni hal qilish uchun foydalanish.

Bundan tashqari, maktabgacha ta'lim muassasalarini milliy madaniy tarixiy qadriyatlarni aks ettiruvchi va bolalikdan kitob o'qishga qiziqishni uyg'otuvchi o'quv-metodik, didaktik materiallar, o'yin hamda o'yinchoqlar, badiiy adabiyotlar bilan ta'minlash, tajribali yuqori malakali, kasbiy jihatdan puxta tayyorlangan pedagog kadrlar va tarbiyachilarni o'quv-tarbiya jarayoniga jalb qilish kabilar ham vazirlikning diqqat-e'tiborida bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning birlamchi, eng asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Mutaxassis va pedagoglarning ilmiy xulosalariga ko'ra, inson o'z umri davomida oladigan barcha axborot va ma'lumotning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrda oladi. Ana shu dalilning o'zi bolalarimizning yetuk va barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishida bog'cha tarbiyasi qanchalik katta ahamiyatga ega ekanini yaqqol ko'rsatib turibdi.

Tarbiyaning asosiy maqsadi yoshlarni baxtli-saodatli, o'z zamonining aziz, hurmatli va fidoiy kishisi qilib tarbiyalashdan iborat. Tarbiyaning murakkabligi shundaki, u hech

qachon tugamaydi, ya'ni kishi tug'ilganidan to o'lguniga qadar zarur bo'ladi. Bundan tashqari, bir tarbiya ko'rgan avlod o'rniga kelgan farzandlarni yana qayta boshdan tarbiya qilish darkor bo'ladi. Bu esa tarbiyaning tinimsiz davriyligini va abadiyligini ko'rsatadi. Har qanday tarbiya, xususan nasihat oilada boshlanadi. Tarbiyaning bosh maqsadi – bir-biriga mehr-oqibatli insonlarni voyaga yetkazishdir. Tarbiyaning ikki asosi bor: fazilatni qo'riqlaydigan go'zal axloq va yaramas yo'ldan, yomon ahvolga tushishdan saqlaydigan hushyorlik. Ota farzandini dunyo olovidan qanchalik himoya qilsa, oxirat olovidan undanda ko'proq himoya qilmog'i kerak. Odob tarbiya vositasida yaxshi xulqlarni o'rgatish, yomonliklardan qaytarish, to'kin-sochinlikka odatlantirmaslik, ziynatga muhabbat uyg'otmaslik bilan ota farzandini oxirat olovidan asraydi. Farzand tarbiyasi qanchalik erta boshlansa, tarbiya natijasi shunchalik samarali bo'ladi. Chunki erta yoshda ularni yaxshilik tomon burish osonlik bilan kechadi. Tarbiasizlikdan vujudga kelgan yomon xulq va odatlarni keyinchalik qayta tarbiyalash yo'li bilan tuzatish mumkin. Ammo buning uchun ko'p mehnat sarf qilishga to'g'ri keladi.

Bolalarga oid fazilatlar avvalo, oilada shakllanadi, MTMdagi ta'lim-tarbiyaviy mashg'ulotlar davomida yanada rivojlanadi. Bolalar o'rta guruhdan boshlab o'zlarini tushunishni, boshqarishni biladilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar fazilatlarini MTMdagi aqliy, axloqiy, ekologik, mehnat tarbiyasiga doir mashg'ulotlar davomida singdiriladi.

Uyg'onib nonushta avvalida oila a'zolariga salom berish, dasturxonga kattalardanavval qo'l uzatmaslik, taomni likobda qoldirmaslik, taomlanayotganda so'zlamaslik, to'polon qilmaslik, ko'cha-ko'yda, jamoat ichida o'zini tartibli tutish, yolg'on so'zlamaslik, yoqimsiz qiliqlar, sho'xliklar qilmaslik kabilar maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning birinchi galda shakllanadigan fazilatlaridir. O'z yumushlarini o'zi bajarish, uy ishlariga ko'maklashish kabi murakkabroq vazifalarni anglashi va bajarishi esa boshlang'ich va maktab ta'limiga to'g'ri keladi. Bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik jarayon murakkab va rang-barangdir. Tarbiya masalalari ta'lim-tarbiya ishining tashkiliy shakllari, bolalar faoliyatining har xil turlari: mashg'ulotlarda ta'lim berish orqali, ijodiy va qoidali o'yinlar, bolalarning mustaqil faoliyati, ularning o'z mehnati va kattalar mehnati bilan tanishtirish, o'z-o'ziga xizmat qilish, sayrlar, gigienik tadbirlar orqali amalga oshiriladi. Bolalar bog'chasining pedagogik

jarayonida ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi va kundalik hayot, o'yin, mehnat, mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. Mashg'ulotda ta'lim va tarbiya vazifalari hal etiladi. Bolalar tevarak-atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishish, nutq o'stirish, savod o'rgatish, matematika, jismoniy madaniyat, tasviriy faoliyat, musiqa bo'yicha eng oddiy tasavvur va bilimlarni, malaka hamda ko'nikmasi stemasini egallay boshlaydilar. Tarbiyachi bolalarga ta'lim berishni kun davomida amalga oshiradi: ularning bilimlarini boyitadi, madaniy, gigienik, xulq madaniyati, nutqi, sanoq-hisob, harakatlari kabi turli-tuman malaka va ko'nikmalarini shakllantirib boradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potentsialini yanada rivojlantiradi. Pedagog o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi.

Maktabgacha ta'lim uyg'un rivojlangan shaxsni tarbiyalash, bolani butun kelajagini belgilab beradigan bilim va qadriyatlarni yosh avlod qalbiga singdirishda juda muhim ahamiyatga ega bo'lgan muaassasadir. Shu bois mamlakatimizda maktabgacha ta'limni rivojlantirish va samarali faoliyat ko'rsatishiga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

ЎЗБЕК ВА РУС ТИЛЛАРИДА ҚАРҒИШЛАРНИНГ ЛЕКСИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Кукон давлат педагогика институту
рус тили ва адабиети факультети
укитувчиси: **Закирова Дилрабо Хайдаровна**

Аннотация: ушбу мақолада ўзбек ва рус тилларида қарғишларнинг лексик хусусиятлари хусусида олиб борилган изланишлар борасида фикр юритилади. Тил инсон ижтимоий фаолиятининг асосий характери сифатида намоён бўлиши акс этади.

Аннотация: в данной статье обсуждается исследование лексических особенностей проклятий в узбекском и русском языках. Отражено проявление языка как основы социальной деятельности человека.

Калит сузлар: нуткий жанрлар, маданиятшунослик, антропология, лексема, фалсафа, соматик лексика, диалектал сўзлар, эвфемизмлар

Ключевые слова: речевые жанры, культурология, антропология, лексема, философия, лексика, диалектные слова, эвфемизмы.

Тил инсон ижтимоий фаолиятининг асосий характери сифатида намоён бўлади. Чунки инсонлар турли матнлар кўринишидаги жанрлар орқали фаоллашадиган индивидуал ҳаракатларни ичига олувчи, жамоа учун таниш бўлган тил воситалари орқали мулоқот қилиш мақсадида бир-бирига таъсир кўрсатади²⁷. Социо-дискурсив ўзаро таъсир назариясида нуткий жанр ижтимоий фаолият маҳсули ҳамда инсонларга турли ижтимоий ҳаракатларда қатнашишга ва тил ҳаракатларини англаб етишга хизмат қилувчи восита сифатида эътироф этилади²⁸. Кўринадики, нуткий жанрнинг, шу жумладан, қарғишларда ҳам асосий тушунчалари сифатида *ҳаракат қилиш* (мақсад), *фаолият* (нутқ), *ҳаракат* (натижа) сўзлари хизмат қилади. Ҳаракат қилиш бирор мақсадда ишга йўналтирилган ҳаракат, фаолият муайян вазиятда нуткий

ҳаракатланишнинг ижтимоий жиҳатларини назарда тутди. Ҳаракат эса индивидуал сатҳда ҳаракат асосида бирор натижасига эришиш маъносини англатади.

Нутқий фаолият масаласи билан шуғулланган машҳур рус тилшуноси Л.В.Щерба “Агар биз ҳаётни ўрганмоқчи бўлсак, одамларнинг ҳаёти оддий эмас, тилда эса одам ҳаётининг бир бўлаги бор, шундай экан, бу оддий ва содда бўлиши мумкин эмас”, – деб ёзган²⁹. Дарҳақиқат, сўзловчи маълум бир миллат вакили бўлганлиги учун ўз нутқида ўзи мансуб жамиятнинг одатларидан, удумларидан ҳам хабар беради. Кўринадики, инсон омили орқали тил эгаларининг миллати, миллий хусусиятлари, дунёқарашлари, қандай яшаши, турмуш тарзи, ўша миллат эътиқоди, миллий анъаналари, одатлари, расм-русумлари, таомиллари ҳақидаги билимларни аниқлаш имкони мавжуд. Демак, ҳар бир миллатнинг нутқий жанрлари ҳам ўзига хос бўлади, шу жумладан қарғишлар ҳам.

М.М.Бахтин томонидан эълон қилинган “Нутқий жанрлар муаммоси”³⁰ мақоласи рус тилшунослигида дастлабки асосий илмий методологик манба сифатида ҳозир ҳам аҳамиятини йўқотмаган. Бунда олим “Ҳар бир алоҳида жумла, албатта, индивидуал ҳисобланади, аммо коммуникациянинг ҳар қандай шакли бундай жумлаларнинг барқарор ўзгармас типларини ишлаб чиқади ва биз уларни нутқий жанрлар деб атаймиз”³¹, – деганида нутқий жанрлар концепциясининг асосларини яратган эди. Нутқий жанрлардан бири бўлган қарғишлар ҳам бундан мустасно эмас. Қарғиш турлари ҳар бир халқ ва унинг тилида бўлиб, уларни тадқиқ этиш муҳимдир. Қарғиш нутқий жанрининг юзага келишида халқнинг тафаккур ва яшаш тарзи, психологияси, ўзига хос менталитети каби бир қатор омиллар муҳим роль ўйнайди. Шунинг учун ҳам тилда қарғиш нутқий жанри тадқиқида ўрганилаётган ва қиёсланаётган тил тизимининг лингвомаданиятидан хабардор бўлиш мақсадга мувофиқ. Чунки муайян тилда сўзлашувчи ҳар бир халқ бир-бирига ўхшамайдиган ўз қарашлари ва урф-одатларига эга. Масалан, чўқинтириш маросимида чўқинтирилган

отанинг ваъдаси христиан динига эътиқод қилувчи халқлар ўртасида кенг тарқалган бўлиб, ўзбек лингвомаданиятида бу маросим кузатилмайди, чунки Ислом динига эътиқод қилувчи халқлар лингвомаданиятида чўқинтириш маросими ва бу маросим билан боғлиқ тушунчалар мавжуд эмас.

Маълумки, тилнинг миллий-маданий хусусиятлари, энг аввало, халқ оғзаки ижодида: мақол, матал ва фразеологизмда акс этади. Қарғиш нутқий жанри ҳам бундан мустасно эмас. Қарғиш буйруқ-истак майлидаги феъл билан шаклланган гап орқали ифодаланиб, унда ёвуз тилаклар билдирилади. Шу жиҳатдан, қарғишлар ўзига хос гуруҳни ташкил қилиб, мавзуй ва шаклий жиҳатдан турличадир.

Инсонлар қарғишларни овоз чиқариб талаффуз қилар экан, албатта, уларнинг вазиятга таъсир қилишига ишонади. Айниқса, қарғишларда қариндошлик терминларининг ишлатилиши алоҳида кўполлик, ҳурматсизлик оттенкасини беради ва психологик ҳолатга ўз таъсирини кўрсатади, кўрқинч ва безовдалиқ туйғусини туғдиради, тинчлигини ва уйқусини бузади. Сўзловчининг қаҳри қаттиқлиги унинг эмоционал-салбий тонида, оҳангида акс этиб ҳар қандай инсоннинг кайфиятига таъсир кўрсатади. Ўзбек тилида “ҳа, онангни ...”, “падарингга лаънат”, “ака бўлмай кет”, “ҳа, сендақа опани...” каби қариндошлик терминлари қатнашган қарғишлар мавжуд. Масалан,

-Ҳой, ер юткур! – аёл беихтиёр титраб бир неча сония икки ёнига ўгирилиб нимадир қидирди. Сўнгра икки кафтини тупроққа тўлдиди-да, даст қаддини кўтарди. – Ўз онангни танимайсанми? Туққан онангни-я? Ифлос, сени мен дунёга келтиргандим-ку? Энди ахлатинг ариб, катта қиз бўлдингми? Онанг сенга керак бўлмай қолдими? (Интернет материаллари)

Рус тилида:

Об имуществе мать говорит твоя,
 Чтоб сгорела она в огне имущества.
 Разве не имущество для тебя мои
 Десять пальцев на двух руках?!

О земле отец говорит твой,
 Чтоб он был взят прахом земли,

Разве не земля для тебя мои

В теле тысяча суставов?! (Омар Батыр)

Кўринадик, қарғишларнинг лексик хусусиятларидан бири, қариндошлик терминларининг ишлатилишидир. Бу терминлар қарғишларда эмоционалликни, таъсир кучини оширади.

Қарғишларнинг лексик хусусиятларидан яна бири, уларда соматик лексиканинг ишлатилишидир. Қарғишларда ишлатиладиган соматик лексика ҳар қандай тилнинг энг қадимги қатламларидан бўлиб, тилнинг универсал фондини ташкил қилади. Фанлар тарихида соматик лексика лингвистика, маданиятшунослик, антропология, фалсафа соҳаларида ҳам ўрганилган.

Демак, соматик лексика (Soma – лотинча “тана” деган маънони билдирган) энг қадимги универсал лексик группалардан бўлиб, ҳар қандай тилнинг лексик-тематик лексикасида бирламчи бўлган, жаҳон тилшунослигида эса қиёсий-тарихий, структур-муқояса, мантиқий-лингвомаданий тадқиқотларнинг энг талабгор объекти бўлган. Соматик лексикага хос бўлган хусусиятлар бири кўчма маъноларнинг алоҳида мураккаб системасига ва фраземалар қатламида продуктив хусусиятга эга эканлигидадир.

Соматик лексика қарғишларда ишлатилганда инсон руҳиятига ва психологиясига таъсир қилувчи, тушкун кайфиятни келтирувчи ва ёвуз ният қаратилган объектга айланади. Соматик лексика инсон танаси қисмлари номлари орқали қарғишларда ишлатилади. Улардан энг кўп ишлатиладиганлари “кўз”, “кўл”, “бош”, “юррак”.

Демак, қарғишларда тана қисмларининг номлари кўп учрайди. Фикримизча, тана қисмларига йўналтирилган қарғишлар инсоннинг сўз қудратига ишончини билдиради. Шу тақлидда инсон ўзини, асабларини тинчитади. Чунки ёмон мақсаддаги қарғиш душманни йўқ қилиш мақсадида айтилади. Қарғишларда тана қисмларининг фаол ишлатилиши вазиятга таъсир қилиш услуби сифатида намоён бўлади.

Ўзбек ва рус тилида диний терминларнинг қарғишларда ишлатилиш ҳолатлари мавжуд. Бу одамларнинг Аллоҳга ишончини, ундан мадад олишини, эътиқоди кучли эканлигини билдиради. Ўзбек тилига диний терминология, асосан, араб тилидан

ўзлашган. Ўзлаштириш жараёни ислом дини ва араб тилининг тарқалиши, араб тили ислом дини тили эканлиги ва савдо-иқтисодий ва маданий муносабатларнинг кенгайиши билан боғлиқ. Араб тили орқали ўзбек тилига *иймон, ислом, намоз, калима, оят, сура, азон* каби сўзлар кириб келган³².

Демак, қарғишларда қуйидагича лексик бирликлар ишлатилади:

1. Қариндошлик терминлари ишлатилади.
2. Соматик лексемалар қўлланади.
3. Диний терминлар кўп ишлатилади.
4. Диалектал сўзлар ишлатилади.
5. Эвфемизмлар ишлатилади.
6. Қўпол сўзлар, варваризмлар қўлланади.

Қарғишларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, ҳар иккала тилда ҳам синоним ҳодиси мавжуд. Синонимларнинг ёрқин образлилиги, экспрессивлиги, баҳолаш характериға эгаллиги бир-бирининг ўрнини боса олмаслиги билдиради ва шунинг учун ҳам паралел равишда қўлланиб келинмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Москва, 1974. – С. 98.
2. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров. Литературно-критические статьи. – Москва, 1986. – С. 428-472
3. Умархўжа М.Э. Диний атамалар ва иборалар. Оммабоп қисқача изоҳли луғат. – Тошкент, 2016.
4. Ўринбоев Б. Ўзбек сўзлашув нутқи. -Т.:Фан, 1982. -Б.64

**KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA BADIY-ESTETIK
TARBIYANING AYRIM XUSUSIYATLARI**

**QDPI Amaliy psixologiya kafedrası kabinet mudiri
Voxidova O'g'ilxon Sobirjonovna**

Annotatsiya: Kichik maktab yoshidagi davrda bolalar badiiy-estetik rivojlanishning katta imkoniyatlariga egadirlar. Bolalar odatda rasm chizishga, loy yoki plastilindan narsa yasash ishlariga, ashula aytish va musiqaga juda qiziqadilar. Bunday faoliyatni to'g'ri tashkil qilish, bir tomondan, bolalarda estetik hislarning rivojlanishiga yordam beradi, ikkinchi tomondan, tegishli qobiliyat komponentlarining rivojlanishiga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Jamoa, shaxs, axborot, eksperimental, individual, aqliy qobiliyat, vatanparvarlik tuyg'usi, adabiy ijodiyot.

III va IV sinf o'quvchilarining ko'plari adabiy ijodiyot bilan shug'ullana boshlaydilar, she'r yozadilar, kichik ertaqlar va hikoyalar yozadilar. Ularning tematikalari tabiatdagi fasliy o'zgarishlar, o'z hayotlaridagi hodisalar va hissiyotlarining aks ettirilishidir. Bularning hammasi birmuncha katta yoshdagi davrda mo'jizaviy, adabiy qobiliyatlar hamda rasm chizish qobiliyatlarining rivojlanishi uchun asos bo'ladi. Kichik maktab yoshi davrida maxsus aqliy qobiliyatlarning, masalan, matematik qobiliyatlarning elementar ravishda namoyon bo'lishini ko'rish mumkin. Psixolog I.V.Dubrovina tadqiqotlarining ko'rsatishicha, ko'pchilik bolalarda II sinfdan boshlab aqliy faoliyatning ular uchun eng optimal sohalarini namoyon qilish mumkin. I. V. Dubrovina bolalarning bir tipdagi operatsion faoliyatlarini turli materiallarda (obrazli-ko'rgazmali, so'z va raqamli materiallarda) eksperimental ravishda tashkil qilib, bolalarning turli materiallarga nisbatan oldinga tomon siljish templari hamda barcha operatsiyalarni o'zlashtirish tezliklari har xilligini ko'rsatdi. I. V. Dubrovina tekshirilgan ko'pchilik bolalarda bir xil tipdagi barcha sharoitlarda individual-optimal soha bo'lib, unda bolaning oldinga qarab siljishi juda muvaffaqiyatli bo'lganligini aniqladi. Bu shundan dalolat beradiki, hozirgi vaqtda amalga oshirilayotgan ta'lim va tarbiya sharoitlarida kichik maktab yoshi davrining birinchi yarmidan boshlab faqat badiiy qobiliyatlarnigina emas, balki maxsus aqliy qobiliyatlarni ham elementar, boshlang'ich tarzda namoyon qilish mumkin. Jamoa va shaxs. Jamoatchilik printsiptiga asoslangan munosabatlarni tarbiyalash uchun kichik maktab yoshidagi davr katta imkoniyatlarga egadir. Kichik maktab yoshidagi bola bir necha yil davomida to'g'ri tashkil qilingan tarbiya tufayli, o'zining jamoadagi bundan keyingi taraqqiyotida muhim bo'lgan va jamoa uchun zarur bo'lgan faoliyat tajribasini to'playdi. Sinfda birgalikda qilinadigan ishlar o'z-o'zicha bolalar guruhini jamoa qilib qo'ymaydi. Birinchi sinf o'quvchilari ham hali o'zlarini butun bir jamoaning bir qismi deb

his qila olmaydilar. Ular qandaydir ma'noda yakka-yakkadirlar, bir-birlariga bog'liq emaslar. Ularning hammasi ham hali bir-birlariga xayrixoh emaslar, ko'pincha ularda begonalik, ichi qoralik va sodda maqtanchoqlik alomatlari namoyon bo'lishini payqash mumkin.

Birinchi sinf o'quvchilari o'zlarining shaxsiy maktab vazifalarini yaxshilab bajarishga intiladilar. Ular qanday bulmasin, o'zaro yordamlashish haqida emas, balki partadagi yon qushnilari xalaqit bermasligi haqida o'ylaydilar. Agar birinchi sinf o'quvchilari bir-birlariga yordam beradigan bo'lsalar, bu odatda ularning xususiy tashabbuslari bilan emas, balki o'qituvchining bevosita ko'rsatmasi bilan amalga oshiriladi. Bundan tashqari bunday o'zaro yordam o'qituvchi orqali amalga oshiriladi. Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun mehnatning tarbiyaviy ahamiyati kattadir. O'quvchilarga hamisha yangilanib turadigan axborotni mustaqil ravishda o'zlashtirib borishga va o'qishni bitirib ketganidan keyin, kishiga jadal sur'atlar bilan o'sib borayotgan fan-texnika taraqqiyotidan orqada qolib ketmaslik imkoniyatini beradigan qobiliyatlar taraqqiyotini beruvchi tafakkur sifatlarini tarkib toptirishi muammosi birinchi o'ringa chiqib bormoqda Milliy dasturda kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilishning muhim omillaridan biri sifatida «Milliy o'zlikni anglashning o'sib borishi, vatanparvarlik, o'z vatani uchun iftixor tuyg'usining shakllanayotganligi, boy milliy madaniy-tarixiy an'analarga va xalqimizning intellektual merosiga hurmat» olingan. Bu borada o'quvchi yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usining shakllanish muammosini o'rganish ahamiyatlidir. Bir qarashda vatanparvarlik tuyg'usi guyo barchaga ayon va ravshan tushuncha bo'lib, u haqida ilmiy mulohaza yuritish shart emasdek tuyuladi. Izlanishlar, vatanparvarlik tuyg'usi falsafiy, siyosiy, ijtimoiy, ruhiy-tarbiyaviy mohiyatiga ko'ra alohida-alohida tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganiladigan murakkab va qamrovi keng tushuncha ekanligini ko'rsatmoqda. Demak, vatanparvarlik tuyg'usini tor doirada tushunmaslik lozim.

Bil'aks, u jamiyat, halk, mamlakat va butun insoniyat hamda bashariyat manfaatdor bo'ladigan, katta maydonda ko'riladigan dunyoviy ahamiyatga ega bo'lgan salmoqli tushunchadir. Kichik maktab yoshidagi bola dunyoni go'zal his etsa, uning yosh qalbida vatanparvarlik tuyg'usi yanada kuchli uyg'onadi. Kelajakka bo'lgan ishonch, orzu-umidlar keng qanot yoza boshlaydi. Shu bilan bir qatorda bola muammo bilan yashashni o'rganishi lozim. Bolada nega bundayg' Nima uchun shunday bo'lishi kerakg' kabi muammoli savollar paydo bo'lsin. Bu kabi savollar yechimi kelgusida o'quvchini yana ham yaxshi o'qishga, mehnatsevarlik va ma'naviy-axloqiy poklik sari undaydi. O'quvchida qayg'urish, achinish, dildan iztirob chekish, tashvishga tushish, hayajonlanish holatlari yuzaga keladi. Ana shunda bolada dunyoni yanada aniqroq idrok qilish ehtiyoji paydo bo'ladi, o'ziga xos did va fahm-farosat shakllanadi. Kichik maktab yoshida vatanparavarlik qadriyatlarini shakllantirish uzoq muddatli, murakkab jarayon hisoblanadi. Bu jarayonning samarali tashkil etilishi bir qator omillarning ta'siri asosida kichadi. Dars va darsdan tashqari vaqtlarda o'quvchilarga e'tiqod va vatanparvarlik qadriyatlarini singdirishda psixologik jihatdan e'tiborga olinishi

lozim bo'lgan yana bir muhim jihat – qanday vositalar yordamida berilayotgan ma'lumotni qay tarzda yetkazish masalasidir. Kitoblar, tayyor ko'rgazmali qurollardan tashqari hozirgi kunda audio-video vositalar, multimedialar, videolaydlar, masofali o'qitish, elektron versiyalardan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Bizningcha, qo'yilgan maqsadga erishishda audio-vizual idrok etish vositalaridan o'rinli va unumli foydalanish yaxshi samara beradi. Sport ham musiqa san'atidek millat, yurt nomini jahonga tez tanitadi, shuningdek, u fuqarolarning faxr, iftixor tuyg'usiga ega bo'lishlariga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli o'quvchilar bilan ishlash jarayonida ularni o'zbek sportining buguni va istiqboli bilan tanishtirish ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning muhim tarkibiy qismi sanaladi. O'quvchilarni o'zbek sportining yorqin namoyondalari – Rufat Risqiev, Mixayil An, To'lagan Ishoqov, Birodar Abduraimov, Mirjalol Qosimov, Azamat Abduraimov, Muhammadqodir Abdullaev, O'tkirbek Haydarov, Bahodir Sultonov, Artur Grigor'yan, Ruslan Chagaev, Akobir Qurbonov, Abdulla Tangriev, Rustam Qosimjonovlarning faoliyati bilan yaqindan tanishishlari uchun sharoit yaratishga alohida e'tibor berish zarur. Oliy ta'lim muassasalarida jahon va respublika miqyosida yuksak muvaffaqiyatlarga erishgan sportchilar bilan uchrashuvlarni uyushtirish o'quvchilarga ulardan namuna olishlariga imkon beradi. Shuningdek, o'quvchilarda fizkultura va sport bilan doimiy shug'ullanish ko'nikmalarini shakllantirish ham ularning kelgusida sport sohasida mamlakat obro'sini ko'tarishlari uchun asos bo'lishi mumkin. O'quvchilarning sportning turli yo'nalishlari bo'yicha xalqaro va Respublika miqyosida o'tkazilayotgan, jumladan, «Barkamol avlod» musobaqalarida ishtirokchi yoki tomoshabin sifatida ishtirok etishlari ham ularning milliy iftixor tuyg'usiga ega bo'lishlariga yordam beradi. O'rta umumiy ta'lim muassasalari o'quvchilari o'rtasida «Barkamol avlod» musobaqalarining keng ommalashishi alohida e'tiborga loyiq. «Barkamol avlod» musobaqalarida ishtirok etish o'quvchilarning jismoniy jihatdan barkamol bo'lishlarini ta'minlabgina qolmay, shuningdek, ularga ma'naviy ozuqa ham beradi. Jamoa yoki ta'lim muassasasi sharafini himoya qilish, oliy maqsad sari intilish o'quvchilarni vatan va xalq xizmati uchun yo'naltiradi. Ularda o'zgacha shijoat, qat'iyatlilik va fidoiylilikni tarbiyalaydi. Davlat ramzlari. Davlat ramzlari har qanday mamlakatning eng oliy qadriyatlaridan biridir. Binobarin, ularda davlatning shakllanish tarixi, millatning turmush tarzi, hayotiy yondoshuvlari, ijtimoiy munosabatlari mazmuni, milliy qadriyatlari mohiyatida aks etgan orzu-umidlari, niyat-o'ylari, kelajak intilishlari o'z aksini topadi. Davlat ramzlari xalqaro maydonda mamlakat, millat nomini keng yoyishda muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli o'quvchilarda davlat ramzlariga bo'lgan cheksiz hurmatni qaror toptirish ta'lim muassasalari oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. O'quvchilarning vatanpravarlik qadriyatlari shakllantirishda ular tomonidan davlat ramzlarining asl mohiyatini anglab yetilishiga erishish alohida ahamiyatga ega. Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar jarayonida davlat ramzlaridan foydalanish (uni oddiy bir vosita sifatida emas, balki ta'sirchan kuchga ega predmet tarzida

qo'llashga erishish) muhimdir. Bu o'rinda o'quvchilarda davlat ramzlaridan ommaviy bayramlar, ta'lim muassasalari an'alariga aylangan tadbirlar, o'quvchilarning mehnat, sport va ilmiy anjumanlarida samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish zarur.

O'quvchilarni birinchi sinfga qabul qilish, bitiruvchi sinf o'quvchilarning xayrlashuv kechalarida davlat ramzlari qarshisida turib davlat madxiyasini ijro etishlari ham o'ziga xos ta'sirchanlik kasb etadi. Demak, ta'lim muassasalari o'quvchilarda vatanparvarlik qadriyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni tashkil etishda samarali bo'lgan omillardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday omillar sirasida millatning shonli tarixi, milliy til imkoniyatlari, xalq qahramonlarining jasorati, milliy qadriyatlar (urf-odat, marosim va an'alar), xalq og'zaki ijodi, adabiyot, ilm-fan, san'at, xalq hunarmandchiligi, milliy me'morchilik, rassomlik, milliy musiqa va qo'shiqchilik, raqs san'ati hamda san'atning boshqa turlari muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarda badiiy-estetik tarbiyaning rivojlanganligi ularning shaxsi komilligining asosiy shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davidenko.D.N. Osnovi zdorovogo obraza jizni: Vestnik Baltiyskoy akademii, 1996.
2. O'zbek pedagogikasi ontologiyasi. Hoshimov.K.,Ochil S; "O'qituvchi", 1995.
3. Mixalchenko, K. A. Istoriya razvitiya i znachenie skazkoterapii kak napravleniya prakticheskoy psixologii – st. I Mejdunar. nauch. konf. (g. Moskva, fevral 2012 g.).
4. Mamadaliyeva H. Maktabgacha èshdagi bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatishning psixologik omillari. ADU —Ilmiy xabarnomalsi, 2019. Maxsus son

CLASSIFICATION OF TRAFFIC SIMULATION METHODS

Kh. Nosirov (TUIT, PhD, associate professor)

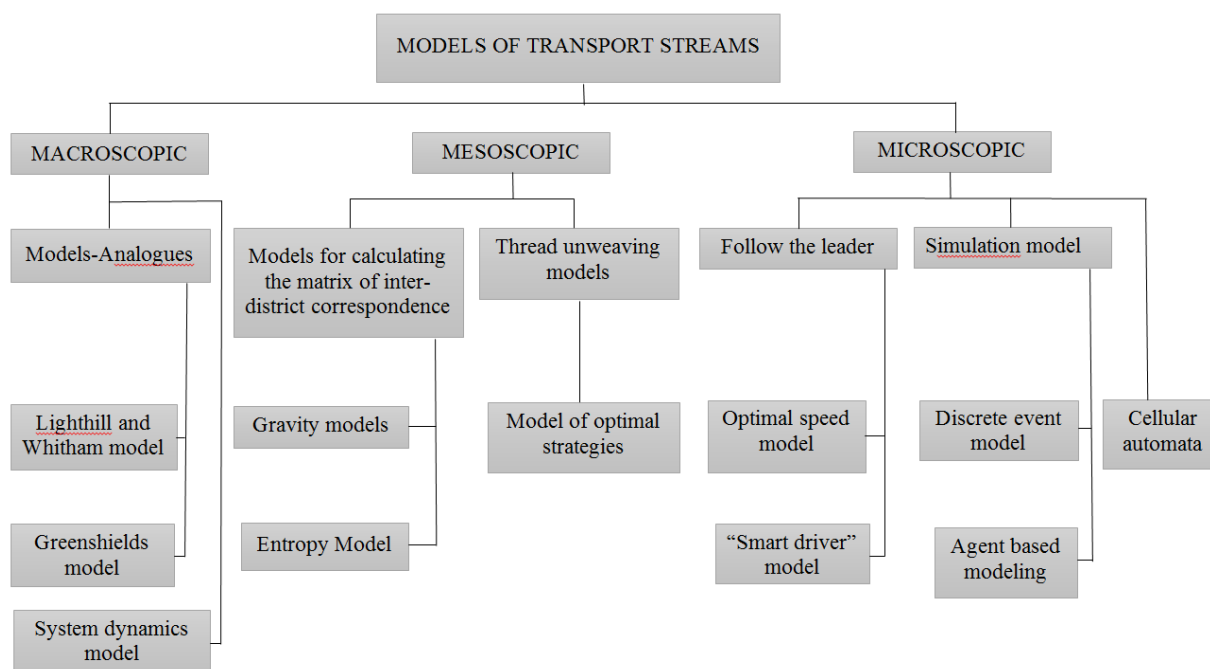
A. Zokhidov (TUIT, Master student)

Effective management of traffic flows is carried out through a control system, which is a complex of integrated tools for solving all types of transport problems based on high technologies, methods for modeling transport processes, software, organizing information flows in real time.

Modeling various processes and systems solves various problems without resorting to experiments with a real system. With the help of traffic flow modeling, you can solve problems related to the design of road networks, the preparation of transport routes and schedules for public transport, as well as optimize traffic in existing transport networks. There are a large number of modeling methods with which engineers can solve their problems. To simplify the choice of modeling method, they are classified. This helps to quickly determine which modeling method is appropriate for the problem being solved based on available data, time, computational and labor resources, as well as taking into account the required accuracy and ultimate goals of modeling. Examples of macroscopic models known as hydrodynamic models are the Lighthill-Whitham model, the Greenshields model, and the system dynamics model. Macroscopic models are built "top down" - global parameters of interaction and behavior are set for modeling.

Specialists are increasingly resorting to classifications that are based not on one attribute, but on a combination of them. One of these is the classification shown in Figure 1 according to two main features: the level of detail and the modeling method.

Fig.1-Classification of traffic flow modeling methods

The macroscopic level of detail considers traffic flow. With this simulation, you can study the average flow characteristics. For example, density, average speed, intensity, but

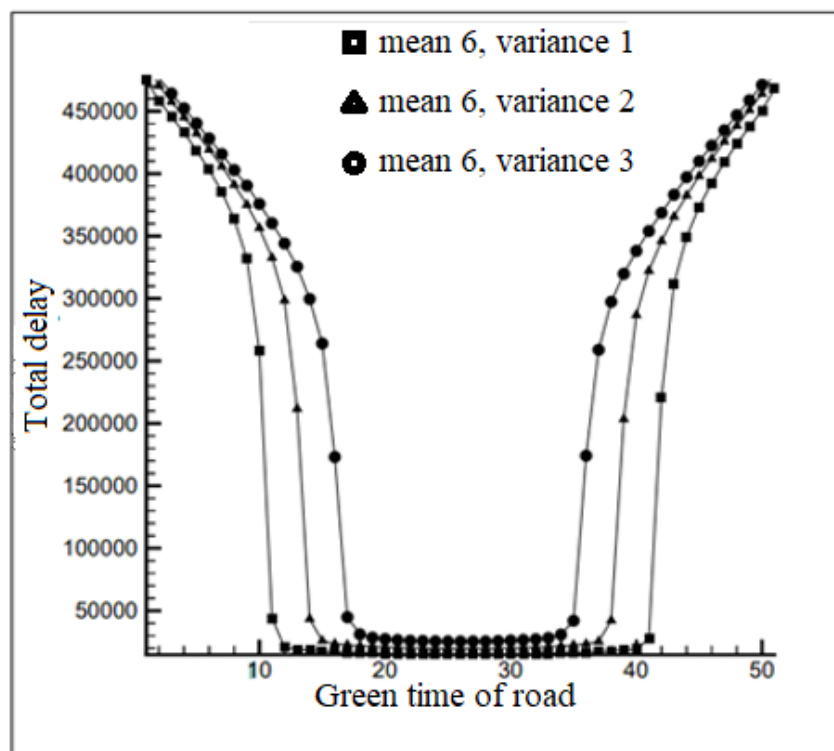

vehicles are not considered as separate units. Such models can be continuous, described by partial differential equations, or discrete. The Lighthill-Whitham-Richards (LWR) model reflects the main characteristics of the macroscopic approach. This model belongs to analogue models, based on the equations of hydrodynamics and the fulfillment of the law of conservation of mass. Macroscopic models are usually used to determine the travel time, average speed, network load level, traffic intensity. However, the results obtained are static and not accurate enough.

Mesomodeling describes vehicles quite accurately, but considers their behavior and interaction in the same way as at the macro level. The gravity model displays the interaction of several areas that generate traffic flows (correspondence). It is based on the law of universal gravitation. The main advantage of these models is compactness. However, these models cover only a limited set of parameters, poorly take into account the dynamics of the traffic flow.

Each machine is examined in detail in microscopic models. Micromodels gained popularity after the advent of powerful computing computers, since a large number of calculations are required. This theory is developed and subject to changes, in particular, reaction time, stability, movement are taken into account. The models describe the dynamics of an individual vehicle, which allows them to be classified as mesoscopic models. A more suitable apparatus for implementing microscopic models are cellular automata. In such models, the road is divided into cells, time is considered discrete. Each cell can have a state, which is determined by a set of rules that depend on the state of neighboring cells.

Rice. 2-The results of the model on cellular automata, to calculate the delay of cars at

different phases of the traffic light

Such a model is the best choice of traffic flows, since it can be used to model the behavior of vehicles at a regulated intersection with a high degree of detail and work out an optimization method. The advantage of such a model is its high efficiency in computer simulation.

Conclusion

The main advantage of microscopic models is the ability to obtain estimates with high accuracy. However, it takes a lot of resources to collect the initial data, it is necessary to calibrate the parameters, and high sensitivity to errors in the initial data. As a rule, the results of the work of microscopic models are such data as the length of the queue, the delay time of vehicles, the average speed, maximum or minimum speed, the time of movement of cars. For the development of modeling methods and successful implementation in the field of traffic flow management, it is necessary to develop the level of legal and organizational support, equipping with modern technical means, increasing the level of operational management and economic base.

References

1. <http://masters.donntu.org/2018/fknt/dovidovich/library/article1.htm>
2. <https://esj.today/PDF/87SAVN619.pdf>

OLIY TA'LIMDA KREDIT-MODUL TIZIMIDAGI MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL ETISH XUSUSIYATLARI

Sultonova Shahnoza Shuhratjon qizi

Farg'ona viloyati Maktabgacha ta'lim boshqarmasi Oltiariq tumani Maktabgacha ta'lim bòlimi tasarrufidagi 14-Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotining direktori.

Annotatsiya: ushbu maqolada Oliy ta'limda kredit-modul tizimidagi mustaqil ta'limni tashkil etishning afzalliklari, mustaqil ta'limning talaba faoliyatiga ta'siri kabi masalalar yuzasidan fikrlar qayd etilgan.

Kalit so`zlar: kredit-modul tizimi, innovatsion texnologiya, mustaqil ta'lim, pedagog-talaba hamkorligi.

Ta'lim tizimida bugungi kunda olib borilayotgan islohotlar inson, va uning manfaatiga xizmat qiladi. Qolaversa, o`sib kelayotgan yosh avlodning har tomonlama mukammal, intellektual salohiyatli bo`lishini ta'minlaydi. So`nggi yillarda ta'lim tizimiga e'tibor har qachongidan ham ortdi. Birgina misol sifatida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 2019- yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli farmonining imzolanishi Oliy ta'lim tizimidagi kata islohotlar uchun debocha bo`ldi.[1]

Jahonning nufuzli Oliy o`quv yurtlarida talabaning mustaqil izlanishiga, bilimlarni mustaqil o`zlashtirishiga kata ahamiyat beriladi. Mustaqil izlanish talabada shaxsiy fikr erkinligi, berilgan masalaga mustaqil yondashish singari ijobiy fazilatlarni shakllantirishga yordam beradi. Mustaqil ta'lim sog'lom raqobat muhitining shakllanishiga ham xizmat qiladi. Kredit –modul tizmining yurtimizda joriy etilishi ko`plab insonlarda "Kredit –modul tizimi o`zi nima?" degan savolni paydo qildi. Kredit –modul tizimi, bu - ta'limni tashkil etish jarayoni bo`lib, o`qitishning modul texnologiyalari jamlanmasi hamda kredit o`lchovi asosida baholash modelidir. [2] Ushbu tizim o`qitishning innovatsion texnologiyalarga asoslanishini taqazo etibgina qolmay, murakkab jarayon ham hisoblanadi. Kredit modul tizimida asosiy masala: talabalarning mustaqil ishlashini ta'minlash; talabalar bilimni reyting asosida baholash masalasi dolzarbdir. Yangi joriy etilgan bu tizim o`qituvchi va talabaning birdek hamkorlikda ishlashi uchun zamin hozirladi. Chunki

pedagog modulli ta'limda tinglovchisiga berilgan fan materiallarini izchil tarzda tushuntirishi, uning o'zlashtirish jarayonini tashkillashi, dars mashg'ulotlarini boshqarishi zarur. Talaba esa berilgan mustaqil ta'limni o'zlashtirish uchun obyekt tomon mustaqil harakat qiladi, intiladi. Eng kata e'tibor kredit –modul tizimida talabalarning mustaqil ta'lim olishiga qaratilgan bo'ladi. Bu tizimda berilgan mustaqil ta'limni bajarish, berilgan obyektни o'zlashtirish jarayonida talabalarda mustaqil o'qish, o'rganish, ta'lim tizimiga yangicha dunyoqarash bilan qarash, kreativ fikrlash, zaruriy amaliy va nazariy bilimlarni egallash kabi ko'nikmalarni shakllanadi. Umuman olganda, mustaqil ta'lim, talaba shaxsida kasbiy mahoratning oshishiga, ish jarayoniga pozitiv yondashishiga xizmat qiladi.

Xulosa sifatida shuni qayd etishimiz mumkinki, kredit modul tizimida mustaqil ta'limni tashkil etish - pedagog va talaba hamkorligida olib boriladigan serqirra jarayon. Mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantirish talabalarning raqobatbardosh kadr, professional mutaxassis bo'lishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi 2019- yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli farmoni.
2. Ishmuhammedov R. Ta'limda innovatsiya. – Toshkent : “Fan”,2010.

КОРХОНАЛАРНИНГ ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТИДА СТРАТЕГИК МАРКЕТИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ

Акрамов Бўрибек Фахриддин ўғли

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети “Ҳалқаро туризм” факультети декан
муовини*

akramovb93@mail.ru

***Аннотация:** Мақолада корхоналарнинг ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг имкониятлари ёртилган. Шунингдек, миллий иқтисодиётнинг барқарорлигини таъминлаш ва саноатдаги ишлаб чиқариш ҳажмини 40 фоизга оширишда ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг имкониятларини ошириш зарурати илмий асосланган. Бундан ташқари, корхоналарнинг ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг имкониятлари хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.*

***Таянч иборалар:** ташқи иқтисодий фаолият, маркетинг, маркетинг стратегияси, рақобат, замонавий маркетинг.*

Ташқи савдо соҳасидаги масалалар юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев «Бизда улкан резервлар бор. Лекин шунга қарамасдан, ўтган йили жами 1 миллиард 540 миллион долларлик прогноз кўрсаткичлари бажарилмай қолди. Шундан 570 миллион доллари Вазирлар Маҳкамаси комплексларига қарашли корхоналарга тўғри келади. 970 миллион доллар миқдоридаги кўрсаткичлар эса ҳудудлардаги хўжалик юритувчи субъектлар томонидан бажарилмаган. Таъкидлаш жоизки, Тараққиёт стратегиясида бошқа устувор вазифалар билан бир қаторда, миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш, иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ўсишига эришиш, рақамли иқтисодиётни драйвер соҳага айлантириш, инвестиция муҳитини яхшилаш, молиявий ресурсларни кўпайтириш, тадбиркорликни ривожлантириш, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан юксалтириш, экспорт салоҳиятини ошириш чоралари кўзда тутилган.

Шу билан бирга, ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг мамлакатда иқтисодиётнинг барча тармоқлари, жумладан, энергетика, саноат, машинасозлик, тоғ-кон саноати, қишлоқ хўжалиги кабиларда барқарор юқори ўсиш суръатларини

таъминлаш ҳисобига келгуси беш йилда аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулотни 1,6 баробар ошириш, 2030 йилга бориб, аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадни 4 000 долларга етказиш мақсад қилинган. Яна бир асосий мақсад, бу макроиктисодий барқарорликни таъминлаш соҳасида йиллик инфляция даражасини 2023 йилгача 5 фоизга босқичма-босқич пасайтиришдан иборат. Ўз навбатида, инфляция даражасини 2022 йилда 9 фоизгача, давлат бюджети тақчиллигини эса ЯИМга нисбатан 3 фоизга пасайтириш кўзда тутилмоқда.

Саноат сиёсатида белгиланган ислохотларга эътибор қаратадиган бўлсак, Ўзбекистон бундан буён миллий иқтисодиётнинг барқарорлигини таъминлаш ва саноатдаги ишлаб чиқариш ҳажмини 40 фоизга ошириш орқали ялпи ички маҳсулотда саноат улушини оширишда давом этишини кўришимиз мумкин. Тўғри, бу осон иш эмас. Лекин, бунинг учун сермаҳсул тармоқлар белгиланган бўлиб, ҳар бири ўзининг мақсадли кўрсаткичларига эга. Хусусан, олтин ишлаб чиқариш ҳажмини 26 фоизга, кумуш ишлаб чиқаришни 42 фоизга ошириш, мис ва қора металллардан тайёрланган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни 2 баробарга кўпайтириш мақсадида металлургияда йирик инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш шулар жумласига киради. Шунингдек, кимё саноатида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳажми кимё ва геохимёвий саноатни ривожлантириш ва табиий газни қайта ишлаш даражасини 8 фоиздан 20 фоизгача етказиш ҳисобига 2 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Бундан ташқари, келгуси беш йилда қурилиш материаллари ва тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришни 2 баравар, чарм-пойабзал маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини 3 баравар, фармацевтика маҳсулотларини ишлаб чиқаришни 3 баравар, электротехника саноатида юқори қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни 2 баравар, экспорт ҳажмини 3 баравар, мебель ишлаб чиқариш ҳажмини 2,8 бараварга ошириш кўзда тутилган.

Тижорат амалиёти шакллари ва усулларини ўрганиш ўз ичига барча турдаги шартномаларни тузиш, савдо ва аукционларни амалга ошириш шартларини ўрганиш каби масалаларни олади. Товарлар ҳаракатини ўрганиш эса логистика масалаларини, яъни тарифлардан келиб чиққан ҳолда транспорт турини танлаш (денгиз, сув, темир йўл, ҳаво в.ҳ.к.), юкларни тушириш ва ортиш, уларни сақлаш каби масалаларни

Ўрганишни назарда тутати. Бу маълумотлар етказиб бериш шартлари билан экспортни амалга оширишда нархларни тўғри белгилаш имконини беради. Маркетинг тадқиқотининг яна бир замонавий шакли бу SWOT-таҳлил ҳисобланади. Бу орқали бир томондан бозордан кутилаётган имконият ва хавфларни ҳисобга олиш ҳамда корхонанинг кучли ва заиф томонларини билишга имкон беради. Маркетинг назарияси ва амалиётининг равнақи бевосита маркетинг изланишлари ва тадқиқотлари йўналишларига боғлиқ.

АҚШ, Германия, Япония, Франция, Англия каби давлатларда юқори даражада шаклланган маркетинг фаолияти амалга оширилмоқда. Унда биринчи ўринга харидор, жамият фаровонлигини, улар олдидаги ижтимоий масъулиятни қўяди. Харидор ва қолаверса ялпи жамият миқёсида манфаатлар муштараклигини таъминлаш, замон талаблари асосида уни такомиллаштириб бориш вазифасини фирманинг коммуникация сиёсати, изланишлари ҳал этади. Кейинги пайтда иқтисодий луғатимизга ва умуман ҳаётимизга кўплаб янги иқтисодий тушунчалар кириб келди. Шундай тушунчалардан бири ва энг аҳамиятлиси ҳисобланган маркетинг сўзи биринчи марта Америка Қўшма Штатларида пайдо бўлган. АҚШ да ишлаб чиқарувчилар ўз маҳсулотларини кўпроқ сотишга ҳаракатларни амалга ошириб, бозорларни қидиришга киришадилар.

Маркетинг сўзи - бозорларни ўрганаман, бозорларни қидираман деган маъноларни беради. Ўша вақтдаги тадбиркорлар ва фермерлар ўзлари билмаган ҳолатда маркетинг фаолияти билан шуғулланганлар. Кейинчалик маркетинг фаолиятининг назарий асослари яратилди. Маркетинг фаолиятига тушунча беришга кўплаб олимлар ва тадқиқотчилар ҳаракат қилганлар.

Маркетинг – айирбошлаш йўли билан эҳтиёж ва талабларни қондиришга йўналтирилган инсон фаолиятининг тури, бозордаги барча қатнашчиларнинг ўзаро манфаатларига асосланган ҳаракатларини, талабни шакллантириш ва қондириш учун бирлаштиришдир. Маркетинг бу товар ҳаракатларининг барча босқичларини ўз ичига олувчи, талаб таклифни ўрганиш, маҳсулот ишлаб чиқариш дастурини яратиш, сотиш ва истеъмол қилиш билан боғлиқ бўлган турли хилдаги хизматлар кўрсатиш ва истеъмолдан чиққандан кейин утилизациялашни ташкил қилиш каби бозор

муаммоларини ечишда яхлит тизимли ёндашишдир. Маркетинг энг аввало товарлар тўпланиб, сотилмай қолган ва иқтисодиёт инқирози кучайган шароитда, уни шу инқироздан чиқариш қуроли сифатида ихтиро қилинган, яратилгадир. Унинг мақсади ниҳоятда кенг ва мураккаб масалаларни ҳал қилишга қаратилгандир.

У ишлаб чиқаришни харидор эҳтиёжига мослаштириб, талаб ва таклифни мувозанатига эришган ҳолда, уни ташкил этган корхона, ташкилотларга юқори фойда келтиришдир. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, корхоналарнинг ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг имкониятлари кўйидаги муҳим вазифаларни ҳал этиши лозим:

- харидорлар ва истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини ўрганиш ва аниқлаш;
- турли товарлар ва хизматларга бўлган талабларни ўрганиш;
- саноат корхоналарининг фаолиятини унинг харидорлари эҳтиёжларига мослаштириш;
- талаб ва таклиф тўғрисида олинган маълумотлар асосида бозорни ўрганиш;
- товарлар рекламасини ташкил этиш, харидорларни товарларни сотиб олишга қизиқишини орттириш;
- товар яратувчи ёки уни сотувчи корхона тадқиқотларини амалга ошириш учун маълумотлар тўплаш ва таҳлил қилиш;
- товарни бозорга чиқаришдаги барча хизматлар тўғрисида маълумотлар олиш;
- тўлдирувчи товарлар ва ўрнини босувчи товарлар тўғрисида ахборотлар йиғиш;
- товарларга бўлган талабни истиқболлаш, уларни амалга оширишни назорат қилишдан иборатдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ш.М. Мирзиёевнинг Мамлакатимизни 2017 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2018 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси – Т.: Ўзбекистон 2017, 16 бет.

2. <https://www.ama.org/AboutAMA/Pages/Definition-of-Marketing.aspx>
3. <https://www.qualtrics.com/blog/market-research-v-marketing-research/>
4. Green, P.E., Tull, D.S. and Albaum, G (1993), Research For Marketing Decisions, 5th edition, Prentice-Hall 5. <https://www.managementstudyguide.com/types-of-marketing-research-andtheir-application.htm>
6. Внешнеэкономическая деятельность предприятий: учебное пособие / под ред. Ю.Г. Козака, Н.С. Логвинов. – М.: Образование Украины, 2012. -300 с.
7. Usmanov, B. (2017). Role of Foreign Investments in Developing Industry of Uzbekistan. In Young Scientist USA (pp. 8-11).

КОРХОНАЛАРНИНГ ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТИДА СТРАТЕГИК МАРКЕТИНГ ИМКОНИАТЛАРИНИ ФАОЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Акрамов Бўрибек Фахриддин ўғли

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети “Халқаро туризм” факультети декан
муовини*

akramovb93@mail.ru

***Аннотация:** Мақолада корхоналарнинг ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг имкониятларини шакллантиришнинг методологик жиҳатлари ёритилган. Шу жумладан, замонавий маркетингнинг асосий компонентлари, Ўзбекистон Республикасида хизматлар бозорида рақобат омиллари таснифи ва хизматлар соҳаси маркетинг стратегияси услубияти ишлаб чиқилган.*

***Таянч иборалар:** маркетинг стратегияси, рақобат, замонавий маркетинг, хизматлар соҳаси, диверсификациялаш, истеъмолчи сегменти.*

Ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетинг жараёнининг бошланғич нуқтаси стратегияни танлаб олишдан иборатдир. Бу ғоят маъсулиятли ва мураккаб жараён ҳисобланади. Умумий стратегияга эга бўлмай, пировард мақсадни қурмай туриб, иқтисодий ислоҳ қилишнинг таъсирли чора-тадбирларини белгилаб бўлмайди. Ижтимоий - иқтисодий ўзгаришларнинг пировард мақсадини белгилаб олиш ҳозирги ислоҳ қилиш стратегиясининг бошланғич нуқтаси бўлиб хизмат қилади. Бунда биз марказлаштирилган, маъмурий буйруқбозликка асосланган иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтиш-эски хўжалик юритиш механизмини шунчаки янгилаш ёки такомиллаштириш эмас, балки бир сифат ҳолатидан иккинчи сифат ҳолатига ўтиш эканлигини қайта-қайта таъкидладик. Бу бир иқтисодий муносабатлар ва ташқилийбошқарув тизимларининг бошқа иқтисодий муносабатлар ва ташқилий-бошқарув тизимлари билан алмашинувидир. Маркетингнинг мақсади эса бозорнинг мавжуд ва келгусида эҳтимол тутган имкониятларини аниқлаш ҳамда сифат жиҳатидан тўғри баҳолашдан, сўнгра унга таяниб, бутун кучини ўз маҳсулотига қизиқиш ва эҳтиёжни кучайтиришга, ҳаридорга маҳсулотни, шунингдек кўрсатиландиган тегишли хизмат турини танлаш имконини яратган ҳолда, маҳсулотни сотишга қаратишдан иборат.

Ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетингининг асосий тамойилларидан бири, уни қуйидаги йўналишлар бўйича амалга оширилувчи ҳаракатларнинг тизимли бирлиги сифатида кўриб чиқувчи мажмуавийлик тамойили ҳисобланади:

– янги хизматлар турларини мунтазам ишлаб чиқиш ва жорий этиш ёрдамида ассортимент қаторини бойитиш ва хизматларни такомиллаштириш;

– талаб ва таклифнинг мувозанатлашганлиги мақсадида нарх сиёсатини амалга ошириш; – хизматлар савдоси усулларини яхшилаш;

– турли тақсимлаш каналларидан фойдаланишда мақсадга мувофиқ мутаносибликни ўрнатиш;

– хизматлар савдосини рағбатлантириш мақсадида истеъмолчилар билан алоқаларни такомиллаштириш ва реклама таъсири воситаларидан самарали фойдаланиш.

Корхоналар ҳаражатларини оддий камайтириш йўллари йўлабгина қолмай, айти пайтда товарларни сотиш ва ўтказиш, даромадларни муттасил кўпайтириш соҳаларига кўпроқ эътибор беришга мажбур. Маҳсулот сотишга янги бозорлар, муайян афзаллиги туфайли маҳсулот ўзига жалб этадиган янги ҳаридорларни қондириш лозим. Бу ишларни ҳозирги замон маркетингига таянибгина амалга ошириш мумкин. Корхонанинг омон қолиши иқтисодий, илмий-техникавий, конъюнктуратижорат, ижтимоий ва бошқа ахборотларни ўз вақтида олиши каби омиллардан усталик билан фойдаланиш натижасида таъминланади. Стратегия фирманинг самарали бошқаришда бизнесга боғлиқ бўлган жуда кўп рақобатқобил ҳаракатлари ва қулай йўллари ўз ичига олади. Умумий маънода стратегия - бу фирманинг тутган йўлини мустаҳкамлашга, истеъмолчиларнинг талабини қондиришга ва ўз олдида қўйилган мақсадларига эришишга қаратилган режали бошқаришдир. Бошқарувчилар (менежерлар) компания қайси йўналишда ривожланишни аниқлаш ва ҳаракат усулини танлашда асосли қарорлар қабул қилиши учун стратегияни ишлаб чиқадилар. Менежерлар томонидан компания олдида турган ҳамма амалга оширса бўладиган ривожланиш йўллари ва ҳаракат усулларидан компания ривожланадиган битта йўналишни танлаши, аниқ бир стратегияни танлаш

ҳисобланади. Стратегиясиз менежернинг ўйлаб турган ҳаракат режаси, бизнес оламида исталган натижаларга эришиш учун ягона дастури йўқдир. Демак, стратегияли бошқариш фирмани ҳамма асосий хизматлар ва бўлинмаларни яъни таъминот, ишлаб чиқариш, молия, маркетинг, ходимлар, фаолияти илмий тажрибалар ва ишлаб чиқаришнинг бошқа бўғинларини қамраб олади. Бундай стратегияда ҳар бир ходимга алоҳида вазифа белгиланган бўлади. Корхона бозор иқтисодий моделларида фаолият кўрсатиш учун иқтисодий ўзгаришлар ва ноаниқликларни олдиндан кўра билиш, корхонани ривожланиш концепциясини белгилаш, ташкилот ва унинг бўлимларини самарали бошқаришни олиб боришни тақозо этади. Ушбу ҳолатга аниқлик киритиш учун стратегик менежмент ёки бошқарув фанини ўрганмоқлик лозим. Жамoa ва истеъмолчиларнинг талаблари бозордаги рақобат муҳитини кескинлашуви ҳамда корхона ресурсларини оқилона фойдаланиш стратегиясини ишлаб чиқишни ва унга амал қилишни талаб қилади.

Маркетинг тамойиллари маркетинг асосини ва унинг моҳиятини очиб берувчи ҳолат, талабдир. Маркетингни моҳияти – товар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш албатта истеъмолчига, талаб ишлаб чиқариш имкониятларини доимо бозор талабига мўлжаллашдан иборат. Ташқи иқтисодий фаолиятида маркетинг моҳиятидан куйидаги асосий тамойиллар келиб чиқади:

- истеъмолчиларга нима керак бўлса ўшани ишлаб чиқариш керак;
- бозорга товарлар ва хизматлар таклифи билан эмас, балки истеъмолчиларн муаммоларини ечиш воситалари билан ишлаш;
- товар ишлаб чиқаришни эҳтиёж ва талабни тадқиқ қилгандан сўнг ташкил этиш керак;
- фирмани ишлаб чиқариш-экспорт фаолиятининг охириги натижаларига концентрлашганини кучайтириш;
- маркетинг концепцияси воситаларини қўллаш асосида маркетинг дастурини шакллантиришга олиб келувчи қўйилган мақсадларга эришиш учун комплекс ёндошиш ва мақсадли дастур услубини ишлатиш;

- товарни истеъмолчига силжитишни барча бўғинларини маркетинг билан камраб олиш мақсадида бир вақтни ўзида мақсадли йўналтирилган таъсир асосида бозор талабига мос келувчи товар ишлаб чиқариш стратегия ва тактикасини қўллаш;
- корхона фаолиятини ва маркетинг хизматини бозорда товар хулқатворини башорат қилиши ва стратегик режалаштиришни амалга ошириш асосида самарали коммуникацияни ўзоқ муддатли истиқболга мўлжал олиш;
- товарни яшаш даврини барча босқичларини ишлаб чиқариш ва товар тақсимлашни ижтимоий ва иқтисодий омилларини ҳисобга олиш;
- ташкилот ва тармоқлар режасига нисбатан бозорни бирламчи эканлигини эслаш;
- талаб ва таклифни баланслаштириш мақсадида режаларни тармоқлараро координациялаш ва ўзаро таъсирини ушлаб туриш;
- товар бозори ёки фирма имиджи (обрўйи) ва рақобатли афзалликни қидириш ва шакллантириш жараёнида аниқ ҳолатда агрессивликка, хужумкорликка, фаолликка интилиш, умумий ҳолда маркетингнинг асосий тамойиллари – бу бозорни билиш, унга мослашиш ва бозорга таъсир ўтказишдан иборат.

Хулоса қилиб айтганда, корхоналарнинг ташқи иқтисодий фаолиятида стратегик маркетингнинг моҳияти ва мақсадларидан қуйидагича асосий тамойиллари келиб чиқади:

- истеъмолчиларга йўналтирилган тамойил, яъни истеъмолчи шоҳдир;
- истиқболга йўналтирилган тамойил, яъни субъект фаолияти истиқболга йўналтирилган бўлиши зарур;
- пировард кўрсаткичга эришишга йўналтирилган тамойил, яъни бозор ҳиссасини, фойдани ошиши ва ҳоказолар.

Адабиётлар рўйхати:

1. Котлер Ф. Маркетинг, менеджмент. / Ф. Котлер, К.Л. Келлер. – СПб., 2012. – 816 с.
2. Гайдаенко, Т.А. Маркетинговое управление. Полный курс МВА. Принципы управленческих решений и Российская практика / Т.А. Гайденко. - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2006. – 496 с.

3. Уолкермл. О., Бойд-мл. Х., Ларше Ж.-К., Маллинз Дж. Маркетинговая стратегия: курс МВА: пер. с англ. - М.: Вершина, 2006. - 496 с.
4. Ўзбекистон рақамларда. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитааси. 2017. -45-б.
5. Usmanov, B. (2016). The stages of effective management and development of innovation activities in manufacturing sectors. In The Twelfth International Conference on Economic Sciences (pp. 59-63).

OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARI FAOLIYATINI BOSHQARISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Umarov Sardorbek Anvarjon o‘g‘li

Annotatsiya: Maqola oziq-ovqat sanoati korxonalarini boshqarishning tashkiliy iqtisodiy mexanizmini shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Sanoat korxonalarini faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy muhitining qisqacha tavsifi uning kerakli parametrlarini aniqlash uchun berilgan. Muallif tomonidan muhokama qilingan oziq-ovqat korxonalarida faoliyatini boshqarishning o‘ziga xos ayrim xususiyatlari ko‘rib chiqilgan. Bunday oziq-ovqat sanoati korxonalarining boshqaruv mexanizmining tuzilishi taklif qilingan va uning tarkibiy qismlarining xususiyatlari berilgan.

Keywords: Oziq-ovqat xavfsizligi, boshqarish mexanizmi, ta’sir etuvchi omillar, islohotlar, oziq-ovqat sanoati, eksport, import, oziq-ovqat mahsulotlari eksporti.

Annotation: the article is devoted to the study of the peculiarities of the formation of the organizational economic mechanism of management of enterprises of the food industry dedicated. The socio-economic environment of the activities of industrial enterprises a brief description is given to determine its required parameters. Author management of activities in food enterprises discussed by some of the distinctive features are considered. Such food industry the structure of the management mechanism of its enterprises is proposed and the characteristics of its components are given.

Keywords: food safety, control mechanism, influencer factors, reforms, food industry, exports, imports, food products export.

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, innovatsion o‘zgarishlar har qanday faoliyat sohasidagi korxonalar samaradorligini oshirish omili hisoblanadi. Ayniqsa, va oziq ovqat sanoati korxonalarini uchun investitsion transformatsiyalarni ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Oziq-ovqat sanoatini innovatsion rivojlanishga yo'naltirish mamlakatimiz uchun dolzarb va ustuvor vazifadir. Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida oziq-ovqat sanoati faoliyatini rivojlantirish va uni boshqarish jarayonlari amaldagi qonun va qonun osti xujjatlari doirasida takomillashib bormoqda. “Oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va xavfsizligiga doir normalar va qoidalar davlat organlari tomonidan qonunchilikda belgilangan tartibda tasdiqlanadi va ular oziq-ovqat mahsuloti muomalasi sohasida ish olib borayotgan yuridik hamda jismoniy shaxslar uchun majburiydir” etib belgilangan. Mamlakatimiz iqtisodiyotining hozirgi rivojlanish bosqichida eng muhim muammolaridan biri oziq-ovqat xavfsizligi va aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan to‘laonli ta’minlashdir. Oziq-ovqat sanoati mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlar bilan to‘ldirishning ob’ektiv zarurati oziq-ovqat sanoati

korxonalarining samarali ishlashini nazarda tutadi, chunki oxir-oqibat nafaqat aholining turmush darajasi, balki umuman iqtisodiyotning rivojlanishiga ham bog‘liq. Shu bois, oziq ovqat sanoati korxonalarini yetuk bozor munosabatlari sharoitida va ichki oziq-ovqat bozorida raqobatning kuchayishi sharoitida, nafaqat an’anaviy resurslardan, balki, birinchi navbatda, texnologik va tashkiliy asosda foydalanishga asoslangan yangi boshqaruv tizimi zarur. Bu vazifa nazariy va amaliy xarakterdagi bir qator yangi muammolarni hal qilish uchun asos xisoblanadi.

Respublikada oziq-ovqat sanoati korxonalarini tomonidan ishlab chiqarilayotgan asosiy turdagi oziq-ovqat mahsulotlari ekologik tozaligi, sun’iy emasligi, narxini arzonligi hamda sifat jihatidan iste’mol didini o‘ziga tortishi bilan ajralib turadi. Ammo, respublika oziq-ovqat sanoati sohasida hal etilmagan muammolar mavjud. Chunki, mazkur mahsulotlar respublika aholisiga oziq ovqat bozorlarida sotilishi bilan birga chet mamlakatlarga ham eksport qilinmoqda. Biroq, ekologik toza, jahon talablariga mos turdagi oziq-ovqat tovarlariga barcha xorijiy davlatlarda ehtiyoj juda katta. Bu esa, oziq-ovqat sanoatini yanada rivojlantirishni talab etadi. Ushbu soha xodimlarining vazifasi mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanishni yo‘lga qo‘yishga erishishdan iboratdir.

Hozirgi kunda qishloq xo‘jaligida yetishtirilayotgan mahsulotlarning salkam yuz foizi, chakana savdo aylanmasi to‘liq holda kichik korxonalar hissasiga to‘g‘ri keladi. Lekin, oziq-ovqat sanoatida sanoat mahsulotlarini qayta ishlab chiqarish sohasidagi rivojlanish darajasi talabga to‘liq javob bermaydi. Bu esa, tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi kichik korxonalarini ko‘proq tashkil etishni, ularni ishlab chiqarish kuchlarini oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish dolzarb vazifa ekanligini ko‘rsatadi[4]. O‘zbekistonda oziq-ovqat sanoati korxonalarini faoliyatining tez rivojlanib ketmasligiga asosiy sabab aylanma mablag‘larning yetishmasligi, xomashyolar tanqisligi, ularning faoliyatini to‘xtatib qolishi va boshqalardir. Shuningdek, respublikada oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va samaradorligini oshirish bo‘yicha bir qator tadqiqot ishlari amalga oshirilayotgan bo‘lsada, hududiy xususiyatlarni inobatga olish hamda raqobat muhitini yaratuvchi korxonalar faoliyatiga qo‘yilgan talablar, unga ajratilgan imtiyozlardan samarali foydalanish, aholining oziq ovqat mahsulotlariga bo‘lgan iste’mol darajasi va ishlab chiqarish hajmini iqtisodiy matematik modellar asosida chuqur o‘rganishni talab etadi. Ushbu tahlillar asosida esa mazkur sanoat korxonalarining boshqaruv mexanizmini tokomillashtirish va shu asosida raqobatga kirishish mumkin ekanligini ko‘rishimiz mumkin[5]. Oziq-ovqat sanoati korxonalar faoliyatini rivojlantirish uchun uning boshqaruv mexanizmini takomillashtirish xususiyatlari to‘g‘risida mulohazalar yuritilganda, birinchi navbatda har bir iqtisodiy faoliyat turida bo‘lgani kabi tavakkalchilik bilan bog‘liq faoliyat tushuniladi. Chunki umumiy ma’noda tavakkalchilik – tadbirkorlik faoliyatini yuritishda xavf-xatarga va tahlikaga borishdir. Tavakkalchilik tadbirkorlik faoliyatining tub negizi bo‘lishiga sabab: birinchidan, tadbirkorning tavakkalchilik asosida faoliyat yuritishini iqtisodiy mustaqilligi, faoliyat turini erkin

tanlashi, ishlab chiqarish vositalaridan erkin foydalanishini bildiradi. ikkinchidan, bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi sub'ektlar raqobat kurashiga kirishadi. uchinchidan, tadbirkor tavakkalchilik bilan ish boshlaganda boshqa qator omillar ta'sirida ham tahlikaga borishi mumkin. Jumladan, iqtisodiyotdagi mavjud nobarqarorlik holati ishlab chiqarish sohasini tanlashda tavakkalchilik xavfini oshiradi. Chunki bu sohaning foydali ekanligi to'g'risida aniqlik darajasi bo'lmaydi. to'rtinchidan, tavakkalchilik qonunchilikka ham bog'liq, ya'ni amal qilayotgan qonun ostida huquqiy me'yorlardagi qonunchilikka zid holatlar tavakkalchilik xavfini oshiradi.

Oziq-ovqat sanoati agrosanoat majmuining ajralmas qismi bo'lgan xalq iste'moli tovarlari sanoatining tarmoqlaridan biri bo'lib, insonning eng eng muhim ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan. Oziq-ovqat sanoati xalq xo'jaligining muhim, ko'p tarmoqli, ijtimoiy yo'naltirilgan tarmog'i bo'lib, keng assortimentdagi yuqori sifatli iste'mol tovarlari ishlab chiqarishni ta'minlaydi. Natijada mehnatga layoqatli aholi bandligini ta'minlash, uning salomatligi va farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, oziq-ovqat sanoati ko'plab turdosh tarmoqlar bilan chambarchas bog'liq; qishloq xo'jaligi, kimyo va mashinasozlik sanoatining rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Oziq-ovqat sanoatining rivojlanishi birinchi navbatda texnologik salohiyatining samaradorligi quyidagilar bilan belgilanadi:

1. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetkazib berish;
2. Ushbu sanoat uchun qurilgan ob'ektlarning mavjudligi;
3. Barcha turdagi energiya resurslari bilan ta'minlash;
4. Transportning samarali ishlashi.

Innovatsiyalar korxonalarining muvaffaqiyatining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda ular oziq-ovqat sanoatida muhim rol o'ynay boshladilar, bu odatda yetarlicha yetuk va sekin rivojlanayotgan sektor sifatida belgilandi. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining boshqaruv mexanizmini takomillashtirish hisobiga ushbu sohada sezilarli iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin ekanligini ko'rishimiz mumkin. Ushbu natijaga erishish uchun esa oziq-ovqat sanoati korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmiga ta'sir etuvchi omillarni alohida turkumlab olish va shu asosida xar bir omilni korxonalar faoliyatiga ta'sirini baholash lozim[6].

Oziq-ovqat sanoati korxonalarining mahsulotlarini turkumlashda ularning har xil xususiyatlarini hisobga olib ularning boshqaruv strukturasi ham turlicha shakllaniriladi. Shuningdek, mustaqil iqtisodiy faoliyat va javobgarlik tadbirkorlik faoliyatini yuritishning o'ziga xos xususiyatlaridan biri xisobiga ushbu korxonalarda boshqaruvning eng zamonaviy usullaridan foydalanishlik talab etiladi. Bu xususiyat tadbirkorlik mohiyatidan kelib chiqib, tadbirkorning iqtisodiy mustaqilligi, teng huquqli bo'lishi bilan xam ifodalanadi. Tadbirkorning tavakkalchilik bilan faoliyat

yuritishi ham uning iqtisodiy mustaqilligidan, faoliyat turini erkin tanlashidan dalolat berib undagi boshqaruv mexanizmi ham o'ziga hosligi bilan ajralib turadi.

Shuni ta'kidlash joizki, oziq-ovqat sanoatida kichik korxonaning o'ziga xos boshqaruv mexanizmlari va xususiyatlari to'g'risidagi masala ham munozaralidir.

Ularni ikki guruhga ajratib boshqarish va o'rganish mumkin, ya'ni iqtisodiy va ijtimoiy guruhlarga. Oziq-ovqat sanoatida kichik tadbirkorlikning iqtisodiy xususiyati bo'lib, uning tub vazifalarini faoliyat turi sifatida va tadbirkorning mulkdor sifatida mos kelishi hisoblanadi. Eng muhimi, kichik tadbirkorlikning ijtimoiy xususiyati jamiyatda ijtimoiy tanglikni pasaytiradi va bozor munosabatlarini chuqurlashtirishga olib keladi. Barcha tadbirkorlik faoliyati, xususan, oziq-ovqat sanoati tadbirkorligi uchun ham yaratilayotgan mahsulotning iste'mol qilinishi, uning savdodagi xarid miqdori muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, tadbirkorning boshqaruv mexanizmi masalalarini yaxshi anglashi tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadiga erishish va muayyan vazifalarni hal qilish uchun tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanilgan:

- monografik-turli mamlakatlarda innovatsion faoliyatni boshqarish bo'yicha jahon tajribasini o'rganishda;
- mavhum-mantiqiy-sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish va xulosalar va takliflarni shakllantirish;
- iqtisodiy-statistik - mamlakat oziq-ovqat sanoati korxonalarining innovatsion salohiyatini rivojlantirishning hozirgi holati va tendentsiyalarini tahlil qilish;
- tahlil va sintez usullari, hisoblash va konstruktiv – oziq-ovqat sanoati korxonalarining innovatsion rivojlanishini boshqarishning iqtisodiy mexanizmi samaradorligini baholash va innovatsion faoliyatni takomillashtirish yo'nalishlarini asoslashda;
- qiyosiy tahlil–oziq-ovqat sanoati korxonalarining innovatsion faoliyatini boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha yetakchi mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan taklif etilgan metodologik yondashuvlar, tushunchalar, ishlanmalar va takliflarni batafsil o'rganishda.

Boshqaruv qarorlarini qabul qilish eng yaxshi harakat va chora-tadbirlarni izlashni talab qiladi, ikkinchisi esa an'anaviy va innovatsion usullar, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan faoliyat yuritish uslublari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar paydo bo'lishi sababli ko'pincha qiyinlashadi. An'anaviy faoliyat turidan yangi faoliyat turiga bunday o'tish bosqichma-bosqich, amalga oshiriladi, baholashni, yangi salohiyatni to'plashni, harakatlarni amalga oshirishning samarali usullarini izlashni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaev, A. & Kurpayanidi, K., (2021). Covid-19 pandemic in central Asia: policy and environmental implications and responses for SMES support in Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 258, p. 05027). EDP Sciences.

2. Kodirov, S. (2021). Issues of business cooperation in the national economy of Uzbekistan. Экономика и социум, (7), 79-88.
3. Turgunov, M. (2021). Issues of innovative approach and financing of innovative projects in rapid economic development. Экономика и социум,

Oziq-ovqat sanoatida anjirni o'rni**Umarov Sardorbek Anvarjon o'g'li**

Annotatsiya: O'zbekistonda qishloq xo'jalik mahsulotlarini turli usullarda qayta ishlash va zamonaviy usullar yordamida sifatli saqlashda, xalqimiz sog'ligi uchun juda katta yordam ko'rsatadi. Butun dunyoda bo'layotgan oziq-ovqat tanqisligi paytida, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlab uzoq muddatga saqlashning zamonaviy usulini ishlab chiqishni anjir misolida o'rgandik. Hududiy iqlim sharoitida iqlimga moslashmagan mevalarni shu iqlim sharoitiga mos holda saqlashni o'rganish, aholini sifatli va to'yimli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashdan iborat.

Kalit so'zlar: Xalestin, yurak qon-tomir, O'rta Yer Dengizi, Yevropaning janubi, Gruziya, Osiyo, glyukuza, levuloza, oksalat, patnis, pichoq, qozon, gepertenziya, vitaminlar, ratsion, gematopoetik, kaloriya, pulpa

Abstract: In Uzbekistan, the processing of agricultural products in various ways and their quality storage using modern methods greatly contributes to the health of our people. In the face of food shortages around the world, we have learned from the example of figs to develop a modern method of processing and long-term storage of agricultural products. The aim is to study the storage of non-climatic fruits in the regional climate in accordance with these climatic conditions, to provide the population with quality and nutritious food.

Keywords: cholesterol, cardiovascular, Mediterranean, southern Europe, Georgia, Asia, glucose, levulose, oxalate, patnis, knife, cauldron, hypertension, vitamins, ration, hematopoietic, calories, pulp

Anjir mavsumiga ham oz qoldi va shu sabab ham ushbu mazali va foydali mevaning xususiyati hamda tarkibi bilan tanishish foydadan holi emas. Yurak-qon tomir tizimi va teri salomatligi uchun muhim bo'lgan mevani nima uchun ratsionga kiritish va qanday holatlarda iste'mol qilinmasligi va quritilgan anjir haqida o'rganamiz. Ammo anjirning ham iste'mol qilish mumkin bo'lgan holatlar bor. Uni qandli diabetga chalinganlarga iste'mol qilish tavsiya qilinmaydi. Chunki anjir o'zida ko'p shakar miqdorini saqlaydi. Yaxshi pishgan anjirning hatto 70% ini shakar tashkil etadi. Anjirni zaharlanganda va oshqozon faoliyati buzilganda ham yeyish tavsiya qilinmaydi. Tanaga umumiy foyda uning tarkibidagi boshqa iz elementlari bilan beriladi. Masalan, temir muhim kunlardan keyin qon yo'qotilishini tiklashga yordam beradi va S vitamini qon tomirlari devorlarini mustahkamlaydi va yuqumli kasalliklardan himoya qiladi. Qulay quritilgan anjir vazn yo'qotish uchun boshqa mahsulotlar bilan birlashadi. Misol uchun, pishloqni maydalash va aralashtirishingiz mumkin, siz juda yaxshi sog'lom nonushta qilasis. Uni va kechalari quritilgan mevalar bilan ovqatlanish foydalidir, bu esa ochlik tuyg'usini bartaraf etishga va ichaklarni tozalashga yordam beradi.

Anjir quritilganda konsentratsiyasi sezilarli darajada oshadigan turli vitamin va mikroelementlarga boy hisoblanadi. Shu bilan birga, quritilganda shakar va kaloriya miqdori 5 karra ortadi va shu sabab ham mutaxassislar ushbu mevani sarxil xolida yeyishni tavsiya qiladi. Shuningdek, anjir organizmdagi jarayonlar –metabolizm, qizil qon tanachalarining paydo bo'lishi, neyromediatorlar va biriktiruvchi to'qimalarning ishlab chiqarilishi uchun muhim bo'lgan misning ham konidir. Bundan tashqari, anjir ko'p miqdorda B6 vitaminini ham o'z ichiga oladi. Ushbu vitamin organizmning aminokislota va oqsillarni parchalab, ulardan energiya olishga yordam beradi, asab tizimi faoliyatida muhim ro'l o'ynaydi va qarishning oldini oladi. Yoshlikni saqlanishida ahamiyatli bo'lgan, hujayralarni shikastlanishdan himoya qiluvchi va ajin tushishi hamda giperpigmentatsiyaning oldini oluvchi antioksidantlarning ham manbayidir.

Anjirni muntazam ravishda iste'mol qilish yurak-qon tomir tizimi uchun foydali.

O'tkazilgan tadqiqotlarda ushbu meva iste'molidan keyin organizmdagi yomon xolesterin miqdori kamayishi aniqlangan. U qon tomirlar devorlarini mustahkamlash va tromblarni oldini olish xususiyatiga ega bo'lgan K vitaminiga ham boy. Ushbu shirin meva tarkibida kletchatkalar mo'l bo'lgani asab ham u oshqozon hazm tizimi uchun ahamiyatlidir.

Anjir ichaklar perestaltikasini yaxshilaydi va hazm tizimi bilan bog'liq ba'zi kasalliklar oldini oladi. Anjirning zararli ekani aniqlanmagani bilan ba'zi sabablarga ko'ra uni iste'mol qilishda ehtiyotkor bo'lish kerak. Unda yetarli miqdorda shakar bo'lgani uchun ham uning iste'molidan keyin qonda qand miqdori ko'payishi hatto qandli diabet kasalligiga sababchi bo'lishi ham mumkin. Ammo anjir bargidan tayyorlangan choy, mevaning o'zidan farqli o'laroq, qondagi qand miqdorini nazorat qiladi. Tarkibida shakar va kislota mavjudligi sabab anjir ham boshqa mahsulotlar singari allergik reaksiya keltirib chiqarishi mumkin. Shu boisdan ham avval anjir yeb ko'rmagan insonlarga birdaniga ko'p miqdorda iste'mol qilmaslik va organizmda javob reaksiyasi bor yoki yo'qligiga e'tibor qaratish kerak.

Anjir daraxti o'sadigan an'anaviy hududlar Sharq mamlakatlar, ba'zilar Osiyo davlatlari, O'rta Yer dengizi yaqinidagi mamlakatlar, Kavkaz.

Anjir - subtropik meva turi. Turkiya, Jazoir, Yevropaning janubi, AQShda katta maydonlarni egallaydi. Gruziya, Ozarbayjon, O'rta Osiyo, Qrimda ham yetishtiriladi. Vatani - Kichik Osiyo. Anjir o'rtacha namlik va quyosh nuri bilan qulay iliq iqlimni talab qiladi. Alohida turlar sovuqqa chidamli bu daraxt Rossiyada ham o'sadi, lekin faqat mamlakat janubida. Anjirning to'rt yuzdan ortiq navlari bor. Ular mevaning kattaligi, shakli va rangi, pulpaning ta'mi, daraxtning balandligi, pishish tezligi bilan farqlanadi. Ba'zi navlari yiliga bir nechta hosil beradi. Hozirda mamlakatimizning deyarli barcha hududlarida anjirning 3 ta navi yetishtiriladi. Bugungi kunda yurtimizda yetishtirilayotgan anjir mahsuloti Afg'oniston, Qozog'iston, Qirg'iziston, BAA, Rossiya, Ukraina kabi mamlakatlarga eksport qilinmoqda.

Anjir tarkibida ; glyukoza, maltoza, saxaroza, levulozalar bor. Meva kislotalari bilan bir qatorda: limon, glitserik, quinin, shikimik, oksalatlar mavjud.

Qurilgan mevalarda ko'proq shakar mavjud. Mevasida temir, mis, efir moylari, makroelementlarga boy. Anjir tarkibidagi vitaminlar deyarli barcha B vitaminlardan (B1, B2, B5, A, C, E, PP) iborat. Eng foydalisi pishgan anjirdir. Mevaning pishishi uchun qulay davr avgust- oktabr oylaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Usmanova K. A. et al. Meva-sabzavotlarni qayta ishlash usullarining hozirgi kundagi istiqbollari //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 2. – С. 389-392.
2. Усманова К. А., Абдурахмонов И. А., Хасанов Р. Н. Методы сушки яблок и заготовка сушёных яблок в домашних условиях //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 2. – С. 55-59.
3. Усманова К. А., Нурбоева М. С. РЕКОМЕНДАЦИИ ПО СУШКЕ ФРУКТОВЫХ И ВИНОГРАДНЫХ ПРОДУКТОВ //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 2.
4. Bobomurodova S. Y., Usmanova K. A., Fayzullaev N. I. Catalytic aromatization of oil satellite gases //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 5. – С. 3031-3039.

O'ZBEKISTONDA ISLOM MOLİYASINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI

Sadikova Shirin Mirvahidovna

Agrobank ATB Hududiy filiali menejeri

Annotatsiya: Ushbu maqolada Islom moliyasi, xususan, sukuk – islom qimmatli qog'ozlarining jahon moliya bozoridagi hajmi va ahamiyatining o'sishi, hamda O'zbekistonda islom moliyasining joriy holati tahlil qilingan. Shuningdek, O'zbekistonda islom moliyasini joriy qilish va rivojlantirish bilan bog'liq so'rovnoma natijalari ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: Islom moliyasi, sukuk, emissiya, real iqtisodiyot, moliya bozori, O'zbekiston, so'rovnoma.

KIRISH

Ma'lumki, Islom moliyasining asosiy maqsadlaridan biri – bu real iqtisodiyotgata'sir qilish va uning o'sishini ta'minlashdan iborat. Albatta, bu mamlakatda bank xizmatlaridan foydalanmayotgan mijozlar uchun ham qo'l keladi. Hozirgi kunda islom ma'naviyati ildizi baquvvat bo'lgan O'zbekiston, Markaziy Osiyoda islom moliyasi uchun eng istiqbolli mamlakatlardan biri bo'lishi mumkin. Muqobil va innovatsion moliyalashtirish usuli sifatida islom bank-moliya xizmatlarining, jumladan, sukuk bozorining xalqaro moliya bozoridagi holati va rivojlanish istiqbollari tahlil qilib, agar bu tizim bizning mamlakatda ham tatbiq qilinsa, u holda uning mamlakatimiz iqtisodiyotiga ta'sirini baholash kerak bo'ladi. Islom moliyasi tarixiga nazar tashlasak, uning VI asr oxirlaridan shakllana boshlaganini ko'rish mumkin. Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika va Markaziy Osiyo mintaqasida VII asrdan yagonatizim sifatida tarqalgan islom moliyasining zamonaviy tarixi, biz bilgan yangi tizim sifatida XX asrning 50-yillaridan shakllana boshlagan.

Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, islom moliyasining jahon moliyasi tarkibidagi ulushi kam bo'lsa-da, uning o'sish sur'ati tez va samaradorligi yuqori bo'lmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

MDH mamlakatlari olimlaridan V.Antropov, T.Gafurova, S.Mokina [4], O.Trofimova [3], I.A.Zaripov, va I.Bekkin[2] singari olimlar ilmiy ishlarida islom qimmatli qog'ozlari va islom moliyasiga oid masalalar o'z aksini topgan.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar X.Xasanov, M.Sultanov [1], va O.Davlatyarovlarning ilmiy ishlarida ham mazkur soha bo'yicha izlanishlar olib borilgan va bu ishlar bugungi kunda davom etmoqda. Shuningdek, B.Jo'raev [3] tomonidan islom moliyasiga oid ba'zi adabiyotlar rus tilidan o'zbek tiliga tarjimaqilingan. Amalga oshirilgan ushbu ilmiy ishlar islom moliyasining nazariy asoslari va islom moliya muassasalari faoliyatiga oid bo'lib, sukuklar ilmiy asosda tadqiq qilinmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Islom moliyasini mamlakatda tatbiq qilish masalasida biror bir taklif kiritishdan oldin tadbirkorlar, banklar va aholining bu masaladagi fikrini o'rganish g'oyat muhim deb hisoblangani bois ushbu guruhlar orasida so'rovnoma o'tkazildi [4]

So'rovnoma o'tkazishdan asosiy maqsad aholi va tadbirkorlar o'z moliyaviy ehtiyojlarini amaldagi bank-moliya muassasalari orqali qanchalik darajada qondira olayotganligi, bu jarayonda ular qanday (rasmiy va norasmiy) to'siqlarga duch kelayotganligi, hamda ular tomonidan islom moliya muassasalari va ularning moliyaviy mahsulotlariga bo'lgan talabni o'rganish bo'ldi.

So'rovnoma 5 qismdan iborat bo'lib so'rovnoma ishtirokchilari haqidagi demografik ma'lumotni, moliya mablag'laridan foydalanish imkoniyatlari haqidagi ma'lumotni, islom moliyasi uchun imkoniyatlarning mavjudligi, sug'urta bozori, hamda islom ijtimoiy moliyasi haqidagi ma'lumotlarni qamram oldi.

So'rovnoma quyidagicha o'tkazildi:

Biznes vakillari/tadbirkorlar

So'rovnoma, 1000 (bir ming) tadbirkor/ biznes vakillari o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri suhbatlar shaklida va yana 1235 so'rovnoma internet orqali, Google form va Survey Monkey dasturlaridan foydalangan holda onlayn shaklda o'tkazildi. Shunday qilib, Jami 2235 ta tadbirkor (biznes vakillari) o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi.

Banklar. Respublikadagi barcha tijorat banklariga (30ta) rasmiy xatlar so‘rovnoma shaklini ilova qilgan holda yuborildi va 27 ta bankdan javob xati (to‘ldirilgan so‘rovnoma bilan birga) olindi.

Aholi. Aholi o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnoma internet orqali, Google form va Survey Monkey dasturlaridan foydalangan holda onlayn shaklda o‘tkazildi. So‘rovnomada jami 4938 ta respondent ishtirok etdi.

So‘rovnomada ishtirok etgan aholining 47 foizining yoshi 31-45 oralig‘ida, 44 foizniki 18-30 oralig‘ida bo‘lgan.

Ishtirokchilarning 42 % oliy ma‘lumotga (bakalavr), 36 % esa o‘rta ma‘lumotga ega bo‘lgan (ya‘ni o‘rta maktabni bitirganlar). 25% ishtirokchi davlat xizmatchilari, 21 % esa xususiy tarmoq vakillari bo‘lgan.

So‘rovnomada ishtirok etgan tadbirkorlar bizneslarining tashkiliy shakli bo‘yicha ma‘lumot quyidagicha:

1. Mas‘uliyati cheklangan jamiyatlar –44%;
2. Xususiy korxonalar – 18%;
3. Xususiy tadbirkorlar – 16,5%

Shundan 64% kichik firmalar, 25 % mikrofirmalar, 10 % yirik kompaniyalar.

26 % kompaniyalar sanoat sohasida, 17 % xizmat ko‘rsatish, 22 % savdo, 13 % esa qurilish sohasida faoliyat olib borgan.

XULOSA VA MUNOZARA

Islom moliyasi, xususan, sukuk bozorining shakllanishi va rivojlanishida jamiyat talabi asosiy omil sifatida xizmat qiladi. Moliya tizimida islom moliyasi alohida tarmoq sifatida shakllanib ulgurgan bo‘lib, shariatda mavjud bo‘lgan savdoga oid qonun-qoidalar zamonaviy islom moliyasi tizimiga asos bo‘ldi. Bugungi kunga kelib, bu tizimdan musulmonlar kam istiqomat qiladigan mamlakatlarda ham samarali foydalanib kelinmoqda.

O‘zbekiston aholisining aksar qismi musulmonlar tashkil etganligi sababli islom moliyasi uchun yuqori darajada ehtiyoj mavjud bo‘lishi borasidagi gipotezamiz o‘ztkazilgan

so'rovnoma natijalariga ko'ra o'z tasdig'ini topdi. Barcha tahlillardan xulosa shuki, islom moliyasini joriy etish O'zbekiston iqtisodiyoti rivoji uchun yangi omil bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Otabek Nazirov, Kapital bozorni rivojlantirish agent ligasi direktori. <https://kun.uz/news/2020/11/29/sukuk-ozbekiston-bozoridagi-yangi-moliyaviy-instrument-otabek-nazirov-bilan-suhbat>
2. Antropov V.V. Jahon iqtisodiyotida islom moliyasi: hozirgi tendentsiyalar va istiqbollari. Islom moliyasining paydo bo'lish sabablari // Iqtisodiy jurnal. 2017. No 48.b. 57-77;
3. Gafurova G.T. Islomiy moliya tizimida sukuk // ASTU axborotnomasi. Iqtisodiyot. 2018. №2. Bilan. 90-94;
4. Mokina L.S. Islomiy qimmatli qog'ozlar investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbai sifatida va ularni Rossiya moliya bozorida joylashtirish istiqbollari // Rossiya tadbirkorlik jurnali. 2017. 18-jild. 22-son. Bilan. 3429-3446;
5. Trofimova O. G'arbiy Evropada musulmonlar va islom // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. 2019 yil. № 10.

SHIMOLIY BAQTRIYA BRONZA DAVRI MODDIY MADANIYAT TARIXINI O'RGANISH METODIKASI

Odiljonova Parizod Shuxrat qizi

*Jizzax Davlat Pedagogika Unversiteti Ijtimoiy-gumanitar
fanlarni o'qitish metodikasi (Tarix) 2-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qadimgi Baqtriyaning bronza davridagi dastlabki moddiy madaniyat o'choqlari, ya'ni, Dashli – 1, Dashli – 3, Togolok – 1, 21, Sopollitepa va Jarqo'ton ibodatxonalarining qurilish tarhi xususida ayrim tahliliy – mulohazali fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Qadimgi Baqtriya, bronza davri, Dashli – 1, Dashli – 3, Togolok, Sopollitepa, Jarqo'ton, aylana minoralar, ibodatxona, diniy markaz. 3D modellashtirish.

Arxeolog V.I. Sarianidiy tomonidan o'rganilgan Qadimgi Baqtriya yodgorliklarning me'moriy xususiyatlari o'zi va boshqa mualliflar tomonidan tanqidiy ko'rinishda bo'lsa ham bir necha bor nashr etilgan. Shulardan biri sifatida Dashli – 1 yodgorligidir. To'rtburchak ko'rinishdagi ulug'vor istehkomlarga ega, faqat burchaklarida aylana minoralariga ega bo'lgan ichki tuzilmalardan iborat qal'a bo'lib (99x85m), ushbu monumental majmuani Marg'iyonadagi Togolok majmualari bilan yaqqol solishtirish mumkin.

Ammo Dashli-3 yodgorligi ikkita monumental tuzilmani o'z ichiga oladi. Ulardan biri aylana ibodatxona (diametri 35 m) deb nomlanadi, u uch qator mudofaa devorlar bilan ajratilgan. Aylana qal'a markazida bitta asosiy bino va bir nechta panjaraga tuzilishiga o'xshash inshootlardan iborat bo'lib, uning atrofidagi yo'laklari tarmoqlarga bo'linib bunyod etilganligini ko'rishimiz mumkin. Monumental inshoot hisoblanadigan Dashli – 3 saroyi xochga o'xshash, murakkab qurilish tuzilmasiga ega bo'lib, devor bilan o'ralgan,. Uning markaziy qismida 40 x 38 m o'lchamdagi panjarasimon ko'rinishga ega katta ombor inshooti bilan birga bir nechta binolar ham mavjud. Devorlari va pollari gips bilan qoplangan, binoga kirish uchun T va G shaklidagi koridorlarning mavjudligi mustahkam

ko‘rinish beradi. Marg‘iyonada hududida Dashtli – 1 va Dashli – 3 binolariga o‘xshashi uchramaydi. Biroq Kelleli 6 da dumaloq bino mavjud bo‘lishi mumkin, lekin faqat uning ayrim hududlari qisman ochib o‘rganilgan. Ular xususiyatiga ko‘ra turli taxminlarni keltirib chiqargan. Ushbu aylana bino shimoliy Mesopotamiya inshootlarini eslatadi. Diniy majmua bo‘yicha Mesopotamiya ibodatxonalari sanalgan zikkuratlar Marg‘iyonada faqat Oltintepada bo‘lganligi qayd etilgan. (1-a, -b, rasm)

(1-a rasm)

(1-b, rasm)

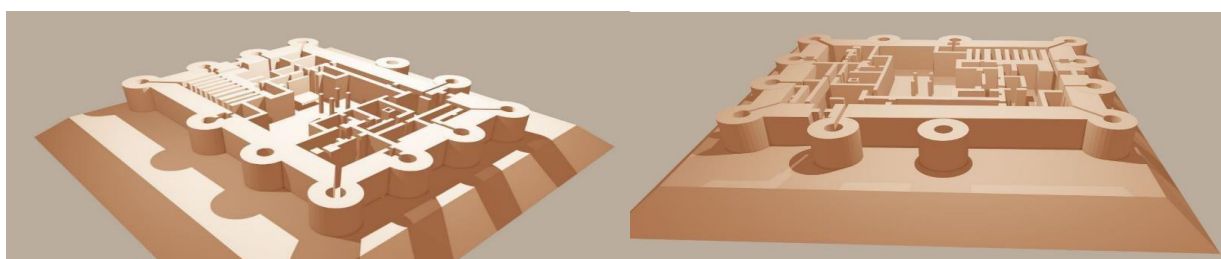
Baqtriyaning shimoliy qismidagi Sopollitepa aholi yashash manzilgohi Surxondaryo vohasida, Amudaryoning o‘ng qirg‘og‘ida joylashgan bo‘lib, tarhga ko‘ra istehkomning puxta o‘ylab chiqilganligi xarakterlidir. Sopollitepa qal‘asi - uch qator mudofaa devori bilan o‘ralgan va kvadrat shakldadir (82x82m). Qal‘a ichida sakkizta mahalla - katta patriarxal oilajoylashgan. Bironta oila yakka hukmdor bo‘lganligi to‘g‘risida arxeologik ma‘lumot yo‘q. Yodgorlikning simmetrik plani ham patriarxal oilalarning teng huquqli bo‘lganligini tasdiqlaydi. Sopollitepa yodgorligidan topilgan 158 ta qabr va ulardan topilgan ashyolar sonining statistik tahlillari ham Sopollitepa aholisining teng huquqli bo‘lganligidan dalolat beradi. Demak, bu yodgorlik sakkizta katta patriarxal oiladan iborat bo‘lgan qishloqjamoasidir.

Binoning asosiy qismi - kvadrat hovli bo‘lib (58x58m), taxta devor bilan o‘ralgan, uning to‘rt tomonida muntazam ravishda ikkita to‘rtburchak yo‘laklari va birining uzunligi 26 metr, ikkinchisi 36 metrdan ortiq T shaklidagi xonalar mavjud.

Shimoliy Baqtriyaning asosiy ma‘muriy va diniy markazi, Sopollidan 20 km shimoldajoylashgan Jarqo‘ton (umumiy maydoni taxminan 100 ga) yirik aholi yashash

manzilgohi bo‘lgan. O‘zbekiston - Germaniya arxeologik ekspeditsiyasi 1994 - 2003 yillar davomida Sh.Shaydullaev va Ditrix Xuff boshchiligida №6 tepalikda – Jarqo‘ton olov ibodatxonasi o‘rnida tadqiqot ishlarini olib bordi. Natijada №6 tepalikning stratigrafiyasiga, ibodatxonaning ilk qurilish davri rejasiga muhim yangiliklar kiritildi. Bu erda saroy, turar-joy binolari, hunarmandchilik faoliyati joylari, to‘qqizta aylana va yarim doira (44,5×60m) minorali mustahkam to‘rtburchak monumental ibodatxona joylashgan qo‘rg‘on ochib o‘rganilgan. Ibodatxonaning g‘arbiy va sharqiy qism burchaklaridagi yarim aylana poydevorgaega minoralar bir-biriga o‘xshashdir. (2-a, -b rasm)

(2-a rasm)

(2-b rasm)

Yuqoridagi fikrlarimiz bo‘yicha bir qancha xulosalar qilish mumkin;

- Bronza davri aholisi o‘z davrining yuksak saviyali kishilar ekanligini kuzatish mumkin, ayniqsa ularning me‘morchilikda ulkan geometrik shakllarga asoslangan ibodatxonalarining barpo etishlari qurilish sohasi bilan bir qatorda geometriya va hisob

kitob ilmini ham yuqori darajada o‘zlashtirganligini guvohi bo‘lishimiz mumkin;

- Baqtriya hamda Marg‘iyonadagi imoratlar qurilish tarhiga ko‘ra bir – biriga juda o‘xshash, demak, O‘rta Osiyo mintaqasida bu hudud vakillari yagona bir xalq bo‘lib yashaganliklarindan dalolat beradi;

- Inshootlardagi minoralarning soni 4, 6, 8, 10 yoki 12 tani tashkil etayapdi. Bu esa o‘z navbatida bronza davri aholisi simmetrik qurilish rejasiga qat‘iy amal qilganligidan dalolat beradi.

Oks sivilizatsiyasiga xos arxitektura miloddan avvalgi III ming yillikning oxiri - II ming yillik boshlari o‘z davrida haqiqiy innovatsion ko‘rinishga ega bo‘lgan. Oks

sivilizatsiyasi davri ibodatxonalarida diniy funksiyaning ustunligi, xuddi Oltintepada bo'lgani kabi, ishlab chiqarish faoliyatini boshqarishda diniy elita vakillari asosiy rol o'ynaganligini ko'rsatadi. Bu elita, shuningdek, Janubiy Turkmanistondagi Gonur saroy majmuasini va uning atrofidagi ibodatxonalarni ham boshqargan bo'lishi mumkin.

Miloddan avvalgi II ming yillikning ikkinchi yarmiga kelib bu diniy elita o'z o'rniniyo'qotadi va monumental ibodatxonalar vayronaga uchrab, ularning o'rnida mustahkam saroygao'xshash inshootlar paydo bo'ldi.

Uzoq davom etgan tanazzul va o'zgarishlardan keyin ham bu monumental me'morchilikning ko'plab xususiyatlari temir davrida va undan keyingi davrda yana paydo bo'ladi. Bu o'z o'rnida bronza davrida mavjud bo'lgan zardushtiylik dinidan avvalgi boshqa bir dinning inqirozi bo'lganligini taxmin qilish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Asqarov va Shirinov 1994: 63. Boshqa barcha minoralar Xuf va Shaydullayevning keyingi faoliyati davomida topilgan.
2. Bendezu-Sarmiento va Mustafuqulov 2013.
3. Brentjes, B. 1981. Die Stadt des Yima, Weltbilder in der Architektur. Leipzig: E.A. Seemann Verlag.
4. Chmelnizkiy, S. 1993. "Das problem der kultischen merkmale einiger altertümlichen bauten in Mittelasiien." In Actes du XIIe Congres International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, vol. Bratislava: Institut archéologique de l'Académie slovaque des sciences, pp. 304– 307.
5. Huff, D. 1997. "Deutsch-Uzbekische Ausgrabungen auf dem Džandaulattepe und in Džarkutan, Süd-Uzbekistan, 1993– 1995." Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte.

ISLOM MOLİYASINI O‘ZBEKISTONDA TASHKILLASHTIRISH

Sadikova Shirin Mirvahidovna

Agrobank ATB Hududiy filiali menejeri

Annotatsiya: O‘zbekistonda islom moliyasi imkoniyatlaridan foydalanish lozimligi haqida qarashlar anchadan buyon mavjud bo‘lsa-da, qonun ijodkorligi borasida oldinga siljish kuzatilmadi. Qonunchilik hokimiyati jarayonlarini bosiqlik bilan kuzatayotgan bir paytda xususiy sektorda islom moliyasi xizmatlarini ko‘rsatish jadal rivojlanib bormoqda. Bugungi kunda muallifning qayd etishicha, O‘zbekistonda islom moliyasiga oid qonunchilikni shakllantirish borasida ikki xil yondashuv shakllangan. Birinchi yondashuvga ko‘ra, islom moliyasiga oid yangi qonunchilik yaratilishi lozim. Ikkinchi yondashuv esa, yangi qonunchilikning yaratilishini inkor etadi va amaldagi qonunchilikka o‘zgartirish va qo‘shimchalarning kiritilishi yetarli, deb hisoblaydi. Muallif tahlil jarayonida ikki yondashuv mazmunini ham kengroq o‘rganib, o‘z munosabatini bildirgan.

Kalit so‘zlar: Investitsiya fondi, investitsiya kompaniyasi, islom investitsiya fondi, sukuk, muzoraba, shariat.

KIRISH

Investitsiya fondlariga oid qonunchilikni takomillashtirish borasida so‘z borganda, islom moliyasini qo‘llash masalalariga to‘xtalish lozim deb o‘ylaymiz. Ma’lumotlarga ko‘ra keyingi yillarda islomiy moliya muassasalari yalpi aktivlari miqdori 2,5 trillion dollarni tashkil etib, yiliga 15–20 foizga o‘sib bormoqda. Investitsiya fondlari ham islom moliyaviy bozorining bir tarmog‘idir [1]. Yaqin yillarda islom investitsiya fondlarining soni ko‘payib, islom investitsiya fondlarini boshqarish hozir kunda aksariyat banklar va moliya tashkilotlarining asosiy faoliyatiga aylandi [2].

ADABIYOTLAR SHARHI

Aholining 90 foizidan ortiq qismini musulmonlar tashkil etsa-da, islom moliyasi mamlakatimizda deyarli qo‘llanilmaydi. Biroq o‘z diniy qarashlari tufayli an’anaviy

banklar xizmatlariga murojaat qilmaydigan fuqarolarimizning o‘z kapitallarini og‘zaki kelishuvlar orqali iqtisodiyotga kiritish amaliyoti mavjud. Bunday amaliyot O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 24 noyabrdagi “Tadbirkorlik va innovatsiyalar sohasidagi loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF–5583-sonli Farmonida tadbirkorlik va innovatsiyalar sohasidagi istiqbolli loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini samarali rivojlantirishga to‘siq bo‘layotgan omil sifatida eslatilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Islom moliyasini mamlakatimizda qo‘llash borasida ikki xil yondashuvni ilgari surish mumkin. Birinchi yondashuvga ko‘ra, islom moliyasini qo‘llash to‘g‘risida alohida qonunchilik bazasini ishlab chiqish lozim. Ikkinchi yondashuvga binoan esa islom moliyasi dunyo moliyaviy tizimining bir qismi bo‘lganligi tufayli yangi moliyaviy mahsulot sifatida qabul qilinib, amaliyotda to‘g‘ridan- to‘g‘ri qo‘llanishi lozim. Islomiy investitsiya fondlari masalasida Qozog‘iston Respublikasi qonunchiligi ikkinchi yondashuvga suyanan. Qozog‘iston Respublikasida “Investitsiya va venchur fondlar to‘g‘risida”gi Qonun 2004 yilda qabul qilingan bo‘lsa-da, 2018 yilga kelib, qonunga 4-1-modda qo‘shildi [7]. Unga ko‘ra islomiy investitsiya fondi – bu fondning aktivlarini islomiy moliyalashtirish tamoyillariga mos ravishda investitsiya qiladigan aksiyadorlik investitsiya fondi va yopiq pay fondi islom investitsiya fondi hisoblanadi. Islom investitsiya fondining investitsiya deklaratsiyasi islomiy moliyalash tamoyillariga mos bo‘lishi va mazkur tamoyillar bo‘yicha kengash bilan kelishilgan bo‘lishi lozim [6]. Islomiy investitsiya fondini tashkil etish, boshqarish, qat’i tashkil etish va tugatish bilan bog‘liq barcha masalalar mazkur qonun normalari bilan tartibga solinadi. Bizning fikrimizcha, mamlakatimizda ham Qozog‘iston Respublikasi yondashuvini qabul qilish maqsadga muvofiq. Investitsiya fondlari va ular investorlari o‘rtasida munosabatlar xuquqiy-huquqiy xarakterda ekanligi bois, investitsiya xizmatini ko‘rsatuvchi tadbirkorlik sub’ekti o‘z investitsiya deklaratsiyasida islomiy investitsiya fondi ekanligini ko‘rsatishi nazarimizda yetarli. Shu bilan birga, islom investitsiya fondlari barcha investitsiya fondlari uchun belgilangan talablarga javob berishi va qonunchilikka qat’i rioya qilishi lozim bo‘ladi. Islom moliyasi, jumladan islom investitsiya jamg‘armalari haqida alohida qonunchilik bazasini yaratish uzoq muddatli

jarayondir. Vaholanki, bugungi kunda mamlakatimizda amaldagi qonunchilik asosida faoliyat yuritayotgan investitsiya kompaniyalari mavjud. Ayni damda ham amaldagi qonunchilikka ko‘ra hech qanday to‘siqlarsiz islom investitsiya fondlarini tashkil etish va ularning faoliyatini yo‘lga qo‘yish mumkin. Aslini olganda, islomiy moliyalash tamoyillari asosida faoliyatni tashkil etish amaldagi qonunchilikni buzish yoki chetlab o‘tishga olib kelmaydi. Biroq, suquqni amaliyotga joriy etish qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risidagi qonunchilikka o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritishni talab etadi. O‘zbekiston Respublikasining “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”gi Qonunining 1-moddasi 2-qismiga ko‘ra, ushbu Qonun aksiyalar, obligatsiyalar, g‘azna majburiyatlari, depozit sertifikatlari, qimmatli qog‘ozlarning hosilalari va veksellarga nisbatan amal qiladi. Suquq qimmatli qog‘oz sifatida O‘zbekiston Respublikasining “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”gi Qonunga kiritilsa, uning muomalasi mamlakatimizda amalga oshirilishi mumkin.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, islom investitsiya fondlari xizmatlaridan milliy iqtisodiyotda foydalanish uchun alohida qonunchilik tizimini yaratishga zarurati mavjud emas. Biroq mavjud qonunchilik normalariga islom investitsiya fondlari faoliyati uchun zarur bo‘lgan huquqiy kategoriyalarni kiritish zarur bo‘lib hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Islomiy moliyalar va bank tizimi. Tarjimon Botirxo‘ja Jo‘raev. – Toshkent: O‘zbekiston, 2014. – B. 340.
2. Elektron nusxasi: <http://ssrn.com/abstract=1310449> Ishchi hujjat 2008 yil noyabr, Islom investitsiya fondlari: risklar va daromadlar tahlili Sanjoy Bose, Nyu-York texnologiya instituti Robert V. MakGi, Florida xalqaro universiteti.
3. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>.
4. Islomiy moliyalar va bank tizimi. Tarjimon: Botirxo‘ja Jo‘raev. – T.: “O‘zbekiston”, 2014. – B. 341.

5. <https://kun.uz.2020/11/29/suk-ozbekiston-yangi-news/uk-instrument-otabek-nazirov-bilan-suhbat>.

6. Islomiy moliyalar va bank tizimi. Tarjimon Botirxo'ja Jo'raev. – Toshkent: O'zbekiston, 2014. – B. 343.

7. Закон Республики Казахстан от 7 июля 2004 года № 576-ІІОБ инвестиционных и венчурных фондах.

THE STUDY OF PHRASEOLOGY IN UZBEK LINGUISTICS

Yangiboyeva Kamola Iskandar qizi

Uzbek State World Languages University

Abstract:

This article offers the study of phraseological units in the Uzbek language.

Keywords: phraseology, phraseme, phrase, phraseology, phraseological dictionary.

Although the term “phraseology” is derived from the Greek word “phraseology” (phraseology – expression or speech), initially in Turkish Studies this term served to denote different meanings. For example, the 19th century Turkic scholar Mirza Kozimbek, based on the traditions of the time, used the word “phrase” in the meaning of “sentence” or “word” in his work, as in other figurative grammars written in Russian. When he says “phraseological compound”, he is referring to larger linguistic units than words. Giving information about verbs in Turkic languages, he explained such linguistic units as “compound verbs” as “grief” and also “emergence”. Phraseologism, phraseological unit, phraseology the general name of stable gardens, consisting of two or more words, spiritually equivalent to a related word combination or sentence, applied in a sense of integrity in a portable and indivisible. Phraseologisms, unlike syntactic structures that are similar in form, do not occur through the free choice or substitution of words in speech, perhaps it is applied as a pre-finished material with a meaning and a certain lexical grammatical composition, that is, it is impossible to extract, drop a part from the composition of phraseology: anqoning urug‘i, arpasini xom urmoq, o‘sha xarak - o‘sha darak, terisiga sig‘may ketmoq, kapalagi uchmoq, ko‘ngli joyiga tushmoq, qo‘li ochiq, qulog‘i og‘ir and others.

Although the term "phraseology" is derived from the Greek word “phrase” (phrasis-expression, speech wrapper), the term serves to express different meanings. For this reason, the term phraseology is used in linguistics in two senses: in the sense of the total number of phraseological units available in the language, and in the sense of the field of study of such units. So phraseology is the science of expressions. Like any other branch of linguistics, phraseology has its own stages of formation and development. In world linguistics, phraseology is one of the fastest growing areas of linguistics. In particular, the systematic study of phraseology in Turkic studies began in the 40s and 50s of the last century. During this period, significant progress was made in the study of grammatical, lexical and semantic units of phraseology in different languages. If phraseology is seen as a means of expression, it goes directly to Aristotle. As a linguistic fact, it was Ferdinand de Saussure who introduced it for the first time. The scientific study of the main problems of Uzbek phraseology began in the middle of the XIX century. Until the 1950s, phraseology did not form an independent branch of Uzbek linguistics.

LIST OF REFERENCES:

- 1) Kazimbek M.A. General grammar of the Turkish-Tatar language. Issue 2. Kazan. 1846.
- 2) Mamatov A. Boltaeva B. Semantic-pragmatic study of phraseological units. - Tashkent: Navruz. 2019.
- 3) National Encyclopedia of Uzbekistan. - Tashkent: State Scientific Publishing House.
- 4) Rahmatullaev Sh. Some issues of Uzbek phraseology. - Tashkent: Fan.1966.
- 5) Vafoyeva M. Phraseological synonyms in the Uzbek language and their structural-semantic analysis. Filol.f.n. diss. abstracts. - Tashkent. 2009.
- 6) Bright M.H. Phraseological dictionary of Uzbek language. - Tehran: Khorasan Publishing House. 2013.
- 7) Yuldashev B. Issues of Uzbek phraseology and phraseography. - Tashkent: Editor. 2013.
- 8) <http://google.uz/frazeolgiya/uz/094090>

Thermal Energy Storage with Phase Change Material

Tukhtaboev Mokhirjon Rakhimjonovich-Head of the Department of International Cooperation and Research, Namangan Regional Center, Uzbekistan

Abstract Thermal energy storage (TES) systems provide several alternatives for efficient energy use and conservation. Phase change materials (PCMs) for TES are materials supplying thermal regulation at particular phase change temperatures by absorbing and emitting the heat of the medium. PCMs absorb energy during the heating process as phase change takes place and release energy to the environment in the phase change range during a reverse cooling process.

Keywords Phase, Thermal, Energy, Solar, collectors, latent, storage, tank, pump.

Система накопительная тепловой энергии с материалом с фазовым переходом

Абстракт Системы накопления тепловой энергии (СНТЭ) предоставляют несколько альтернатив для эффективного использования и сохранения энергии. Материалы с фазовым переходом (МФП) для (СНТЭ)-это материалы, обеспечивающие терморегуляцию при определенных температурах фазового перехода путем поглощения и излучения тепла среды. (МФП) поглощают энергию во время процесса нагрева, когда происходит фазовый переход, и выделяют энергию в окружающую среду в диапазоне фазового перехода во время обратного процесса охлаждения.

Ключевые слова Фаза, Тепловая, Энергетическая, Солнечная, коллекторы, скрытые, накопительные, резервуар, насос.

Fazalarda o'zgaruvchan material bilan issiqlik energiyasini boshqarish

Abstrakt Issiqlik energiyasini boshqarish tizimlari (IEBT) energiyadan foydalanish va uni tejash uchun bir qator alternativlarni taqdim etdi. (IEBT) uchun fazani boshqarish materiallari (ABM) - bu atrof-muhitdan issiqlikni yutish va nurlantirish orqali fazaning o'zgarishi aniq haroratda termoregulyatsiyani ta'minlovchi materiallar. (ABM) lar ishlash energiya almashinuvi amalga oshirilgan energiyani o'z ichiga olgan va teskari sharoitlarni yaratishda atrof-muhit sharoitida energiya samaradorligini oshirishda.

Kalit so'zlar Faza, bosqich, issiqlik, energiya, Quyosh, kollektor, yashirin, saqlash, tank, nasos.

Introduction Thermal energy storage (TES) is defined as the temporary holding of thermal energy in the form of hot or cold substances for later utilization [1]. Energy demands vary on daily, weekly and seasonal bases. These demands can be matched with the help of TES systems that operate synergistically, and deals with the storage of energy by cooling, heating, melting, solidifying or vaporizing a material and the thermal energy becomes available when the process is reversed. TES is a significant technology in systems involving renewable energies as well as other energy resources as it can make their operation more efficient, particularly by bridging the period between periods when energy is harvested and periods when it is needed. That is, TES is helpful for balancing between the supply and demand of energy [1,2].

TES systems have the potential for increasing the effective use of thermal energy equipment and for facilitating large-scale fuel commutating [2]. The selection of a TES

system for a particular application depends on many factors, including storage duration, economics, supply and utilization temperature requirements, storage capacity, heat losses and available space [3]. The main types of TES are sensible and latent. Sensible TES systems store energy by changing the temperature of the storage medium, which can be water, brine, rock, soil, etc. Latent TES systems store energy through phase change, e.g., cold storage water/ice and heat storage by melting paraffin waxes. Latent TES units are generally smaller than sensible storage units. More compact TES can be achieved based on storages that utilize chemical reactions [1].

A complete TES process involves at least three steps: charging, storing and discharging. In practical systems some of the steps may occur simultaneously (for example charging and storing) and each step may occur more than once in each storage cycle. In figure 1 is illustrated a simple storage cycle, in which the three steps are shown distinct. Where the heat Q_1 is infiltrating and is positive in value for a cold thermal storage. If it is released, it will be toward the surrounding and Q_1 will be negative. The heat flow is illustrated for the storing process, but can occur in all three processes [3].

In figure 2 is presented the increase of internal energy, when energy in the form of heat is added to a substance. The well-known consequence is an increase in temperature (sensible TES) or change of phase (latent TES). Starting with an initial solid state at point O, a heat addition to the substance first causes sensible heating of the solid (region O–A), followed by a solid-to-liquid phase change (region A–B), a sensible heating of the liquid (region B–C), a liquid-to-vapour phase change (region C–D), and a sensible heating of the vapour (region D–E). The total amount of heat can be written in the following formula [4]:

$$Q = m \cdot \left[\int_{T_0}^{T_A} C_{ps}(T) dT + q_i + \int_{T_B}^{T_C} C_{pl}(T) dT + q_i + \int_{T_D}^{T_E} C_{pv}(T) dT \right] \quad (1)$$

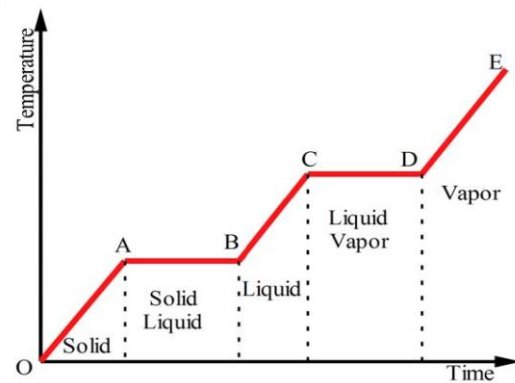
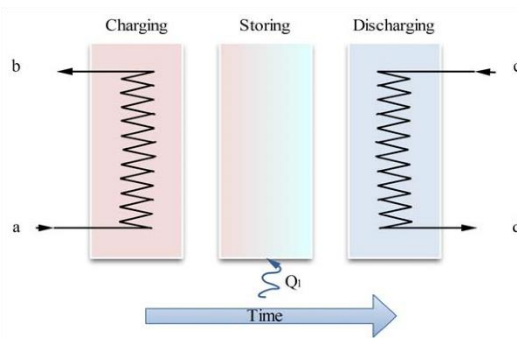

Figure 1. The three processes

Figure 2. Temperature-time diagram in a general TES system

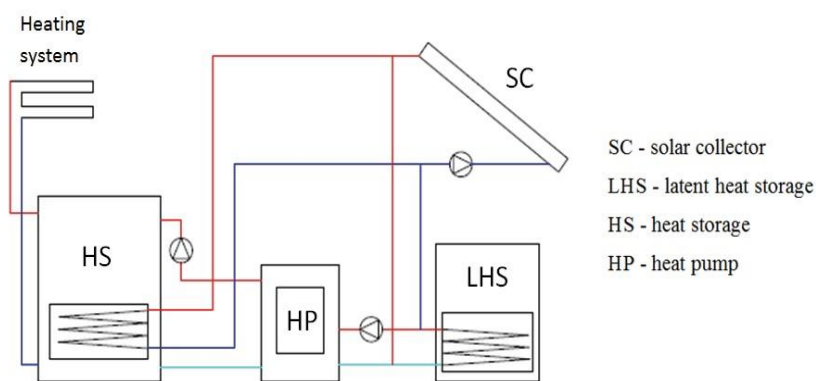
Latent heat storage is one of the most efficient ways of storing thermal energy [5]. In latent TES systems, energy is stored during the phase change (e.g. melting, evaporating and crystallization). Due to the specific heat of a typical medium and the high enthalpy change during phase change, the latent heat change is usually greater than the sensible heat change for a given system size [1]. Unlike the sensible heat storage method, the latent heat storage method provides much higher storage density, with a smaller temperature difference between storing and releasing heat. Every material absorbs heat during heating

process while its temperature is rising constantly. The heat stored in the material is released into the environment through a reverse cooling process. During the cooling process, the material temperature decreases continuously [5]. The stored energy during a latent storage process can be evaluated as: $Q=m \cdot L$ (2) where m denotes the mass and L is the specific latent heat of the PCM (Phase Change Material) [1]. Latent TES systems store energy in PCMs, with the thermal energy stored when the material changes phase, usually from a solid to liquid (for example: energy is required to convert ice to water, to change water to steam and to melt paraffin wax).

Phase change process of PCM from solid to liquid and vice versa is schematically shown in figure 3.

Figure 3. Schematic representation of phase change process

The large heat transfer during the melting process as well as the crystallization process without significant temperature change makes PCM interesting as a source of heat storage material in practical applications. When temperature increases, the PCM microcapsules absorbed

heat and storing this energy in the liquefied phase change materials. When the temperature falls, the PCM microcapsules release this stored heat energy and consequently PCM solidify [5].

The energy required to cause these changes is named the *heat of fusion* at the melting point and the *heat of vaporization* at the boiling point. The specific heat of fusion or vaporization and the temperature at which the phase change occurs are very important in design phase. PCMs are either packaged in specialized containers such as: tubes, shallow panels, plastic bags; or contained in conventional building elements such as: wall board and ceiling; or encapsulated as self-contained elements [1,3].

The aim of this research paper was to provide a compilation of practical information on different PCMs and systems developed for thermal management in residential and commercial establishments based on TES technology in building integrated energy system. Types of PCM Figure 4 illustrated a classification of PCMs, but generally speaking PCMs can be broadly classified into two types: Organic PCMs e.g. Paraffin Wax and Inorganic PCMs e.g. Salt Hydrates.

Early efforts in the development of latent TES materials used inorganic PCMs. These materials are salt hydrates, including Glauber's salt (sodium sulphate decahydrate), which was studied extensively in the early stages of research into PCMs [10,11].

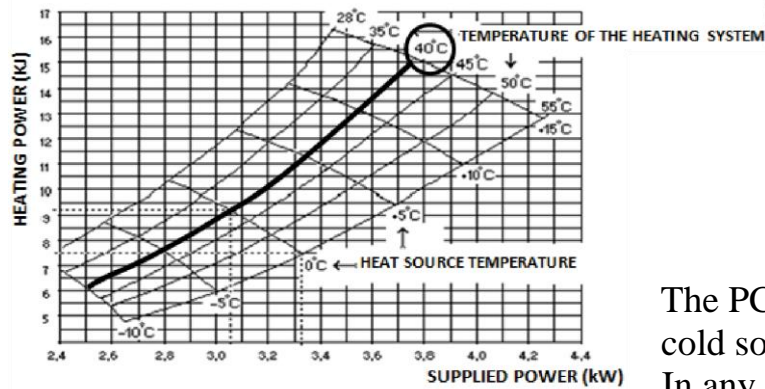

Figure 4. Diagram for determining COP.

with respect to time. There are three different ways to use PCMs for heating and cooling of buildings exist: PCMs in building walls; PCMs in building components other than walls i.e. in ceilings and floors; and PCMs in separate heat or cold stores. The first two are passive systems, where the heat or cold stored is automatically released when indoor or outdoor temperatures rise or fall beyond the melting point. The third one is active system, where the stored heat or cold is contained thermally separated from the building by insulation. Therefore, the heat or cold is used only on demand and not automatically. In building applications, only PCMs that have a phase transition close to human comfort temperature (20–28°C) can be used. Some Commercial PCMs have been also developed for building application [7,8,19]. Commercial PCMs suitable for building applications are presented .

Material and Method Thermal energy storage in the walls, ceiling and floor of the buildings may be enhanced by encapsulating or embedding suitable PCMs within these surfaces. They can either capture solar energy directly or thermal energy through natural convection. Increasing the thermal storage capacity of building can increase human comfort by decreasing the frequency of internal air temperature swings so that indoor air temperature is closer to the desired temperature for a longer period of time [8]. Some application areas for PCM in buildings are illustrated in Figure 6: No. 1: Latent heat store for space heating. No. 2: Plaster and compound systems with high heat storage capacity. No. 3: Transparent insulation and day lighting schemes. No. 4: Shading PCM compounding system. No. 5: PCM in gypsum products and paints. No. 6: PCM to buffer temperature variations in solar-air systems [21].

Among all the PCM applications for high performance buildings, the PCM integrated wall is most commonly studied and concerned due to its relatively more effective heat exchange area and more convenient implementation. Generally speaking, there are two ways to integrate phase change materials with building walls: “immersion” and “attachment”. The solution of “immersion” is to integrate the phase change materials with the construction material of the building envelope, such as concrete, bricks and plaster. There are normally three ways to immerse PCM with the building construction material: direct immersion, macro-encapsulated PCM and micro-encapsulated PCM [22].

Floor is also the important part of a building and heating and cooling of buildings were tried using it. Electrical under-floor heating system is one of the most commonly used methods to provide heat. In many countries, the electricity tariffs are different between

The phase change properties of inorganic PCMs are shown in table 1 [9-12] and the most promising selection of organic PCMs is shown in table 2 [10,11].

Results and Discussion

The PCM can be used as natural heat and cold sources or manmade heat or cold sources. In any case, storage of heat or cold is necessary to match availability and demand

peak hours (usually during daytime with high-tariff) and off peak hours (usually during night time with low-tariff).

A major development in this area is to develop a PCM which will maintain good heat storage during the day and heat loss to the environment during night time [7]. The use of a complete solid-liquid-vapor phase change cycle will further increase the storage density. Such systems are technically feasible, but quite a bit more complicated than the simple (and passive) solid-liquid-solid cycle [21].

PCM Integrated in Wood – Light Weight – Concrete

Wood –lightweight- concrete is a mixture of cement, wood chips or saw dust, which should not exceed 15 % by weight, water and additives. This mixture can be applied for building interior and outer wall construction. The incorporation of PCM has two additional reasons: to increase the thermal storage capacity and to get lighter and thinner wall elements with improved thermal performance [19]. It was shown that PCMs can be combined with wood-lightweight-concrete and that the mechanical properties do not seem to change significantly. The authors reported the following advantages:

- Thermal conductivity: λ between 0.15 and 0.75 W/m K;
- Noise insulation;
- Mechanical properties: density between 600 and 1700 kg/m³;
- Heat capacity c_p within 0.39 to 0.48 kJ/kg K at $\rho = 1300$ kg/m³;
- Density about 60-70% of the value of pure concrete (0.67 kJ/kg K at $\rho = 2400$ kg /m³).

During the night time with relatively low temperatures (compared to the thermal comfort value), the face of the inner blind integrated with PCM is rotated to be exposed to the room air so that the stored energy is released back to the room, avoiding over-reduction of the room temperature below the thermal comfort value.

References

1. Pavlov G., Olesen B.W., Building thermal energy storage- concepts and applications, Available at: http://orbit.dtu.dk/fedora/objects/orbit:72784/datastreams/file_6383088/content, (accessed 10/05/2012).
2. Dincer I., Rosen M., Thermal energy storage. Systems and applications, Ed. Wiley, second edition, 2011.
3. Demirbas M.F., Thermal Energy Storage and Phase Change Materials: An Overview, Energy Sources, Part B, 2006, 1, p. 85–95.
4. Viorel Badescu, Model of a thermal energy storage device integrated into a solar assisted heat pump system for heating, Energy Conversion and Management 44 (2003).
5. Mao-Ching Lin, Lin-jye Chun, Wen-Shing Lee, Sih-Li Chen, Thermal performance of a twophase thermo syphon energy storage system, Solar energy 75 (2003) 295-306.

Qarshi shahri mikrotoponimiyasining lisoniy taraqqiyoti va takomillashuvi

Rahimqulova Lobar Hamro qizi

Qarshi tuman 40-umumiy o`rta ta`lim maktabining ona tili va adabiyot fani o`qituvchisi

Har bir xalq hamda millatning o`tmish bilan kelajak chizgilarida makro va mikrotoponimlarning o`rni beqiyosdir. Shu boisdan O`zbekiston mustaqillikka erishgandan so`ng xalqning o`zligini anglash, mustaqillikning sharofatini chinakamiga sezish ishiga juda katta e`tibor bera boshladi. Joy nomlari, ayniqsa, tarixiy toponimlar milliy qadriyatlar milliy tilning bebaho boyligi hisobladi. Buning ustiga, O`zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki yillarda eski tuzum g`oyalari mafkurasini eslatuvchi nomlar barcha yerlarda o`zini ko`z-ko`z qilib turardi.

Masalan, 1990-yillargacha Qarshi shahri mikrotoponimiyasida Sobiq industrialnaya Amir Temur), Sobiq Shoposhnikov (Alpomish), Balandnova (Beklar), Epishov(Boshariq), Sobiq Sarkisov (Behzod) kabi o`nlab sho`ro ruhi singdirilgan mahalla va ko`cha nomlari faol kuzatilgan.

Mustaqillikdan so`ng sho`rolar davrida joylarga berilgan o`zbek xalqi ma`naviyati ona tili ruhiga yot bo`lgan nomlarni tugatish, ularni yangi nomlar bilan almashtirish nihoyatda zarur edi. Mana shunday o`ta zarur, ulkan siyosiy va lisoniy tadbirning tashabbuskori, rahnamosi birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov bo`ldi. U o`zining Oliy Majlis yig`inlarida, respublikaning turli joylarida qilgan chiqishlarida eski tuzumdan qolgan sun`iy, milliy qadriyatlarimiz ruhiga zid bo`lgan toponimlarni tugatish haqida ko`p bor gapirdi. Natijada O`zbekiston hukumati, joylardagi hokimiyat organlari joy nomlarini o`zgartirish, yangilash, ya`ni mustaqillik davri talablariga moslash ishiga kirishdi. Bu ish ham ilmiy ham tashkiliy ham amaliy jihatdan to`g`ri yo`lga qo`yildi.

Bunda O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Respublika toponimiya komissiyasining tuzilgani, uning respublikada toponimik obyektlarga nom berish masalalari bilan jiddiy shug`ullana boshlagani, viloyat tuman va yirik shaharlarda ham toponimiya komissiyalari tuzilgani muhim ahamiyatga ega bo`ldi.

Respublikadagi tabiiy-geografik obyektlarga nom berish, ular nomini o'zgartirish, yangi bosqichma-bosqich amalga oshirila boshlandi. Bu tadbirlarning qabul qilinishi va amalga oshishida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasidagi ma'muriy-hududiy birliklar, aholi punktlari, tashkilotlar va boshqa toponimik obyektlarning nomini tartibga solish to'g'risida "1996-yil 31-mayda qabul qilingan qarori va 203-sonli qarori bo'yicha tavsiyalar (1996-yil 31-iyul), shuningdek, "O'zbekiston Respublikasida ma'muriy-hududiy tuzilish, toponimik obyektlarga nom berish va ularning nomlarini o'zgartirish masalalarini hal etish tartibi to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasining 1996-yil 30-avgustdagi Qonuni muhim ahamiyatga ega.

Bu borada Qarshqadaryo viloyati hokimligi, jumladan, shahar va tuman hokimliklaridagi toponimik komissiyalar tomonidan bir qator ibratli ishlar amalga oshirildi.

Ular quyidagilardan iboratdir:

1. Viloyat, shahar va tumanlar, jumladan, Qarshi shahar toponimik komissiyalari muntazam ish olib bordi va hozirgi qadar ham faoliyatini davom ettirmoqda.

Tarixiy ahamiyatga molik nomlarni qayta tiklash, eski tuzum bilan bog'liq nomlarning joylardagi saqlanib qolgan qoldiqlarini tugatish, joy nomlarini davlat tili (o'zbek tilida) ya'ni hozirgi joriy yozuvda yozish an'anasi amaliyotga kiritildi. Bu, albatta, Qarshi shahri toponimiyasida bir qator ijobiy o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Masalan, Qarshi shahar mahalla fuqarolar yig'inlarining eski nomlari milliy, tarixiy, aholi talabiga mos nomlar bilan almashtirildi. Biz buni quyidagi jadvalda berdik.

2. Viloyatlardagi bir qancha toponimlar almashtirildi: Alisher Navoiy (avvalgi nomi Karbishev), Barlos (avvalgi nomi Temir Yo'lchi-4), Bog` (avvalgi nomi Sad), Galabog` (Komarova), Bexzod (avvalgi nomi Sarkisov), Jayhun (avvalgi nomi Kolvevaya), Ko`k Gumbaz (avvalgi nomi Kotovskiy), Zardo`zlik (avvalgi nomi M.Gorkiy), Ziyokor (avvalgi nomi Arabxona-3), Qo`shbog` (avvalgi nomi Avrora), Zulfiya (avvalgi nomi Shkolniy), Jilovxona (avvalgi nomi Chapayev), Durдона (

avvalgi nomi Xudoyzod-1), Jaloliddin Mangubedi (Karl Marks), Istiqlol (avvalgi nomi Sputnik) kabi.

Shu jumladan, shahardagi faqat shahar va ko`cha nomlari emas, bir qator madaniy obyekt nomlari, jumladan, Alisher Navoiy nomidagi istirohat bog`i Asl Park nomi bilan qayta nomlandi.

2.3.1- Jadval

№	Mahalla fuqarolar yig`inlarining avvalgi nomlari	Mahalla fuqarolar yig`inlarining yangi nomlari
1	Nova	Beglar
2	Naxshab	U.Yusupov
3	Dilkusho	Maxtumquli
4	Oqtepa	F.Xo`jayev
5	Beshgumbaz	Maxsumobod
6	Kunchiqar	Solnichnaya
7	Komilon	Sobir Rahimov
8	Kat	H.Olimjon
9	Istiqlol	Sputnik-1
10	Xontepa	Mexanizator
11		

3. Joylarni nomlashda ularga shaxs nomlarini berishning ba'zi me'yorlari ishlab chiqildi.

Joylarga kishilar nomini qo'yish cheklash bo`ldi. Ushbu munosabat bilan joylarga avvallari shoshilinch ravishda qo'yilgan va kishi nomlari iborat bo`lgan toponimlarni joyining tabiiy-geografik holatini ifoda etadigan, istiqolol mafkurasiga javob beradigan nomlar bilan almashtirildi, bir qancha hududlarning oldingi tarixiy nomlari tiklandi. Milliy istiqolol yillari davomida respublikamizning viloyat, shahar, tumanlarida eski tuzum mafkurasi bilan bog`liq bo`lgan, mustamlaka davri g`oyalarini targ`ib qiluvchi, hech qanday milliy ma'no, xususiyat kasb etmaydigan

nomlar bilan atalib kelingan yuzlab qishloq, mahalla, guzar nomlari fuqarolarning taklif va mulohazalari asosida mahalliy sharoitlarni hisobga olgan holda o`zgartirildi.

4. Bir qancha tarixiy, qadimiy nomlar tiklandi. Masalan: Mahallot (avval Mehnatobod, mehnatchi bo`lgan), Objuvoz (avvalgi nomi Urul ko`chasi bo`lgan), Oqmachit (Krilov ko`chasining avvalgi nomi), Kulol, Charmgar, Kosaguzar, Ko`kcha, Degrez

5. Joy nomlari tizimidagi takroriylik masalalari ko`rib chiqilib, bunga barham berilmoqda.

O`zbekiston Respublikasidagi toponimik obyektlarga nom berish masalalarini muvofiqlashtiruvchi Respublika komissiyasi Majlisning 2006-yil 21-iyuldagi bayoniga asosan ko`plab obyektlar qayta nomlandi.

Sotsiologvistik nuqtayi nazardan qaraganda nomlanish ham lingvistik hodisa sanaladi. Binobarin, toponimlarning paydo bo`lishi, turg`unlashishi yoki aksincha, almashinishi, ma`nosida turlicha o`zgarishlarning sodir bo`lishi jamiyat taqdiri bilan bog`liq bo`lib qoladi. Har qanday toponimik o`zgarish jamiyatda amalda bo`lgan til qonuniyatlari doirasida sodir bo`ladi.

O`zbekiston Respublikasining 2005-yil 14-iyulda "O`zbekiston Respublikasining aholi punktlarining ma`muriy-hududiy tuzilishini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida" 120-sonli qarori qabul qilingan. Bu qarorda "O`zbekiston Respublikasida ma`muriy-hududiy tuzilish, toponimik obyektlarga nom berish va ularning nomlarini o`zgartirish masalalarini hal etish tartibi to`g`risida"gi O`zbekiston Respublikasi qonunining 12-moddasi hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining aholi maskanlari bo`yicha qabul qilingan standartlariga mos ravishda qishloq aholi punktlarini ro`yxatdan o`tkazish va zarur hollarda ularni shaharchalar toifasiga kiritish bo`yicha iltimosnomalar taqdim etish vazifasi Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va tumanlar hokimliklarga yuklatildi.³³

³³ O`zbekiston qonun hujjatlari to`plami-Toshkent, 2005, iyul.N:28-29

Bu qonun va qarorlar nafaqat toponimlar, balki toponimik, jumladan, oykonim indikatorlar doirasida o`zgarish hamda yangilanishlarga ham olib keldi: oblast, rayon, posyolka kabi lug`aviy birliklar iste`moldan chiqib ketdi.

Jumladan, o`zbek tilida faol qo`llanib kelingan, posyolka so`zi asli ruscha bo`lib, asosiy qishloq yoki shahardan uzoqda bo`lmagan kichik qishloq degan lug`aviy ma`noga ega.

Mazkur so`z o`zbek tilida aynan shu ma`noda qo`llanibgina qolmasdan, ko`p ma`nolik xususiyatiga ega bo`lib, 1990-yillarga qadar “shahar tipidagi katta qishloq” ma`nosida ham qo`llandi.³⁴

O`zbek tiliga Davlat tili maqomining berilishi, o`zbek tiliga rus va Yevropa tillaridan o`zlashgan so`zlarning o`zbekcha muqobillarini yaratilishi natijasida hozirda o`rnida shohko`cha so`zi faol qo`llanmoqda. Masalan, Boburshoh shohko`chasi, Navoiy shohko`chasi, Do`stlik shohko`chasi kabi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-iyundagi “Aholi punktlarini obodonlashtirish sohasida ishlar samaradorligini oshirishga doir qo`shimcha chora-tadbirlar to`g`risida” gi PQ-4351-sonli va Xalq deputatlari Qarshi shahar kengashining 2021-yil 7- dekabrda VI-27-52-4-69-K/21-sonli qarorlari hamda O`zbekiston Respublikasi “Mahalliy davlat hokimiyati to`g`risida” gi qonuning 6-moddasiga asosan Qarshi shahrida mustaqillik, istiqlol samarasi va ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy o`zgarishlar, yangi turarjoylarning, ma`daniy obektlarning qurilishi natijasida Qarshi shahri mikrotoponimiyasida quyidagi yangi toponimlar ilmiy til bilan aytganda neotoponimlar yuzaga keldi³⁵:

1. Ko`cha nomlari: Oqsoy, Bog`ko`cha, Diydor, Muqiri
2. Mahalla nomlari: Navro`z, Nova
3. Maydon nomlari: Xotira maydoni, I.A. Karimov xiyoboni, Sohil xiyoboni
4. Sport majmualari nomlari: “Nasaf” stadioni, “ Yopiq suv havzasi”
5. Madaniy obyekt nomlari: Yoshlar markazi

³⁴ O`zbek tilining izohli lug`ati, 1-t,599-bet.

³⁵ O`zbekiston qonun hujjatlari

6. Bog`nomlari: "Vatanparvar" bog`i
7. Bozor nomlari: "Orzu" bozor
8. Sanoat korxonalari nomlari: Sulton textel
9. Mehmona nomlari: Afrosiyob, Nasaf

Shu o`rinda qayd etish joizki, bugunga kelib, Qarshi shahar mikrotoponimiyasida bir qator tarixiy nomlar asosida yangi nomlar ham shakllandi "Nomlardan nomlar tug`iladi" degan xalqona naqlni tasdiqlaydi. Masalan, Nasaf shahar nomidan "Nasaf" mehmonxonasi, Aral mahalla nomidan "Aral" choyxonasi, Oqsaroy tarixiy imorat nomidan "Oqsaroy" choyxonasi nomlari tashkil etilgan.

Qarshi shahri mikrotoponimlarining turlari:

2.3.2- Jadval

1	Mahalla nomlari	5	Sport inshootlari	9	Maydon nomlari
2	Shohko`cha nomlari	6	Masjid, madrasa nomlari	10	Xiyobon nomlari
3	Bozor nomlari	7	Mozor qabriston nomlari	11	Ko`cha nomlari
4	Guzar nomlari	8	Ma`daniy obyekt nomlari	12	Suv obyektlari nomlari

Biz Qarshi shahri mikrotoponimlarini tarixiy- lisoniy tadqiq etish jarayonida quyidagi tartiblash orqali bo`limni yoritib berdik:

1. O`zbekiston toponimiyasida, jumladan, Qarshi shahri mikrotoponimiyasida oykonimlar salmoqli o`rin tutadi. Aniqrog`i, toponimlarning boshqa turlariga nisbatan miqdoran ko`p. Bu, albatta, shahar aholisi salmog`ining ko`pligi, hududining kengligi bilan bog`liq.

2. Shahar mikrotoponimiyasidagi mahalla, ko`cha nomlarida mahalliy xalqning uzoq asrlik ma`daniyati, ma`naviyati, tafakkuri va ishlab chiqarishi, xo`jalik tarzi, tabiatiga munosabati aks etgan. Demak, mahalla, ko`cha nomlari aholi maskanlari tarixining sodda, ixcham lisoniy ifodasidir.

3. Mikrotoponimlar, xususan, urbonimlarning lisoniy tadqiqi o`zi nomlayotgan joy aholisining ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy turmushi, yashash tarzi va takomillashuvi hamda hududning tabiati, geografiyasi, tarixi haqida boy ma`lumotlar olish imkonini beradi.

4. Qarshi shahri mikrotoponimlari milliylik, soddalik, qisqalik, xalqchillik, moslik, mutanosiblik an`anasi asosida shakllangan. Nomlarga ko`proq aholining ijtimoiy, iqtisodiy, qisman diniy, etnografik turmushni ifodalovchi apellyativlar lug`aviy asos qilib olingan.

5. Mikrotoponimlarning nominativ-motivatsion tahlili mahalla va ko`chalarni nomlashda asos shu hududga xos xarakterli belgi -xususiyatlar: aholining kasb-kori, mashg`uloti va boshqalar e`tiborga olinishini, ko`proq tilning sofligi tamoyiliga asoslanishini ko`rsatadi.

6. Qarshi shahri mikrotoponimlari tahlilidan ko`rinadiki, obyektlarni nomlashda motiv bo`lgan, barcha belgi- xususiyatlar aniqlovchi (atribut) xarakteriga ega bo`lib, o`zi ifodalayotgan joyni xarakterlaydi va shu xildagi obyektlardan farqlaydi.

7. O`zbek tilining onomastik sathida bir nomning ikkinchi bir nomga o`tishi- transonimizatsiya keng tarqalgan. Bu hudud toponimiyasiga ham xos bo`lib, toponim, antroponimlardan va boshqa ot turlaridan yangi toponimlar hosil bo`lishi ko`p. Bu mavjud nomlarning, mikroolamlarning o`zaro bog`liq ligi mahsulidir.

8. Mikrotoponimlar tuzilishiga ko`ra asosan sodda va qo`shma tarkibli bo`lib, murakkab tarkibli nomlar sanoqli. Bu hudud toponimiyasi morfologik va yasaliş jihatidan ma`lum me`yor hamda qoliplarga tushganligini ko`rsatadi.

9. Shahar mikrotoponimiyasining lug`aviy asosi tahlil qilinganda arab, fors-tojik, mo`g`ul va sug`d tili unsurlari kuzatiladi.

10. O`zbekistonning istiqlol davri toponimik siyosati Qarshi shahri mikrotoponimiyasining milliylashuvi va me`yorlashuviga asos bo`ldi, miqdoran boyishiga hamda nomlarning tarixiy shakl va iste`molga qaytishiga xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Enazarov T. O`zbekiston toponimlari: lug`aviy asoslari va etimologik tadqiqi yo`llari: Filol. Fan. d-ri. ...diss. avtoref.- Toshkent, 2006.-56 b.
2. O`zbek tilining izohli lug`ati. Besh jildli.1-jild.-Toshkent: O`zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
3. O`zbek tilining izohli lug`ati.Besh jildli. 2-jild.- Toshkent:O`zbekiston milliy Ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
4. Asqarov A. O`zbek xalqining etnogenizi va etnik tarixi.- Toshkent: TDPU nashri, 2007.- 340 b.
5. Begmatov E, Avloqulov Y. Onomastik ko`lam tushunchasi // O`zbek tili va adabiyoti. 2007. № 3, 20 bet.
6. O`zbek tilining izohli lug`ati. Besh jildli. 3-jild.-Toshkent: O`zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2007.
7. Nafasov T. Qarshi shahri mahalla va ko`chalari nomlari. – Qarshi-2008
8. Nafasov T. Qashqadaryo qishloqnomasi. – Toshkent: Muharrir, 2009.

Thermal Energy Storage with Phase Change Material

Tukhtaboev Mokhirjon Rakhimjonovich-*Head of the Department of International Cooperation and Research, Namangan Regional Center, Uzbekistan*

Старший преподаватель кафедры «Биотехнологии» Наманганский государственный университет

Abstract Thermal energy storage (TES) systems provide several alternatives for efficient energy use and conservation. Phase change materials (PCMs) for TES are materials supplying thermal regulation at particular phase change temperatures by absorbing and emitting the heat of the medium. PCMs absorb energy during the heating process as phase change takes place and release energy to the environment in the phase change range during a reverse cooling process.

Keywords Phase, Thermal, Energy, Solar, collectors, latent, storage, tank, pump.

Система накопительная тепловой энергии с материалом с фазовым переходом
Абстракт Системы накопления тепловой энергии (СНТЭ) предоставляют несколько альтернатив для эффективного использования и сохранения энергии. Материалы с фазовым переходом (МФП) для (СНТЭ)-это материалы, обеспечивающие терморегуляцию при определенных температурах фазового перехода путем поглощения и излучения тепла среды. (МФП) поглощают энергию во время процесса нагрева, когда происходит фазовый переход, и выделяют энергию в окружающую среду в диапазоне фазового перехода во время обратного процесса охлаждения.

Ключевые слова Фаза, Тепловая, Энергетическая, Солнечная, коллекторы, скрытые, накопительные, резервуар, насос.

Fazalarda o'zgaruvchan material bilan issiqlik energiyasini boshqarish

Abstrakt Issiqlik energiyasini boshqarish tizimlari (IEBT) energiyadan foydalanish va uni tejash uchun bir qator alternatalarni taqdim etdi. (IEBT) uchun fazani boshqarish materiallari (ABM) - bu atrof-muhitdan issiqlikni yutish va nurlantirish orqali fazaning

o'zgarishi aniq haroratda termoregulyatsiyani ta'minlovchi materiallar. (ABM) lar ishlash energiya almashinuvi amalga oshirilgan energiyani o'z ichiga olgan va teskari sharoitlarni yaratishda atrof-muhit sharoitida energiya samaradorligini oshirishda.

Kalit so'zlar Faza, bosqich, issiqlik, energiya, Quyosh, kollektor, yashirin, saqlash, tank, nasos.

Introduction Thermal energy storage (TES) is defined as the temporary holding of thermal energy in the form of hot or cold substances for later utilization [1]. Energy demands vary on daily, weekly and seasonal bases. These demands can be matched with the help of TES systems that operate synergistically, and deals with the storage of energy by cooling, heating, melting, solidifying or vaporizing a material and the thermal energy becomes available when the process is reversed. TES is a significant technology in systems involving renewable energies as well as other energy resources as it can make their operation more efficient, particularly by bridging the period between periods when energy is harvested and periods when it is needed. That is, TES is helpful for balancing between the supply and demand of energy [1,2].

TES systems have the potential for increasing the effective use of thermal energy equipment and for facilitating large-scale fuel commutating [2]. The selection of a TES system for a particular application depends on many factors, including storage duration, economics, supply and utilization temperature requirements, storage capacity, heat losses and available space [3]. The main types of TES are sensible and latent. Sensible TES systems store energy by changing the temperature of the storage medium, which can be water, brine, rock, soil, etc. Latent TES systems store energy through phase change, e.g., cold storage water/ice and heat storage by melting paraffin waxes. Latent TES units are generally smaller than sensible storage units. More compact TES can be achieved based on storages that utilize chemical reactions [1].

A complete TES process involves at least three steps: charging, storing and discharging. In practical systems some of the steps may occur simultaneously (for example charging and storing) and each step may occur more than once in each storage cycle. In figure 1 is illustrated a simple storage cycle, in which the three steps are shown distinct. Where the heat Q_1 is infiltrating and is positive in value for a cold thermal storage. If it is released, it

will be toward the surrounding and Q_1 will be negative. The heat flow is illustrated for the storing process, but can occur in all three processes [3].

In figure 2 is presented the increase of internal energy, when energy in the form of heat is added to a substance. The well-known consequence is an increase in temperature (sensible TES) or change of phase (latent TES). Starting with an initial solid state at point O, a heat addition to the substance first causes sensible heating of the solid (region O–A), followed by a solid-to-liquid phase change (region A–B), a sensible heating of the liquid (region B–C), a liquid-to-vapour phase change (region C–D), and a sensible heating of the vapour (region D–E). The total amount of heat can be written in the following formula [4]:

$$Q = m \cdot \left[\int_{T_0}^{T_A} C_{ps}(T) dT + q_{li} + \int_{T_B}^{T_C} C_{pl}(T) dT + q_{lv} + \int_{T_D}^{T_E} C_{pv}(T) dT \right] \quad (1)$$

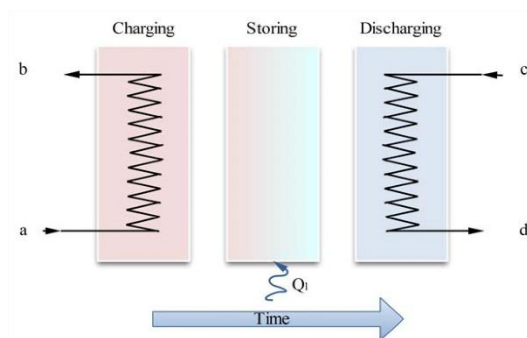

Figure 1. The three processes

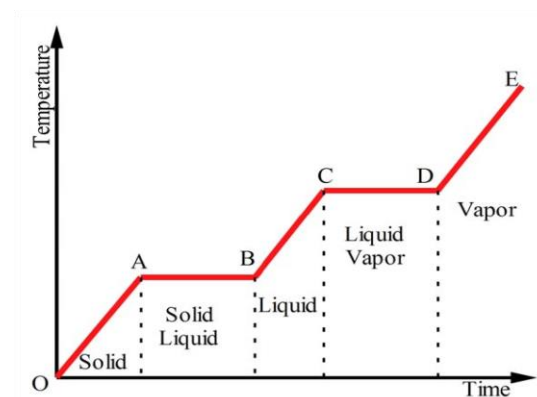

Figure 2. Temperature-time diagram in a general TES system

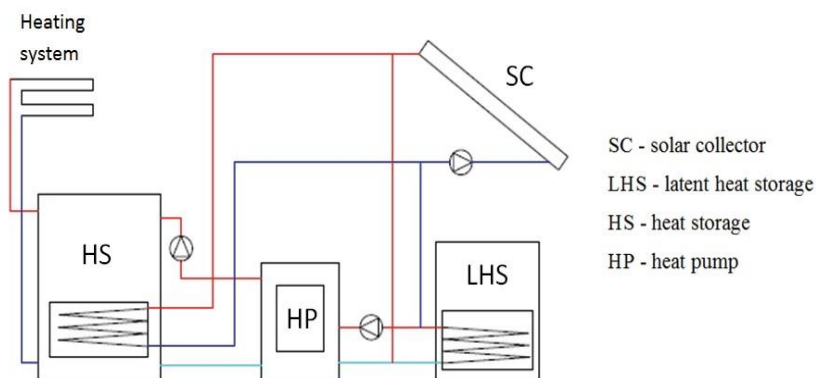
Latent heat storage is one of the most efficient ways of storing thermal energy [5]. In latent TES systems, energy is stored during the phase change (e.g. melting, evaporating and crystallization). Due to the specific heat of a typical medium and the high enthalpy change during phase change, the latent heat change is usually greater than the sensible heat change for a given system size [1]. Unlike the sensible heat storage method, the latent heat storage method provides much higher storage density, with a smaller temperature difference between storing and releasing heat. Every material absorbs heat during heating process while its temperature is rising constantly. The heat stored in the material is

released into the environment through a reverse cooling process. During the cooling process, the material temperature decreases continuously [5]. The stored energy during a latent storage process can be evaluated as: $Q=m \cdot L$ (2) where m denotes the mass and L is the specific latent heat of the PCM (Phase Change Material) [1]. Latent TES systems store energy in PCMs, with the thermal energy stored when the material changes phase, usually from a solid to liquid (for example: energy is required to convert ice to water, to change water to steam and to melt paraffin wax).

Phase change process of PCM from solid to liquid and vice versa is schematically shown in figure 3.

Figure 3. Schematic representation of phase change process

The large heat transfer during the melting process as well as the crystallization process without significant temperature change makes PCM interesting as a source of heat storage

material in practical applications. When temperature increases, the PCM microcapsules absorbed heat and storing this energy in the liquefied phase change materials. When the temperature falls, the PCM microcapsules release this stored heat energy and consequently PCM solidify [5].

The energy required to cause these changes is named the *heat of fusion* at the melting point and the *heat of vaporization* at the boiling point. The specific heat of fusion or vaporization and the temperature at which the phase change occurs are very important in design phase. PCMs are either packaged in specialized containers such as: tubes, shallow panels, plastic bags; or contained in conventional building elements such as: wall board and ceiling; or encapsulated as self-contained elements [1,3].

The aim of this research paper was to provide a compilation of practical information on different PCMs and systems developed for thermal management in residential and commercial establishments based on TES technology in building integrated energy system. Types of PCM Figure 4 illustrated a classification of PCMs, but generally speaking PCMs can be broadly classified into two types: Organic PCMs e.g. Paraffin Wax and Inorganic PCMs e.g. Salt Hydrates.

Early efforts in the development of latent TES materials used inorganic PCMs. These materials are salt hydrates, including Glauber's salt (sodium sulphate decahydrate), which was studied extensively in the early stages of research into PCMs [10,11].

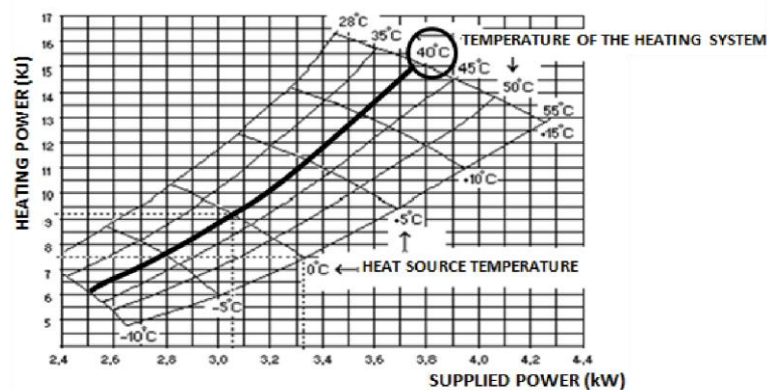

Figure 4. Diagram for determining COP.

The phase change properties of inorganic PCMs are shown in table 1 [9-12] and the most promising selection of organic PCMs is shown in table 2 [10,11].

Results and Discussion

The PCM can be used as natural heat and cold sources or manmade heat or cold sources. In any case, storage of heat or cold is necessary to match availability and demand with respect to time. There are three different ways to use PCMs for heating and cooling of buildings exist: PCMs in building walls; PCMs in building components other than walls i.e. in ceilings and floors; and PCMs in separate heat or cold stores. The first two are passive systems, where the heat or cold stored is automatically released when indoor or outdoor temperatures rise or fall beyond the melting point. The third one is active system, where the stored heat or cold is contained thermally separated from the building by insulation. Therefore, the heat or cold is used only on demand and not automatically. In building applications, only PCMs that have a phase transition close to human comfort temperature (20–28°C) can be used. Some

Commercial PCMs have been also developed for building application [7,8,19].

Commercial PCMs suitable for building applications are presented .

Material and Method Thermal energy storage in the walls, ceiling and floor of the buildings may be enhanced by encapsulating or embedding suitable PCMs within these surfaces. They can either capture solar energy directly or thermal energy through natural convection. Increasing the thermal storage capacity of building can increase human comfort by decreasing the frequency of internal air temperature swings so that indoor air temperature is closer to the desired temperature for a longer period of time [8]. Some application areas for PCM in buildings are illustrated in Figure 6: No. 1: Latent heat store for space heating. No. 2: Plaster and compound systems with high heat storage capacity. No. 3: Transparent insulation and day lighting schemes. No. 4: Shading PCM compounding system. No. 5: PCM in gypsum products and paints. No. 6: PCM to buffer temperature variations in solar-air systems [21].

Among all the PCM applications for high performance buildings, the PCM integrated wall is most commonly studied and concerned due to its relatively more effective heat exchange area and more convenient implementation. Generally speaking, there are two ways to integrate phase change materials with building walls: “immersion” and “attachment”. The solution of “immersion” is to integrate the phase change materials with the construction material of the building envelope, such as concrete, bricks and plaster. There are normally three ways to immerse PCM with the building construction material: direct immersion, macro-encapsulated PCM and micro-encapsulated PCM [22].

Floor is also the important part of a building and heating and cooling of buildings were tried using it. Electrical under-floor heating system is one of the most commonly used methods to provide heat. In many countries, the electricity tariffs are different between peak hours (usually during daytime with high-tariff) and off peak hours (usually during night time with low-tariff).

A major development in this area is to develop a PCM which will maintain good heat storage during the day and heat loss to the environment during night time [7]. The use of a complete solid-liquid-vapor phase change cycle will further increase the storage density.

Such systems are technically feasible, but quite a bit more complicated than the simple (and passive) solid-liquid-solid cycle [21].

PCM Integrated in Wood – Light Weight – Concrete

Wood –lightweight- concrete is a mixture of cement, wood chips or saw dust, which should not exceed 15 % by weight, water and additives. This mixture can be applied for building interior and outer wall construction. The incorporation of PCM has two additional reasons: to increase the thermal storage capacity and to get lighter and thinner wall elements with improved thermal performance [19]. It was shown that PCMs can be combined with wood-lightweight-concrete and that the mechanical properties do not seem to change significantly. The authors reported the following advantages:

- Thermal conductivity: λ between 0.15 and 0.75 W/m K;
- Noise insulation;
- Mechanical properties: density between 600 and 1700 kg/m³;
- Heat capacity c_p within 0.39 to 0.48 kJ/kg K at $\rho = 1300$ kg/m³;
- Density about 60-70% of the value of pure concrete (0.67 kJ/kg K at $\rho = 2400$ kg /m³).

During the night time with relatively low temperatures (compared to the thermal comfort value), the face of the inner blind integrated with PCM is rotated to be exposed to the room air so that the stored energy is released back to the room, avoiding over-reduction of the room temperature below the thermal comfort value.

References

6. Pavlov G., Olesen B.W., Building thermal energy storage- concepts and applications, Available at: http://orbit.dtu.dk/fedora/objects/orbit:72784/datastreams/file_6383088/content, (accessed 10/05/2012).
7. Dincer I., Rosen M., Thermal energy storage. Systems and applications, Ed. Wiley, second edition, 2011.
8. Demirbas M.F., Thermal Energy Storage and Phase Change Materials: An Overview, Energy Sources, Part B, 2006, 1, p. 85–95.

9. Viorel Badescu, Model of a thermal energy storage device integrated into a solar assisted heat pump system for heating, Energy Conversion and Management 44 (2003).
10. Mao-Ching Lin, Lin-jye Chun, Wen-Shing Lee, Sih-Li Chen, Thermal performance of a twophase thermo syphon energy storage system, Solar energy 75 (2003) 295-306.

BELT TENSION ANALYSIS AND KINEMATIC CALCULATION

Mokhirjon Tukhtaboev Rakhimjonovich

Senior teacher of the "Biotechnology" department of Namangan State University

Annotation: when we analyze these graphs, the number of transmissions is greater than the largest, The number of transmissions reaches the smallest value. So, from the graph it turns out that with the growth of the eccentricity of the tensile roller, the change in the number of transmissions of the stretch occurs as the interval increases in one straight line. This article covers the solution of the problem.

Keywords: tension roller, consistency, eccentricitet, sinusoidal, angle speed, lead pulley, graphs, dressing the number of passes, distance between Arrows.

УДК 62-881.3

TASMALI UZATMANING TARANGLIGINI TAHLIL QILISH VA KINEMATIK**XISOBLASH**

Moxirjon To'xtaboev Raximjonovich

Namangan davlat universiteti "Biotexnologiya" kafedrasida katta o'qituvchisi

Izoh: Biz ushbu grafiklarni tahlil qilganimizda, uzatishlar soni eng kattasidan kattaroqdir, uzatishlar soni eng kichik qiymatga yetadi. Shunday qilib, grafikdan ma'lum bo'lishicha, tortish rolikining eksantrikligining o'sishi bilan bir to'g'ri chiziq bo'ylab interval ortishi bilan cho'zilgan uzatmalar sonining o'zgarishi sodir bo'ladi. Ushbu maqola muammoni hal qilishni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: qisish roligi, konsistensiya, eksentrisit, sinusoidal, burchak tezligi, qo'rg'oshin shkiv, grafiklar, o'tishlar sonini bog'lash, o'qlar orasidagi masofa.

Анализ натяжения ремня и кинематический расчет

Мохиржон Тухтабоев Рахимжонович

Старший преподаватель кафедры «Биотехнологии» Наманганский государственный университет

Аннотация: когда мы анализируем эти графики, количество передач больше самого большого, количество передач достигает наименьшего значения. Итак, из графика

следует, что с ростом эксцентриситета натяжного ролика изменение числа передач растяжения происходит по мере увеличения интервала по одной прямой. В этой статье рассматривается решение проблемы.

Ключевые слова: натяжной ролик, согласованность, эксцентриситет, синусоида, угловая скорость, ведущий шкив, графики, правка, количество проходов, расстояние между стрелками.

Введение

Известно, что хлопок состоит из удлиненной ленточной передачи, которая приводит в движение рабочие органы очистительной машины от мелких примесей.

Исследования показали, что если переменный угол наклона барабана с ворсом быстро обработать, то эффективность очистки хлопка от мелких примесей возрастает. Примечательно, что мы добились этого, заложив эксцентриситет растяжимого ролика на конструкцию рабочих органов ленточного удлинителя для быстрого перемещения рабочих органов хлопкоочистительной машины от мелких примесей на переменный угол. Представлена кинематическая схема этой передачи, состоящая из следующих рабочих частей.

Ключевым элементом в этой системе является натяжительный ролик. Его ещё называют холостым шкивом. Натяжные ролики бывают двух типов прямой и обратный. На рисунке ниже приведён пример прямого натяжительного ролика.

Ролик данного типа устанавливается внутри ремня. Он уменьшает угол обхвата шкива. Из-за этого его необходимо располагать вблизи большого шкива.

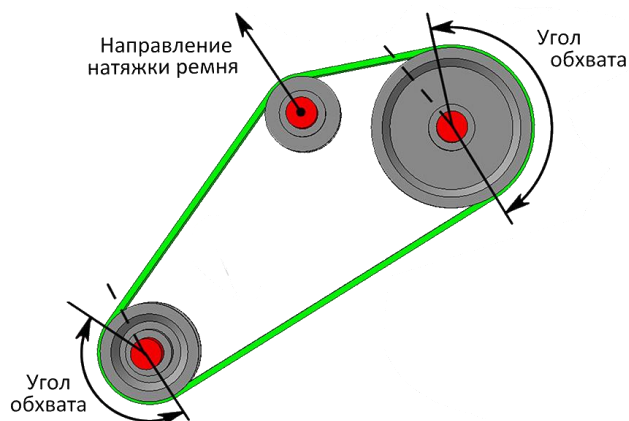

Рис.1.

Профиль рабочей поверхности шкива должен соответствовать профилю ремня (рис.1.).

Обратный натяжной ролик работает с задней стороны ремня. Он увеличивает угол обхвата на шкивах. Обычно такое расположение ролика используют для приводов с большим передаточным отношением и малым межосевым расстоянием. Его

располагают на ведомой ветви ремня, возле малого шкива. Рабочая поверхность такого ролика плоская (как обычный цилиндр).

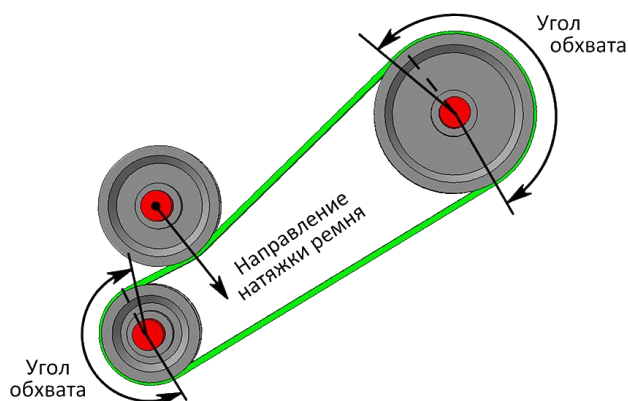

Рис.2.

Для каждого типа приводного ремня имеются нормы, определяющие минимальный диаметр натяжительного ролика. Причём размеры прямого и обратного роликов для одного и того-же типа ремня, будут разные (рис.2.).

Тип проектируемой ременной передачи предусмотрен техническим заданием. Выбор сечения ремня произвести по номограмме (Рис.3) в зависимости от мощности, передаваемой ведущим шкивом, $P_1 = P_{ном}$, кВт (где $P_{ном}$ – номинальная мощность двигателя) и его частоты вращения $n_1 = n_{ном}$, об/ мин (где $n_{ном}$ – номинальная частота вращения вала двигателя)

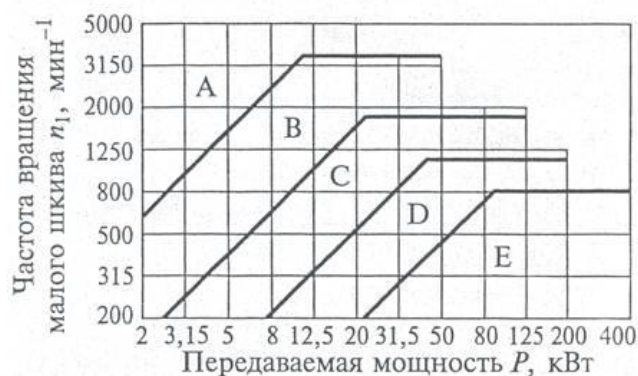

Рис.3. График для выбора сечения клинового ремня нормального сечения.

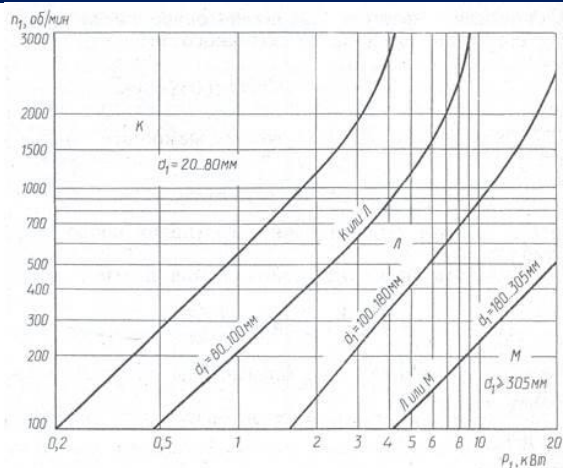

Рис.4. График для выбора сечения поли клинового ремня.

Можно видеть, что ведущий шкив передает движение с переменной угловой скоростью к эссенциальности шкива шкива к ведущему шкиву.

Мы используем известные теоремы и законы для нахождения законов движения рабочих тел и тел передачи.

Как известно, количество проходов с лентой равно,

$$u_{12} = \frac{\omega_1}{\omega_2} = \frac{r_2}{r_1} \quad (1)$$

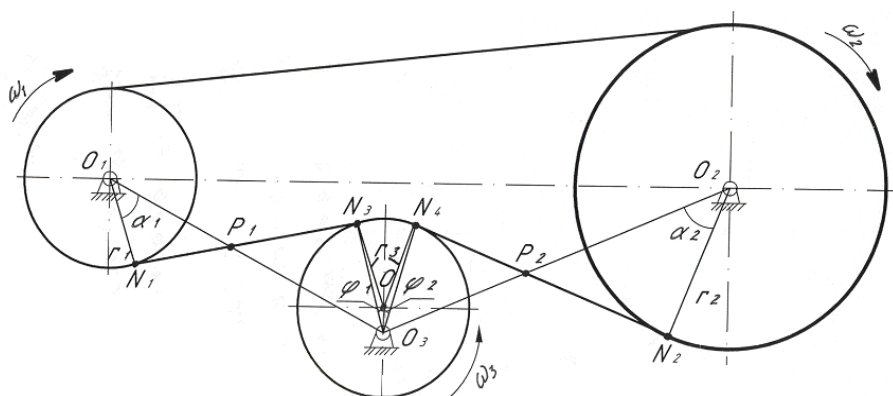

Рисунок 5. Кинематическая схема трансмиссии.

1-ведущий шкив, 2-ведомых шкив, 3-лента, одетая в шкивы, 4-ролик натяжителя эксцентрисестета.

(1) мы пишем число цитируемых передач, используя равенство

$$u_{12} = \frac{\omega_1}{\omega_2} = \frac{u_{13}}{u_{23}} \quad (2)$$

соотношение эксцентриситета растягивающей роликовой передачи с ведущим шкивом можно записать следующим образом,

$$u_{13} = \frac{\omega_1}{\omega_2}$$

соотношение эксцентриситета проходов растяжимого ролика с ведущим шкивом можно записать следующим образом,

$$u_{23} = \frac{\varpi_2}{\omega_3}$$

Где, ω_1 - угловая скорость ведущего шкива,

ϖ_2 - угловая скорость ведомого шкива,

ω_3 -угловая скорость натяжного ролика

u_{13} -передаточное отношение ведущего шкива и натяжного ролика

u_{23} -передаточное отношение ведомого шкива и передачи натяжного ролика

Из представленных кинематических схем запишем законы вращательного движения рабочих частей ленточного удлипителя,

$$\frac{\omega_1}{\varpi_2} = \frac{O_3P_1}{O_1P_1} \quad \text{и} \quad \frac{\varpi_2}{\omega_3} = \frac{O_3P_2}{O_2P_2}$$

где, $O_1P_1 = \frac{r_1}{\cos \alpha_1}$; и $O_3P_1 = A_1 - O_1P_1$

$$O_2P_2 = \frac{r_2}{\cos \alpha_2}; \quad \text{и} \quad O_3P_2 = A_2 - O_2P_2$$

Здесь, r_1 -радиус ведущего шкива;

r_2 - радиус ведомого шкива;

A_1 -расстояние между стрелками ведущего шкива и натяжным роликом;

A_2 -расстояние между ведущим шкивом и стрелками натяжного ролика;

α_1 -угол между r_1 и A_1 ;

α_2 — это угол между r_2 и A_2 .

Если эксцентриситет натяжного ролика равен $e=0$

$$r_1 + r_3 = A_1 \cdot \cos \alpha_1 \quad \text{и} \quad r_2 + r_3 = A_2 \cdot \cos \alpha_2$$

Из кинематических схем известно, что так как эксцентриситет растягивающего ролика равен $e \neq 0$, то определим полюса растягивающего ролика r_3^I и r_3^{II} . из этого значения радиусов полюсов растягивающего ролика r_3^I и r_3^{II} можно записать следующим образом,

$$r_3^I = e \cdot \cos \varphi_1 + \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_1} \quad (8)$$

$$r_3^{II} = e \cdot \cos \varphi_2 + \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2} \quad (9)$$

здесь r_3 -реальный радиус натяжного ролика;

e - эксцентриситет;

φ_1 -угол между r_3^I ;

φ_2 -угол между e и r_3^{II}

Теперь, исходя из вышесказанного, напишем

$$A_1 \cdot \cos \alpha_1 = r_1 + e \cdot \cos \varphi_1 + \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_1} \quad (10)$$

$$A_2 \cdot \cos \alpha_2 = r_2 + e \cdot \cos \varphi_2 + \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2} \quad (11)$$

В уравнениях (10) и (11) угол между r_1 и A_1 равен α_1 , а угол между r_2 и A_2 равен α_2

$$\cos \alpha_1 = \frac{e \cdot \cos \varphi_1 + \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_1} + r_1}{A_1} \quad (12)$$

$$\cos \alpha_2 = \frac{e \cdot \cos \varphi_2 + \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2} + r_2}{A_2} \quad (13)$$

Если мы ставим значения (10), (11) равенства $A_1 \cdot \cos \alpha_1$ и $A_2 \cdot \cos \alpha_2$ в (5) и (6) уравнения, мы будем иметь следующее выражение

$$\frac{\omega_1}{\omega_3} = \frac{e \cdot \cos \varphi_1 + \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_1} + r_1}{r_1} \quad (14)$$

$$\frac{\omega_2}{\omega_3} = \frac{e \cdot \cos \varphi_2 + \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2} + r_2}{r_2} \quad (15)$$

Для того чтобы найти число передач этой ленточной передачи, характеризующейся переменным углом скорости, положим (2) равенство (14), (15) равенство $\frac{\omega_1}{\omega_2}$ и $\frac{\omega_2}{\omega_3}$

$$\bar{u}_{12} = \frac{r_2}{r_1} \cdot \frac{e \cdot \cos \varphi_1 + \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_1} + r_1}{e \cdot \cos \varphi_2 + \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2} + r_2} \quad (16)$$

В этом случае угловую скорость таблицы лидеров можно записать следующим образом

$$\bar{\omega}_2 = \frac{\omega_1 \cdot r_1}{r_2} \cdot \frac{e \cdot \cos \varphi_2 + \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2} + r_2}{e \cdot \cos \varphi_1 + \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_1} + r_1} \quad (17)$$

Если этот переменный угол можно вывести из числа передач трансмиссии с переменной скоростью, то мы получим следующее уравнение:

$$\begin{aligned}
 \frac{-I}{u_2} = & \frac{(-r_2 \cdot e \cdot \sin \varphi_1 - \frac{r_2 \cdot e^2 \cdot \sin \varphi_1 \cdot \cos \varphi_1}{\sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_1}}) \cdot (r_1 \cdot e \cdot \cos \varphi_2 + r_1 \cdot \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2}) +}{(r_1 \cdot e \cdot \cos \varphi_2 + r_1 \cdot \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2})^2} \\
 & + \frac{(r_1 \cdot e \cdot \sin \varphi_2 + \frac{r_1 \cdot e^2 \cdot \sin \varphi_2 \cdot \cos \varphi_2}{\sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2}}) \cdot (-r_2 \cdot e \cdot \cos \varphi_1 + r_2 \cdot \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2})}{(r_1 \cdot e \cdot \cos \varphi_2 + r_1 \cdot \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2})^2}
 \end{aligned} \quad (18)$$

Бурчак тезланиши яъни бурчак тезлик хосиласи

$$\begin{aligned}
 \varepsilon &= \frac{d\omega}{dt} \\
 &= \frac{\left(-r_1 \cdot \omega_1 \cdot e \cdot \sin \varphi_2 - \frac{r_1 \cdot \omega_1 \cdot e^2 \cdot \sin \varphi_2 \cdot \cos \varphi_2}{\sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2}} \right) \cdot (r_2 \cdot e \cdot \cos \varphi_1 + r_2 \cdot \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2})}{(r_2 \cdot e \cdot \cos \varphi_1 + r_2 \cdot \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2})^2} \\
 &= \frac{-(-r_2 \cdot e \cdot \sin \varphi_1 - \frac{r_2 \cdot e^2 \cdot \sin \varphi_1 \cdot \cos \varphi_1}{\sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_1}}) \cdot (r_1 \cdot \omega_1 \cdot e \cdot \cos \varphi_2 + r_2 \cdot \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_2})}{(r_2 \cdot e \cdot \cos \varphi_1 + r_2 \cdot \sqrt{r_3^2 - e^2 \cdot \sin^2 \varphi_1})^2}
 \end{aligned} \quad (19)$$

Происхождение (16), (17), (18) и (19) поместив числовые значения вместо параметров в выражения ЭВМ в программе Excel, мы получили графики изменения числа передач, угловой скорости, изменения числа передач и угловых ускорений передачи.

Ограниченное число типоразмеров стандартных клиновых ремней позволило определить допускаемую нагрузку для каждого типоразмера ремня, а расчет передачи свести к подбору типа и числа ремней по таблицам или графикам (см. приложение 2 к ГОСТ 1284-68).

Тип и число ремней выбирают и рассчитывают, используя формулу (5.28) и графики рис.

$$N = N_0 \cdot K_\alpha \cdot K_{Hz} \quad (5.26)$$

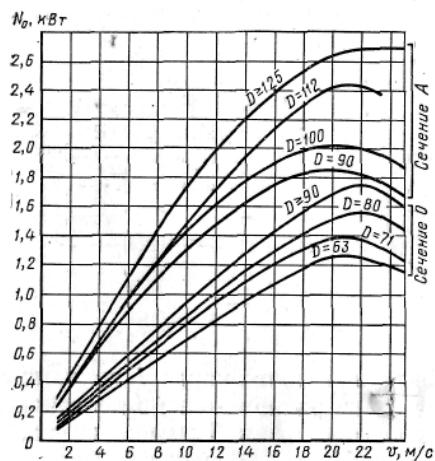

Рис.6

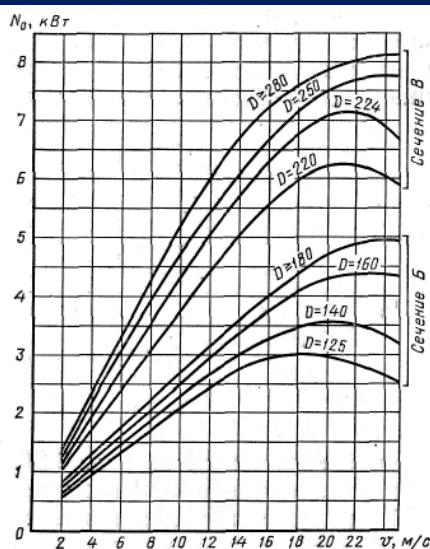

рис.7

Где, N – мощность передачи; N_0 – мощность, передаваемая одним ремнем в условиях типовой передачи ($\alpha = 1800$, нагрузка равномерная) – по графикам на рис.5.19, 5.20; K_α – коэффициент угла обхвата; K_n – коэффициент режима нагрузки; z – число ремней.

Заключение

Литература

1. Справочник по первичной обработке хлопка. GN.1. Под общей редакцией проф. Максудова Е. Т., Ташкент, 1994 г., 215-225 С.
2. С. Джаббаров и др. Технология переработки хлопка с семенами. Ташкент, 1987, "учитель" (95-112 Бет).
3. Анурев В. И. Справочник конструктора-машиностроителя. Т. 1,2,3, -1988, Москва. (Ставка 73-82).
5. Согласованная технология переработки хлопка. Т. 2002 г
6. Под общей редакцией Е. З. Зикриева, Первичная переработка хлопка-Сырца. Ташкент-коктейль-1999, 84-105 Бет.
7. Г. И. Мирошниченко "Основы проектирования машин пух", 1972, Москва.

“ Raqamli axborot texnologiyalari davrida didaktik ta’minot ”**Ahmadaliyev Boburjon**

Andijon davlat universiteti Axborot texnologiyalari kafedrasida o’qituvchisi,

Abdurazakov Nosirbek

Andijon davlat universiteti Kompyuter injiniringi kafedrasida o’qituvchisi

Annotatsiya. Raqamli texnologiyalardan foydalanib o’qitish tizimida o’zlashtirish samarasini ko’tarish va bilimlarni nazorat qilish.

Kalit so'zlar: Kahoot, correct, incorrect, Pin kod, nickname, quiz, Question bank, excel, test, savol-javob, viktorina, smartfon, kompyuter, Playmarket, AppStore.

Keywords: Kahoot, correct, incorrect, Pin code, nickname, quiz, Question bank, excel, test, question and answer, quiz, smartphone, computer, Playmarket, AppStore

Ключевые слова: Kahoot, правильный, неверный, Пин-код, никнейм, викторина, Банк вопросов, excel, тест, вопрос-ответ, викторина, смартфон, компьютер, Playmarket, AppStore

Ta’lim rivojlanishining hozirgi bosqichi o’quvchilarga taqdim etilayotgan ma’lumotlarning qulayligi va interaktivligiga yangi talablarni qo’yadi. Bu ko’p jihatdan raqamli va tarmoq Internet texnologiyalarining o’quv jarayoniga keng kirib borishi bilan bog’liq. Shu munosabat bilan ommaviy foydalanish mumkin bo’lgan kompyuter dasturlari asosida didaktik material yaratish zarurati tug’iladi. Didaktik material - bu o’quv mashg’ulotlari uchun qo’llanmaning maxsus turi bo’lib, undan foydalanish talabalarning kognitiv faolligini faollashtirishga, o’quv vaqtini tejashga yordam beradi. Didaktik materialni o’quvchining mustaqil ishini tashkil etish vositasi deb atash mumkin, unga bilimlarni to’liq o’zlashtirish va undan o’z-o’zini tekshirish va o’zini o’zi nazorat qilish imkoniyati bilan amaliy muammolarni hal qilishda foydalanish imkonini beradi. Didaktik materiallarni yaratishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari ancha katta. Ular sizga o’yin-kulgi elementini olib kelishga imkon beradi, bu esa o’rganishga qiziqishni oshiradi; talabalarning individual ishlashi uchun sharoit yaratish imkoniyatini ta’minlash; bilimlarning operativ nazoratini amalga oshirishga yordam beradi va hokazo. Keling, interfaol didaktik materiallarni yaratish bo’yicha mavjud xizmatlar haqida qisqacha ma’lumot beraylik. StudyStack, CoboCards, Edisco, FlashcardDB va boshqalar kabi xizmatlar o’z-o’zini nazorat qilish vazifalari bilan elektron kartalarni yaratish uchun juda mos keladi. Alohida e’tibor BrainFlips xizmatiga qaratiladi, bu sizga nafaqat o’quv kartalarini yaratish, balki "domino" ni eslatuvchi o’yin yaratish imkonini beradi. WorldLerner, Crossword Factory, Rebus, LearningApps va boshqalar yordamida boshqotirmalar, mashqlar, o’yin kartalari, o’quv boshqotirmalari va krossvordlar yaratilishi

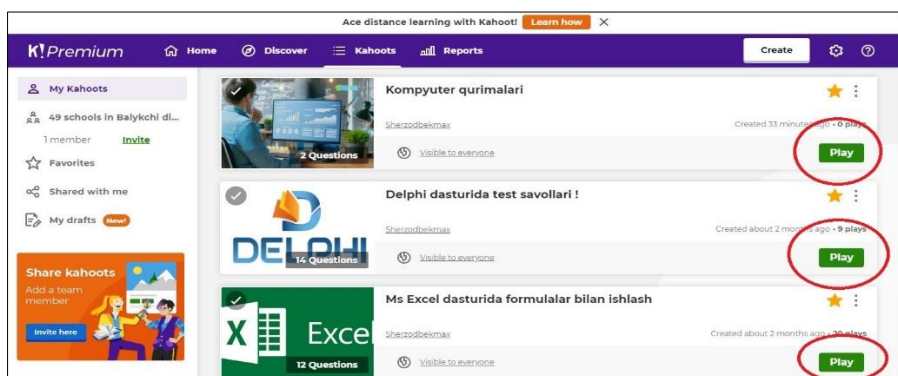
mumkin. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, bularning barchasi o'qituvchining ishida ma'lum mahorat talab qiladigan maxsus resurslardir.

Hozirgi davrda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish jarayonida ta'lim tizimida o'quvchilarning bilim samaradorligini oshirish uchun, avvalo o'zimiz o'z ustimizda ishlashimiz kerak. Pedagogik faoliyatimizning taxlily qismida dars jarayonida foydalanib kelingan didaktik materiallarimiz samarasini izohlasak:

1. O'quvchilar o'rtasida qiziqish ortadi.
2. Takrorlaash va manzuning mohiyati baxs – munozara, musoboqa tarzida kichadi.
3. Pedagog mazvusi yuzasidan ko'proq izlanadi.

Oddiy dars jarayonida ya'ni an'anaviy dars maydonida olib borilgan jarayonda o'quvchi faqat tinglovchi bo'lib qoladi, vaholanki bunda ularning o'zlashtirish darajasi bir xil emas. Ular tinglaydilar ammo qay darajada mavzuning mohiyatiga tushunmoqdalar bimagimiz.

Pedagogik jarayonda o'quvchilarning o'zlashtirish samarasiga hamohang ravishda o'qitish bazalari, dasturiy ta'minotlari ortib boradi. Har bir fan bo'yicha yig'ilgan dasturiy ta'minotlar va tashkil qilingan qiziqarli materiallar o'quvchi va talabarni anni o'zlashtirishga yordam beradi. Ular birni ko'ramiz:

1-rasm.Kahoot! tizimida tezkor savol-javob tanlash oynasi

Ushbu kahoot-ni ijro etish usulini tanlang

For virtual classrooms

Ta'lim bering

O'quvchilar bilan video yoki sinfda jonli o'yin o'ynang

For self-paced learning

Tayinlang

O'yinni o'z tezligida o'ynaydigan o'quvchilarga qiyin o'yin topshiring

2-rasm. Kahoot tizimida tezkor savol-javobni boshlash oynasi

3-rasm. Kahoot tizimida tezkor savol-javobni boshlash oynasi

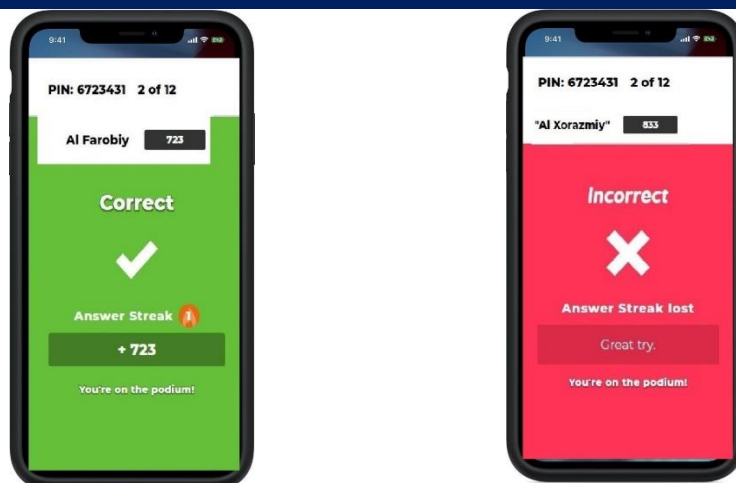
Bu yerda «**Klassik**» rejimi orqali har bir o'quvchi o'zining (telefon, planshet, kompyuter) qurilmasidan foydalanib kiradi, o'zi uchun ball to'playdi. **Team mode** (jamoaviy rejim)da o'quvchilar guruhlariga bo'linadi va to'g'ri javob uchun guruhga ball beriladi. Kerakli rejim tanlanganidan so'ng savol-javobga qo'shiluvchilar uchun maxsus axborot oynasi ochiladi.

4-rasm. O'quvchilarning qiziqshlarni orttirish

1-savoldan keyin ekranda javoblar reyting jadvali chiqadi, ishtirokchilar qaysi savolga javob berganliklarini, hamda to'g'ri javobni ham ko'rsatib o'tiladi.

O'yinchi qurilmasi oynasida to'g'ri javob berilgan bo'lsa, "**Correct**" (*To'g'ri*), agarda noto'g'ri javob berilgan bo'lsa "**Incorrect**" (*Noto'g'ri*) yozuvlari paydo bo'ladi. Ularning mavulzrni mustahkamlash uchun har vaqt foydalanishning qulayligi ham fanni o'rganishning asosiy negizi hisoblanadi.

5-rasm. O'quvchilarning qurilmaridagi javoblar oynasi

Buning natijasi shundan iboratki, pedagogic faoliyatimda bu usullardan ko'p foydalandim, dars dara jarayonidagi o'zgarishlarni kuzatdim. Natija shuni berdiki, o'quvchilarning faqat eshitib yoki oddiy taqdimotlar orqali ko'rgan ma'lumotlaridan ko'ra o'yin texnologiyalari va mustaqil topshiriqlar samarasi yuqori natijalarni ko'rsatdi. Dars jarayoniga qo'shimcha sifatida olingan didaktik material yaratuvchi dasturlarda musoboqa, reyting ko'rsatgich kabi natijalar bilan ularni o'rtasida raqaboatni hosil qilish, o'zlarining yaratgan topshiriqlarni dars jarayonida qo'llashlari orqali ko'proq izlanib kelishlari. O'z satatistik natijalarini ko'tarish uchun ko'proq ball to'plash va guruh retingida yuqori joyni egallash, doimiy bo'sh vatda mavzuni mustahkamlash kabi maqsadlar yo'lida talabalar o'zlashtirishning yangi boshqichida ishtroki bo'lib qoladilar. Natijalar avvalgi ko'rsatgichlardan yuqori ko'rsatgichlarda samara bermoqda.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, har tomonlama rivojlangan innovatsion tizimga ega mamlakatlardagina innovatsiya jarayonlari samarali amalga oshirilib, texnologiyalar va boshqa ilmtalab mahsulotlar tijoratlashtirilmoqda. Zero, ilm-fan davlatning texnik taraqqiyoti va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlaydigan ushbu integratsiya mexanizmining asosini tashkil qiladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, bugungi kun innovatsion texnologiyalarini ilm-fan va ta'lim sohasida muvaffaqiyatli qo'llanilsa, yangi yosh avlod ana shu jahon tajribasi asosida saboq olib, ulg'aysa, davlatimizning ertangi istiqboli, kelajagi yorqin bo'lishiga shak-shubha yo'q.

Pedagogik jarayonda pedagogic taminotni yaratish va yaratib bera oladigan dasturlarni ko'paytirish, ularni dars jarayonida qo'llash juda samaralidir.

Adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.** 2020 yil 24 yanvar.
2. **“Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”** Davlat dasturi. 2020 yil 2 mart.
3. www.kahoot.com
4. www.youtube.com
5. www.wikipedia.org
6. www.uzinfocom.uz

“Masofaviy ta’lim texnologiyasining eng yuqori shakli virtual ta’lim makonidagi pedagogik jarayon”

Ahmadaliyev Boburjon

Andijon davlat universiteti Axborot texnologiyalari kafedrasini o’qituvchisi,

Abdurazakov Nosirbek

Andijon davlat universiteti Kompyuter injiniringi kafedrasini o’qituvchisi

Annotatsiya. Masofaviy ta’lim texnologiyasining eng yuqori shakli virtual ta’lim makonidagi pedagogik jarayon

Kalit so'zlar: Virtual ta’lim, pedagogic faoliyat, ma’safaviy ta’lim, asinxro tizimlar.

Keywords: Virtual education, pedagogical activity, distance education, asynchronous systems.

Ключевые слова: Виртуальное образование, педагогическая деятельность, дистанционное обучение, асинхронные системы.

Ta’limning axborotlashuvi, yuqori malakali mutaxassislarning sifati va soniga bo’lgan talablarning ortib borishi makon va zamon bilan cheklanmagan ta’limning yangi shakllarini shakllantirishga xizmat qiluvchi innovatsion ta’lim usullari va texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Ushbu talablar virtual o’rganish g’oyasi bilan javob beradi, bu sizga talabaning geografik joylashuvidan qat’i nazar, ish joyida va individual ta’lim traektoriyasini hisobga olgan holda Internet orqali yuqori sifatli ta’lim olish imkonini beradi. Pandemiya davri ko’p mamlakatlarda masofaviy ta’limning rivojlanishiga kata turtki bo’ldi, shu asnoda mamlakatimiz ta’lim tizimiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, zamonaviy sharoitda masofaviy ta’limning an’anaviy shakllarini rivojlanlantirib virtual ta’limni to’ldiradigan ta’lim muassasalari soni ortib boorish jarayonlari davom etmoqda. Qolaversa, bugungi kunda ko’pchilik yoshlar shaxsiy kompyuterni yaxshi bilishadi va internetdan olingan ma’lumotlardan mohirona foydalanishadi; ko’pincha ular uchun an’anaviy bosma o’quv adabiyotlaridan qiziqish materiallarini izlashdan ko’ra global tarmoqqa qarash qulayroqdir.

Ta’limning axborotlashuvi, yuqori malakali mutaxassislarning sifati va soniga bo’lgan talablarning ortib borishi makon va zamon bilan cheklanmagan ta’limning yangi shakllarini shakllantirishga xizmat qiluvchi innovatsion ta’lim usullari va texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Ushbu talablar virtual o’rganish g’oyasi bilan javob beradi, bu sizga talabaning geografik joylashuvidan qat’i nazar, ish joyida va individual ta’lim traektoriyasini hisobga olgan holda Internet orqali yuqori sifatli ta’lim olish imkonini beradi.

Masofaviy ta’lim - bu masofadan turib o’qitish bo’lib, uning tizimi shaxsiy kompyuter va Internetga kirishdan foydalangan holda zarur ko’nikmalar va yangi bilimlarni olish

imkonini beradi. Kompyuterning joylashuvi muhim emas, shuning uchun siz uyda, ishda, masofaviy ta'lim markazlaridan birining on-layn sinfida, shuningdek, Internetga ulangan shaxsiy kompyuter mavjud bo'lgan boshqa joylarda o'qishingiz mumkin. Bu masofaviy ta'limning an'anaviy ta'lim shakllaridan eng muhim ustunligidir. Masofaviy ta'lim kontseptsiyasi ham standart malaka oshirish dasturlarini, ham to'liq oliy ta'lim kurslarini o'z ichiga oladi, ular davomida talabalarining o'qituvchilar va kursdosh talabalar bilan yaqin aloqa qilish usullari deyarli kunduzgi ta'limda qo'llaniladigan usulda amalga oshiriladi. Shu bilan birga, masofaviy ta'lim jarayonida ta'lim muassasalari ancha kengroq vositalardan foydalanishi va ulardan foydalanishi mumkin: talabalar uchun maxsus tanlangan va optimallashtirilgan kompyuter dasturlari, konferents-aloqa, elektron pochta, onlayn messenjerlar va agar moddiy baza haqida gapiradigan bo'lsak, u holda ta'minlash uchun DL jarayonining interaktivligi, ular shaxsiy kompyuterlar, smartfonlar va hatto virtual haqiqat (VR) qurilmalariga xizmat qiladi.

Asinxron tizimlar bir vaqtning o'zida talabalar va o'qituvchining ishtirokini talab qilmaydi. Dars vaqti va rejasini talabaning o'zi tanlaydi. Masofaviy ta'limning bunday tizimlariga bosma materiallar, audio, video kassetalar, elektron pochta, WWW, FTP asoslangan kurslar kiradi.

O'quv jarayonini tashkil etishda virtual va masofaviy ta'limdan foydalanish uchta turdagi texnologiyalarni ishlab chiqishni nazarda tutadi.

- o'quv-uslubiy materiallar maxsus to'plamda to'ldirilganda (ingliz tilidan keys) va mustaqil ta'lim olish uchun talabaga topshirilganda (yuborilganda) (o'ziga biriktirilgan repetitorlar bilan davriy maslahatlashuvlar bilan) keys texnologiyalari;
- televizion ma'ruzalardan repetitorlar maslahati bilan foydalanishga asoslangan teletexnologiya;
- talabani o'quv-metodik materiallar bilan ta'minlash, shuningdek, o'qituvchi va talaba va talabalarining o'zaro interaktiv aloqasi uchun Internetdan foydalanishga asoslangan tarmoq texnologiyasi.

Talabalar uchun keys texnologiyasi asosiy deb hisoblanishi kerak, chunki aynan shu o'quv-metodik ta'minot to'plamini (shu jumladan elektron va an'anaviy darsliklar va o'quv qo'llanmalar) shakllantirishi mumkin, bu esa talabaning tanlangan mutaxassisligi bo'yicha kasbiy tayyorgarligini ta'minlaydi.

Quyidagi o'quv vositalaridan vaziyat texnologiyasida samarali foydalanish mumkin:

- nazorat, kurs va bitiruv ishlarini bajarish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar bilan fanlarni o'rganish dasturlari;
- kursning har bir fani bo'yicha fundamental darsliklar va o'quv qo'llanmalarini chop etish;

- o'z-o'zini nazorat qilish va nazorat qilish uchun testlar bilan maxsus bosma o'quv va amaliy qo'llanmalar;
- kursning har bir fanidan audio yoki video ma'ruzalarni ko'rib chiqish (o'rnatish);
- laboratoriya ustaxonalari;

Virtual ta'lim masofaviy ta'lim bilan chambarchas bog'liq, lekin u bilan cheklanib qolmaydi. U o'qituvchilar, talabalar va o'rganilayotgan ob'ektlarning odatiy yuzma-yuz muloqotida paydo bo'lishi mumkin (va sodir bo'ladi). Masofaviy ta'lim texnologiyalari talabalar, o'qituvchilar, mutaxassislar va bir-biridan uzoqda joylashgan axborot majmualarining o'zaro foydalanish imkoniyatini oshirish orqali kunduzgi ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi. Virtual ta'limning, shuningdek, umuman insonni tarbiyalashning asosiy maqsadi insonning real dunyoda o'z taqdirini, shu jumladan virtual tarkibiy qismini aniqlash va unga erishishdir. Oliy ta'lim pedagogikasining hozirgi rivojlanish bosqichida uning muhim nazariy va amaliy muammosi sifatida masofaviy ta'limni takomillashtirishning pedagogik yo'llarini o'rganish zarurati bir qator omillar bilan belgilanadi. Oliy kasbiy ta'limning yangi paradigmasi pedagogik hamjamiyatni ta'lim tizimi va ta'lim muassasalarining o'zgaruvchanligini, oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonining moslashuvchanligi va dinamikligini, uning ijtimoiy sharoitga, aholi va ish beruvchilar talablariga mosligini ta'minlashga qaratadi.

Ta'lim sohasida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish munoabati bilan pedagogik faoliyatda o'quvchining ta'limdagi mustaqilligi hajmini oshirish jarayoni rivojlanmoqda. Bugungi kunda shiddat bilan rivojlanib borayotgan sun'iy ong (intelekt) orqali o'qitishning yangi imkoniyatlarini yaratishimiz mumkin. Hozirgi kunda masofadan turib talabalar o'rtasida o'zaro hamkorlik qilishning samaradorligini oshirish ularning o'zaro a'loqada ma'lumotlar almashishi, bir-birlaridan yangi usullarni o'rganishi orqali ularning ko'nikma va malakalri shakllantirish munksun.

Pedagogik jarayonda asosiy maqsad talabaarning yaxshi bilimga ega bo'lishlari, ko'nikma hosil qilib amaliyotda qo'llay olishlari muhimdir. Bunday natijalarga erishishda virtual ta'limning o'rni yuqori va uning samarasi haqida yuqorida aytib o'tdik. O'qitish tizimida har bir o'quv maskanlarida virtual o'qitish muhitini shakllantirish va virtual o'quv maydonini ochiq holarda foydalanishga berish orqali virtual makonimizda o'zaro hamkorlik shakllanadi. Virtualm muhitda

Adabiyotlar

1. **O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.** 2020 yil 24 yanvar.

2. **“Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”** Davlat dasturi. 2020 yil 2 mart.
3. www.wikipedia.org
4. www.uzinfocom.uz

OMMAVIY TARTIBSIZLIKLARNING SODIR ETILISH EHTIMOLLARI HAMDA ULARNI BARTARAF ETISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Nodirbek Jalilov

jnbek93@gmail.com

TDYU Ixtisoslashtirilgan filiali

ANNOTATSIYA

Maqolada ommaviy tadbirlar va tartibsizliklarning umumiy tushunchasi va ularning turlari, ommaviy tartibsizliklar sodir etish ehtimollari, sabablari, shart-sharotilari va imkonlarini anqilash, ommaviy tartibsizliklar mobaynida vakolatli organlarning xatti-harakatlari va ularni bartaraf etishning qonuniy ahamiyati, ommaviy tartibsizliklar bartaraf etish psixologik ahamiyati, ommaviy tartibsizliklar oldini olish va bartaraf qilish bo‘yicha xorij tajribasi va ularni bartaraf etishda amaldagi muammolar va shu kabi masalalar ilmiy tahlil qilingan hamda bu borada tegishli takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: ommaviy tadbirlar, ommaviy tartibsizliklar, vakolatli organlar, psixologik ahamiyat, bartaraf qilish, *profilaktika*, *huquqiy yordam*, xatti-harakatlar, profilaktika inspektori, javobgarlik.

Ommaviy tadbirlar davomida jamoat xavfsizligini saqlash, tinchlikni ta’minlashga doir masalalarga turli xil jiddiy ziddiyat yuzaga keladi. Xalqaro munosabatlarda millatlararo

tortishuvlarda ommaviy tartibsizliklarni kelajakda barataraf etish bugungi holatga nisbatan ancha qiyin kechishi ta'kidlab o'tilgan. Shu kabi holatlarni bartaraf etish maqsadida yurtimizda ommaviy tartibsizliklarni oldini olishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda. Xususan, "Respublika sudlari tomonidan Ommaviy tartibsizliklar uchun javobgarlik to'g'risidagi qonunlarni qo'llash amaliyoti bilan bog'liq ayrim masalalar to'g'risida"gi Oliy sud plenum qarori, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi PF-4947-son. Ushbu dasturning 5-tamoyiliga muvofiq tinchlikni ta'minlash ya'ni mamlakatni ichki tartibsizliklariga chek qo'yish va osoyishtalikni ta'minlashdan iborat hisoblanadi.

Ommaviy tartibsizliklar tushunchasining dolzarbligi shundaki, bunda barcha davlatda yuz berishi mumkin bo'lgan real xavfni keltiruvchi omil sifatida qarash mumkin. Ushbu vaziyat joy va makon ta'lab etmaydi. Sababi qaysi mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy (oziq-ovqat yetishmasligi, narxlarning asossiz oshishi, siyosiy- saylovlarda korrupsion holatlarni yuzaga kelishi, hokimiyat o'zboshimchaligi, diniy – ikki din vakillari o'rtasida nizoli vaziyat yuzaga kelishi, etnik – mahaliy aholi va o'zga yurt vakillari orasida yuz berishi mumkin bo'lgan real xavf tushuniladi.

"Omma" so'zining lug'aviy ma'nosi ko'pchilikka oid, jamoatga taalluqli, jaomat bilan qilinadigan ishlar degan ma'noni anglatadi. Ommaviy tadbir deganda – 100 va undan ko'p kishilarning ijtimoiy-siyosiy (anjumanlar, konferensiyalar, syezdlar va boshqalar), madaniy-ommaviy va ko'ngilochar-tomosha dasturlari, xalq sayllari, sirk, milliy namoyishlar va o'yinlar, ko'riktanlovlar va boshqalar), shuningdek umumxalq, diniy, kasb bayramlarini o'tkazish maqsadida ommaviy tadbirini o'tkazish obektida tashkil qilinadigan fuqarolarning birgalikda qatnashishlariga aytiladi³⁶.

Ruxsat etilmagan ommaviy tadbirlar deganda, hokimiyat organlaridan ruxsat olinmagan tadbirlar tushuniladi. Agarda tadbir tashkilotchisi davlat hokimiyatiga ommaviy tadbir o'tkazishga doir ariza taqdim etgan bo'lsa va hokimiyat organlari tomonidan bu hali qanoatlantirilmagan bo'lsa ham, ruxsat etilmagan ommaviy tadbirlar deb topishga asos bo'ladi va qonunchilikda belgilangan javobgarlikka tortishga asos bo'ladi. Ommaviy

³⁶ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 29-iyuldagi «Ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 205-sonli qarori.

tadbirlar asosiy turlari to'rttani tashkil etadi. Bular: namoyish, miting, yig'ilish, va ko'cha harakatlari.

Namoyish – harakat jarayonida plaktlar, e'lonlar va boshqa ko'rgazmali vositalardan foydalangan holda jamiyat siyosiy kayfiyatining odamlar guruhi tomonidan ommaviy namoyon etilishi.

Miting – fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi voqea-hodisalarga, shaxslar yoki tashkilotlarning harakatlari (harakatsizligi)ga nisbatan o'z munosabatlarini ifoda etish va ommaviy ravishda muhokama qilish maqsadidagi ommaviy yig'ini.

Yig'ilish – fuqarolar guruhi tomonidan o'zlarining kayfiyatlari, munosabatlari va qarashlarini ma'lum joy, hudud, binolarda boshlovchi, boshqaruvchi tomonidan ularga qarshi tomonga ma'lum qilinishi.

Ko'cha harakatlari – ko'chaning qatnov yoki piyodlar yo'laklarida chorrahalarda qandaydir masalalarga diqqatini jalb qilish maqsadida odamlar tomonidan tashkil etiladigan ommaviy harakat³⁷.

Ommaviy tartibsizliklar haqida olimlar turli fikrlarda bo'lishgan. Ommaviy tadbirlar turli nazariy omillarga asoslanib, mustaqil nazariy tushunishni talab qiladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bunday harakatlarga maqbul qarshilik ko'rsatishning tarkibiy qismlaridan biri, uning sodir etilganligi uchun javobgarlikni nazarda tutilganligidir³⁸.

Bugungi kunga kelib olimlar ommaviy tartibsizliklarni to'rt guruhga bo'lish mumkin degan fikrga kelishgan. Bular: qurolli (oqilona rejalashtirish maxsus ko'nikmalarga ega bo'lgan holda tashkil etish), ekpressiv buzilishlar (his-tuyg'ular, fiklarni bo'ysundirishga qaratilgan), asossiz (tarkibiy asoslarga ega bo'lmagan), o'tish davridagi tartibsizliklar. Ba'zi mualliflar ommaviy tartibsizliklarni hokimiyat organlariga bo'ysunmaslikka qaratilgan faol harakatlar deb ta'rif beradilar. Umuman olganda ko'p sonli odamlarni bir joyda tartibsiz yig'ilishi, bunda boshqa shaxslarga tazyiq o'tkazish, hokimiyat organlarini tan omaslik, qirg'in uyishtirish, mulkni yo'q qilishga qaratilgan harakat degan go'yani ilgari suradilar. Ommaviy tartibsizliklar jinoyat qonunchiligiga ko'ra o'gir jinoyat hisoblanib, jamiyatning,

³⁷ Ichki ishlar organlarining jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash faoliyatini boshqarish: Darslik / I.Ismailov, J.S.Muxtorov, F.N.Shukurov va boshq. Mas'ul muharrir B.A.Matlyubov. –T.:O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2021. – b 392

³⁸ Newman G. Understanding Violence. New York-Hagerstown-Philadelphia-San Fran ziskoLondon, 1979. P.8 Marx G. T. Issueless Riots. Collective Violence. Chikago-New York, 1972. 9 Lebon G. Psychologie der Massen. Stuttgart, 1982

fuqarolarning, korxonalar va muassasalarning normal yashash va ishlash sharoitlarini buzadi. Ommaviy tartibsizliklarning suiqasd qilish obektlari deganda jinoyat tajovuzdan himoya qilinadigan ijtimoiy munosabat tushuniladi. Agar ommaviy tartibsizliklarning ishtirokchilari tomonidan, o'g'rilash, talonchilik, bosqinchiliklar qilish va boshqa alohida jinoyat tarkibini tashkil etuvchi jinoyatlar sodir etilganda jinoyatlar majmuasi bilan tavsiflanadi³⁹.

Bugungi obod, osoyishta zamonda tinchlikli aholini sog'ligini jamoat tartibi va osoyishtaligini saqalashda Milliy Gvardiya organlari beqiyos o'rin egallaydi. Jismoniy kuch ishlatish jarayonida jismoniy kuch ishlatish va jang usullarini qo'llash huquqiga ega bo'ladi. Bunda ular jinoyatlarga barham berish, jinoyatchi shaxslarni ushlab va olib borish, Milliy Gvardiya xodimlarining qonuniy talablariga qarshilik ko'rsatganda, xodimning zarur ishlarni amlga oshirishda unga halal beryotganda jismoniy kuch ishlatish mumkin bo'ladi. Lekin ushbu jismoniy kuch ishlatish barcha shaxslarga ham qo'llanavermaydi. Homiladorlik belgisi sezilib turgan ayollarga, nogironligi bo'lgan shaxslarga, voyaga yetmagan shaxslarga, keksalarga nisbatan ham jismoniy kuch ishlatish taqiqlanadi.

Agarda ommaviy tartibsizliklar mobaynida qo'shimcha kuchlar yetib kelguniga qadar tartibsizlikning oldini olish choralarini ko'rilmasa, ommaviy tartibsizliklar avj olib, boshqa hudud va minataqalarda ham yuz berish ehtimoli kuchayadi. Ushbu vaziyatni oldini olish uchun Ichki ishlar organlari va bo'linmalari o'zaro kelishib, tez va to'g'ri harakat qilishiga bog'liqdir. Bunda ma'lum reja asosida amalga oshiradigan harakatlar ketma ketligiga amal qilish zarur. Ommaviy tartibsizliklar og'irlik darajasi ko'ra hududda favqulodda holat e'lon qilinadi. Bunda operativ shtab tuzilib, maxsus reja asosida harakatlar amalga oshiriladi va zarur qarorlar ishlab chiqiladi.

Qabul qilingan qarorga muvofiq Ichki ishlar vazirligi, shahar ichki ishlar bosh boshqarmasi, ichki ishlar boshqarmalari, temir yo'l ichki ishlar boshqarmasida, shahar, tuman ichki ishlar bo'limlarida maxsus harakat rejasi tuziladi.⁴⁰

Jamoat tartibi va jamoat xavfsizligi ta'minlash borasida asosiy mas'ul hisoblangan Ichki ishlar organlari va Milliy Gvardiya tartibni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

³⁹ Respublika Sudlari tomonidan "Ommaviy tartibsizliklar uchun javobgarlik to'g'risidagi qonunlarni qo'llash amaliyoti bilan bog'liq ayrim masalalar to'g'risida" gi Oliy sud plenum qarori 38-son.

⁴⁰ Jamoat xavfsizligini ta'minlash asoslari o'quv qo'llanma//Toshkent-2021. 169-bet

Respublikamizda tinchlik har doim barqaror bo'lishi uchun Ichki ishlar organlari va Milliy Gvardiya xodimlari birinchi navbatda rahbarlar, har doim shay holatda turishi zarur. Ommaviy tartibsizliklarni bartaraf etishdan ko'ra, uni oldini olib, fuqarolarga jismoniy, mulkiy, ma'naviy zarar yetishini oldini olish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza // Xalqso'zi. – 2018. – 8 dek.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 29-iyuldagi «Ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 205-sonli qarori.

3. Ichki ishlar organlarining jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash faoliyatini boshqarish: Darslik / I.Ismailov, J.S.Muxtorov, F.N.Shukurov va boshq. Mas'ul muharrir B.A.Matlyubov. –T.:O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2021. – b 392

4. Newman G. Understanding Violence. New York-Hagerstown-Philadelphia-San Fran ziskoLondon, 1979. P.8 Marx G. T. Issueless Riots. Collective Violence. Chikago-New York, 1972. 9 Lebon G. Psychologie der Massen. Stuttgart, 1982

5. Respublika Sudlari tomonidan “Ommaviy tartibsizliklar uchun javobgarlik to'g'risidagi qonunlarni qo'llash amaliyoti bilan bog'liq ayrim masalalar to'g'risida” gi Oliy sud plenum qarori 38-son.

6. Jamoat xavfsizligini ta'minlash asoslari o'quv qo'llanma//Toshkent-2021. 169-bet

7. Жалилов, Н. 2022. Профилактика инспектори маъмурий иш юритиш фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари. Жамият ва инновациялар . 2, 12/S (Feb. 2022), 348–352. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss12/S-pp348-352>.

8. Жалилов, Н. 2022. Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси институтининг назарий асослари. Жамият ва инновациялар . 3, 4/S (May 2022), 397–403. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss4/S-pp397-403>.

9. Jalilov, N. (2022). PROFILAKTIK HISOB TUSHUNCHASI VA UNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MUAMMOLARI. Academic research in modern science, 1(9), 313-318.

10. Джалилов, Н. (2021). Профилактика инспектори маъмурий иш юритиш фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари. Общество и инновации, 2(12/S), 348-352.

11. Bozorova, O., & Jalilov, N. (2022). Jamiyatda xotin-qizlarning zo‘ravonlik jinoyati jabrlanuvchisi bo‘lib qolishining oldini olish masalalari. Davlat Boshqaruv Sohasida Korrupsiyaviy Xavf-Xatarlarni Bartaraf Etish Mehanizmlarini Takomillashtirish Masalalari, 1(01), 117–121. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/issues-improving/article/view/12630>

PROFILAKTIKA INSPEKTORI TOMONIDAN QO‘LLANADIGAN YAKKA TARTIBDAGI PROFILAKTIKANING USUL VA SHAKLLARI

Raxmatova Ruxsora

TDYU Ixtisoslashtirilgan filiali
talabasi

Jalilov Nodirbek Komil o‘g‘li,

TDYU Ixtisoslashtirilgan filiali

ANNOTATSIYA

Maqolada profilaktika inspektori tomonidan qo‘llanadigan profilaktika chora-tadbirlar, xususan yakka tartibdagi profilaktikaga alohida urg‘u berilgan. Shuningdek, profilaktika inspektori yakka tartibdagi profilaktikaning usullaridan samarali foydalanishda erishiladigan natijalar ham bayon etilgan. Shu bilani birga, yakka tartibdagi profilaktining o‘ziga xos xususiyatlari, ularni amalga oshirish chora-tadbirlari, yakka tartibdagi profilaktikani amalga oshirishga oid masalalar ilmiy tahlil qilingan hamda bu borada tegishli takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: profilaktika inspektori, yakka tartibdagi profilaktika, profilaktik shakl, ishontirish usuli, majburlash usuli, rag‘batlantirish usuli, murabbiylik, profilaktik suhbat

Bizga ma‘lumki, huquqbuzarliklarni barvaqt oldini olish, jinoyatchilikni aniqlashda profilaktika inspektorlarning o‘rni juda ahamiyatli hisoblanadi.

Huquqbuzarliklarni oldini olishda profilaktikning turi sifatida yakka tartibdagi profilaktika eng keng va samaralilaridan biri hisoblanadi.

Profilaktika inspektori huquqbuzarliklarning yakka tartibdagi profilaktikasini yuqorida ta'kidlanganidek, profilaktika suhbat, rasmiy ogohlantirish, huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablari va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlar to'g'risida xabardor qilish, ijtimoiy reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish, profilaktik hisobga olish, majburiy davolanishga yuborish, ma'muriy nazorat va qonun hujjatlariga muvofiq boshqa profilaktik chora-tadbirlar orqali amalga oshiradi.

«Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida⁴¹»gi qonunga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risidagi qonun loyihasi bilan "yakka tartibdagi profilaktika ishi" tushunchasi amalga kiritilayotgani haqida xabar bergan edik.

Loyihada bunga "ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo'lgan shaxslar va oilalarni o'z vaqtida aniqlash, shuningdek ularni ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya qilish hamda ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo'lgan shaxslarning huquqbuzarliklar yoki boshqa g'ayriijtimoiy xatti-harakatlar sodir etishining oldini olishga doir faoliyat", deb ta'rif berilgan.

Hujjat bilan Qonunga o'ziga nisbatan yakka tartibdagi profilaktika ishi olib boriladigan shaxslarning toifalari sanab o'tilgan quyidagi mazmundagi 35¹-moddani kiritish belgilangan:

Yakka tartibdagi profilaktika ishi quyidagi toifadagi shaxslarga nisbatan olib boriladi:

tuhmat, haqorat qilish, yengil tan jarohati yetkazish, mayda bezorilik sodir etganligi uchun vakolatli organ yoki mansabdor shaxs tomonidan ma'muriy javobgarlikka tortilganlar;

fohishalik qilgani uchun vakolatli organ tomonidan ma'muriy javobgarlikka tortilgan xotin-qizlar;

vakolatli organlar tomonidan ishsiz deb topilgan uyushmagan yoshlar;

oilasida turli ko'rinishda nizoli holatlarni keltirib chiqaradiganlar;

alkogolizm, giyohvandlik, zaharvandlikka muhtalo bo'lgan, ruhiy kasalliklarga, OIV infeksiyasiga, tanosil kasalliklariga va atrofdagilar uchun xavf soluvchi boshqa kasalliklarga chalinganlar.

Yakka tartibdagi profilaktika ishini olib borish uchun sudning qarori yoki ajrimi yoki shaxsning surunkali alkogolizm, giyohvandlik yoki zaharvandlikka muhtalo bo'lgan yoxud

⁴¹ <https://lex.uz/docs/2387357>

ruhiy kasalliklarga, OIV infeksiyasiga, tanosil kasalliklariga va atrofdagilar uchun xavf soluvchi boshqa kasalliklarga chalingan bemor deb topilgani to'g'risidagi tibbiy xulosa, yoxud vakolatli organning yakka tartibdagi profilaktika ishini olib borish to'g'risidagi qarori asos bo'lishi belgilangan.

Shaxsga nisbatan yakka tartibdagi profilaktika ishini olib borish bir yil mobaynida amalga oshiriladi⁴².

Profilaktika inspektorlari profilaktika suhbatini ma'muriy hududda xizmat olib borish vaqtida g'ayriijtimoiy xulq-atvorga ega, huquqbuzarlik sodir etishga moyil bo'lgan, huquqbuzarlik sodir etgan hamda profilaktik hisobga olingan shaxslarga nisbatan uni jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor normalari va qoidalariga rioya etishga ishontirish, g'ayriijtimoiy xulq-atvorning ijtimoiy va huquqiy oqibatlarini hamda huquqbuzarlik sodir etganlik uchun qonunda belgilangan javobgarlikni tushuntirish maqsadida amalga oshiradi.

Profilaktika suhbatini amalga oshirish jarayonida profilaktika (katta) inspektori «ishontirish usulining ustuvorligi», «ta'sir ko'rsatish chora-tadbirlarini farqlash va yakka tartibdagi yondashish» prinsiplariga qat'iy rioya qilishi kerak.

“Profilaktika (katta) inspektori profilaktik hisob ishini yuritish chog'ida quyidagilarni amalga oshiradi:

profilaktik hisobga olingan shaxsni g'ayriijtimoiy xulq-atvorni davom ettirmaslik haqida ogohlantiradi;

profilaktik hisobga olingan shaxsni uning ish (o'qish) va yashash joyidan tekshiradi, uning xulq-atvori haqida ma'lumotlar oladi;

yakka tartibdagi barcha chora-tadbirlarni («Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida»gi qonunning 5-moddasi «Huquqbuzarliklar profilaktikasining asosiy prinsiplari»da) belgilangan ta'sir ko'rsatish chora- tadbirlarini farqlash va yakka tartibdagi yondashish tamoyiliga qat'iy amal qilgan holda olib boradi;

jazoni ijro etish muassasasidan bo'shatilgan shaxslarning oilasiga, shuningdek jamiyatga moslashishida ko'mak beradi;

⁴² <https://advokatnews.uz/xabar/1237.html>

profilaktik hisobga olingan shaxsni o'qish yoki ishga joylashtirilishida, shuningdek vaqtincha yashash joyi bilan ta'minlanishida, ijtimoiy hayotga moslashishi uchun moddiy ko'mak olishida yordam ko'rsatadi;

profilaktik hisobdagi shaxslardan axloqan tuzalayotgan va o'zida ijtimoiy ijobiy xulq-atvorni shakllantira boshlaganlarini rag'batlantirish yoki aksincha g'ayriijtimoiy xulq-atvorini davom ettirgan shaxslarga nisbatan esa, qonunda belgilangan tartibda majburlash choralarini qo'llaydi"⁴³

Ta'sir ko'rsatish chora-tadbirlarini farqlash (differensiatsiya), bunda profilaktik suhbatni o'ziga nisbatan yakka tartibdagi profilaktika olib borilayotgan shaxslarning profilaktik hisob turi, jinsi, yoshi, kasbi (mashg'ulot turi), ma'muriy yoki jinoiy huquqbuzarlik sodir etganligiga doir xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqish va amalga oshirish talab etiladi. Misol uchun, profilaktik suhbat – voyaga yetmagan yoki katta yoshdagilarga, ma'muriy yoxud jinoiy huquqbuzarlik sodir etganlarga, shuningdek huquqbuzarliklardan jabrlanish ehtimoli (viktimligi) yuqori bo'lgan shaxslarga nisbatan turlicha amalga oshirilishi lozim hisoblanadi.

Yakka tartibdagi yondashish (individuallashtirish) esa, profilaktik suhbatni o'ziga nisbatan yakka tartibdagi profilaktika olib borilayotgan shaxslarning qiziqishi, xarakteri, temperamenti, dunyoqarashi, jamiyatga, ijtimoiy munosabatlarga, umuminsoniy, milliy yoki diniy qadriyatlarga nisbatan munosabatiga, orzu-istaklariga asoslanib ishlab chiqish va amalga oshirish kerak bo'ladi.

Yakka tartibdagi profilaktikaning quyidagi ta'sir usullari mavjud:

- ishontirish;
- rag'batlantirish;
- majburlash⁴⁴.

Ishontirish – profilaktika qilinuvchiga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishning asosiy metodi. Tarbiyalash-ishontirishdir. Ishontirish ish va so'z orqali amalga oshiriladi. Ishontirish usuli sof tarbiyaviy xususiyatga ega bo'lib, ular profilaktika qilinayotgan shaxsning huquqlarini aslo cheklamaydi. Huquqbuzarliklarning yakka tartibdagi profilaktikasida qo'llaniladigan

⁴³ O'zbekiston Respublikasining «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida»gi qonuniga ilmiy-amaliy sharh: Qonunga ilmiy-amaliy sharh B. A. Matlyubov. O T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2018. B. 112.

⁴⁴ Ichki ishlar organlarining profilaktika xizmati faoliyati: Darslik / I. Ismailov, M.Z. Ziyodullayev, J.S.Muxtorov va boshq. –T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. – 636 b.

odatdagi ishontirish choralariga suhbatlar, jamoat tashkilotlari va mehnat jamoalaridagi muhokamalar, jamoat tarbiyachilari, murabbiylar kabilarni tayinlash kiradi.

Rag‘batlantirish – profilaktik ta’sirning muhim metodlaridan bo‘lib shaxsning ijobiy qarashlari, xizmatlarini takomillashtirish va mustaxkamlashga xizmat qiladi. Rag‘batlantirish moddiy-ma’naviy bo‘lishi mumkin. Rag‘batlantirishdan ko‘zlangan asosiy maqsad profilaktika qilinayotgan shaxsning ijtimoiy muhit bilan munosabatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishdan va jinoiy niyatlardan qaytarishdan iborat. Masalan. Profilaktika qilinayotgan shaxsni ishga joylashtirishning o‘zi yetarli emas, unga jamoa bilan til topishida, uning to‘la huquqli a‘zosiga aylanishida ko‘maklashish zarur. Profilaktika qilinayotgan shaxsni guruhning salbiy ta’siridan saqlab qolish uchun uni nafaqat guruhdan ajratib olish, balki unga ijobiy ta’sir ko‘rsata oladigan guruhga kirishiga imkoniyatlar yaratish zarur bo‘ladi.

Majburlash – profilaktika qilinuvchiga tarbiyaviy ta’sirning yordamchi istisno tariqasidagi usulidir. U faqat boshqa usullar samara bermaganda qo‘llaniladi.

Yakka tartibdagi jinoyatlar profilaktikasining bevosita va ilk profilaktik shaklida ishni tashkil etish uchun profilaktika inspektorlari hamkorlikda jamoatchilik, maxalla o‘zini-o‘zi boshqarish organlari, mehnat jamoalarining imkoniyatlaridan foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Yakka tartibdagi profilaktik ta’sir shaxsning o‘ziga emas, balki ijtimoiy mikro muhitga ham bog‘liq, chunki xulq-atvorning shakllanishida miqromuhitning o‘rni nihoyatda katta. Masalan, salbiy hulq-atvorga ega bo‘lgan shaxs ikkinchi bir shaxsga o‘zining muayyan hatti-harakati bilan uning g‘ayriijtimoiy salbiy illatlar domiga tushib qolishiga sababchi bo‘lishi mumkin.

Demak, xuquqbuzarliklarning yakka tartibdagi profilaktikasi faoliyatning alohida turi sifatida ajratish bilan birga, ayni paytda yakka tartibdagi profilaktikaning boshqa turlari bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rish mumkin. Huquqbuzarliklarning yakka tartibdagi profilaktikasi sub’ektlarining hamkorlikdagi faoliyatini amalga oshirishda o‘zining tashkiliy ifodasini topadi. Huquqbuzarliklarning oldini olishda keng qamrovlilik katta ahamiyatga ega ekanligini unutmasligimiz lozim. Yakka tartibdagi profilaktika choralarini qo‘llashning asoslanganligi talabi ham chambarchas bog‘liqdir.

Profilaktika inspektorlari yakka tartibdagi profilaktik tadbirlarni reja asosida vaziyatdan kelib chiqib, ularga ijodiy yondoshib, tashabbuskorlik bilan ijrosini ta'minlashi va boshqa sub'ektlarning hamkorligidan unumli foydalanishi lozim.

Suhbat o'tkazish – profilaktika qilayotgan shaxs bilan o'tkazilgan suhbatning samarasi unga nisbatan ruhiy, pedagogik usullarni qo'llash va ularga bu usullarni qay darajada (ijobiy yoki salbiy) ta'sir etishiga bog'liq bo'ladi.

Suhbat o'tkazuvchi xodim profilaktika qilayotgan shaxsning avvalgi va hozirgi hayoti, ijobiy va salbiy tomonlari, uning qiziqishlarini inobatga olgan holda reja tuzib, uni qachon, qaerda o'tkazishni belgilab olishi shart. Suhbatning asosiy talablardan biri profilaktika qilinayotgan shaxs bilan doimiy ravishda uni o'tkazib borishni ta'minlashdir. Suhbat mavzusi profilaktika qilinayotgan shaxsning hulq-atvori, ijobiy harakatlari, ish va o'qishdagi natijalari haqida bo'lishi mumkin.

Yakuniy xulosa qilishiz mumkinki, xuquqbuzarliklarning yakka tartibdagi profilakasini amalga oshirish eng avvalo, shaxsning hulq-atvorida jamiyatga zid g'ayriijtimoiy hatti-harakatlarni sodir etishining oldini olish va uni tarbiyalash ekan, bunda ichki ishlar organlarining o'rni muhim ahamiyatga egadir. Shunday ekan, tarbiyaviy ta'sir choralari muhtoj shaxslar bilan yakka tartibdagi tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ishlarni tashkil etish birinchidan, jamiyat uchun xavf tug'duruvchi har qanday turdagi huquqbuzarlik va huquqbuzarliklarning oldini olish, ikkinchidan, ushbu shaxslarning hulq-atvorida jamiyatga nisbatan ijobiy dunyoqarashni shakllantirish va ular tomonidan huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish choralarni o'z ichiga qamrab oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do‘stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir: O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza // Xalqso‘zi. – 2018. – 8 dek.
2. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948-yil 10-dekabr)/ Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi// <http://constitution.uz/uz/pages/humanrights>.
3. Криминальное насилие: общие проблемы и опыт борьбы в Республике Саха (Якутия) [Текст] / отв. ред. А. И. Долгова. – М., 2004.
4. Gender zo‘ravonlik bo‘yicha ichki ishlar organlari tomonidan huquqni muhofaza qilish xizmatlarini taqdim etishning standart operatsion ish tartiblari [Матн]: йўриқнома / адаптация бўйича мутахассис В. О. Самадович. — Тошкент: Baktria press, 2021. — 48 б.
5. https://www.hotpeachpages.net/lang/RussianTraining/myths_and_realities_of_dv.pdf, <http://kraism.by/obshhestvo/45469-pravda-i-mify-o-domashnem-nasilii.html>
6. Жалилов, Н. 2022. Профилактика инспектори маъмурий иш юритиш фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари. Жамият ва инновациялар . 2, 12/S (Feb. 2022), 348–352. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss12/S-pp348-352>.
7. Жалилов, Н. 2022. Ҳуқуқбузарликларнинг яқка тартибдаги профилактикаси институтининг назарий асослари. Жамият ва инновациялар . 3, 4/S (May 2022), 397–403. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss4/S-pp397-403>.

8. Jalilov, N. (2022). PROFILAKTIK HISOB TUSHUNCHASI VA UNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MUAMMOLARI. Academic research in modern science, 1(9), 313-318.

9. Джалилов, Н. (2021). Профилактика инспектори маъмурий иш юритиш фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари. Общество и инновации, 2(12/S), 348-352.

10. Bozorova, O., & Jalilov, N. (2022). Jamiyatda xotin-qizlarning zo‘ravonlik jinoyati jabrlanuvchisi bo‘lib qolishining oldini olish masalalari. Davlat Boshqaruv Sohasida Korrupsiyaviy Xavf-Xatarlarni Bartaraf Etish Mehanizmlarini Takomillashtirish Masalalari, 1(01), 117–121. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/issues-improving/article/view/12630>

**PAXTA XOMASHYOSINI QURITISH BARABANING
SAMARALI TEXNOLOGIYASI**

Rajabov O.I., Yoqubov M. E.

(Buxoro muhandislik-texnologiya institute)

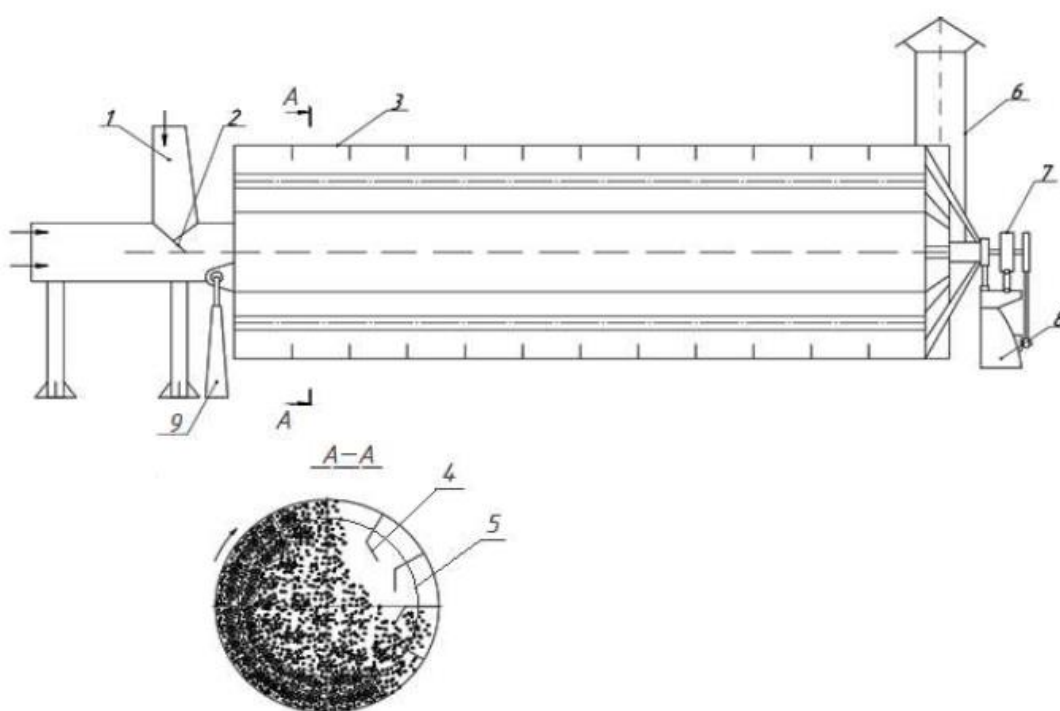
Ma'lumki jahon bozorida raqobatbardosh mahsulot olib chiqish bugungi kunning muhim malasalaridan biri hisoblanadi. Albatta sifatli xomashyodan sifatli mahsulot olish imkoniyati yanada oshadi. Shu bois ushbu ilmiy ishni bajarishda asosida resurtejamkor quritish uskunasini yaratish va texnologik parametrlarini ilmiy asoslash, quritish barabanida energiya sarfini hisoblash va uni tejash usullari, takomillashtirilgan quritish barabanini texnologik va iqtisodiy jihatdan baholash kabi vazifalarni amalga oshirishni maqsad qilib olingan.

Mamlakatimizda xomashyoni chuqur qayta ishlovchi va undan raqobatbardosh sifatli mahsulotlar tayyorlovchi to'qimachilik klasterlari uchun asosiy xomashyo hisoblangan paxta tolasini ishlab chiqaruvchi paxta tozalash korxonalarini modernizatsiya qilish asosida ichki va tashqi bozorda to'qimachilik mahsulotlari raqobatbardoshligini ta'minlash yuzasidan keng qamrovli kompleks choralar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida, jumladan «...milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, iqtisodiyotda energiya va resurslar sarfini kamaytirish, ishlab chiqarishga energiya tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish» vazifasi belgilab berilgan. Ushbu vazifani bajarishda paxta xomashyosini tozalash va jinlashga tayyorlashda quritishning samarali texnologiyasini yaratish va ishlab chiqarishga joriy etish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda, paxtani dastlabki ishlash jarayonining har bir bosqichida, jumladan uni saqlash va quritishda paxta mahsulotlarining tabiiy xususiyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash va bartaraf etish, sarflanayotgan moddiy, shuningdek energetik harajatlarni kamaytirishni ta'minlaydigan energiyatejamkor paxtani quritish texnologiyalarini yaratish va takomillashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi [1].

Paxta xomashyosini dastlabki qayta ishlash sanoatida eng asosiy texnologik jarayonlardan biri paxtani quritish jarayoni hisoblanadi. Paxta tolasidan zamonaviy va sifatli

maxsulotlar ishlab chiqarish hozirda keng ko‘lamda joriy etilgan. Paxta tolasidan bunday maxsulotlarni olish uchun avvalambor paxta xom ashyosini etarlicha quritish taqozo etadi. Bu borada ko‘pgina olimlar tomonidan ilmiy tadqiqot olib borilib muhim natijalarga erishilmoqda. Shulardan kelib chiqib paxta tolasini sifatini oshirishga paxta xom ashyosini quritish jarayonini yaxshilash orqali erishiladi. Chunki hozirgi kunda paxta tozalash korxonalarida qo‘llanilib kelinayotgan quritish uskunalari davr talabiga javob bermaydi, energiya sarfi juda yuqori, xomashyoni quritish samaradorligi past, barabanning paxta xomashyosi bilan to‘ldirilmagan qismiko‘p, foydali ish koeffitsienti yetarlicha emasligi sohani muammolaridan hisoblanadi [2].

1-rasm. Tavsiya etilayotgan quritish barabanning sxemasi

1-paxta xomashyosi kirish joyi, 2- Jalyuzali ta`minlagich, 3-baraban, 4-bo`ylama kuraklar, 5- ko`ndalang kuraklar, 6- mo`ri, 7-reduktor, 8 va 9 – orqa va oldingi tayanchlar.

Ma'lumki paxta xomashyosi o'zining harakati bo'yicha barabanning (ichida) ko'ndalang kesimi yuzasida 3 zonaga bo'linadi: yumda va kurakchalar ustida, tushayotganda, paxta xomashyosi bilan to'ldirilmagan qismi hisoblanadi. Tavsiya etilayotgan quritish barabani tuzilishi mavjud baraban bilan bir xil bo'lib, diametri 3200 mm vauzunligi 10000 mm bo'lgan metall listdan yasalgan (1-rasm).

Baraban ichida uning uzunligi bo'yicha 12 ta kurakcha joylashtirilgan bo'lib, ular paxta xom ashyosini ko'tarish va baraban hajmi bo'yicha taqsimlash uchun xizmat qiladi. Barabanning har bir metriga balandligi 250 mm bo'lgan ko'ndalang kurakchalar o'rnatilgan. Taklif etilayotgan quritish barabanida bo'ylama joylashgan kuraklari uzunligining 1/3 qismi ma'lum burchak ostida qiya qilingan. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad baraban ichidagi xomashyoni kengroq masofada tashlash, bu asosida barabanning ishchi zonasi hajmini oshirishdan iborat.

Tavsiya etilayotgan kurakcha konstruksiyasida paxtaxomashyosini barabanning butun ichki hajmidan unumli foydalanishga mo'ljallangan. Shuningdek paxta xomashyosini kurakchalarda ko'proq vaqt turishi va tushish zonalarining kengayishini ta'minlab beradi. Barabanning ishlash tartibi quyidagicha: jalyuzali ta'minlagich (2) orqali nam paxta xomashyosi barabanga uzatiladigan joyning o'zidan quritish agenti ham barabanga uzatiladi. Paxta xom ashyosi kurakchalar yordamida yuqoriga ko'tariladi va yuqoridan pastga tushish vaqtida ular orasidan quritish agenti o'tadi. Bunda quritish agenti issiqlikni nam xomashyoga berib, namlikni oladi va uni atmosferaga chiqarish mo'risi orqali chiqarib yuboradi. Paxta xomashyosi esa bir necha marta ko'tarilib tushgandan so'ng, ma'lum darajada quritilgach, barabandan chiqib ketadi. Bunda paxtaxomashyosi barabanning oxirgi qismida o'rnatilgan kuraklar yordamida chiqarib yuboriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Y.I. Ko'palova. Konduktiv issiqlik almashuvini takomillashtirish asosida paxtani qurish jarayonini tezlashtirish. Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent -2020, 52 b.
2. A. Parpiyev va boshqalar Paxta xomashyosini quritish. Darslik. Toshkent: Cho'lpon – 2009
3. Rajabov O., Salimov Sh., Temirov A. Influence of the circumferential speed of the spiked cylinders on the efficiency of cleaning raw cotton. Journal of Physics: Conference Series 2094 (2021) 042074 doi:10.1088/1742-6596/2094/4/042074

Замонавий олий таълим муассасаларида жисмоний маданият фанининг долзарб муаммолари

Назаров Жавохирбек Шокиржон ўғли

Анджон давлат университети

Жисмоний маданият назарияси ва методикаси кафедраси ўқитувчиси

Email: nazarovjavokhirbek@gmail.com

Жисмоний маданият тадқиқотлар методларининг даражалари ва ёндашувлари. Жисмоний маданият тадқиқоти шароитида зарур бўладиган илмий-билиш назарияси. Жисмоний маданиятни ўрганиш тамойиллари, услублари ҳамда уларнинг хусусиятлари. Жисмоний маданият назарияси ва методикаси фанининг фалсафий ёндашувлар асосидаги билиш ҳақидаги назариялари. Жисмоний маданият фанининг тадқиқот услублари ва ёндашувлари. Жисмоний маданият тадқиқотлар жараёнида илмий ва тарихийликка асосланган хулосаларни чиқариш. Жисмоний маданият таҳлил маълумотларни жамлаш ва классификациялаш, уларни даврлаштириш, қиёсий ва илмий таҳлилий таққослаш, солиштириш олинган хулосаларни илмий равишда баён эта олиш, жисмоний маданиятни ўрганишга тарихийлик ва объективлик ҳамда илмийлик нуқтаи-назаридан ёндашиб миллий истиқлол мафкураси тамойилларини чуқур англаган ҳолда хулосалаш.

Мустақиллик шароитида жисмоний маданият фанининг методологик масалалари. Жисмоний маданиятни ривожланиш жараёнининг асосий қонуниятлари. Илмий тадқиқ ва таҳлил қилишда турли қарашларнинг таққосланиши.

Тарихий воқеликни таҳлил қилиш ва унга эришиш йўллари ва бунда мавжуд тўсиқларни бартараф эта олиш салоҳиятининг мавжудлиги. Тадқиқот олиб боришда материал йиғиш, таҳлил қилиш, бир тизимга келтириш. Жисмоний маданият назарияси ва методикаси фани ҳақидаги назариялар ва фалсафий ёндашувлар, фанининг тадқиқотлари ва илмий тадқиқот фаолиятининг амалда қўлланилиши.

Тадқиқот жараёнида илмий фаразларни белгилаш, тадқиқот натижаларини аниқлаш, илмий хулосаларини асослаб бера олиш, илмий тавсияларни илгари сура олиш лаёқатининг мавжудлиги, тарихий таҳлил жараёнида янги илмий қарашлар ва янги ғояларни шакллантира олиш.

Жисмоний маданият ўқитиш методикасининг илмий тадқиқот методлари ва илмий тадқиқот босқичлари, илмий тадқиқот ўтказиш шакллари, илмий-методик тадқиқотларга қўйиладиган замонавий талаблар. Ўқув жараёнининг ахборот таъминоти ва ўқитишнинг замонавий талаблари. Замонавий таълим тарбия жараёнини ташкил этишнинг шакл, метод ва воситалари. Жисмоний маданият назарияси ва методикаси фанини ўқитиш бўйича қўлланадиган илмий билиш методларининг таълим жараёни самарадорлигини таъминлашдаги ўрни. Ўқув машғулотлари турлари ва уларнинг ўқув жараёнига татбиқ этилиши. Жисмоний маданият назарияси ва методикаси фанини ўқитишда ўқитувчининг илмий-методик, ижодий ёндошуви ва маҳорати. Фанни ўқитиш методикаси ва замонавий технологиялар бўйича ахборотлар оқими ва уларнинг танланиши. Ўқув жараёнини лойиҳалаштириш, илмий-методик тадқиқотларда изланиш ишларининг ташкил этилиши, илмий-методик тадқиқотлар ва ўқув жараёнида илмий билиш методларининг жорий этилиши. Мавжуд билим ва кўникмалар асосида илмий тадқиқот ишларини методик жиҳатдан ташкил этиш масалалари. Мустақиллик шароитида жисмоний маданият фанининг методологик масалалари. Жисмоний маданият фанининг ривожланиш жараёнининг асосий қонуниятлари. Президентимиз томонидан қабул қилинган фармон ва қонунлар ҳамда шу қонунлар асосида ишлаб чиқилган уч босқичли “Умид ниҳоллари”, “Баркамол авлод”, “Универсиада” мусобоқалари юртимизда спортни ҳамда жисмоний маданиятни тадқиқ ва таҳлил қилишда турли қарашларнинг таққосланиши.

Тарихий воқеликни таҳлил қилиш ва унга эришиш йўллари ва бунда мавжуд тўсиқларни бартараф эта олиш салоҳиятининг мавжудлиги. Тадқиқот олиб боришда материал йиғиш, таҳлил қилиш, бир тизимга келтириш. Жисмоний маданият назарияси ва методикаси фани ҳақидаги назариялар ва фалсафий ёндашувлар,

жисмоний маданият бўйича тадқиқотлари ва илмий тадқиқот фаолиятининг амалда кўлланилиши.

Тадқиқот жараёнида илмий фаразларни белгилаш, тадқиқот натижаларини аниқлаш, илмий хулосаларини асослаб бера олиш, илмий тавсияларни илгари сура олиш лаёқатининг мавжудлиги, тарихий таҳлил жараёнида янги илмий қарашлар ва янги ғояларни шакллантира олиш.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Жисмоний маданият таълим йўналиши Давлат таълим стандарти. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2016 йил 6 апрелдаги ва ЎМТВнинг 137-сонли буйруғи асосида тасдиқланган ва амалга киритилган. Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлигидан (“Ўзстандарт” Агентлиги) 2016 йил 6 апрелдаги 2732-рақами билан Давлат рўйхатдан ўтган.
2. Жисмоний маданият назарияси ва методикаси фани дастури. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2018 йил 18 августдаги 744-сонли буйруғи билан тасдиқланган ва № БД 5112000-2.03-рақами билан рўйхатга олинган.
3. Гимнастика ва уни ўқитиш методикаси. Фаннинг намунавий дастури ЎзРОЎМТВ 2018 йил 18 августдаги 744-сонли буйруғи билан тасдиқланган ва № БД 5112000-5.05-рақами билан рўйхатга олинган.

BOLARDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISH - PROFESSIONAL PEDAGOGIK TAYYORGARLIKNING KOMPONENTI SIFATIDA (BILISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH ASOSIDA)

G'afurova Nigora Ilxomovna

Qo'qon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak tarbiyachilarda ijodkorlikni shakllantirish va kasbiy-pedagogik rivojlanish jarayonida ta'lim tizimida yaratish va tatbiq etish yo'lida amalga oshirilishi kerak bo'lgan taklif va mulohazalar haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: kreativlik va ijodkorlikni rivojlantirish, kasbiy-pedagogik mahorat, shaxsni o'zini o'zi anglashi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, professional (kasbiy) mahorat, komponent.

Аннотация. В статье освещены предложения и комментарии, которые необходимо внести при формировании и реализации творческих способностей будущих педагогов-воспитателей в процессе профессионально-педагогического развития в системе образования.

Ключевые понятия: развитие креативности и творчества, профессионально-педагогическая компетентность, самосознание личности, образование, направленное на личность, профессиональное мастерство, компонент.

Annotation. The article highlights the suggestions and comments that need to be made in the formation and implementation of the creative abilities of future teachers – educators in the progress of professional and pedagogical development in the education system.

Key concepts: development of creativity, professional and pedagogical competens, personality – oriented education, professional skill, component.

Bilish jarayonining rivojlanish sohasi. Bilish jarayonining rivojlanishi" sohasi quyidagi kichik sohalarga bo'linadi:

“Bilish jarayonining rivojlanishi” sohasi quyidagi kichik sohalarga bo'linadi:

- intellektual-anglash malakalari;
- elementar matematik malakalar;
- tadqiqiy-bilish va samarali refleksiv faoliyat.
- “Ijodiy rivojlanish” soha quyidagi kichik sohalarga bo'linadi:
- dunyoni badiiy tasavvur etish;
- badiiy-ijodiy qobiliyatlar.

Davlat talablari asosidagi yosh davrlari quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- go'daklik (tug'ilgandan 1 yoshgacha);
- erta yoshdagi bolalik (1 yoshdan 3 yoshgacha);
- kichik maktabgacha yosh (3 yoshdan 4 yoshgacha);

- o'rta maktabgacha yosh (4 dan 5 yoshgacha);
- katta maktabgacha yosh (5 yoshdan 6 yoshgacha);
- maktabga tayyorlov yoshi (6 yoshdan 7 yoshgacha).

«Bilish jarayonining rivojlanishi» sohasi kompetensiyalari

Bilish jarayonining rivojlanishi sohasidagi o'quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga etganidan so'ng 6-7 yoshli bola:

- bilim olishga faol qiziqishni namoyon etadi;
- o'quv va hayotiy faoliyat uchun axborotni mustaqil ravishda topadi va undan foydalanadi;

- predmetlar, voqealar va ko'rinishlar o'rtasidagi oddiy aloqalarni tushunadi va ularni yaxlit bir butunlik sifatida idrok qiladi;

- raqamlar, hisob-kitobni biladi va ularni hayotda qo'llaydi;
- makon, shakl va vaqtga mos ravishda ish tutadi;
- elementar matematik hisoblashlarni amalga oshiradi;
- atrof-muhitdagi voqea-hodisalar va ko'rinishlarni kuzatadi hamda tadqiq qiladi;
- atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona va g'amxo'r munosabatni namoyon etadi.

MTTlarda tarbiyalanuvchilarga do'stlik mavzulari bo'yicha tushuncha berish.

Haqiqiy do'st shunday kishiki, u bilan birga bo'lsangiz, xuddi yolg'iz holda bo'lganingizdek o'zingizni betakalluf tutasiz. U qaysidir kamchilingiz tufayli sizdan yuz o'girib ketmaydi. Yig'ingiz uchun yig'laydi, shodligingiz uchun quv naydi. Uzringizni qabul qiladi, xatoingizni kechiradi va yo'qligingizda ham sizga vafodorlikni saqlaydi, kam - ko'stingizni to'ldiradi.

Do'st - bu inson uchun eng kerakli shaxslardan biri. Bu dunyoda do'sti yo'q inson bo'lmasa kerak. Do'st - hursandchilik, qiyinchilik kunlarda birga bo'ladi. Insonning do'stlari juda ko'p bo'lishi mumkin, ammo yagona eng yaqin do'sti bo'ladi.

Do'stlik va sadoqat tushunchalari bir-biriga ma'nodosh va bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan so'zlardir. To'g'rirog'i, sadoqat bu – do'stlik degani, do'stlik esa sadoqat demakdir. Zero, arab tilidan kirib kelgan sadoqat so'zi do'stlik ma'nosini ifoda qiladi. Chunki haqiqiy do'st sadoqatli bo'ladi. Sodiq do'st degan so'z ham shundan kelib chiqqan. Sadoqat - do'stlik kishi uchun nasib qilishi mumkin bo'lgan ne'matlarning eng yaxshilaridan biridir, deb aytsak xato qilmagan bo'lamiz. Bu ne'matni faqat haqiqiy do'sti bor odamgina to'laqonli his qila oladi.

Sadoqat - do'stlik "sidq" so'zidan olingan. "Sidq" esa rostgo'ylik, samimiyat va vafodorlikni anglatadi. Zero, do'st do'stiga nisbatan rostgo'y, samimiy va vafodor bo'ladi.

Do'stlik tushunchasining mazmun mohiyati haqida donishmand kishilar, olimu fozillar tomonidan ko'plab so'zlar aytilgan bo'lib, ularning ba'zilarini siz azizlar bilan baham ko'ramiz.

- Do'stlik shunday bir daraxtdirki, urug'i vafo, shohlari umid, yaproqlari saodatdir.
- Do'stlik bir shahardirki, kaliti vafo, aholisi esa vafodordir.

- Do'stlik usiz inson yashay olmaydigan kuch-quvvat manbaidir.
- Do'stlik ikki shaxsning go'yoki bir shaxs sifatida birlashib ketishi va yagona fikrni o'zida tashimog'idir.
- Do'stlik u orqali kishi o'z dardini chiqarib yuborib, yengil nafas oladigan bir tuynukdir.
- Do'stlik o'zga uchun o'z manfaatlarini qurbon qilish, fidokor bo'lish hamda xudbinlik illatidan ozod bo'lishdir.

Do'stlik va sadoqat vafodorlik va fidokorlik tushunchalariga tutash bo'lgan tuyg'udir. **Xiyonat unga butkul begona. Haqiqiy do'st do'stiga hech qachon xiyonatda bo'lmaydi.**

Do'stning, yaqin kishining xiyonati juda og'ir va alamli bo'ladi. Uni qalbdan butkul o'chirib yuborish mushkul. Do'st tomonidan yetkazilgan kichik aziyat ham zohiran kichik bo'lib ko'ringani bilan aslida katta bo'lib, qalbda chuqur jarohat qoldiradi. Chunki, do'stdan jafoning kattasi ham, kichigi ham kutilmaydi. Nainki jafo, balki, qandaydir e'tiborsizlik, bemehrlik ham do'st bilinuvchi kishidan sodir bo'lishi ko'ngilga og'ir botadi. Donishmandlardan biri shunga ishora qilib: "**dushmanlarim tosh otdi, parvo qilmadim. Do'stlarim otgan guldun boshim yorildi**", degan ekan. Demak inson o'ziga yaqin bo'lmagan, do'st hisoblamagan odamlardan yetadigan aziyatlarga ular harchand katta va og'ir bo'lmasin, bardosh berishi mumkin. Ammo, do'st deb bilgan insondan sodir bo'ladigan kichik aziyatni o'ziga qattiq olar ekan.

Do'st, og'a - ini shunisi bilan ham do'stki, u do'stning ahvolini aytmasa ham sezadi, uning ehtiyojini o'z ehtiyojidan ustun qo'yadi. Do'stning dardi bilan o'z dardidan ko'ra ko'proq og'riydi. Uning tashvishi bilan yashaydi. Haqiqiy do'stlik quyosh botishi kabi g'oyib bo'lmaydi, qorning erishidek erib ketmaydi. U hechqachon o'lmaydi. Illo, qalbdagi muhabbat o'lsagina o'lishi mumkin. **Do'stlik bu iymon alomati.** U vijdonni maskan tutadi, hech qanday mezonda o'lchanmaydi. Uni moddiy qiymat bilan baholash mumkin emas.

Haqiqiy do'st biror o'tirishga kelib qolsangiz, darrov sizga joy beradi. Ko'rishganda birinchi bo'lib salom beradi. Mabodo, ishingiz tushsa quvonch va shodlik bilan hojatingizni ravo qilish yo'lida yelib-yuguradi. U o'ziga yaxshi ko'rgan narsasini sizga ham yaxshi ko'radi. Hatto sizni o'zidan ustun qo'yadi. Doim sizga yaxshilikni ravo ko'radi. **Haqiqiy do'st biror moddiy yoki ma'naviy manfaatni ko'zlamagan holda sizni Alloh uchun yaxshi ko'radi.** U hayotingiz to'kin-sochinligida ham, mashaqqatli paytida ham, shodlikda ham, qayg'uda ham, kengchiligu torchilikda ham yoningizda turadi. Haqiqiy do'st aybingni ko'rsa, tanholikda nasihat qiladi. Yaxshi ishingizni ustidan chiqsa, shijoatlantiradi. Ezgu ishlarni amalga oshirishingizda ko'makchi bo'ladi. Chin do'st siz haqingizda doimo yaxshi fikrda bo'ladi. Bordiyu unga nisbatan xatolikka yo'l qo'ysangiz ham buning uchun uzr topadi. Kechirib ketadi.

Ona zamin faqat ma'lum mavsumlardagina meva bersa, do'stlik mevasi har lahzada teriladi. Hakimlardan biri do'stlikni shamsiyaga (zontik) mengzatadi. Yomg'ir kuchaygan

sari soyabonga ehtiyoj ortganidek, musibat va mushkilot yomg'irlari boshingiz uzra shiddatli tus olgani sari do'stlik shamsiyasiga ham ehtiyojingiz kuchayaveradi. **"Yomg'ir"dan soyabon bo'lmagan do'st do'st emas.** U shunchaki, tanish -bilishlardan biridir.

Haqiqiy do'st shunday kishiki, u bilan birga bo'lsangiz, xuddi yolg'iz holda bo'lganingizdek o'zingizni betakalluf tutasiz. U qaysidir kamchilingiz tufayli sizdan yuz o'girib ketmaydi. Yig'ingiz uchun yig'laydi, shodligingiz uchun quv naydi. Uzringizni qabul qiladi, xatoingizni kechiradi va yo'qligingizda ham sizga vafodorlikni saqlaydi, kam - ko'stingizni to'ldiradi.

Ehtimol, hayotingiz davomida shunday do'stni uchratarsiz, ehtimol uchratmassiz. Ammo dunyo bunday kishilardan xoli emas. Imom Shofeyy (r.h): **"agar dunyoda sodiq do'st bo'lmasa, bunday dunyoga alvido bo'lsin!"**, degan edilar. Rasululloh (sollallohu alayhi va sallam) muborak bir hadislarida **"mo'min kishi do'st bo'ladi va do'st qilinadi. Na do'st bo'ladigan, na do'st qilinadigan insonda yaxshilik yo'q!"**, deganlar (Imom Ahmad va Bazzor rivoyati).

Dinimiz do'stlik dini. Unda xudbinlik qoralanadi. Aksincha, o'zgalar manfaatini o'z manfaatidan ustun qo'yish kabi oliyjanob xislatlar targ'ib va tarannum etiladi. Olamlarga rahmat bo'lib kelgan Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomning hayot yo'llariga va U zotning sahobalari hayotiga nazar solar ekanmiz, ko'z o'ngimizda do'stlik tushunchasi o'zining bor - bo'yi bilan gavdalanadi.

Sayyidimiz Muhammad (sollallohu alayhi va sallam)ning yigirma uch yillik payg'ambarlik hayotlari mobaynida dunyodagi mazkur tushuncha qayta jonlandi, barq urib yashnadi va olamni go'zallikka burkadi, desak ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz. Yori G'or deb nom olgan Abu Bakr Siddiqning o'z do'stiga ko'rsatgan misli ko'rilmagan jonfidolliklari, bir umr azon aytib odamlarni xushnud qilib kelgan Bilolning do'sti vafotidan so'ng azon aytolmay qolishi, hatto do'stining shahridan uzoqlarga ketib qolishi va boshqa ko'plab mo'jizavor, aql bovar qilmas darajadagi sadoqat namunalari nimadan dalolat beradi?! Do'stlikdan emasmi?!

Donishmandlardan biri aytadi: **"mening ko'zlarim uchun do'stlarim manzarasidan-da mahbubroq narsa yo'q. Quloqlarim uchun do'stlarim safardan qaytgani haqidagi xushxabardan - da yaxshiroq rohat beradigan musiqa yo'q".**

Imom G'azzoliy "Ihyou ulumi-d-din" asarida do'stlikni uch martabaga bo'ladi. Birinchi, eng quyi martabadagi do'stlik shundan iboratki, do'st o'z do'stiga xuddi quliga muomala qilgandek muomalada bo'ladi. Ya'ni, xoja qulini xuddi o'zi kabi ta'minlamasa ham ammo, och - yalang'och bo'lib qolmaydigan darajada o'rtacha yeyish - ichishi va o'rtacha kiyinishi, yotog'i va kasal bo'lib qolsa davolanishini ta'minlaganidek, do'stini och va yupun holda qoldirmaydi, kasal bo'lganini eshitgach, bilib turib, o'lib ketishiga qarab turmaydi.

Ikkinchi martabadagi do'stlikda do'st o'ziga qanday qarasa, do'stiga ham shunday qaraydi. O'zi uchun yaxshi ko'rgan narsani do'stiga ham ilinadi. Bu birinchi martabadan

yuqoriroq albatta. Uchinchi oliy martabadagi do'stlik esa kishi o'z do'stining ehtiyojini o'zirikidan ustun qo'yishida aks etadi. U o'zi uchun yaxshi ko'rgan narsasini endi o'ziga emas, do'stiga berib, uni o'zidan iysor etadi.

Hozirgi moddiyot va boshqa turli xil muammolar girdobida qolgan hamda jamoaviylikdan ko'ra fardiylik (individualizm) tobora kishilar ongiga hukmron bo'lib qolyotgan bu asrimizda yuqoridagi misolda keltirilgan do'stlik martabalarining eng pastki darajasini ham topish borgan sari amrimahol bo'lib bormoqda. Lekin, avvalroq aytganimizdek, dunyoda chin do'stlik hali ham bor. U zavol topmagan. Faqat, inson chin do'stni topish uchun avval o'zi kimgadir do'st bo'lishga harakat qilmog'i maqsadga muvofiqdir.

Yana mazkur asarni o'qir ekanmiz do'stlik tushunchasi va u taqozo qiluvchi majburiyatlar borasida ajib so'zlarga duch kelamiz: **"agar do'stingga biror hojating tushadigan bo'lsa, buni unga ayt. Mabodo unda hechqanday harakat ko'rmasang, yana bir marta eslat, zero, inson unutuluvchidir. Ehtimol yodidan ko'tarilgandir. Agar yana esidan chiqib qolsa, yana eslat. Bordiyu, shunda ham sening ehtiyojning bo'yicha unda hechqanday harakat sezmasang, unga to'rt marta takbir aytginda, yo'lingda davom etaver. Zero, u kimsa o'lik ekan"** ("Ihyou ulumi - d - diyn"). Demak, do'st faqat o'lik holda bo'lsagina do'stining shikoyatini tinglamas, unga yordam qo'lini cho'zmas ekan. Tirik bo'la turib, do'sti uchun yugurib - yelmagan inson ham o'lik maqomida bo'larkan.

Ibn Shubruma aytadi: **"Do'stingga biror hojating yuzasidan iltimos qilganingda u hojatingni ravo qilish uchun o'zini zarracha ham qiynamasa, tahorat qilib, to'rt takbir ayt va uni o'liklardan deb hisoblayver"**. Iysor ya'ni o'zganing ehtiyojini o'z ehtiyojidan ustun qo'yish va fidokorlik tushunchasi musulmonlikning yuksak fazilatlaridan biri sanaladi. Shonli o'tmishimiz iysor va fidokorlikning go'zal namunalarini o'z ichiga olgan ibratli voqealar bilan tarix sahifalariga zeb bergan.

Ammo, bugungi kunga kelib, bu narsalar ko'pchilik uchun tarixda qolib ketgan hikoyalardек tuyuladi. Ommaviy madaniyat va globallashuv dunyo xalqlariga o'zining salbiy, yana ham to'g'rirog'i halokatli ta'sirini o'tkazayotgan asrimizda xudbinlik va manfaatparastlik kishilar tabiatiga g'olib kelayotgani sir emas. Odamlar "mendani keyin to'fon bo'lmaydimi?!", degan g'arbona dunyoqarashni o'zlariga shior qilib olganlar. Bu esa jamiyat birligiga putur yetkazadigan xatarli tushunchadir. Holbuki, janob Payg'ambarimiz alayhissalom ko'plab muborak hadislarida musulmonlarni bir jasadga o'xshatganlar. Kishi o'ziga yaxshi ko'rgan narsasini birodariga ham ravo ko'rmaguncha komil mo'min bo'lolmasligini ta'kidlaganlar. Anas ibn Molik raziyallohu anhudan rivoyat qilingan bir hadisda Nabi alayhissalom shunday marhamat qiladilar: **"to o'ziga yaxshi ko'rgan narsani do'sti uchun ham yaxshi ko'rmaguncha birortangiz (komil) mo'min bo'lolmaysiz!"**, (Imom Buxoriy va Imom Muslim rivoyatlari).

Ushbu muborak nabaviy o'git borasida tafakkur yuritilsa, undan olam - olam ma'no va saboqlar balqib chiqadi. Dinimiz kishilarning Alloh bilan bo'lgan aloqalarini tiklashga

buyurganidek, o'zaro insoniy aloqa va rishtalarni ham go'zal ravishda tartibga solishga chaqiradi. Hatto komil iymonga erishish uchun mazkur insoniy aloqalarni kamolotga yetkazish shart qilinadi. Ana shunda jamiyatda inoqlik, totuvlik hukm suradi. Fozil jamiyat vujudga keladi. Bu esa harbir shaxs boshqa shaxs manfaati uchun o'z manfaati yo'lida harakat qilganidek harakat qilishi orqaligina yuzaga kelishi mumkin.

Iymoniy kamolotga erishishni istagan kishi o'zi uchun yaxshi ko'rgan narsani boshqalarga ham ravo ko'rishi lozim. Bu esa kishidan og'ir mehnat talab etadigan nafs tarbiyasini taqozo qiladi. Zero, o'zi uchun sevimli bo'lgan narsani boshqalar uchun ham sevish darajasiga erishish uchun inson kechirimlilik, saxovat, oliyanoblik, hojatbarorlik kabi o'z xulqi va tabiatini oliy qiladigan fazilatlar kasb etishga intilishi, ayni chog'da xudbinlik, hasad, kibr, qizg'anchilik, o'zgalarni tahqirlash, xusumatchilik kabi tuban xislatlardan qalbini poklashga harakat qilmog'i lozim. Mazkur hadisga amal qilgan odam hammaga yaxshilikni ravo ko'radi. O'zga dindagilarga ham yomon oqibatni sog'inmaydi. Hechkimni shaxsi uchun yomon ko'rmaydi. Balki, barchani dunyo va oxiratda saodatga erishishiga orzumand bo'ladi.

MTTlarda tarbiyalanuvchilarga do'stlik mavzulari bo'yicha tushuncha berish.

Biz Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari har bir bolani qabul qilar ekanmiz ularga odob-axloq, tartib intizomga qo'shib mehr oqibat bir-birlari bilan do'stlashish, do'stlik haqida tushunchalar beramiz. Faoliyatlar davomida turli xildagi she'rlar, maqollar va topishmoqlar orqali do'stlik tushunchasi yaxshiroq tarbiyalanuvchilarning ongiga singdiriladi.

Do'stlik va sadoqat tushunchalari bir-biriga ma'nodosh va bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan so'zlardir. To'g'rirog'i sadoqat bu do'stlik degani do'stlik esa sadoqat demakdir. Zero, arab tilidan kirib kelgan sadoqat so'zi do'stlik ma'nosini ifoda qiladi. Chunki haqiqiy do'st sadoqatli bo'ladi. Sodiq do'st degan so'z ham shundan kelib chiqqan. Sadoqat-do'stlik kishi uchun nasib qilishi mumkin bo'lgan ne'matlarning eng yaxshilaridan biridir, deb aytsak xato qilmagan bo'lamiz. Bu ne'matni haqiqiy do'sti bor odamgina to'laqonli his qila oladi.

Do'st - bu inson uchun eng kerakli shaxslardan biri. Bu dunyoda do'sti yo'q inson bo'lmasa kerak. Do'st - hursandchilik, qiyinchilik kunlarda birga bo'ladi. Insonning do'stlari juda ko'p bo'lishi mumkin, ammo yagona eng yaqin do'sti bo'ladi.

1. Agar men siz ekanligingizni bilsam va siz mening ekanligimni bilsangiz, kimligingiz kimligini siz yo'qligingizda bilib oladi

2. Do'stingiz hech qachon tinglamoqchi bo'lgan narsalaringizni aytmaydi, u haqiqatni va siz uchun eng yaxshisini aytadi

3. Biz qushlarga o'xshab uchishni, baliq kabi suzishni o'rgandik, lekin birodarlarcha birga yashashning oddiy san'atini o'rganmadik

4. Shirin narsa - haqiqiy do'st; U bizning ehtiyojlarimiz haqida so'rab yuragimizga chuqur sho'ng'iydi. O'zimiz uchun ularni kashf qilishimiz kerak emas

5. Do'stlik - bu ikki tanada yashaydigan ruh; ikki qalbda yashaydigan yurak
6. Do'stsiz odam cho'lda yashashga o'xshaydi
7. Tovushsiz suvdan, jim itdan va jim dushmandan ehtiyot bo'ling
8. Obodlikda do'stlarimiz bizni bilishadi; qiyinchiliklarda biz do'stlarimiz bilan uchrashamiz
9. Do'stlar - bu doimo yonida bo'lgan odamlar, ba'zan sizni bezovta qiladigan yoqimli kompaniyalar, sizni yaxshi ko'radigan, lekin avvalambor kulgini yanada yoqimli qiladigan do'stlar

10. Sizda bo'lgan va do'stligini allaqachon sinovdan o'tkazgan do'stlaringiz ... ularni po'lat ilgaklar bilan qalbingizga bog'lab qo'ying

11. Do'stlar - tanlangan oila

Ilk yoshdan tarbiyalanuvchi bolalarga do'stlik, mehr va sadoqat tuyg'ularini singdirib borish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida Ilk yoshdan tarbiyalanuvchi bolalarga do'stlik, mehr va sadoqat tuyg'ularini faoliyatlar davomida singdirib boriladi. Guruhdagi tarbiyalanuvchilar bir- birlari bilan kun davomida mehr oqibatli do'stona munosabatda bo'lishlari va har doim xush kayfiyatda o'ynashlari hech qachon urushib talashmasliklari tushuntirib boriladi.

Do'stlik hayotimizning asosiy qismlaridan biridir. Inson sevgisiz va do'stsiz yashay olmaydi. Bu borada son-sanoqsiz kitoblar, filmlar, bayonotlar, takliflar, aforizmlar va mashhur so'zlar mavjud.

Ammo bugun biz bu haqda gapirmayapmiz. Bugun biz do'stlik () va do'stlar () haqida asosiy inglizcha iboralar va iboralarni ko'rib chiqamiz. Ingliz tilida do'st haqida qanday gapirish mumkin? Umumiy do'st va do'stlikni tasvirlash uchun qanday iboralar ishlatiladi? Bularning barchasini ushbu maqolaning oxiriga etkazib o'rganishingiz mumkin. Umid qilamizki, siz o'zingiz uchun qiziqarli va foydali narsalarni topishingiz mumkin. Keling, boshlang!

Birinchidan, do'stingiz va do'stlaringiz haqidagi eng asosiy so'zlar va iboralarni ko'rib chiqaylik, siz o'zingizning do'stingizni tavsiflab berishga yordam berasiz, qisqacha u haqda ingliz tilida gapirib bering. Do'stingiz nima bo'lishi mumkin? Bu butunlay boshqacha bo'lishi mumkin, siz quyidagi inglizcha iboralarga e'tiboringizni rus tiliga tarjima qilib, o'zingiz yoqtirgan narsalarni tanlang.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda biz pedagog xodimlar Maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyalanuvchilar bilan kun davomida men va mening do'stlarim mavzusi bo'yicha to'liq tushunchalar berib borilsa voyaga yetayotgan har bir yosh avlod barkamol va yetuk inson bo'lib voyaga yetadi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Фарберман Б. Илғор педагогик технологиялар.-Т.: «Фан», 2000 й.
2. Ёлдошев Ж.Г., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари: - Т.: «Тарбиячи», 2004 й.
3. Толипова Ж.О. Педагогик технологиялар-дўстона муҳит яратиш омили. -Т.: ЮНИСЕФ, 2005 й.
4. Толипов У.И., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари (ўқув кўлланма).-Т.:«Фан» нашриёти,2006 й.
5. Мирзиёев Ш.М. “2017-2021-йилларда мактабгача таълим тизимини яна такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. Т.:-2016й. 2 декабр.
6. Н. Қаюмова. Мактабгача педагогика. Т.: ТДПУ 2017йил
7. Файзуллаева Н. Педагогик билимлар - ўқитувчи касбий маҳоратининг назарий асоси //Узлуксиз таълим ж. - Т.: 2006. 6-сон
8. Файзуллаева Д.М., Ганиева М.А., Неъматов И. Назарий ва амалий ўқув машғулотларда ўқитиш технологиялари тўплами / Мет.кўлл. Ўрта махсус, касб-хунар таълимида инноватсион таълим технологиялари сериясидан - Т.: ТДИУ, 2013. - 137 б.
9. Холиқов А. Педагогик маҳорат. -Т.: Дарслик. Иқтисод -молия, 2011.-420 б.
10. Хошимов К., Нишонова С. Педагогика тарихи.-Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2005.
11. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология): учебник для студентов вузов. - М.: Гардарики, 2007. - 349 с.
12. Ravshanbek, J. (2022). CREDIT-MODULE SYSTEM, ITS BASIC PRINCIPLES AND FEATURES. Yosh Tadqiqotchi Jurnal, 1(4), 304-309.
13. O'G'Li, J. R. M. (2022). METHODS OF ORGANIZING INDEPENDENT STUDY OF STUDENTS IN THE CREDIT-MODULE SYSTEM. Ta'lim fidoyilari, 25(5), 93-97.

INDIVIDUAL XUSUSIYATLAR ASOSIDA O'SMIRLARNING KELAJAK KASBINI ANIQLASH

G'afurova Nigora Ilxomovna

Qo'qon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlar uchun kelajak kasbini tanlashda individual mayllarini aniqlash inson hayotidagi eng muhim va ma'suliyatli qadam bunda qobiliyatlar va harakter hususiyatlar hisobga olinishi lozimligi yoritilgan.

Kalit so'zlar. kelajak kasbi, shaxsiy kasbiy rejalar, biofarmatsevtika qobiliyatlar, shaxsiy sifat, ta'lim jarayoni, moyillik, mutaxassis.

O'smir uchun kelajak kasbini tanlash juda muhim va shu yo'nalishda ish boshlashi uchun o'smirga kasb tanlashda yordam berish zarur va u quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi.

1. Kasbiy o'zini o'zi belgilash jarayonini tezlashtirish, turli xil mehnat sohalari, kasblar dunyosi haqida tushunchalarini kengaytirish;
2. O'smirga kelajak kasbini tanlashda kim va nima yordam berishini aniqlash;
3. Bo'lajak kasb tanlashda yo'l qo'yiladigan xatolardan ogohlantirish;
4. Kasb tanlashda o'smirning individual mayllarini qanday usullar bilan aniqlash mumkinligini aniqlash va uni bajarish;
5. Individual tahlilga misol keltirib, [kasbga yo'naltirish](#);

Hayotga kirayotgan inson uchun o'zini aniqlash va to'g'ri tanlash juda muhimdir. Kasblar dunyosi keng va o'zgaruvchan. **Kasb-hunar**- bu maxsus tayyorgarlik (o'qitish, amaliyot), ish tajribasi natijasida olingan ma'lum bilim, ko'nikmalarni talab qiladigan mehnat faoliyati turi. Har yili atigi 5-15 yil mavjud bo'lgan ko'plab yangi kasblar paydo bo'ladi va keyin yo'qoladi yoki tanib bo'lmas darajada o'zgaradi. Dunyoda qancha kasb bor deb o'ylaysiz XVII asrda Rossiyada atigi 200 ta kasb bor edi [turli kasblar](#). Bugungi kunda dunyoda 50 mingdan ortiq kasblar mavjud.

Eng ko'p talab qilinadigan kasblar:

Muhandislar va bosh muhandislar, texnologlar va bosh texnologlar. Bu xalqaro sifat standartlari katta ahamiyatga ega bo'lgan joyda ham engil, ham og'ir sanoat uchun amal qiladi.

Avtomobilsozlik. Bunga avtotransport vositalari bilan butun "hayot yo'lida" ishlaydigan mutaxassislar kiradi - dizayn va ishlab chiqarishdan tortib to utilizatsiya qilishgacha.

Tashuvchilar. Bundan tashqari, avtomobil, suv va boshqa transport turlarini yaratish bo'yicha mutaxassislar, shuningdek, logistika (xom ashyo etkazib beruvchilardan iste'molchilarga tovarlar va xizmatlarni ilgari surish fani), tovar transporti operatsiyalari sohasidagi mutaxassislar.

Nano va biotexnologiyalar sohasidagi mutaxassislar. Nanotexnologiya tibbiyotda qo'llanilishini topadi, [Oziq-ovqat sanoati](#), kosmik va mashinasozlik. Biotexnologiyalar biofarmatsevtika va molekulyar tibbiyotga kiritiladi.

Internet texnologiyalari bo'yicha mutaxassislar besh yil ichida ham talab saqlanib qoladi. Dasturchilar hammaga va har doim kerak va ish haqi yoshi va tajribasiga bog'liq bo'lsa-da, bu muhim emas: ular 19 yoshli talabani ancha yuqori lavozimga olib chiqishi mumkin.

O'chirish muhandislari, texnik nazorat bo'yicha mutaxassislar, elektrotexniklar, sozlagichlar, tokarlar va frezerlar, dastgohlar mexaniklari, texnologik uskunalarni ta'mirlashchilar ham postsovet davridagi kam maoshlar haqida o'ylamasliklari mumkin.

Konditsioner, shamollatish, isitish va suv ta'minoti tizimlarini ommaviy o'rnatish, ayniqsa avtomatlashtirilgan, mutaxassislarga bo'lgan talabni nazarda tutadi.

O'rmon va qog'oz ishlab chiqarish bo'yicha mutaxassislar, monitoring va atrof-muhitni boshqarish bo'yicha mutaxassislar talabga ega bo'ladi. Prognozlarga ko'ra, 2015-2018 yillarga kelib ekologik muammolar endi e'tibordan chetda qolmaydi. Erni to'liq yo'q qilmaslik uchun esa inson uning ehtiyojlarini o'rganishi va qondirishi kerak.

Mehnat bozori ancha beqaror. Ba'zi kasblar yo'qoladi, boshqalari paydo bo'ladi, ularning ba'zilari ko'proq talabga ega, ba'zilari juda mashhur emas. Biroq, vaziyat o'zgarishi mumkin.

Ayni paytda shunday holat borki, ishtiyoq bilan ishlayotgan, yurtimizni yuksak taraqqiyot bosqichlariga ko'tarayotgan haqiqiy mutaxassislar kamaymoqda. "Haqiqiy mutaxassislar" yetishmasligining, shuningdek, o'z karerasidan umidsizlikka tushishining sabablaridan biri bu yoshlarda kasbni noto'g'ri tanlashdir. Ma'lumki, yoshlik (14-18 yosh) o'z taqdirini o'zi belgilash yoshidir. Kim bo'lish kerak? Nima bo'lish kerak? Men qayerda eng kerakman? Ko'p kasblar orasida o'zingizni qanday topish mumkin? Bu o'smirlar duch keladigan savollar.

Savolga: "Kim bo'lishni xohlaysiz?" Talabalar har doim ham javob bera olmasligi mumkin. Ayni paytda kasb tanlash muammosi juda jiddiy. Insondan yuqori kasbiy mahorat,

ijtimoiy va iqtisodiy hayotning yangi hodisalariga tez moslashishga tayyor bo'lish tobora ko'proq talab qilinmoqda, chunki vaqt bir joyda turmaydi, aksincha, tez sur'atlar bilan o'tadi. O'z biznesingizni "poke" usuli bilan emas, balki oqilona tanlash uchun, birinchi navbatda, o'zingizning munosabatingiz, qobiliyatingiz va qiziqishlaringizni tushunishingiz kerak. Kasbiy o'zini o'zi belgilashda ijtimoiy va chuqur shaxsiy tanlov qilish oson yoki oddiy ish emas. Kasbning mustaqil tanlovi "insonning ikkinchi tug'ilishi" dir. Axir, insonning ijtimoiy qiymati, uning boshqa odamlar orasidagi o'rni, ishdan qoniqishi, jismoniy va neyropsik salomatligi, quvonch va baxtiyorligi hayot yo'li qanchalik to'g'ri tanlanganiga bog'liq. **Inson kasb tanlashda**, u muhim qaror qabul qiladi, uning muvaffaqiyati ko'plab omillarga bog'liq. Lekin eng muhim omil - bu mas'uliyatni o'z zimmasiga olish istagi va .

"Agar siz ishni muvaffaqiyatli tanlasangiz va unga joningizni bag'ishlasangiz, baxt sizni o'zi topadi. " K. D. Ushinskiy

Shunday qilib, to'g'ri tanlovdan oldin bo'lgan professional mehnat faoliyati zamonaviy inson hayotida ko'p narsalarni belgilaydigan eng muhim omillardan biridir.

O'smirga kasb tanlashda kim yoki nima yordam berishi mumkin:

Ota-onalardan haqiqiy maslahat. O'smir, ayniqsa, ota-onasining qo'llab-quvvatlashi va roziligiga muhtoj, bu uning o'ziga ishonchini qozonishiga yordam beradi;

Ishga yo'naltirish bo'yicha mutaxassislar. Har bir shaharda har bir kishi, shu jumladan o'smir ham murojaat qilishi mumkin bo'lgan maxsus bandlik markazlari mavjud. Shuningdek, u erda kasbiy yo'nalish bo'yicha mutaxassisni topishingiz va u bilan maslahatlashingiz mumkin;

Prof. test (bu bandlik markazida ham amalga oshirilishi mumkin);

Ta'lim muassasalarining yarmarkalari (barcha ma'lumotlar bandlik markazida erkin saqlanadi va unga qiziqqan har bir kishi foydalanishi mumkin);

O'qituvchilar, o'qituvchilar, professorlar. **O'smirlar tomonidan qilingan xatolar:**

jismoniy sog'lig'ingizni bilmaslik! Kelajak kasbini tanlashdan oldin tanangizning individual xususiyatlariga e'tibor berish ayniqsa muhimdir.

do'stingiz bilan kompaniyaga boring. Ko'pincha o'z qobiliyatlarini bilmagan yigit yoki qiz do'stlari bilan bir xil ta'lim muassasasiga kiradi;

ota-onasining buyrug'i bilan borish. Ba'zida ota-onalar adashadi va o'z fikrlarini bildirishni boshlaydilar, siz uni behuda urmang va o'z manfaatlaringiz haqida unutmashingiz kerak;

kasblar olami haqida ma'lumot yo'q. **Haqiqiy kasb tanlash to'g'risida qaror qabul qilish uchun quyidagi omillarni tahlil qilish kerak:**

Birinchi omil - "Men xohlayman"

O'smir o'z qiziqishlari va moyilligini baholashi, qaysi kasbni yoqtirishini aniqlashi, har kuni nima qilishni xohlashini tasavvur qilishi ekanligini aniqlang: nima osonroq yoki nima jozibali.

kerak.

Ikkinchi omil - "Men qila olaman"

Ularning tanlagan kasbi qo'yadigan talablar bilan tanishing. Maktabda olingan qobiliyat va ko'nikmalarni, bilim va ko'nikmalarni aniqlang, ularni tanlangan kasbga qanday qo'llash mumkinligini ayting.

Uchinchi omil - "Ehtiyoj"

Tanlangan kasb mehnat bozorida talabga ega bo'ladimi yoki yo'qmi va qayerdan olishingiz mumkinligini bilib oling [kasbiy ta'lim](#) tanlangan mutaxassislik bo'yicha.

1. Bir nechta muqobillarni belgilang [professional tanlov](#).
2. Har bir variantning afzalliklari va kamchiliklarini baholang.
3. Har bir tanlovda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini ko'rib chiqing va har bir variantning oqibatlarini hisoblang.
4. Asosiy rejani amalga oshirishda qiyinchilik tug'ilganda zaxira variantlarini o'ylab ko'ring.

Chorrahada tursangiz, oldingizda juda ko'p yo'llar bordek tuyuladi. Ammo xaritani o'rganib chiqqach, ulardan biri tirbandlik uchun yopiq, ikkinchisi deyarli mavjud, uchinchisi o'tkinchilar tomonidan juda buzilgan, to'rtinchisi butalar bilan qoplangan, qolgan ikkitasi esa asfalt yotqizilganligini tushunasiz. . Hech kim siz faqat asfaltga borishingiz kerak deb da'vo qilmaydi. Sizga nima yaqinroq

Hayotda ham shunday: barcha variantlarni tahlil qila boshlaysiz va bitta mutaxassislikni yoqtirmaysiz, ikkinchisi sizning shaxsiy fazilatlaringizga to'g'ri kelmaydi, uchinchisini hazm o'zlashtira olmaysiz, degan xulosaga kelasiz. To'rtinchisi uchun sizda shunchaki qobiliyat yo'q. Bir nechtasi qoldi, ulardan tanlash allaqachon osonroq.

O'z kelajagiga malakali yondashish nafaqat modani, balki o'z intilishlarini ham hisobga olish kerakligini anglatadi. Bundan tashqari, baholashga arziydi:

- qobiliyatlari,
- Shaxsiy sifat,
- mumkin bo'lgan istiqbollari.

Aytaylik, siz professional xokkeychi bo'lishni orzu qilasiz va hozirgacha bironta o'yinni o'tkazib yubormaysiz, lekin murabbiyingiz sizning kuchingiz yetarli emasligini

aytadi. Uning fikrini tinglash va sport bilan bog'liq kasbni tanlashga arziydi. Ammo siz o'jar bo'lib, orzuigingizga borishingiz mumkin, chunki u mo''jizalar yaratishga qodir.

Yoki siz muhandis-dizayner bo'lishni xohlaysiz, sizning texnik va ijodiy fikringiz ustundir, lekin, masalan, sizda qat'iyat yo'q. Haftada 5 kun 8 soat kompyuterda o'tira olasizmi yoki bir oy ichida qochib ketishni xohlaysizmi, yaxshilab o'ylab ko'ring.

Muayyan mutaxassislikning istiqbollari baholash qiyin, lekin siz har doim prognozlarni o'qishingiz, turli seminarlar va mehnat yarmarkalarida qatnashishingiz mumkin.

Shunday qilib, Skolkovo mutaxassislari tez orada kosmik turizm menejeri va virtual olamlar dizayneri kabi mutlaqo yangi kasblar paydo bo'lishini va'da qilmoqdalar. Tahlilchilarning ta'kidlashicha, IT-mutaxassislari, menejerlar va boshqa menejerlar, quruvchilar yaqin kelajakda o'z dolzarbligini yo'qotmaydi.

O'qituvchilar va shifokorlar doimo kerak bo'lishi aniq. Qizlar pedagogikada (maktab, bolalar bog'chasi, qo'shimcha ta'lim), mehmondo'stlik va go'zallik sohasida ishsiz qolmaydi.

Globalashuvning kuchayishi bilan turizm rivojlanadi, ya'ni sayohatchilar o'zlari uchun foydalanishadi. Turli xil shaxsiy xizmatlarni ko'rsatadigan va Internetda ishlaydigan odamlar talabga ega bo'ladi. Qolgan prognozlar (muhandislar, boshqaruvchilar va yuk ko'taruvchilarni robotlar bilan almashtirish to'g'risida) ehtimollik xususiyatiga ega.

Har qanday holatda ham, agar sizda biror narsaga chaqiruv borligini his qilsangiz, undan qochmang. Yaxshi mutaxassislar doimo qadrlanadi.

Bugungi kunga kelib, siz kasbni tanlashingiz mumkin bo'lgan ko'plab usullar va testlar ishlab chiqilgan.

Sotsionika - bu parametrlarga ko'ra shaxsiyat turlari tushunchasi: ekstraversiya/introversiya, mantiq/sezgi, mantiq/etika, ratsionallik/irratsionallik. Ushbu xususiyatlarning kombinatsiyasi 16 ta psixotipni beradi, ularning har biriga bir qator kasblar tavsiya etiladi. Rasmiy ravishda, hamma ham sotsionikani fan sifatida tan olmaydi, ammo test qiziqarli natijalar beradi.

Bugungi kunda akademik E. A. Klimovning so'rovnomasidan bir vaqtning o'zida barcha bandlik markazlarida foydalanilmoqda. Testning 20 ta savoliga javob bergandan so'ng, sub'ekt o'ziga mos keladigan kasb turini oladi - bular bir xil "odam - odam", "odam - tabiat", "odam - texnologiya", "odam - belgilar tizimi" va "odam". - [badiiy tasvir](#)". So'nggi paytlarda ushbu tasnif "odam - o'zini o'zi anglash" guruhi bilan to'ldirildi (masalan, sportchilar haqida gapiramiz).

Ushbu usul yordamida siz iste'dodni qo'llashning taxminiy ko'lamini aniqlashingiz mumkin, lekin u yaratilganidan beri kasblar ro'yxati va mazmuni o'zgarganligini yodda tutish kerak.

Ota-onalar uchun tavsiyalar:

Ota-onalar bolalarni xatolardan himoya qilishga moyildirlar, ammo kasbiy yo'nalish ularning mustaqil tanlovi bo'lishi kerak. Qanday qilib yosh avlodga to'g'ri yo'l-yo'riq berish va bolaga kasbni tanlashga yordam berish kerak?

1. O'smir bilan tez-tez suhbatlashing, nafaqat moyilliklarni, balki ularning old shartlarini ham bilib oling. Bola qaysi sabablarga ko'ra u yoki bu biznesni afzal ko'rishi bilan qiziqing - shunda siz nafaqat uning motivlarini, balki kasb haqida xabardorlik darajasini ham bilib olasiz.

2. O'smirning mehnat haqidagi tushunchasini chuqurlashtirishga harakat qiling: menga adabiyotni aytib bering, bu ish bilan shug'ullanadigan odamlarni tanishtiring. Shifokorlar va tergovchilar haqidagi seriyalar idealistik suratlarni chizadi, lekin mahalla politsiyasi xodimi butun haqiqatni qanday bo'lsa, shunday qilib aytadi.

3. Kasbiy yo'l-yo'riq testlarini topishga yordam bering, lekin ular haqiqatni to'liq aks ettirmasligini, faqat ba'zi yo'l-yo'riqlarni taqdim etishini tushuntiring.

4. Kollejga borishni talab qilmang. Birinchidan, mutaxassislikni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun ba'zida texnik maktab yoki kurslar etarli. Ikkinchidan, yigit ulg'aygach, o'zi ham ehtiyoj sezadi [Oliy ma'lumot](#), demak u to'g'ri tanlov qiladi va o'qishga mas'uliyat bilan yondashadi.

5. Boshqa hududlarda qanday mutaxassisliklarni olish mumkinligini bilib oling. Birinchidan, siz barcha yangi tendentsiyalar haqida bilib olasiz, ikkinchidan, ba'zan qo'shni mintaqada siz o'z shahringizda nima uchun ko'p pul to'lashingiz kerakligini bepul o'rganishingiz mumkin. Agar o'g'il yoki qiz muvaffaqiyatli kelajak uchun uzoq mamlakatlarga borishga tayyor bo'lsa, ularni ushlab turmang: ertami-kechmi ular baribir ketishadi.

6. O'smiringizga qandaydir sohada o'zini sinab ko'rishiga imkon bering. Agar u o'qituvchi bo'lishni xohlasa, o'qituvchi bilan dars o'tkazishga rozi bo'lsin, agar u restoran biznesini orzu qilsa, unga McDonald'sga ishga kirishni maslahat bering.

7. Unga o'z qarorini qabul qilish imkoniyatini bering. O'smir o'tin sindirsin, qimmatli ko'nikmalar va yaxshi saboqlarni olsin, lekin keyin u sizni muvaffaqiyatsiz hayot uchun ayblamaydi. Faoliyat turini har doim o'zgartirish mumkin, yo'qolgan ishonchni qaytarish qiyinroq.

REFERENCES

1. Фарберман Б. Илғор педагогик технологиялар.-Т.: «Фан», 2000 й.
2. Йўлдошев Ж.Г., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари: - Т.: «Тарбиячи», 2004 й.
3. Толипова Ж.О. Педагогик технологиялар-дўстона муҳит яратиш омили. -Т.: ЮНИСЕФ, 2005 й.
4. Толипов У .1С, Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари (ўқув қўлланма).-Т.:«Фан» нашриёти,2006 й.
5. Мирзиёев Ш.М. “2017-2021-йилларда мактабгача таълим тизимини яна такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. Т.:-2016й. 2 декабр.
6. Н. Қаюмова. Мактабгача педагогика. Т.: ТДПУ 2017йил
7. Файзуллаева Н. Педагогик билимлар - ўқитувчи касбий маҳоратининг назарий асоси //Узлуксиз таълим ж. - Т.: 2006. 6-сон
8. Файзуллаева Д.М., Ганиева М.А., Неъматов И. Назарий ва амалий ўқув машғулотларда ўқитиш технологиялари тўплами / Мет.қўлл. Ўрта махсус, касб-хунар таълимида инновatsion таълим технологиялари сериясидан - Т.: ТДИУ, 2013. - 137 б.
9. Холиқов А. Педагогик маҳорат. -Т.: Дарслик. Иқтисод -молия, 2011.-420 б.
10. Хошимов К., Нишонова С. Педагогика тарихи.-Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2005.
11. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология): учебник для студентов вузов. - М.: Гардарики, 2007. - 349 с.
12. Ravshanbek, J. (2022). CREDIT-MODULE SYSTEM, ITS BASIC PRINCIPLES AND FEATURES. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(4), 304-309.
13. O'G'Li, J. R. M. (2022). METHODS OF ORGANIZING INDEPENDENT STUDY OF STUDENTS IN THE CREDIT-MODULE SYSTEM. *Ta'lim fidoyilari*, 25(5), 93-97.

MILLIY TARBIYA ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MA'NAVIY- AXLOQIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Absalimova Shoxsanam Muxammadaminovna

Qo'qon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy axloqiy tarbiyalash imkoniyatlari, afzalliklari, muammo va yechimlari xususida so'z yuritiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida integratsion yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash holatini o'rganish muhim vazifa sanaladi. Shu boisdan ushbu maqolada biz maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xorijiy mamlakatlar tajribasidagi integratsion yondashuvdan foydalanishning ahamiyati haqida so'z yuritdik.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, integratsiya, tarbiyachi, bolalar, ta'lim, ma'naviy-axloqiy tarbiya, tarbiya usullari, ijodiy barkamollikka erishish, intellektual, axloqiy tarbiya, estetik hislar, jismoniy rivojlantirish.

Аннотация: В статье рассматриваются возможности, преимущества, проблемы и решения духовно-нравственного воспитания дошкольников. Важной задачей в организации дошкольного образования является изучение состояния духовно-нравственного воспитания дошкольников на основе комплексного подхода. Поэтому в данной статье мы говорили о важности использования комплексного подхода к опыту зарубежных стран в духовно-нравственном воспитании дошкольников.

Ключевые слова: дошкольное образование, интеграция, воспитатель, дети, воспитание, духовно-нравственное воспитание, методы воспитания, достижение творческого совершенства, интеллектуальное, нравственное воспитание, эстетическое восприятие, физическое развитие.

Annotation: The article discusses the possibilities, advantages, problems and solutions of the spiritual and moral education of preschoolers. An important task in the organization of preschool education is to study the state of spiritual and moral education of preschoolers on the basis of an integrated approach. Therefore, in this article we talked about the importance of using an integrated approach to the experience of foreign countries in the spiritual and moral education of preschoolers.

Key words: preschool education, integration, educator, children, education, spiritual and moral education, methods of education, achievement of creative perfection, intellectual, moral education, aesthetic perception, physical development.

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog

kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim - tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori bilan tasdiqlangan «Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha 2017-2021 yillarga mo'ljallangan dastur»ning asosiy maqsadli vazifalari va yo'nalishlari qatorida ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish belgilangan. Qarorga ko'ra, maktabgacha ta'lim tizimini tanqidiy o'rganish va yanada takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish bo'yicha komissiya tashkil etilgan hamda uning asosiy vazifalari qatorida quyidagilar belgilangan: maktabgacha yoshdagi bolalarni uyg'un rivojlantirish sohasidagi ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda, sifatli maktabgacha ta'limni tashkil etishda davlat talablarini qayta ko'rib chiqish; mavjud amaliyot va ilg'or xorijiy tajribani o'rgangan holda, nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini litsenziyalashning soddalashtirilgan tartibini joriy etish, ularning tashkiliy-huquqiy shakllarini takomillashtirish bo'yicha takliflar tayyorlash.

Respublikamizda bugungi kunda maktabgacha ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga alohida e'tibor qaratilib, farzandlarimizning jahon andozalari darajasida zamonaviy bilim, kasb-hunarlarini egallashi, ma'nau-axloq, jismonan yetuk insonlar bo'lib ulg'ayishi, yosh avlod qalbida Vatanga sadoqat, fidoyilik tuyg'ularini yuksaltirish borasida O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida «Jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash» ustuvor vazifa etib belgilangan. Mana shu ustuvor vazifalarni amalga oshirishda mamlakatimizda maktabgacha ta'limni yanada rivojlantirish, uning samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlashga qaratilgan muhim me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilind. Ma'lumki, maktabgacha yoshdagi bolaning ongiga singdirilgan bilim va ma'naviy qadriyatlar uning kelgusidagi hayotini belgilab berishi sababli o'zaro va oiladagi munosabatlar, yaqin kishilarga g'amxo'rlik qilish, bolalar tarbiyasida milliy tarbiya usullari va zamonaviy pedagoglarning ilg'or yutuqlaridan samarali foydalanish, uyg'un rivojlangan bola shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganidek, «Insoniyat yaratgan bebaho madaniyat durdonalari eng avvalo har qaysi millatning folklor san'atida mujassam topgani hammamizga yaxshi ma'lum. ... Folklor san'ati, ta'bir joiz bo'lsa, bu – insoniyatning bolalik qo'shig'idir». Yosh maktabgacha ta'lim davri bolalariga beriladigan ma'naviyaxloqiy tarbiya bevosita M.Koshg'ariy, U.Kaykovus, A.N.Forobiy, alXorazmiy, Abu Ali Ibn Sino, A.Navoiy kabi sharq mutafakkirlarimizning nodir asarlarida keltirilgan alla, ertak, maqol, topishmoqlarga va xalq tilidan yozib olingan xalq og'zaki ijodi namunalari orqali singdiriladi. Maktabgacha ta'lim muassasasining «Ilk qadam» Davlat

o'quv dasturida belgilanganidek, o'quv-tarbiyaviy jarayonning maqsadi bolalarda umumiy asosiy kompetensiyalar va rivojlanish sohalari kompetensiyalarini shakllantirish uchun tegishli sharoitlar yaratishdan iborat. Mazkur hujjatda maktabgacha yoshdagi (6-7 yosh) bolaning umumiy muhim 4ta kompetensiyasi aks ettirilgan: kommunikativ kompetensiya – muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish; o'yin kompetensiyasi – bolaning o'yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko'nikmalardan ijodiy foydalanish, u o'quv-tarbiyaviy jarayon uchun asos hisoblanadi; ijtimoiy kompetensiya – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlari bilan muloqotda axloq qoidalari va me'yorlariga rioya qilgan holda o'zini tutish; bilish kompetensiyasi – atrof olamni ongli idrok qilish va olingan bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlardan o'quv va amaliy vazifalarni bajarish uchun foydalanish.

Bog'cha yoshidagi bolalar shaxsining shakllanishiga ko'ra, bu davrni uch bosqichga ajratish mumkin: - birinchi davr - bu 3-4 yosh oraligida bo'lib, bola emotsional jihatdan o'z-o'zini boshqarishning mustahkamlanishi bilan bog'liqdir; - ikkinchi davr - bu 4-5 yoshni tashkil qilib ahloqiy o'z-o'zini boshqarish; - uchinchi davr esa shaxsiy ishchanlik va tadbirkorlik xususiyatining shakllanishi bilan xarakterlanadi. Maktabgacha davrda ahloqiy tushunchalar borgan sari qat'iylasha boradi. Ahloqiy tushunchalar manbai sifatida, ularning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanayotgan kattalar, shuningdek, tengdoshlari ham bo'lishi mumkin. Ahloqiy tajribalar asosan muloqot, kuzatish, taqlid qilish jarayonida, shuningdek, kattalarning ayniqsa, onalarning maqtovi va tanqidlari ta'sirida o'tadi va mustahkamlanadi. Bola doimo baho, ayniqsa maqtov olishga harakat qiladi. Bu baho va maqtovlar bolaning muvaffaqiyatga erishishga 67 bo'lgan harakatlarining rivojlanishida, shuningdek, uning shaxsiy hayoti hamda uning kasb tanlashida ahamiyati juda kattadir.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni integral tarzda ma'naviy axloqiy tarbiyasini tashkil etish aniq maqsadga qaratilgan yaxlit pedagogik jarayon bo'lib, ushbu jarayonda quyidagi pedagogik vazifalar hal qilinadi: Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ma'naviy-axloqiy me'yorlar hamda axloqiy munosabatlar mohiyati va ularning ijtimoiy jamiyat hayotidagi ahamiyati to'g'risida ma'lumot beriladi.

2.Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda ma'naviy-axloqiy tushunchalarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish, ma'naviyaxloqiy ongini qaror toptirish.

3.Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda ijobiy mazmundagi ma'naviy-axloqiy sifatlar (vatanparvarlik, mehnatsevarlik, go'zallikni xis qilish, go'zallik yaratishga intilish, rostgo'ylik, ozodalik, orastalik, o'zaro do'stlik, axillik, shirinso'zlik, saxiylik, jasurlik va hokozolarni) qaror toptirish.

4.Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda ma'naviy-axloqiy mazmundagi xulq-atvor, xarakter va irodani shakllantirish.

5.Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda ma'naviy-axloqiy madaniyatni shakllantirish. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda maktabgacha ta'lim muasssalaridagi ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy muammolar, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni

integratsiyalashgan mashg'ulotlarda ma'naviyaxloqiy tarbiyalash tizimiga xizmat qiluvchi ijobiy omillar bilan birga undagi pedagogik muammolarni ham aniqlashga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda bog'cha yoshidagi davrining o'ziga xos xususiyati shundaki, bu davrda bolalarda xarakter hislatlarining namunalari shakllanib ahloqiy xarakterning asoslari vujudga keladi. Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich qismi hisoblanadi. U bolaning sog'lom va rivojlangan shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlab, o'qishga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otadi, tizimli o'qitishga tayyorlab boradi. Shunday ekan, bu tizim faoliyatini yanada kuchaytirish, maktabgacha ta'lim muassasalarida har tomonlama qulay shart-sharoitlar yaratish, ularga maktabgacha yoshdagi bolalarni keng jalb etish farzandlarimizning barkamol va yetuk shaxs bo'lib shakllanishida muhim o'rin tutadi.

REFERENCES

1. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari. - T.:2018 y.
2. G.I.XASANOVA "Ta'lim jarayonida dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari" Jizzax: 2020. 420 bet. 223- 225b
3. Xasanova, G. (2021). Oliy ta'lim muassasalari pedagoglarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishning mazmuni. *Academic Research in Educational Sciences*, 2(1), 778-782.
4. Norquziyeva, M. (2020). Bo'lajak o'qituvchilarning kasbga munosabatini o'zgartirish-kasbiy barqarorlikni ta'minlash garovi.
5. Ravshanbek, J. (2022). CREDIT-MODULE SYSTEM, ITS BASIC PRINCIPLES AND FEATURES. *Yosh Tadqiqotchi Jurnali*, 1(4), 304-309.
6. O'G'Li, J. R. M. (2022). METHODS OF ORGANIZING INDEPENDENT STUDY OF STUDENTS IN THE CREDIT-MODULE SYSTEM. *Ta'lim fidoyilari*, 25(5), 93-97.
7. Jorayev, N. S. (2021, July). QUALITY LEARNING PROCESS-AS A MECHANICAL SUM OF TEACHING AND LEARNING PROCESSES. In *Euro-Asia Conferences* (pp. 57-59).
8. Sadullayevich, J. N. (2021). Improving psychological technologies for the development of professional reflection in future teachers. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(1), 229-232.
9. Джураева, М. А. (2022, May). ПРИЁМЫ КОНТРОЛЯ УРОВНЯ ЗНАНИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE* (Vol. 1, No. 3, pp. 28-32).
10. Abdukakhhorovna, Z. M. (2022). Lexical Polysemy of the Russian Language. *Middle European Scientific Bulletin*, 22, 77-81.

МУРОТОВ Журабек Сафарович

Хусусий-ҳуқуқий фанлар

кафедраси катта ўқитувчиси

E-mail: jmsafarovich@gmail.com

КОРПОРАТИВ ФАОЛИЯТЛАРДА ФИРМА НОМЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

АННОТАЦИЯ

Мақолада корпоратив фаолиятларда фирма номларидан фойдаланишнинг ўзига хос жиҳатлари, фирма номлари ҳамда сўзли товар белгиларини рўйхатдан ўтказишдаги муаммолар. “Адаштириб юбориш даражасида ўхшаш” тушунчасига таъриф берилган. Шунингдек, юридик шахсларнинг фирма номлари айнан бир хил ёки адаштириб юбориш даражасида ўхшашлигини қандай қилиб тўғри аниқлаш мумкин деган саволларга жавоб берилган.

Калит сўзлар: фирма номи, айнан ўхшашлик, адаштириб юбориш даражасида бир хил, сўзли товар белгиси

Барчамизга маълумки Ўзбекистонда мустақиллик йилларида хусусий мулкдорларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини таъминлаётган мустаҳкам қонунчилик базаси яратилди ҳамда республикамизда тадбиркорлик фаолияти жадал ривожланыпти.

Айтиш жоизки, тадбиркорлик соҳасида мижозларни жалб қилиш мақсадида бугунги кунда катта моливий харажатлар талаб қилувчи турли реклама лойиҳалари амалга оширилмоқда қолаверса, товарлар, ишлар ва хизматларнинг сифат даражасини оширишга қаратилган курашлар жадал тус олмоқда.

Шу нуқтаи назардан, барқарор, даромадли ва ривожланаётган бизнесга эга бўлишни истаган ҳар бир тадбиркор учун рақобатчилар ичида фарқланиб туриш муҳим аҳамият касб этади.

Бир юридик шахсни бошқасидан фарқловчи инструментлардан бири жумладан фирма номларидир.

Ўзбекистон Республикасида ҳар йили жуда кўп янги ташкилотлар рўйхатга олинади. Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйишнинг автоматлаштирилган тизимида қайд этилган статистик маълумотларга кўра бугунги кунга қадар шахсан Давлат хизматлари марказига борган ҳолда рўйхатдан ўтган юридик шахслар сони **342 634 та**, онлайн режимда рўйхатдан ўтган юридик шахслар сони эса **58986 тани** ташкил этиб⁴⁵, истеъмолчиларнинг эътиборини амалда мавжуд бўлмаган фирма номларидан фойдаланиш ёрдамида жалб қилиняпти.

Юридик шахсларни индивидуаллаштириш воситаларига оид асосий қоидалар Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 65-боби 1 параграфида белгиланган.

Амалиётда кескин мунозарали масалалардан бири бу ўхшаш ва бир бирига яқин фирма номлари бўйича фирма номлари эгалари ўртасидаги юзага келаётган низолардир. Масалан қандалотчилик фаолияти билан шуғулланувчи бир фирма номи "CHAMPION" деб аталса, бошқа юридик шахс "СHEMPIOIL" деган фирма номига эга бўлиб, бир хил фаолият билан шуғулланади.

Амалда “Адаштириб юбориш даражасида бир хил” тушунчасини тўғри талқин қилишда муаммолар мавжуд. Шу билан бирга, юридик шахсларнинг фирма номлари айнан бир хил ёки адаштириб юбориш даражасида ўхшашлигини қандай қилиб тўғри аниқлаш мумкин деган савол туғилади?

Бундай турдаги низолар судларда жуда кенг тарқалган. Шу билан бирга "Адаштириб юбориш даражасида ўхшаш" тушунчаси асосан товар белгилари ва юридик шахс номини ҳуқуқий ҳимоя қилишда кенг қўлланилади. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексида ва қонуности ҳужжатларида мазкур тушунчага аниқ таъриф берилмаган.

Шундай бўлсада ушбу тушунчага қуйидагича таъриф бериш мумкин: Адаштириб юбориш даражасида ўхшаш деганда биз фирма номларини алоҳида фарқларига қарамадан уларни ўзаро ассоциация қилиш тушунилади. Мазкур масалада бир қатор суд амалиётлари бор улардан айримлари ҳақида фикр юритсак.

2015 йил 9 декабрда “SCTLubricants” МЧЖ даъво ариза билан судга Интеллектуал мулк агентлиги Апелляция кенгашининг 2014 йил 5 июндаги “СHEMPIOIL” товар белгисини рўйхатдан ўтказишни рад этиш тўғрисида чиқирган қарорини ҳақиқий эмас деб топишни сўраб мурожаат қилган.

⁴⁵ Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйишнинг автоматлаштирилган тизими - [www: fo.birdarcha.uz](http://www.fo.birdarcha.uz).

Мазкур масала бўйича суд даъвогарни даъво талабини қаноатлантирмади. Бунга сабаб шуки даъвогар “СHEMPIOIL” деб аталувчи товар белгисини рўйхатдан ўтказишни сўраб рўйхатдан ўтказувчи органга мурожаат қилган. Давлат экспертизаси натижасида рўйхатдан ўтказишда рад этилган чунки муқаддам “СHAMPION” сўзли товар белгиси рўйхатдан ўтказилган⁴⁶.

Юқоридагилардан кўришиб турибдики, товар белгисини рўйхатдан ўтказишда бу жиҳатларга этибор қаратиляпти бироқ фирма номларини рўйхатдан ўтказишда бундай ҳолатда фирма номи рўйхатдан ўтказилади. Бу эса келгусида тадбиркорлар ўртасида низолар вужудга келишига асос бўлиши мумкин.

Шу билан бирга амалда фирма номи сифатида рўйхатдан ўтказилса худди шу ном товар белгиси сифатида ҳам рўйхатдан ўтказилиши мумкин. Бунда рўйхатдан ўтказувчи органлар турли бўлиб, товар белгисини Адлия вазирлиги давлат рўйхатидан ўтказса, фирма номини эса, Давлат хизматлари маркази амалга оширади. Бундай ҳолатда аксарият тадбиркорлар бир хил номни товар белгиси сифатида рўйхатдан ўтказса, бошқа тадбиркорлар шу номни фирма номи сифатида рўйхатдан ўтказиши оқибатида эса ушбу икки тадбиркор ўртасида низо келиб чиқади сабаби, бу икки тизим яъни юридик шахсларни рўйхатдан ўтказиш амалга оширувчи автоматлаштирилган тизим ва товар белгиларини рўйхатдан ўтказувчи тизим интеграция қилинмаган.

Шундай қилиб, хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки суд амалиётини кўриб чиқаётганда, "айнан бир хил" тушунчасини тўғри талқин қилишда суд амалиёти турли эканлиги бу эса ўз навбатида ҳуқуқий доктринага зид эканлиги далолат беради. Бундан ташқари фирма номларини рўйхатдан ўтказишда фақатгина айнан ўхшашликка эътибор берилади яъни тизим айнан бир хил ном бўлса, ушбу номни қабул қилмайди лекин адаштириб юбориш даражасида бир хиллигига эътибор қаратилмаган. Бу эса келгусида тадбиркорлар ўртасида низо юзага келишига сабаб бўлиши мумкин.

⁴⁶ "Вестник Высшего хозяйственного суда Республики Узбекистан", 2016 г., N 5

**Maktab o'quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy
madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo'g'ini sifatida**

Namangan davlat universiteti o'qituvchisi

Satvoldiyev Faxriddin Akbarali o'g'li

satvoldiyevfakhriddin773@gmail.com

+998934194341

Annotatsiya. Mamlakatimiz fuqarolarini huquq va erkinliklarini ta'minlashga doir bir qator normative huquqiy hujjatlar qabul qilinib ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Fuqarolarimizning erkin va farovon yashashligini ta'minlashga hizmat qiluvchi ushbu islohotlarning keying bosqichi yuksak huquqiy madaniyatli shaxslarni tarbiyashdir. Buning uchun maktab dargohlarida huquqiy ta'lim va tarbiyani tashkil etishga uyg'un holda yondashib o'quvchilar huquqiy tafakkurini oshirish lozim.

Kalit so'zlar: huquq, ta'lim tarbiya, madaniyat, tafakkur, islohot, normative – huquqiy hujjat,

Fuqarolar erkinligi va farovonligini ta'minlashga hizmat qiluvchi demokratik jamiyat qurishni oldiga maqsad qilgan har qanday davlat ushbu ezgu niyyatga yuksak huquqiy madaniyatga ega bo'lgan fuqarolarni tarbiyalash kerakligini yaxshi biladi. Mamlakat fuqarolarining huquqiy madaniyatini shakllantirish ularning huquqiy ta'limi va tarbiyasiga bo'lgan e'tibor natijasida vujudga keladi. Huquqiy ta'lim va tarbiya orqali o'quvchilar huquqiy tafakkurini shakllantirishga erishish mumkin. Bu esa o'z – o'zidan huquqiy madaniyatni shakllantirishga hizmat qiladi. Avvalo huquqiy tafakkur va huquqiy madaniyat tushunchalariga to'xtalib o'tish lozim.

Huquqiy tafakkur tushunchasi ko'pgina huquqshunos olimlarni qiziqtirib kelgan va bu borada o'z fikr va mulohazalarini bildirishgan. Misol uchun Odilqoriyev X.T tahrir ostida chiqqan Davlat va huquq nazariyasi kitobida "Avvalo huquqiy tafakkur insonning atrofdagi huquqiy voqelik haqida yuridik kategoriyalar vositasida ijodiy fikrlash, faol aqliy tahlil yuritish qobilyatidir. Huquqiy tafakkur asosini haqqoniy yuridik bilim, jamiyatda huquqiy vositalar orqali hal qilinayotgan vazifalarni nazariy anglangan holda tushunish tashkil etadi. huquqiy tafakkur huquq haqida, jamiyatdagi hodisalar xususida nazariy tahlil asosida

mushohada yuritish, ular tub ma'no – mazmuniga yetishga yo'naltirilgan aqliy jarayondir⁴⁷. Bizga ma'lumki inson jamiyatning bir a'zosi sifatida shu jamiyatda belgilangan qonun qoidalarning ishtirokchisi hamdir. Yuqoridagi ta'rifdan kelib chiqadigan bo'lsak, huquqiy tafakkur insonni atrofida bo'layotgan voqea hodisalarga huquqiy baho berishi hisobladi. Bu voqea hodisalarda o'zi ishtirok etgan taqdirda ham u o'z hatti harakatlariga huquqiy jihatdan baho bera olish ko'nikmasiga ega bo'lishidir. Buning uchun esa insondan avvalo huquqiy bilim talab qilinadi. Huquqiy bilim huquqiy savodxonlik nafaqat huquqiy tafakkurning balki huquqiy madaniyatning ham dastlabki bosqichi hisoblanadi.

Ushbu sohada tadqiqotlar olib borgan Rossiya olimi T. V. Avakyan o'z tadqiqotlarida shunday degan: Huquqiy tafakkurni huquqiy ongdan ajratib bo'lmaydi, subyektiv bo'magan, irratsional boshlangich yo'q deb hisoblaydi va u doimo aqliy tajribalar bilan davom etadi. Intuitiv huquq – huquqiy ong va huquqiy tuyg'u birligining natijasidir.⁴⁸ Ushbu olim huquqiy tafakkurni huquqiy ongdan ajratib bo'lmasligini va ular birgalikda rivojlanishini ta'kidlab o'tgan. Huquqiy ong ham huquqiy madaniyatni yuksaltirishdagi muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Huquqiy ong huquqiy bilimlarga ega bo'lgandan keyin huquqning mazmun mohiyatini anglash va tasavvurga ega bo'lish ko'nikmasidir.

AQSHlik mashhur huquqshunos olim, professor Neil MacCormick o'zining "Huquqiy tafakkur va huquq nazariyasi" asarida: Huquqiy tafakkur jarayonlariga nisbatan past qiziqish, ehtimol, bu huquq nazariyasining kamroq muammoli tomoni bo'lganligi bilan izohlanishi mumkin. tarihiy nuqtai nazardan, masalan, huquqiy qarorlarni asoslash muammosi va kodifikatsiyalar bo'yicha munozaralar shunchalik jiddiyroq muammolar paydo bo'ganligi haqiqatdir. Nisbatan kam sonli faylasuflar o'z kuchlarini huquqiy tafakkur jarayonlariga bag'ishlaganliklari ajablanarli, chunki yurisprudensiyaga kiritilgan barcha hissalar huquqiy tafakkur haqidagi taxminlarni o'z ichiga olishi kerak⁴⁹." - deya huquqiy tafakkur tushunchasi olimlar tomonidan yetarli darajada o'rganilmaganli va buning bir qator

⁴⁷ Odilqoriyev.X.T Davlat va huquq nazariyasi. T. Adolat. 2018. –B.274

⁴⁸ Авакян, Т. В. Юридическое мышление в правоприменительном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Авакян Татьяна Владимировна. – Ростов н/Д, 2006. – 18 с.

⁴⁹ MacCormick, N. *Legal Reasoning and Legal Theory*, 229 (1978).

sabablarini keltirib o'tgan. Undan tashqari yuridik sohadagi olib borilgan izlanishlarning tub ma'nosi huquqiy tafakkurga borib taqalishi haqida o'z mulohazalarini bildirgan.

Huquqiy madaniyat tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak bu borada X. T. odilqoriyev o'zining Davlat va huquq nazariyasi kitobida quyidagicha ta'rif bergan: "Huquqiy madaniyat deyilganda, jamiyatning qonunchilik darajasi, mavjud qonunlardan aholining habardorlik darajasi, fuqarolarning, mansabdor shaxslarning huquq normalariga rioya qilishi va ularning bajarmagan shaxslarga nisbatan murosasiz bo'lishi tushuniladi. Huquqiy madaniyat shartli ravishda jamiyat va shaxs huquqiy madaniyatiga ajratiladi.⁵⁰" Huquqiy madaniyat fuqarolarning mamlakatda o'rnatilgan qonunlarni bilishi va unga rioya qilish darajasi hisoblanadi. Qonunlarni bilish huquqiy ta'lim orqali vujudga kelsa unga rioya qilish uchun unda huquqiy tarbiya orqali huquqiy tafakkuri shakllantiriladi. Uning natijasida esa huquqiy madaniyatga erishiladi. Huquqiy tafakkur bilan huquqiy madaniyat o'zaro aloqadorligi va bir birini taqozo etadi. Bu haqda taniqli rus olimi S. V. Kuklin o'z maqolasida: Huquqiy madaniyatning va huquqiy tafakkur bilan aloqasini huquqiy mentalitet orqali o'rnatish mumkin. Bunday yondashuv bilan huquqiy tafakkur ijtimoiy va huquqiy voqelikni o'zlashtirishning o'ziga xos yo'llarini belgilaydigan subyektlarning ma'lum bir doirasi huquqiy madaniyatining asosiy tizim tuzuvchi elementiga aylanadi. Aynan huquqiy tafakkur kasbiy huquqiy madaniyat va ilmiy jamoatchilik madaniyati negizida yotadi. U yoki bu jamiyatning huquqiy mentaliteti va huquqiy madaniyati huquqiy tafakkurni shakllantiradi va o'z navbatida u tomonidan qayta quriladi.⁵¹ – deya asoslab bergan. Huquqiy madaniyatni shakllantirishda huquqiy tafakkur aholining huquqni qabul qilish darajasidan kelib chiqishi ya'ni huquqiy mentalitet orqali amalga oshirilishiga urg'u bergan.

Fuqarolar huquqiy madaniyatini shakllantirishga e'tibor mustaqillikka erishganimizdan keyin kuchaygan. 1997-yil 29-avgustda „Jamiyatda huquqiy madaniyatni yukslatirish milliy dasturi⁵²“ qabul qilindi. Undan tashqari 1997-yil 25-iyunda "Huquqiy tarbiyani yaxshilash, aholini huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish, huquqshunos

⁵⁰ Odilqoriyev.X.T Davlat va huquq nazariyasi. T. Adolat. 2018. -B.286

⁵¹ С. В. Куклин. ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА И ПРАВОВОЕ МЫШЛЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ. Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». 2017. Т. 17, № 4, С. 80

⁵² Jamiyatda huquqiy madaniyatni yukslatirish milliy dasturi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarori, 29.08.1997. 466-1-sonli. <https://lex.uz/ru/docs/-249352>

kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik fikrini o'rganish ishini yaxshilash haqida⁵³ farmon e'lon qilingan va ushbu farmonni amalga oshirish doirasida bir qator ijobiy islohotlar olib borilgan. Huquqiy madaniyatni shakllantirishga doir eng so'ngi normative – huquqiy hujjatlardan biri bu – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"⁵⁴ farmonidir. Ushbu farmonda bugungi kundagi axoli huquqiy madaniyatini shakllantirishda duch kelinayotgan kamchiliklar va ularning ijobiy yechimiga doir takliflar va yo'l xaritasi ishlab chiqilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Odilqoriyev.X.T Davlat va huquq nazariyasi. T. Adolat. 2018. –B.274
2. Авакян, Т. В. Юридическое мышление в правоприменительном процессе : автореф. дис. ...канд. юрид. наук / Авакян Татьяна Владимировна. –Ростов н/Д, 2006. – 18 с.
3. С. В. Куклин. ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА И ПРАВОВОЕ МЫШЛЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ. Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». 2017. Т. 17, № 4, С. 80
4. MacCormick, N. *Legal Reasoning and Legal Theory*, 229 (1978).
5. Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarori, 29.08.1997. 466-1-sonli. <https://lex.uz/ru/docs/-249352>
6. Huquqiy tarbiyani yaxshilash, aholini huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish, huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik fikrini o'rganish ishini yaxshilash haqida. 25.06.1997.PF-1791-son. <https://lex.uz/ru/docs/226874>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi farmoni. PF-5618-son. 09.01.2019. <https://lex.uz/docs/-4149765>

⁵³ Huquqiy tarbiyani yaxshilash, aholini huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish, huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik fikrini o'rganish ishini yaxshilash haqida. 25.06.1997.PF-1791-son. <https://lex.uz/ru/docs/226874>

⁵⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"⁵⁴gi farmoni. PF-5618-son. 09.01.2019. <https://lex.uz/docs/-4149765>

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАШИНАЛАРИНИ ЭЛЕКТРЛАШТИРИЛИШИ

Zokhidov Iqboljon Zokirjonovich, Farg‘ona politexnika instituti.

Зоҳидов Иқболжон Зокиржонович, Ферганский политехнический институт.

ikbol86@yandex.ru

Annotasiya: Ushbu maqolada respublikamiz qishloq xo‘jaligida ichki yonuv dvigatelli traktorlardan keng foydalanilishi, ularning kamchiliklari, elektr tortuvchi kuchga ega bo‘lgan elektr traktorlarning afzalliklari va ularni amalga tadbiiq etish masalalari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: dizel traktorlar, elektr traktorlar, iqtisod, atmosferaga zararli moddalarni chiqishini oldini olish.

Аннотация: В данной статье рассказывается о широком применении тракторов с двигателями внутреннего сгорания в сельском хозяйстве республики, об их недостатках, о преимуществах электрических тракторов с электрической тягой и вопросы их внедрения.

Ключевые слова: дизельные тракторы, электрические тракторы, экономия, предотвращение выбросов вредных веществ в атмосферу.

Abstract: This article describes the widespread use of tractors with internal combustion engines in agriculture of the republic, their disadvantages, the advantages of electric tractors with electric traction and the issues of their implementation.

Keywords: diesel tractors, electric tractors, economy, prevention of emissions of harmful substances into the atmosphere.

Qishloq xo‘jaligi yerlariga ishlov berilishida mashina-mexanizmlardan foydalaniladi. Ushbu mashinalar ichki yonuv dvigateliga ega bo‘lib, yoqilg‘i turini sarflashi bilan birga atmosferaga o‘zidan turli zararli moddalarni chiqarishini bilamiz.

Bunday mashinalar yordamida bir necha yuzlab va hatto minglab gektar yerlarga ishlov beriladi. Agar yerning unumdor qismi uning ustki qatlamida ekanligi hamda ushbu mashinalarni vazni ber necha tonna ekanligini inobatga olsak, u holda bunday mashinalar yordamida qishloq xo‘jaligi yerlariga ishlov berish jarayonida yerning unumdor qatlamiga beixtiyoran zarar yetkazilishini tushunish qiyin bo‘lmaydi.

Har bir mamlakatda yangi bir texnologiyalarga o‘tilishining o‘z tarixi mavjud, hususan elektr dvigatelli traktorlarni qishloq xo‘jaligiga kirib kelishining ham o‘z tarixi mavjud.

Dastlab 1931-yildan boshlab (sobiq ittifoq davrida), yirik masshtabda qishloq xo‘jaligini elektrifikatsiyalash ishlari boshlangan. Shuningdek, mamlakatda neft

mahsulotlari tanqisligi kuzatila boshlangan. Bu esa o‘z navbatida, qishloq xo‘jaligining harakatlanuvchi mashina va mexanizmlarida elektr tortuvchi kuchga ega bo‘lgan dvigatellarni imkon qadar keng tadbiiq etilishiga katta turtki bo‘lgan [1].

Mashinalarni “elektrlashtirish” maqsadida ilmiy va tajribaviy ishlar asosan quyidagi uch usulda amalga oshirilgan:

-mashina va mexanizmlarni qo‘zg‘almas elektr lebyodka yordamida harakatga keltirish;

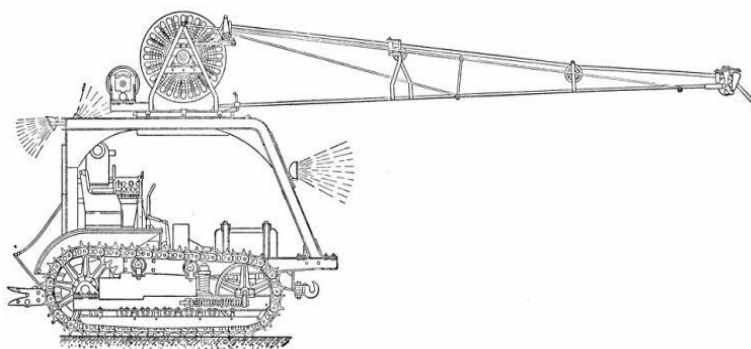
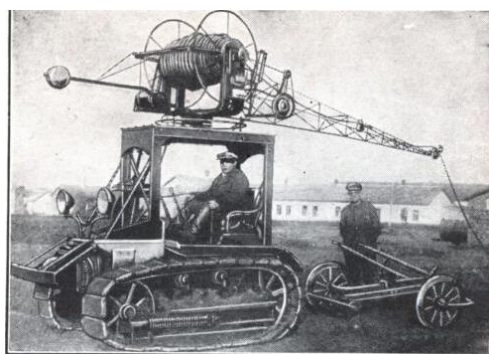
-elektr yuritmal o‘zi yurar qurilmalar;

-elektr yuritmal traktor.

Lekin o‘sha vaqtda elektronika va mikroprotsessorlar bugungi kun kabi rivojlanmaganligi sababli, yuqoridagi usulning faqatgina uchinchi bo‘yicha yaxshi natijalarga erishilgan.

Dastlab 1937-yilda Qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash va elektrlashtirish instituti (VIME) tomonidan VIME-2 rusumli gusenitsali elektr traktori taqdim etildi.

1-rasm. VIME-2 rusumli gusenitsali elektr traktori ko‘rinishi.

Ushbu elektr traktorni harakatga keltirish uchun u bilan birga dala yer maydoniga uch fazali pasaytiruvchi transformator podstansiyasi olib borilgan. Bu podstansiya mavjud elektr uzatish tarmoqlariga ulangan va undan traktorgacha uzunligi 700-800 metr bo‘lgan kabellar orqali elektr energiyasi yetkazib berilgan. Ushbu kabellar traktorning ustki qismida maxsus barabanga o‘ralgan holda bo‘lib, podstansiyadan kabelning uzunligiga teng masofagacha bo‘lgan yer maydoniga ishlov berish imkonini yaratgan.

Bir necha yillar davomida bunday elektr traktorlarni ekspluatatsiya qilinishi natijasida uning quyidagi afzalliklari mavjudligi aniqlangan:

-elektr dvigatelning “yengil” ishga tushirilishi, elektr dvigateliga texnik xizmat ko‘rsatishni soddaligi va uni ishonchli ishlashi;

-yoqilg‘ini olib kelish va uni sarflash harajatlarining mavjud emasligi.

Shu bilan birga o‘sha davrda quyidagi kamchiliklar aniqlangan:

-elektr traktor, u bilan birga foydalaniladigan transformator podstansiyalarining va kabellarning qimmatligi;

-kabel liniyasi bilan bevosita bog‘langanligi sababli, traktorni manyovr qilishni chegaralanganligi;

-elektr traktori haydovchisi ustida doimiy ravishda kuchlanishning bo'lishi uning hayotiga xavf tug'dirishi mumkinligi;

-vazni og'ir bo'lgan elektr traktorlarning yerning unumdor qismiga bergan bosimi.

2015-yildan boshlab Xarkov traktor zavodi tomonidan XT3-2511 Electro va XT3-3512 Edison rusumli yengil tipdagi elektr traktorlar ishlab chiqarilmoqda [2].

XT3-3512 Edison yangiroq model bo'lib, u 35 ot kuchi (quvvati 25,7 kVt) elektr dvigateli, sig'imi 42 kVt*soat bo'lgan litiy-ionli batareyasi bilan jihozlangan. Ish bajarish vaqtida undagi akkumulyator quvvati 4 soatgacha yetishi va tezligini 40 km/soatgacha chiqara olishi mumkin. U ikki tonnagacha yuk tirkamasini olib yurishi mumkin. Energiya sarfi bir soatda 0,72 kVt*soat/ot kuchi.

Oddiy XT3-3512 modeli esa, 4-taktli dizel dvigatel bilan jihozlangan bo'lib, u ham o'zining elektrlashtirilgan modeli kabi karakteristikaga egadir. Faqatgina yoqilg'i sarfi bir soatda 180 gram/ot kuchi ga teng.

Ushbu quvvati 35 ot kuchi bo'lgan traktorlarning 4 soat davomida ishlaganda sarflanadigan harajatlarni quyida solishtirib chiqamiz:

<i>N^o</i>	<i>Nomlanishi</i>	<i>XTZ-3512</i>	<i>XTZ-3512 Edison</i>
1	1 soatda yoqilg'i sarfi (1 litr dizel yoqilg'isi 820 gr)	35 ot kuchi*180 gr/ot kuchi=6300 gr=7,7 l	35 ot kuchi*0,72 kVt*soat/ot kuchi = 25,2 kVt*soat
2	4 soatda yoqilg'i sarfi (birlikda va so'mda)	7,7 l*4=30,4 l= 415627 so'm 52 tiyin ¹	25,2 kVt*soat*4=100,8 kVt*soat=45360 so'm ²
3	Farqi	370267,52 so'm yoki 415627,52/45360=9,2-marta	

Izoh: ¹-1 litr dizel yoqilg'isi 13494,4 so'm, ²-1 kVt*soat elektr energiyasi yuridik iste'molchi uchun 450 so'm.

Ushbu hisob-kitoblar berilgan jadvaldan ko'rinadiki, XT3-3512 Edison rusumli yengil tipdagi elektr traktorlarni harajati o'zining dizel analogiga nisbatan 9,2-marta kam ekan.

Bundan tashqari, elektr traktorlariga xizmat ko'rsatish ancha oson va arzon. Chunki, dizel dvigatelli traktorlarida ichki yonuv dvigateli svechasi, moy, filtr va boshqa o'nlab ehtiyot qismlar mavjud. O'z navbatida, ularni birida nosozlik vujudga keladigan bo'lsa, traktordan foydalanish chegaralanib qoladi [3].

Elektr traktorlarining yana bir afzalligi bu – u ishlayotgan vaqtda titrash (vibratsiya) va baland ovoz chiqarmasligidir.

Qishloq xo'jaligida kichik elektromexanik vositalarni joriy etilishi dolzarb bo'lib, bugungi kunda texnologik qurilmalarni rivojlanganligidan unumli foydalanilsa, yangi texnologiyalar yordamida yoqilg'i resurslarini tejash, atmosferaga zararli moddalarni chiqishini oldini olish, ekspluatatsiya harajatlarini kamaytirish, tuproqning zichlanish darajasini kamaytirishga erishish mumkin [4,5].

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. <http://t25-tractor.ru/news/perevod-selskohozyajstvennoj-tehniki-na-elektrotyagu-mif-vygoda-ili-dan-trendam.html?ysclid=19b5qft68o115282800>
2. <https://www.shkolazhizni.ru/computers/articles/102667/?ysclid=19b5rfmo8b368036584>
3. А. Н. Карташевич [и др.] «Устройство тракторов», учебник, 2-е изд., стереотипное. – Минск : РИПО, 2020.
4. Боқиев А.А., Нуралиева Н.А. “Перспективы перевода на электрический привод сельскохозяйственных тракторов в республике Узбекистан до 2035 года». Материалы Международной научно-практической конференции «Проблемы повышения эффективности использования электрической энергии в отраслях агропромышленного комплекса», Ташкент. 28 ноября 2018 г. 162-168 стр.
5. А.А.Boqiev, I.Z.Zoxidov. (2022). BOG'DORCHILIK VA ISSIQXONALARDA O'SIMLIKLARGA PURKAB ISHLOV BERUVCHI ELEKTR MEKANIK QURILMA. EURASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES, 2(11), 232–235. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7214043>

Процесс модификации жидкого стекла полимерами.**Н.С.Худойбердиев, М.Ф.Хайдарова**nasriddin_xudayberdiyev@mail.ru

Бухарский Инженерно-технологический институт. г.Бухара Қ.Муртазоев 15

Аннотация.

Статья относится к способам получения модифицированных высокомолекулярных жидких калиевых, натриевых, литиевых и калиево-литиевых стекол, используемых в качестве связующих для получения тонких покрытий на металле, пластике и других материалах, применяемых в различных областях техники, например в строительной, авиационной и космической технике, и, предпочтительно, для создания терморегулирующих покрытий космических аппаратов длительных сроков эксплуатации.

Ключевые слова: жидкое стекло, полимер, модификация, кремний, натрий, калий.

Жидкие стекла являются составным элементом многих известных композиций, применяемых при получении защитных покрытий на металле, дереве, пластике. Однако покрытия, получаемые на основе обычных жидких стекол, отличаются высокой хрупкостью, низкой адгезией к подложкам из различных материалов (до 5 баллов), низкой стойкостью к факторам космического пространства, низкой атмосферостойкостью, недолговечностью и склонностью к отшелушиванию от материала подложки.

Известно, что для расширения области применения жидких стекол и получения на их основе покрытий с улучшенными эксплуатационными характеристиками предлагаются жидкие стекла, модифицированные различными добавками, обладающие улучшенными характеристиками по сравнению с исходным жидким стеклом.

В качестве модификаторов жидкого стекла, например, известно применение кремнийсодержащих соединений. Так, в случае использования оксида кремния в качестве модификатора жидкого стекла процесс модификации проводят либо смешением жидкого калиевого или натриевого стекла с диоксидом кремния (RU 2017776, C09D 109/08, 1994), либо смешением жидкого натриевого стекла с тетраэтоксисиланом (RU 2007430, C09D 1/04, 1994). Процесс модифицирования жидкого стекла оксидом кремния проводят в известных способах при повышенной температуре, порядка 60-80°C, и при перемешивании.

В качестве модификаторов жидкого стекла (литиевого, натриевого, калиевого) применяются и другие кремнийсодержащие соединения, например силаны с общей формулой $R(CH_2)_nSiX_3$, где $X=CH_3, OCH_3, OC_2H_5, OC_3H_7, Cl$, R - насыщенный или циклический радикал (EP 2154111, C01B 37/00, 33/32, 2008).

Из достигнутого на настоящий момент уровня техники известны композиции различного применения, содержащие наряду с жидким стеклом и другие компоненты, в том числе и полимеры. Например, известна композиция, применяемая для получения краски, содержащая в качестве одного из компонентов модифицированное тетраэтоксисиланом жидкое стекло, а также содержащая акрилатные сополимеры,

входящие в состав в количестве 6-9 мас.%, играющие роль эмульгаторов (RU 2007430, C09D 1/04). Известна также другая композиция для получения грунтовок, содержащая наряду с жидким стеклом, модифицированным оксидом кремния, и бутадиеновые или бутадиен-стирольные сополимеры, входящие в состав в количестве, составляющем 40-80 мас.%, и играющие роль связующего компонента (RU 2017776, C09D 109/08, 1994). Вышеперечисленные композиции являются дисперсиями с очень ограниченным сроком хранения (менее 3-6 месяцев).

Наиболее близким по технической сущности новому способу является известный способ модифицирования натриевого жидкого стекла органическим полимером, в качестве которого предлагается полиакриламид (CN 101376503, C01B 33/32, 2009). Данный способ, выбранный в качестве прототипа нового способа, осуществляют смешиванием натриевого жидкого стекла с 0,2-0,4%-ным количеством полиакриламида и перемешиванием реакционной массы в течение 60 минут в магнитном поле при использовании трехфазного моторного статора силой в 50 герц и при напряжении на входе 50 ватт, с последующим выдерживанием реакционной массы в течение 12-24 часов. Модифицированное стекло, полученное данным способом, имеет компрессионную прочность, равную 0,15-2,10 Мра в течение 24 часов.

Основной недостаток известного способа заключается в том, что, во-первых, он не обеспечивает получение модифицированного жидкого стекла с высокими эксплуатационными свойствами. Как показали дополнительные исследования, покрытия, изготовленные из данного модифицированного стекла, не обладают высокой термоустойчивостью и устойчивостью в условиях жесткого электронного, протонного и ультрафиолетового облучения и не пригодны для получения терморегулирующих покрытий. Во-вторых, известный способ не экономичен, поскольку требует использования дорогостоящего оборудования и довольно больших энергетических затрат.

Для создания модифицированного жидкого стекла, отвечающего требованиям, предъявляемым к терморегулирующим покрытиям космических аппаратов длительных сроков эксплуатации, предлагается новый способ модифицирования жидкого стекла органическими полимерными соединениями, при этом модифицированию подвергают калиевое, или натриевое, или литиевое, или калиево-литиевое жидкое стекло с модулем не менее 2,8, а в качестве модификатора используют полимерные соединения, выбранные из группы водорастворимых или водонабухаемых производных бутадиен-стирольных, или стирол-акриловых, или ацетат-акриловых сополимеров или водорастворимых производных полиакриловых кислот, которые в количестве 0,1-10 мас.% по отношению к массе сухих веществ в жидком стекле добавляют к раствору жидкого стекла, имеющего температуру 20-80°C, и перемешивают со скоростью не более 100 оборотов в минуту в течение 5-10 минут, после чего выдерживают при комнатной температуре до полной гомогенизации композиции.

Для модифицирования используют натриевое жидкое стекло в интервале модулей от 2,8 до 3,8, или литиевое жидкое стекло в интервале модулей от 2,8 до 4,2,

или калиевое жидкое стекло, или калиево-литиевое жидкое стекло в интервале модулей от 2,8 до 5,2.

Новый способ существенно отличается от способа-прототипа как исходными компонентами (типом жидкого стекла и выбранным модификатором), так и условиями модифицирования жидкого стекла.

Как сказано выше, в способе-прототипе в качестве модификатора используется органическое полимерное соединение - полиакриламид, а в новом рассматриваемом способе в качестве модификатора используются растворимые или водонабухаемые производные бутадиев-стирольных, или стирол-акриловых, или ацетат-акриловых сополимеров или водорастворимых производных полиакриловых кислот. Применение именно этих полимеров обеспечивает получение гомогенных составов, жизнеспособных более 3 лет, а покрытия на их основе отличаются высокой адгезией к подложкам из металлов, специальных сплавов, стекла, полимерам и другим специальным материалам, применяемым в авиационной и космической технике, повышенной эластичностью и стойкостью к факторам космического пространства.

Качество получаемого модифицированного стекла также существенно зависит от количества вводимого модификатора, которое составляет 0,1-10 мас.% по отношению к массе сухих веществ в жидком стекле. В случае уменьшения его ниже допустимого количества сохраняются хрупкость и низкая адгезия к подложкам из различных материалов, что характерно для немодифицированного стекла, а в случае завышения количества модификатора выше допустимого количества происходит нежелательное гелеобразование композиции.

Литературы:

1. Ш.А.Хабибулин. Разработка составов и технологии получения модифицированного жидкостеклового вяжущего и композиционных материалов на его основе. Диссертация на соискание ученой степени кандидата технических наук. Томск-2015
2. В.А. Лотов, Ш.А. Хабибулин, Получение вяжущего на основе модифицированного жидкого стекла. Секция 4. Химия. Химические технологии.
3. Р.Айлер. Химия кремнезема. Растворимость, полимеризация, коллоидные и поверхностные свойства, биохимия. Ч 1. – М.: Мир, 1982.
4. Г.Д. Семченко. Золь-гель процесс в керамической технологии. – Харьков, 1997.
5. Н.Т.Усова, В.А. Кутугин, В.А. Лотов, О.Д. Лукашевич Композиционные материалы на основе высокожелезистого шлама водоподготовки // Известия Томского политехнического университета. – 2011. – №3. – С. 36–39.

Tibbiyot terminologiyasida polifunksionallik va polisemiya hodisalari

**Fozilova Nargiza Nishonboyevna Qarshi Davlat
1-ixtisoslashtirilgan umumiy o'rta ta'lim
maktabining o'zbek tili fani o'qituvchisi**

Bugungi kunda terminologiya sohasidagi keng tarqalgan sinonimiya tilshunoslar tomonidan terminologiya taraqqiyoti va shakllanishining ilk davrlariga xos hodisa sifatida baholanadi. Ayni shu holatni o'zbek tili tibbiyot terminologiyasida ham kuzatish mumkin. Hozirgi vaqtda tibbiyot terminologiyasiga baynalmilal terminlarning kirib kelishi ham terminologiyaning boyishiga hamda sinonim terminlarning ko'payishiga sabab bo'ldi.

Masalan: gipertoniya – qon bosimining ko'tarilishi kabi.

Shuni aytish lozimki, “sinonimik terminlar” bilan umumadabiy tildagi sinonimiya tushunchalari o'rtasida katta farq bor. Sinonimiya nutqning badiiy, publitsistik uslublari uchun juda qo'l keladi, yozma va og'zaki nutqni bir xil takrorlardan ozod qiladi.

Ma'lumki, birdan ortiq so'zning yozilishi jihatidan har xilligi, ma'no jihatdan esa o'zaro yaqinligi, bir xilligi yoki o'xshashligi ularning o'zaro sinonim bo'lishi uchun asosiy shart sifatida baholanadi.

So'zlarning ma'no munosabati orasidagi bir xillik, o'zaro yaqinlik va o'xshashligiga ko'ra sinonimlar ikki turga bo'linadi:

- 1) so'zlarning ma'no munosabati aynan bir xillikka asoslangan sinonimlar, ya'ni absolyut sinonimlar;
- 2) so'zlarning ma'no munosabati umuman bir xillikka asoslangan sinonimlar, ya'ni semantik sinonimlar. So'zlarning o'zaro ma'no yaqinligi va o'xshashligi kabi masalalar semantik sinonimlar ichida aniqlanadi ⁵⁵.

Tibbiyot terminologiyasida ham sinonimiya, dubletlar, variantdoshlik xilma xil obyektiv va subyektiv sabablar natijasida yuzaga keladi va shu jihatdan, tillarning terminologik tizimlarida sinonimiyani ham oqlash zarurati kelib chiqadi.

Bu fikr olimi B. Oruzbayeva tomonidan quyidagicha ta'kidlangan: “Iste'molda

bir ma'noli o'z va o'zlashma so'zlar mavjudligidan hosil bo'lgan terminologik sinonimiya ancha ko'proq uchraydi. Amalda dubletlardan to'la qutulish imkoniyati yo'q. Shunday ekan, terminologik sinonimiya milliy tillar uchun muqarrar holdir”⁵⁶. Terminologiyada sinonimiya hodisasi qanday? Sinonim terminlar qanday qilib yuzaga kelib qoladi? – degan savol o'z-o'zidan tug'ilishi tabiiy. Sinonim so'zlar bilan sinonim terminlar xarakter va

⁵⁵Миртожиев.М. Ўзбек тили семасиологияси. –Тошкент, 2007. –187 б.

⁵⁶Орузбаева Б.О. Қирғиз терминологияси. — Фр., 1964. –311 б.

tabiatiga ko‘ra ham, yuzaga kelishida ham farq qiladi. Sinonim so‘zlar uslubga ham, nutqqa ham xoslangan bo‘ladi. Bir tushuncha yozma nutqda bir xil ifodalansa, og‘zaki nutqda boshqacharoq ifoda etiladi. Terminologik sinonimlarda esa uslub hisobga olinmaydi. Ularning ma‘nosi tushuncha va obyektga to‘liq mos keladi. Shuning uchun ham ba‘zi terminshunoslar bunday sinonimlarni terminologik dubletlar deb ham yuritishadi.

Masalan: zanjirli reaksiya – zanjirli harakat;

Mazkur parallel terminlar tibbiyot terminologiyasida bir ma‘noda qo‘llanilib, sinonim terminning paydo bo‘lishiga qisman o‘xshasa-da, ba‘zi jihatlariga ko‘ra undan farq qiladi va ma‘noviy sinonimlarni yuzaga keltiradi.

Masalan: Zanjirli reaksiya – zanjirli harakat

Zanjirli reaksiya – ikki yoki bir necha moddalar o‘rtasida kechadigan va yangi moddalar hosil qiladigan o‘zaro kimyoviy ta‘sir;

zanjirli harakat – ikki yoki bir necha moddalar o‘rtasida kechadigan va yangi moddalar hosil qiladigan o‘zaro kimyoviy ta‘sirni umumlashtiruvchi harakat.

So‘zlarning, ya‘ni birdan ortiq so‘zning ma‘no munosabati aynan bir xillikka asoslangan sinonimlar tilshunoslikda absolyut sinonimlar deb ataladi⁵⁷. Ularni ayrim tilshunoslar dublet deb ataydilar⁵⁸. Ba‘zi ishlarda esa ma‘nolari ayni bir xil sinonimlar mavjudligini aytish bilan cheklanilgan: uni absolyut sinonim deb ham, dublet deb ham atalmagan⁵⁹. Tilshunos M. Mirtojiev ta‘kidlaganidek, absolyut sinonim va dublet terminlar bir xil ma‘noga ega. Bu terminlar ostida ifodalangan sinonimlar birdan ortiq so‘zning semantik tarkibi ayni bir xil bo‘lishini bildiradi⁶⁰. Ular absolyut sinonimlar hisoblanadi.

Hamma tilshunoslar tilda absolyut sinonimlar borligini birday qayd etishmaydi. Rus semasiologi D. N. Shmelev “Tilda absolyut sinonimlar bo‘lmaydi”⁶¹, – degan fikrni ilgari suradi.

⁵⁷Булаховский Л.А. Введение в языкознание. 4.1. – М.: Учпедгиз. 1954. –С.38.; Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. –М.: Изд. ЛИЯ. 1959. –С. 279.; Сабилов К.С. Лексикология // Современный татарский литературный язык. –М.: Наука. 1969. –С.60; Потоцкая Н.П. Стилистика современного французского языка. — М.: ВП. 1974. –С. 104.; Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология. Изд. Испр., допол. –М.: ВШ. 1983. –С.79.; Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. –М.; СЭ. 1966. –С. 407.; Бердимуратов Е. Ҳезирги заман карақалпақ тагиниг) лесикологиясы. – Некис: Қарақалпақ. 1968. – 98 б.; Белкин В.М. Арабская лексикология. –М.: Изд. МУ. 1975. –С. 158.

⁵⁸ Камолов Ф. Семасиология. –Т.: 1957.–Б. 130.; Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. –М.: Просвещение. 1972. –С. 56; Потоцкая Н.П. Стилистика современного французского языка. –М.: 1974.–С.108.

⁵⁹Мэммэдов Н. Ахундов А. Дилчилцэ кириш. – Бакы: Маариф. 1966. – 183 с.; Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. –Л.: Просвещение. 1973. – С.129; Stepanova M.D., Cornyseva T.T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. –М.: Hoehschule. 1975, –Р. 22.; Абдулаев Б.Т. Синонимлар // Муасир азарбайжан тили. 1-чилд. – Бакы; Елм. 1978.– 186 б.; Хэзерге башкорт теле / Яу. ред.З.Ф.Ураксин, К.Ф.Ишбаев. –Уфа: Китап. 1986. –Б.25.; Harro Gross. Einfihrong in die Germanistische Linguistik - Miinchen: Yudicium. 1998. –Р.112.; Philipp M. Semantik des Deutschen. –Berlin: Weidler. 1998. –Р. 60.; Volmert J. (Hrsg) Trundkurs Sprachwissenschaft // Eine Einfihrong in die Sprachwissenschaft fur Lehramtschadienginge. – Miinchen. 2000.–Р.164.

⁶⁰ Миртожиев М. Ўзбек тили сеиасиологияси. –Тошкент, 2007, –Б.187.

⁶¹Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка.–М.; 2003.– С.140.

Bir tushuncha ifodasining to'liq va qisqargan shakllarda qo'llanishi natijasida sinonim terminlar yuzaga kelishi mumkin. Mazkur holat bir komponentli terminlarga xos bo'lib, qo'llanishda qulaylik tug'dirish uchun ataylab ixcham ko'rinishga keltiriladi. Ammo har ikki holatda ham bir tushuncha ifodasi sifatida qo'llanaveradi.

Bunday absolyut sinonim terminlar, ya'ni leksik dubletlar zaruriyat tufayli, talabning taqozosi bilan yuzaga keladi.

Bir konsepsiyani nomlash uchun bir nechta maxsus leksik birliklardan foydalanish muammosi uzoq vaqt davomida ham terminologiya, ham lingvistikaning boshqa sohalari tomonidan o'rganilib kelinmoqda. Sinonimiya o'ziga xos lingvistik hodisa sifatida tilshunoslikda leksik semantikaning bo'limida o'rganiladi va semasiologiya doirasida sinonimlarning semantik tuzilishi nuqtayi nazaridan tadqiq etiladi.

Milliy (o'zbekcha) va baynalmilal tibbiyot terminlarining lug'aviy sinonimiyasini ham alohida olingan terminlar doirasida (anemiya-kamqonlika kabi), shuningdek, birikma terminlar (ularning tarkibiy qismi) doirasida ham kuzatish mumkin. Ba'zan baynalmilal terminlarni birikma terminlar tarzida tarjima qilish va ayni paytda ularni parallel qo'llash natijasida terminologik sinonimiyaning aralash turi ham kelib chiqqan. O'zbek tilining tibbiyot terminologiyasida baynalmilal terminlarning aynan, tarjimasiz qo'llanishi ba'zi o'rinlarda o'zini oqlasa-da, ona tilimizda aniq muqobillari bo'lgani va ular ayni tibbiyot bilan bog'liq tushunchalarni aniq ifodalagani holda baynalmilal terminlarni amaliyotga kiritish haqli e'tirozlarga sabab bo'ladi. Boy yozma adabiyotga ega bo'lgan tillarda baynalmilal terminlarning mavjud muqobillaridan va tilning ichki lug'aviy imkoniyatlaridan to'la foydalanish hamda tegishli terminlarni tarjima qilish eng to'g'ri yo'l ekanligi tegishli manbalarda ko'rsatib o'tilgan. Ko'pchilik baynalmilal terminlar terminologik talablarga aniqroq javob bera oladi. O'zlashma terminlarning afzalliklari terminshunoslikka bag'ishlangan qator ishlarda qayd etilgan. Rus tilshunosi L. Kutinaning bu haqdagi fikri ham e'tiborlidir: "Xorijiy til terminlari afzalligining eng oddiy dalili ularning baynalmilal xususiyatidir. Lekin boshqa bir dalil ham kam bo'lmas kerak: xorijiy til terminlarining muayyan til tizimlaridan alohida ajralib turishi, u bilan bog'lanmasligi, ikkinchi va qo'shimcha ma'nolarga bo'linish ehtimolining yo'qligi ham ularning afzalligini ko'rsatadi. Ona tilidagi so'z hali termin sifatida shakllanishi kerak, xorijiy, o'zlashma so'z esa tayyor termin hisoblanadi"⁶². Albatta, bu fikrga ham qo'shilmay bo'lmaydi. Biroq, baynalmilal terminlarning foydalanish ko'lami kengligini hisobga olib, o'zbek tilining etimologik jihatiga ko'ra, terminologiyani sistem tahlil asosida tartibga solish kerak, deb o'ylaymiz. O'z va o'zlashma qatlam terminlari ma'lum bir tushunchani anglatishda aniqlikni kasb etsa, har ikkisini ham muomalada bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Lekin, sinonimik qatorda aks etgan milliy termin ko'p komponentli, murakkab bo'lsa, anglatayotgan ma'noda chalkashliklarni yuzaga keltirsa, bunday holatda o'zlashma terminga asosiy ilmiy termin sifatida qaraladi. Ko'pgina terminshunos olimlar qayd

⁶²Термин в терминологических словарях (к антитезе: энциклопедическое-филологическое) // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. –Л.; Наука, 1976. –С. 19-30.

etganidek, sinonim terminlarning yuzaga kelishini terminologiyada ijobiy hodisa deb bo‘lmaydi. Unga terminologik mezonlar buzilishining natijasi deb qarash lozim bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Абдиев М. Соҳавий лексиканинг систем таҳлили муаммолари. –Тошкент: Халқ мероси, 2004. – 262 б.
2. Абдуазизов А.А. Тилшунослик назариясига кириш. – Тошкент: «ШАРҚ» НМАК, 2010. – Б.77.
3. Бегматов Э. А. Ҳозирги ўзбек тилининг лексик қатламлари. “Фан” нашриёти. – Т.: 1895. –Б. 132-133.
4. Искандарова Ш. Лексикани мазмуний майдон асосида ўрганиш майдони. Тошкент, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “Фан” нашриёти, 1998. –Б.27.
5. Мадалиев Б. Ҳозирги ўзбек тилида қўшма сўзлар. – Тошкент, 1966.
6. Мадвалиев А. Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2017. –Б.66.
7. Маматов Н. Ўзбек тилида қўшма сўзлар. –Тошкент, 1982. –233 б.
8. Мирзақулов Т. Ўзбек тили морфем парадигматикаси ва синтагматикаси масалалари. — ДДА. Тошкент, 1994, –Б.18.
9. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. –Тошкент: 2007, –187 б.
10. Қўчқортюев И. Сўз маъноси ва унинг валентлиги.–Тошкент, 1977.

Rahmonova Hojibuvi Rizojon qizi

**Buxoro davlat universiteti Pedagogika
institutining II- bosqich musiqa ta'limi
yo'nalishi magistranti.**

Musiqani yoshlar ongiga singdirishga zamonaviy texnologiyalarning o'rni va ahamiyati.

Annotatsiya: maqolada musiqaning yoshlar ongiga tasiri yoshlarga musiqa fanini o'rgatishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish va ularning samaradorligi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, texnologiya, audio, video, MP3, MP4, CD, smartfon, klassik.

Insonning ruhiy kamoloti haqida gapirar ekanmiz, albatta bu maqsadga musiqa san'atisiz erishib bo'lmaydi.

I.A.Karimov

O'zbekiston istiqbolga erishishi bilan milliy madaniyatga qiziqish kuchaydi, bugungi kunning asosiy vazifasi – milliy an'analar va umuminsoniy qadriyatlar o'rtasidagi uyg'unlikni kashf etish masalasi deb belgilandi. Bugun O'zbekiston musiqa madaniyati ham murakkab rivojlanish yo'lini bosib o'tmoqda. Bu yo'nalish yangilanish, qayta tug'ulish, dastlabki milliy asoslarga qaytish jarayoni yuz bermoqda. Bugungi yangi O'zbekistonning zamonaviy musiqasi va tarixiy musiqa san'ati o'rtasidagi aloqadorlik o'tmishdagi eng yaxshi yutuqlarni kelgusi avlodlarga yetkazish zarurati har doim hukumatimiz va san'at jamoatchiligi diqqat markazida bo'lib kelgan va shunday bo'lishi ham kerak.¹

Musiqa bu insonning eng nozik tuyg'ularining ifodasidir. Musiqa orqali insoniyat ongi rivojlanadi, kamolotga erishadi. Musiqa shaxsning komil inson bo'lish yo'lidagi taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi.

1. O'zbekiston musiqiy merosi Rossiya Fedaratsiyasi to'plamlarida. "Silk road media", "East star media" Toshkent 2020. 36-37- betlar.

Insonlar hatto ibtidoiy jamoa bo'lib yashagan davrlarda ham musiqaning ilk shakllari rivojlangan. Musiqa insonning axloqiy va estetik didini shakllantirishda, hissiy

tuyg'ularini rivojlantirishda, ijodiy qobiliyatlarini oshirish vositasi sifatida o'zni juda muhimdir. U insonning ma'naviy va jismoniy holatiga ta'sir qilish uchun ishlatiladigan kuchli vosita hisoblanadi. Uning inson ruhiyatiga ta'sirini juda qadim zamonlardayoq ma'lum bo'lgan va faylasuflar tomonidan etirof etilgan.

Yangilanayotgan yangi O'zbekistonda yoshlar tarbiyasiga ilm fanga bo'lgan e'tibor ya'nada ortib bormoqda. muhtaram prezidentimizning musiqa va san'atga berayotgan e'tiborlari bejizga emas. Yoshlarni musiqa orqali vatanga muhabbat, el-yurtiga sadoqatli qilib tarbiyalash, komil inson bo'lib yetishishlari, ularning ongida go'zal, sof insoniy tuyg'ularini shakllantirish, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, ruhida tarbiyalashda musiqaning o'zni beqiyosdir.

Shiddat bilan rivojlanib kelayotgan zamonaviy texnologiyalar asrida ham musiqaga bo'lgan ehtiyoj, qiziqish va shu bilan birga talab ortib bormoqda. Bugungi kunga kelib yoshlar musiqa deb eshitayotgan turli xil yot g'oyalar oqimi bilan to'lib toshgan g'arb musiqalaridan imkoni boricha yoshlarimizni uzoq tutishimiz kerak. Har turli jazavaga soluvchi usullarda yanrayotgan musiqalar yoshlarni ongini mutlaq egallab olmasligi uchun o'z milliy qadriyatlarimiz bilan sug'orilgan milliy kuy qo'shiqlarimizni ko'proq targ'ib qilishimiz kerak. Bunda milliy ruhdagi maqomlarimiz, xalq kuylari va ko'plab o'zbekona asarlarni yoshlar ongiga singdirishimiz kerak. Kelajak egalari bo'lgan yoshlarimiz nafaqat milliy kuy qo'shiqlarimiz balki jahon klassik kompozitorlari asarlaridan ham bahramand bo'lib borishlari ayni muddaodir. Bu to'g'risida I.A.Karimovning shunday mulohazalari bor "...Agar insonning qulog'i yengil-yelpi, tumtaroq, ohanglarga o'rganib qolsa, bora-bora uning badiiy didi, musiqa ma'daniyati pasayib ketishi, uning ma'naviy olamini sohta tushunchalar egallab olishi ham hech gap emas. Oxir-oqibatda bunday odam "shashmaqom" singari milliy merosimizning noyob durdonalarini ham, Motsart, Bethoven, Bax va Chaykovskiy kabi dunyo tan olgan buyuk kompozitorlarning asarlarini ham qabul qilishi qiyin bo'ladi."²

Demak milliy kuy qo'shiqlarimiz barobarida jahon klassik durdonalaridan ham bahramand bo'lib borishlari kerak. Hozirgi zamon yoshlariga musiqalarni nafaqat ijro orqali balki, zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda ularga musiqani

yetkazib berish, dars jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari bo'lmish audio(mp3) va video(mp4) yozuvlaridan foydalanish. Taqdimotlar orqali ta'lim jarayonini yanada sifatli, tinglayotganga qiziqarli qilib olib borish ko'zda tutilgan. Dars mobaynida innovatsion texnologiyalardan foydalanib o'quvchilar ongida musiqa olamiga bo'lgan qiziqishini ya'nada chuqurroq shakllantirib borish mumkin. Misol tariqasida jahon klassik kompozitorlari asarlarini o'quvchilar ruhiyatiga ta'sirini ularning tarbiyasidagi musiqaning o'rnini shakllantirishda dars jarayonida CD disklar, audio (mp3) va video(mp4) yozuvlari, barchamizning hamrohimizga aylangan smartfonlardan foydalanishimiz mumkin. Bu ham pedagogik jarayonda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning bir turi hisoblanadi. Jumladan maktab darsliklarida keltirilgan Jahon klassik musiqasining buyuk nomoyondalaridan biri bo'lgan Wolfgang Amadey Motsart hayoti, ijodi asarlarini o'rganishda axborot kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish, ular orqali o'quvchilarda kompozitor ijodiga bo'lgan qiziqishni yanada orttirish mumkin bo'ladi. Ayniqsa uning asarlarini tinglash orqali o'quvchilarning aqliy qobiliyatlarini yanada rivojlantirish mumkin ekanligi tadqiqotchilar tomonidan isbotlangan va hozirda bu usul keng ommaga tavsiya qilib kelinmoqda.

2. Karimov I. A . “ Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch” – Toshkent: “Ma`naviyat” 2008 143-bet.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa holda qilgan o`quvchi yoshlar ongida milliy musiqamiz bilan bir qatorda jahon klassik kompozitorlarining asarlarini ham o`rgatib borish. Ularni ma`naviy dunyosini boyitishga yordam beradi. Bunday dars jarayonlarini axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib olib borish darslarni yanada mazmunli va qiziqarli bo`lishini ta`minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Karimov I. A . “ Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch” – Toshkent “Ma`naviyat” 2008. 140-141-142- betlar.

2. O'zbekiston musiqiy merosi Rossiya Fedaratsiyasi to'plamlarida. "Silk road media", "East star media" Toshkent 2020. 36-37- betlar.
3. H. Rahmonova «Jaxon klassik kompozitorlari asarlarining bolalar tarbiyasidagi o'rni» nomli makola « Ta'lim fioiylari» onlayn jurnali 11-son 1- jild noyabr-2021 yil 1- qism. 18-20 betlar
4. Dustov, Sanokul. "THE LIFE AND CAREER OF JOHANN SEBASTIAN BACH." *World Bulletin of Social Sciences* 8 (2022): 55-56.
5. Mozart A., Hojibuvi R., Dustov S. THE IMPACT OF MUSIC ON THE HUMAN PSYCHE ON THE EXAMPLE OF MUSIC BY WOLFGANG //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T. 3. – №. 1. – C. 51-56.
6. Rahmonova, Hojibuvi Rizojon Qizi, and Sanoqul Dostov. "KLASSIK MUSIQANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI. ULARNING QISQACHA TAVSIFI VA ASOSIY VAKILLARIDAN IS BAX, VA MOTSART, L. VAN BETHOVEN HAQIDA." *Academic research in educational sciences* 3.3 (2022): 600-606
7. Mozart, Amadeus, Rahmonova Hojibuvi, and Sanokul Dustov. "THE IMPACT OF MUSIC ON THE HUMAN PSYCHE ON THE EXAMPLE OF MUSIC BY WOLFGANG." *Web of Scientist: International Scientific Research Journal* 3.1 (2022): 51-56.
- 8 Dustov S. et al. THE LIFE AND CAREER OF JOHANN SEBASTIAN BACH //World Bulletin of Social Sciences. – 2022. – T. 8. – C. 55-56.
9. Mozart, A., Hojibuvi, R., & Dustov, S. (2022). THE IMPACT OF MUSIC ON THE HUMAN PSYCHE ON THE EXAMPLE OF MUSIC BY WOLFGANG. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 51-56.
10. Musiqaning inson ongiga tasiri.
YJR To'Rayevich, RHR Qizi - Ta'lim fidoyilari, 2022 - cyberleninka.ru
11. The Polishing of Music in Central Asia for Centuries
YJ Turaevich - JournalNX - media.neliti.com

THE ROLE OF THE ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION IN THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL POLICY OF THE ENTERPRISE

Akhmedov Khojiakbar

Ph.D, associate professor at “Accounting” Tashkent state university of economics, Tashkent, Uzbekistan

Abstract. In this article, the role of the analysis of the financial condition in the development of the financial policy of the enterprise was considered. And also the economic situation of the enterprise, the transition to financial management based on the financial and economic condition, taking into account the setting of strategic goals for the enterprise, strategic tasks in the analysis of the development of the financial policy of the enterprise, the development of predictive models of the financial condition of the enterprise were considered.

Keywords: reform, investor, creditor, shareholder, financial analysis, enterprises, capital, market, financial policy, report, financial analysis of an enterprise.

The economic reform in Uzbekistan has led to new relations in the sphere of economic activity of enterprises. One of the main objectives of the reform is the transition to enterprise resource management based on an analysis of its financial and economic activities.

An analysis of the financial condition of a single economic entity, which makes it possible to identify shortcomings in the organization of finance, helps answer questions about stabilizing the financial and economic situation of the country as a whole.

The economic position of an enterprise in society is determined by its importance in relation to other economic systems (most often larger than the enterprise itself) - customers, the economy of a city, industry, state.

Financial analysis is especially important in this regard. Since it is in financial relations and, accordingly, in the financial condition of enterprises, all the features of the relationship between economic entities are manifested.

The relevance of the article lies in the fact that today the real conditions of the functioning of the enterprise necessitate an objective and comprehensive financial analysis of business operations, which allows you to determine the features of its activities, shortcomings in the work and the causes of their occurrence, and also, based on the results obtained, develop specific recommendations for optimization of the enterprise activity.

One of the tasks of the enterprise reform is the transition to financial management based on the financial and economic condition, taking into account the setting of strategic goals for the enterprise, adequate to market conditions, and finding ways to achieve them. The performance of any enterprise is of interest to both external market agents (primarily investors, creditors, shareholders, consumers and manufacturers) and internal ones (enterprise managers, employees of administrative and managerial structural units, employees of production units).

During the reform of the enterprise, the strategic tasks of developing the financial policy of the enterprise are:

- maximizing the profit of the enterprise;
- optimization of the company's capital structure and ensuring its financial stability;
- achieving transparency of the financial and economic state of enterprises for owners (participants, founders), investors, creditors;
- ensuring the investment attractiveness of the enterprise;
- creation of an effective enterprise management mechanism;
- use by the enterprise of market mechanisms for attracting financial resources.

As part of these tasks, it is recommended to perform the following activities in a number of areas in the field of financial management:

- conducting a market assessment of assets;
- carrying out debt restructuring on payments to the budget;
- development of a program of measures to eliminate wage arrears;
- development of measures to reduce non-monetary forms of payment;
- analysis of the company's position in the market and development of a strategy for the development of the enterprise;
- conducting an inventory of property and restructuring the property complex of the enterprise.

It should be noted that in the development of an effective financial management system, the main problem of combining the interests of the development of the enterprise, the availability of a sufficient level of funds to carry out this development and maintain the high solvency of the enterprise constantly arises.

The value of the analysis of the financial and economic condition is difficult to overestimate, since it is the basis on which the development of the financial policy of the enterprise is built. The analysis is based on quarterly and annual financial statements. A preliminary analysis is carried out before the preparation of accounting and financial statements, when it is still possible to change a number of balance sheet items, as well as to draw up an explanatory note to the annual report. On the basis of the data of the final financial and economic state, almost all directions of the financial policy of the enterprise are developed, and the effectiveness of management decisions depends on how well it is carried out. The quality of the financial analysis itself depends on the methodology used, the reliability of the financial statements, as well as on the competence of the person making the managerial decision in the field of financial policy.

When conducting an analysis, one should take into account various factors, such as the effectiveness of the planning methods used, the reliability of financial statements, the use of various accounting methods (accounting policies), the level of diversification of the activities of other enterprises, the static nature of the coefficients used.

The development of predictive models of the financial condition of an enterprise is necessary to develop a general financial strategy to provide the enterprise with financial resources, to assess its capabilities in the future. It should be based on the study of the real financial capabilities of the enterprise, internal and external factors and cover such issues as the optimization of fixed and working capital, equity and borrowed capital, profit distribution, investment and pricing policy. At the same time, the main attention is paid to identifying and mobilizing internal reserves to increase cash income, to minimize the cost

of products and services, to develop the right policy for distributing profits, and to effectively use the capital of an enterprise at all stages of its circulation.

References:

1. Sheremet A.D., Saifulin R.S. Methods of financial analysis. M.: Infra-M, 2002.
2. Kovalev V.V. Financial analysis: money management. Choice of investments. Reporting analysis. M.: Finance and statistics, 2003.
3. Savitskaya G.V. Analysis of the economic activity of the enterprise: 4th ed., Revised. and additional Minsk: "New knowledge", 2002.
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-analiza-finansovogo-sostoyaniya-v-razrabotke-finansovoy-politiki-predpriyatiya>

METHODS FOR FINANCIAL ANALYSIS OF ENTERPRISES

Akhmedov Khojiakbar

Ph.D, associate professor at “Accounting” Tashkent state university of economics,
Tashkent, Uzbekistan

The financial condition of an enterprise is the most important indicator of its successful operation and performance, which is an essential element in making managerial decisions by the heads of enterprises, as well as for contractors when making decisions on cooperation.

Financial analysis is intended to simplify the data contained in the financial statements published by companies and institutions in order to determine the current or future status of the company. It is also used to determine the best available investment opportunities that investors are looking for in a company. Financial analysis guides the decisions made by senior management regarding improvements to be made and influences the decisions of other parties that deal with the company, including suppliers and creditors.[1]

The set of financial analysis methods used by financial analysts varies depending on the purpose of the analysis. Appropriate tools exist to determine the extent to which each element contributes to the total amount of the current financial statement, as well as other tools to monitor the performance of current financial statements compared to previous years. There are special tools for detailed determination of coefficients that allow assessing the performance of the enterprise according to the necessary criteria.[2]

The methods of financial analysis in domestic and Iraqi practice include: horizontal analysis, vertical analysis and analysis of financial ratios.

Analysis of financial ratios consists of the following indicators [4]:

- solvency and liquidity;
- financial stability;
- turnover;
- profitability.

The financial leverage ratio is one of the indicators of financial analysis designed to assess the enterprise and determine the degree of dependence on financing through loans or debts. This coefficient consists of a set of the following indicators.

Profit ratios are one of the important ratios of financial analysis and reflect the extent to which a company uses its resources to make a profit. Profit ratios are important to investors and they contain the following ratios.

The concept of liquidity can be considered from different points of view. So, we can talk about the liquidity of the balance sheet of the enterprise, which is defined as the degree of coverage of the obligations of the enterprise by its assets, the period of transformation of which into cash corresponds to the maturity of the obligations. The liquidity of assets is the reciprocal of the liquidity of the balance sheet by the time the assets are converted into cash: the less time is required for this type of asset to acquire a monetary form, the higher its liquidity.[3]

Analysis of the liquidity of the balance sheet consists in comparing the funds of the asset, grouped by the degree of their liquidity and arranged in descending order of liquidity,

with the liabilities of the liability, grouped by their maturity and arranged in ascending order of terms.

In the case when one or more inequalities have a sign opposite to that fixed in the optimal variant, the liquidity of the balance differs from the absolute one. In this case, the most liquid funds and quickly realizable assets are compared with the most urgent liabilities and short-term liabilities, which allows you to find out the current liquidity, indicating the solvency or insolvency of the enterprise for the next period of time. Comparison of slow-moving assets with long-term and medium-term liabilities reflects prospective liquidity, which is a forecast of the company's solvency based on a comparison of future receipts and payments.[5]

Various liquidity indicators not only provide a versatile description of the stability of the financial condition of the enterprise, but also meet the interests of various external users of analytical information. For example, suppliers of an enterprise are interested in whether the enterprise will be able to pay them off in the near future, so they will pay attention primarily to the absolute liquidity ratio. And the bank lending to the enterprise, or the lender, will be more interested in the value of the critical liquidity ratio. The owners of the enterprise - shareholders, if we are talking about a joint-stock company - most often evaluate the financial stability of the enterprise for the long term, and therefore the current liquidity ratio is more important to them. Average monthly revenue is calculated based on gross revenue, including sales revenue for the reporting period (for payment), VAT, excises and other obligatory payments. It characterizes the volume of income of the organization for the period under review and determines the main financial resource of the organization, which is used to carry out economic activities, including to fulfill obligations to the fiscal system of the state, other organizations, and its employees.

References:

1. Maslov K.V. Indicators of tax security of the state in the mechanism of state management of tax relations // Bulletin of the Omsk University. Series: Law. -2019. - Vol. 16. - No. 4. - Pp. 66-76.
2. Tax security: a monograph for masters of universities studying in the are as of training «Economics», «Jurisprudence» / ed. O.A. Mironova. - M.: UNITY-DANA: Law and Law, 2019. - 463 p.
3. Negodina O.V. Threats to tax security of the Russian Federation in the system of economic security // St. Petersburg Scientific Bulletin. - 2021. - No. 2 (11). -P. 4.
4. The program «Digital Economy of the Russian Federation», approved by the order of the Government of the Russian Federation of July 28, 2017 No. 1632-r [Electronic resource]. - Access mode: <http://static.government.ru/media/files/9gFM4FHj4PsB79I5v7yLVuPgu4bvR7M0.pdf> (date of access: 24.01.2022).
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-finansovogo-analiza-predpriyatii>

Urganch State University
doctor of pedagogic sciences,
Prof. V.B. Salaeva Muhabbat Saburovna
Urganch State University
tutor of the faculty of philology
Akimova Nodira Rajabboevna

The importance of tutor in Higher Education.

Annotation. Educating young person who are in line with the requirements of the times, willful, thoughtful in all aspects, whose interests are loyal to the idea of creativity is one of the urgent tasks facing educational institutions today. The tutoring system is also aimed at these goals. It is an important form and means of systematic and effective implementation of the educational process in a higher educational institution.

Key words. Education, tutor, young generation, students, problem of youngers.

Аннотация. Воспитание молодежи, отвечающей требованиям времени, волевой, мыслящей во всех отношениях, чьи интересы верны идее творчества, является одной из актуальных задач, стоящих сегодня перед образовательными учреждениями. На эти цели направлена и система тьюторства. Это важная форма и средство планомерной и эффективной реализации образовательного процесса в высшем учебном заведении.

Ключевые слова. Воспитание, тьютор, молодое поколение, студенты, проблема студенты.

Annotatsiya. Zamon talabiga mos, irodali, har tomonlama tafakkurli, qiziqishi bunyodkorlik g'oyasiga sodiq yoshlarni tarbiyalash bugungi kunda ta'lim muassasalari oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Tyutorlik tizimi ham ana shu maqsadlarga qaratilgan. Bu oliy ta'lim muassasasida o'quv jarayonini tizimli va samarali amalga oshirishning muhim shakli va vositasidir.

Kalit so'zlar. Ta'lim, tarbiyachi, yosh avlod, talabalar, yoshlar muammosi

A person is not born spiritually and morally rich, therefore, spiritual and moral education occupies a leading place in the upbringing of the young generation. The task of higher education is not only to train specialists, but also to educate a mature and worthy generation in all respects, which will determine the present and future of our country. For this reason, the activity of tutors was launched in higher education at the initiative of our honorable president.

Educating young person who are in line with the requirements of the times, willful, thoughtful in all aspects, whose interests are loyal to the idea of creativity is one of the urgent tasks facing educational institutions today.

The tutoring system is also aimed at these goals. It is an important form and means of systematic and effective implementation of the educational process in a higher educational institution. A tutor is a pedagogue who helps students' personal development, worthy participation in competitions and Olympiads at the educational institution, republican and international level, as well as meaningful spending of their free time. and studies its shortcomings and deals with finding a comprehensive solution to them.

A student can have as little as just over 2 hours as their leisure time. This limits the activities of most students to studying, self-improvement, recreational activities, surfing the internet, making use of smartphones, and spending time with their family and friends. Students seldom indulge in exercises owing to the constrained hours and the availability of equipment. But they have to more fun activity in their leisure time. Totally we request for students hang out with friends in historical places. Such as Khiva, Samarqand and Bukhara. These places change their minds for their country.

- Traveling

This is often the highlight of a student's leisure hours though it's only possible during semester breaks. They go on vacation and experience foreign and new cultures. Most academic institutions sometimes have their scholars go on field trips.

- Sports

During their leisure hours, students also indulge in recreational sports activities. They take on the role of either a participant or a spectator. Sports such as soccer, basketball, football, and hockey are popular activities scholars indulge in during their leisure time.

In conclusion it depends on student character and feelings, we do not force them to do something, but we request them their choice more important for us.

Urganch State University
doctor of pedagogic sciences,
Prof. V.B. Salaeva Muhabbat Saburovna
Urganch State University
tutor of the faculty of philology
Akimova Nodira Rajabboevna

The role of tutoring in higher education and improving the student's academic success

Abstract. Tutoring is a part of the university teaching-learning process and is a basic strategy for improving the student's academic success and professional goals. This article reviews the process of implementing tutors action plans in Urganch State University. The training and functions of tutors, the recognition of the tutoring task and the tools available to tutors at in Urganch State University are described.

Keywords. Tutor, tutorial action plan, academic success, professional goals, lifelong learning.

Аннотация. Тьютор является частью процесса преподавания и обучения в университете и представляет собой базовую стратегию для улучшения академических успехов студента и достижения профессиональных целей. В данной статье рассматривается процесс реализации планов действий тьюторов в Ургенчском государственном университете. Описаны подготовка и функции тьюторов, признание тьюторской задачи и инструменты, доступные тьюторам в Ургенчском государственном университете.

Ключевые слова. Тьютор план действий по обучению, успехи в учебе, профессиональные цели, обучение на протяжении всей жизни.

Annotatsiya. Tyutorlik universitet o'qitish jarayonining bir qismi bo'lib, talabanning akademik muvaffaqiyati va kasbiy maqsadlarini oshirishning asosiy strategiyasidir. Ushbu maqolada Urganch davlat universitetida tyutorlar ish rejalarini amalga oshirish jarayoni ko'rib chiqiladi. Urganch davlat universitetida tyutorlarning tayyorgarligi va vazifalari, tyutorlar vazifasini tan olish va tyutorlar uchun mavjud vositalar tasvirlangan.

Kalit so'zlar. Tyutor, o'quv rejasi, akademik muvaffaqiyat, professional maqsadlar, umrbod ta'lim.

Tutors can be full-time lecturers who express an interest in becoming involved in tutoring. They have to have social and communication skills and have taught on the degree their tutees are studying. Tutors can also, master's degree or doctorate (peer mentoring) who have enough time and the appropriate social and communicative skills. These peer mentoring initiatives have become widely adopted across uzbek universities as a way of integrating students into the higher education system. Tutors are assigned jointly by the faculty or school, and the department.

- Facilitate the integration of students into university.
- Assist the students in their academic work.
- Help students solve problems related to academic and university life.
- Facilitate the student's personal and professional progress.
- Help the student in his/her transition to the professional world.
- Tutors must call students to at least three individual tutorial sessions and have documentary evidence of the tutoring. They must also take part in tutor training, in follow-up meetings and in evaluating mentoring.

If one considers the environment surrounding higher education and changes in the roles demanded of higher education, the following sorts of key words come up regarding education reform in developing countries:

- Diversification of higher education institutions
- Promotion of lifelong learning
- Expansion of higher education and rectifying of inequities among groups
- Distance education and regional education through the application of information and communication technology
- Evaluation of higher education institutions and improvement of quality
- Networking of higher education institutions
- Cooperation with industry

- Promotion of private education
 - Diversification of funding for higher education
 - Governance, university self-government, and academic freedom
- Touching upon these actual approaches to higher education reform, Improvement of Educational Activities, Strengthening of Research Function, Promotion of Contributions to Society, and Improvement of Management.

The central function of higher education is education. Through educational activities, human resources necessary for socio-economic development are turned out for society and, for individuals, opportunities in higher education that match individual needs and abilities are offered-the objectives of higher education institutions. Thus, the improvement of educational activities in higher education is important. As directions for improvement, first, by diversifying higher education institutions, broader access can be secured and diverse needs in higher education can be responded to. Second, the quality of higher education must also be improved. Third, planning for the expansion of higher education opportunities for women and other vulnerable groups must take place so that inequities in higher education can be rectified.

КАФОЛАТ СУҒУРТА КОМПАНИЯСИ АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Носиров Жасур Турсунпулотович

ТДИУ, “Молия ва бухгалтерия ҳисоби” факултети декан ўринбосари

Аннотация: Ушбу мақолада кафолат суғурта компанияси акциядорлик жамияти молиявий барқарорлик кўрсаткичларининг таҳлили қилинган. Шунингдек, Ўзбекистон суғурта бозорида фаолият юритаётган 40 дан ортиқ суғурта компанияларидан иккитаси халқаро рейтингга кирган ва шу компаниялар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: кафолат суғурта компанияси, молиявий барқарорлик кўрсаткичлари, Ўзбекистон суғурта бозори.

2021 йилнинг 1 январь ҳолатига компаниянинг ҳудудий тармоғига 228 бўлинма кириб, у 15 та филиаллар, 60 та бўлимлар ва 153 та суғурта марказларини ўз ичига олади. Компаниянинг 600 га яқин доимий ходимлар, 3400 дан ортиқ суғурта агентлари уз фаолиятини республикани барча минтакаларида амалга оширади.

Компания Республикага валюта олиб киришда суғурта бозорида энг юқори кўрсаткичларни қайд этмоқда, 2019 йил 9 ойи мобайнида 2,4 млн. АҚШ долларига тенг суғурта экспорти амалга оширилди (қайта суғурта орқали хорижий рисклар қабул қилинди). 2019 йил 1 октябрь ҳолатига компаниянинг устав капитали 35,3 млрд. сўмни ташкил этган, бўлиб жисмоний ва юридик шахслар билан 668,3 мингта суғурта шартномалари имзоланиб, 118,4 млрд. сўм суғурта мукофоти йиғилган, ушбу кўрсаткич ўтган йилга нисбатан 140,9 фоизга кўп. Суғурта мукофотлари тушумининг асосий қисми, яъни 76,4 % -90,5 млрд. сўм компаниянинг минтақавий филиаллари томонидан амалга оширилди. Компания томонидан тузилган суғурта шартномалари бўйича қабул қилинган суғурта мажбурияти ҳажми 67,5 трлн. сўмни ташкил этган.

Ҳисобот даврида 5732 суғурта ходисалари бўйича мижозларга 24 млрд. сўмдан ортиқ суғурта қопламалари амалга оширилди. Тўланган суғурта қопламаларининг асосий қисми мажбурий суғурта турларига тўғри келади. Компания кенг географик

жойлашувга эга бўлиб, бугунги кунда филиаллар тармоғи 227тани ташкил этмоқда, яъни 15 та филиал, 60 та бўлим ва 152 та суғурта марказлари мижозларга хизмат кўрсатмоқда. Бугунги кунда Ўзбекистон суғурта бозорида фаолият юритаётган 30 дан ортиқ суғурта компанияларидан иккитаси халқаро рейтингга эга бўлса, шундан биттаси - “Кафолат суғурта компанияси” АЖдир. Fitch Ratings халқаро нуфузли рейтинг агентлиги “Кафолат суғурта компанияси” АЖ рейтингини “BB-”, “Барқарор” истиқболлини жорий йилнинг октябрь ойида қайта тасдиқлади. “SAIPRO” ахборот-рейтинг агентлиги “Кафолат суғурта компанияси” АЖнинг “uzA++” (энг юқори молиявий кўрсаткич) рейтингини тасдиқлади. Рейтинглarning тасдиқланиши компания учун янги маҳаллий ва хорижий инвестицияларни жалб этиш, халқаро молия институтлари билан истиқболли ҳамкорлик алоқалари кўламини янада кенгайтиришга имкон яратади.

«Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамияти молиявий барқарорлик кўрсаткичларини таҳлил қилар эканмиз, 2017 йилда компаниянинг активлар ҳажми 107,9 млрд.сўмни ташкил этган бўлса ушбу кўрсаткич 2019 йилнинг якунига келиб салкам 166,0 млрд.сўмга етганлигини таъкидлаш мумкин. Компания томонидан кейинги йилларда инвестицион қўйилмалар ҳажмини ошиб бораётганлиги компаниянинг диверсификациялашув имкониятларини ошириш билан бир қаторда молиявий барқарорлигини таъминлашда алоҳида ўрин тутмоқда. Худди шунингдек, суғурта захиралари ҳажми 2017 йилда 58099,7 млн.сўмни ташкил этган бўлса, икки йил мобайнида 46000,0 млн.сўмдан ўсиш ҳисобига 2019 йилга келиб 104112,7 млн.сўмдан иборат бўлган. 2017 йилда жами инвестицион қўйилмаларнинг миқдори 43645,7 млн.сўмни ташкил этган бўлса, ушбу кўрсаткич 2019 йилнинг якунларига кўра деярли 2 баробарга ошган ҳолда 84031,3 млн.сўмга етган (1-расм).

Компания томонидан 2019 йилнинг 9 ойлигида суғурта шартномалари сонини 650,0 мингтага, йил якунлари бўйича 920 мингтага етказилди (ўсиш 110,2%), суғурта мукофотлари ҳажми эса ҳисобот йили мобайнида 118,0 млрд. сўмга етган бўлса, йил якунлари бўйича 157,5 млрд. сўмга оширилган (ўсиш 148,4%). Бундан ташқари, чет эл суғурталовчи ва қайта суғурталовчилари билан алоқаларни кенгайтириш ва қайта суғурта операциялари бўйича тушумлар ҳажмини 2019 йилнинг 9 ойлиги бўйича

да 1,5 млн. АҚШ долларга етказилган бўлса ушбу кўрсаткич, йил якунига келиб 2,0 млн. долларгача ошганлигини эътироф этиш мумкин (ўсиш ҳажми 2 баробар).

Суғурта компаниялари молиявий барқарорлик ҳолатига таъсир этувчи омилларни таҳлили жараёнида таъкидлаб ўтганимиздек, компания хусусий капиталининг миқдори, активларининг ҳажми ва инвестиция сиёсати кабилар барқарорлик ҳолатига таъсир этувчи билвосита омиллар ҳисоблансада, ушбу молиявий кўрсаткичларнинг ҳолати бевосита тўловга қобиллик ва ликвидлилик коэффициентларни меъёрларини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

1-расм. 2015-2019 йилларда «Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамияти суғурта захиралари, активлар ва инвестиция фаолияти ҳажмини ўзгариш динамикаси, (млн.сўмда)

Суғурта компаниялари ликвидлилик коэффициентларини таҳлил қилишда умумий ва жорий ликвидлилик, “хафлилик даражаси мавжуд” (критик) ликвидлилик, пул захиралари ликвидлиги, тезкор ва мутлоқ ликвидлилик сингари асосий кўрсаткичларига эътибор қаратиш лозим. «Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамиятининг баланс умумий ликвидлиги таҳлил қилинаётган йиллар мобайнида ўсиш ва камайиш тенденциясига эга бўлган бўлсада, асосий коэффициентнинг ҳолати белгиланган меъёрдан камлигича қолмоқда (1-жадвал).

Ушбу кўрсаткич суғурта компанияларининг тўловга қобиллигини нисбатан тўлиқ очиб берувчи кўрсаткичлардан бири бўлиб, компания томонидан қисқа муддатли мажбуриятларни бажариш учун жумладан, суғурта ходисаси рўй берган ҳолатларда ўз айланма маблағларини етарлилигини ифодалайди. Халқаро амалиёт бўйича белгиланган меъёр 1,0 дан катта бўлиши лозим. Мазкур минимал чегарани белгиланиши, суғурта компаниялари томонидан қисқа муддатли мажбуриятларни бажариш, суғурта тўловлари ва суғурта суммаларини суғурта захиралари миқдоридан тўлаш учун энг кам миқдорда керакли айланма капиталнинг ҳажмини белгилайди.

1-жадвал.

**«Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамияти ликвидлилик
коэффициентлари таҳлили**

№	Кўрсаткичлар	Белгиланган меъёр	2015 йил	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил
1.	Баланс умумий ликвидлиги	1,0 <	0,22	0,24	0,34	0,24	0,22
2.	Жорий ликвидлилик	1 дан 1,3 гача	0,21	0,23	0,33	0,23	0,21
3.	Критик ликвидлилик коэффициенти	2 ≤	0,26	0,25	0,52	0,34	0,31
4.	Пул захиралари ликвидлиги	1,0 <	0,13	0,09	0,11	0,09	0,04
5.	Тезкор ликвидлилик-1	1,0 <	4,25	4,22	3,92	4,82	6,97
6.	Тезкор ликвидлилик-2	1,0 <	3,01	2,62	1,87	3,13	4,33
7.	Мутлоқ ликвидлилик	0,5 – 1,0	0,15	0,093	0,101	0,13	0,11

Хорижий мамлакатларда суғурта бозори инфратузилмасини ривожлантириш, суғурта компаниялари молиявий барқарорлигини илмий ёндашувлар ва эконометрик инструментлар ёрдамида таъминлаш, компаниялар самарадорлигини тармоқ ва соҳа хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ошириш борасида кенг қамровли тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бугунги кунда суғурта компаниялари фаолият самарадорлигини мультипликатив коэффициентлар орқали баҳолаш, молиявий барқарорликнинг

микдорий даражасини аниқлаш, молиявий барқарорликни таъминлашнинг халқаро стандартлар ва механизм асосида такомиллаштиришга қаратилган тадқиқотларни амалга ошириш долзарб бўлиб қолмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Shennaev X.M., Matiyazova S.R. O‘zbekiston sug‘urta bozorida sug‘urta vositachilari faoliyatini takomillashtirish yo‘nalishlari//Monografiya. Toshkent: Iqtisodmoliya, 2019 y.

2. Ядгаров А.А. Агросаноат мажмуи корхоналари фаолиятини суғурталаш. Монография ТДИУ.: – Т: “Иқтисодиёт” нашриёти, 2020 -135 бет

3. Ҳақбердиев Б.Ў. Ўзбекистонда суғурта компанияларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш йўналишлари//Автореферат. ТМИ-Тошкент 2020 й.

4. Қўлдошев Қ.М. Ўзаро суғуртанинг пайдо бўлиши ва ривожланиши, Ўзбекистонда уни жорий этишнинг афзалликлари// “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2017 йил

5. Қўлдошев Қ.М. Ўзаро суғурталаш жамиятларини ташкил этиш ҳамда улар фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш (хорижий мамлакатлар мисолида)//“Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 2, апрель, 2019 йил

КАФОЛАТ СУГУРТА КОМПАНИЯСИ» АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИК ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

Носиров Жасур Турсунпулотович

ТДИУ, “Молия ва бухгалтерия ҳисоби” факултети декан ўринбосари

Аннотация: Ушбу мақолада кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамияти молиявий барқарорлик ҳолати қилинган. Шунингдек, Халқаро умум қабул қилинган стандартларга мувофиқ мазкур коэффициент 1 дан кичик бўлмаслиги ва 1 дан 1,3 гача оралиқда бўлиши лозим. Таъкидлаш лозимки, 2015-2019 йиллар мобайнида «Кафолат суғурта компанияси» АЖнинг жорий ликвидлилик коэффициенти таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: кафолат суғурта компанияси, молиявий барқарорлик кўрсаткичлари, Ўзбекистон суғурта бозори.

Жорий ликвидлилик коэффициенти суғурта компаниясининг асосий молиявий барқарорлик кўрсаткичларидан бири бўлиб, умумий ликвидлиликдан узоқ муддатли дебиторлик қарзларини чегириш орқали баланснинг жорий ликвидлигини ифодалайди. Мазкур коэффициент суғурта компаниясининг жорий ҳолатини баҳолаш имконини беради ҳамда бир ҳисобот йили мобайнида ўзининг қисқа муддатли мажбуриятларини жорий активлари ҳисобига бажара олиш имкониятини кўрсатади. Халқаро умум қабул қилинган стандартларга мувофиқ мазкур коэффициент 1 дан кичик бўлмаслиги ва 1 дан 1,3 гача оралиқда бўлиши лозим. Таъкидлаш лозимки, 2015-2019 йиллар мобайнида «Кафолат суғурта компанияси» АЖнинг жорий ликвидлилик коэффициенти бўйича белгиланган меъёрларнинг ярмига ҳам бормаганлиги салбий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади.

Ўз навбатида, аниқланган нисбатнинг 1 дан кам бўлиши, суғурта компанияси ўзининг қисқа муддатли мажбуриятларини бажариш бўйича етарлича маблағлар мавжуд эмас эканлигини кўрсатади ҳамда компаниянинг молиявий риск даражаси юқорилигини англатади. Жорий ликвидлилик коэффициентининг паст даражада бўлиши, янги суғурта хизматларини жорий этиш ва махсулотларини реализация

қилишдаги қийинчиликлар, юқори дебиторлик қарзларнинг мавжудлиги ва бошқа сабабларга кўра келиб чиқиши мумкин.

Халқаро амалиётда суғурта компанияларини молиявий барқарорлигини баҳолашда фойдаланиладиган муҳим кўрсаткичлар қаторига устав капитали рентабеллиги, умумий тўловга лаёқатлилиқни қоплаш коэффициентлари ва ўз маблағларини қарз маблағларига нисбати коэффициентларини киритиш мумкин. «Кафолат суғурта компанияси» АЖнинг 2015-2019 йиллар мобайнида устав капиталини рентабеллик коэффициенти мустаҳкамланиш тенденциясига эга бўлиб, ушбу кўрсаткич 2015 йилда 0,09 ни ташкил этган бўлса 2019 йилга келиб 0,1 коэффициентга ўсиш ҳисобига 0,19 дан иборат бўлган (1-расм).

Устав капиталининг рентабеллиги, суғурта компанияларини устав капиталидан фойдаланиш самарадорлигини тавсифловчи кўрсаткич бўлиб, ушбу кўрсаткич капиталдаги бир бирлик миқдорга (сўмга) қанча соф фойда тўғри келишини акс эттиради. Таъкидлаш лозимки ушбу коэффициентга аниқ бир меъёр белгиланмаган бўлсада, кўрсаткич қанча юқори бўлса, компания устав капиталига киритилган сармоядан шунчалик юқори самарага эришаётганлигини акс эттиради. Бундан ташқари ушбу кўрсаткич инвесторлар учун, мазкур компанияга сармояни киритиш орқали эришилган даромадини бошқа муқобил соҳага йўналтириб олиши мумкин бўлган даромад миқдорини таққослаш имконини беради.

1-расм. «Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамияти молиявий барқарорлик коэффициентлари таҳлили

Юқорида таъкидлаганимиздек, «Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамиятининг мазкур кўрсаткичи таҳлил қилинаётган даврда ўсиши, инвесторлар томонидан кутилаётган даромад миқдорини ошириш имконини бермоқда. Таҳлил қилинаётган давр мобайнида «Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамиятининг ўз маблағларини қарз маблағларига нисбати коэффициентлари ўсиш тенденциясига эга бўлган бўлсада, бунда энг юқори кўрсаткич 2017 йилга тўғри келаётганлигини кўриш мумкин. Умуман олганда, ушбу кўрсаткич молиявий барқарорликни ифодаловчи муҳим кўрсаткичлардан бири бўлиб компания ўз капиталининг миқдори қарз маблағлари миқдоридан қанчалик кўплигини кўрсатиб беради. Халқаро умум эътироф этилган меъёрларга мувофиқ ушбу кўрсаткич 1 дан юқори бўлиши тавсия этилади, чунки коэффициентнинг миқдори қанчалик юқори бўлса компания ўз мажбуриятларини мос равишда бажара олиш имкониятга эга эканлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Аведисян Наталья Николаевна Совершенствование инструментов оценки финансовой устойчивости страховой организации. Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Краснодар 2013 г.

2. Исламов Ш. Шахсий суғуртада инновацияларнинг замонавий ҳолати ва такомиллаштириш истиқболлари//Халқаро молия ва ҳисоб журнали, № 2020 й.
3. Рамазанова Д.И. Оценка финансовой устойчивости страховой компании//Вестник Дагестанского государственного технического университета. Технические науки. №1 (36), 2015
4. Имомов У. Инновацион иқтисодиёт шароитида банк суғуртаси ва уни ривожлантириш йўллари. Автореферат. – Т.: “Нумоюнбек-istiqlol mo‘jizasi” МЧЖ, 2020 й. – 52 бет.

TABIAT BILAN TANISHTIRISH METODIKASI FANIDA EKOLOGIK METODLARNING AHAMIYATI VA DOLZARBLIGI

Aziza Kobilova,

Shahrisabz davlat Pedagogika institute o`qituvchisi

Abstract: The formation of the principles of ecological culture is the formation of a conscious right attitude to the nature itself with all its diversity, to the people who surround it and create it.

Аннотация: Формирование принципов экологической культуры – это формирование осознанного правильного отношения к самой природе во всем ее многообразии, к людям, которые ее окружают и создают.

Annotatsiya: Ekologik madaniyat tamoyillarini shakllantirish tabiatning barcha xilma-xilligi bilan bevosita tabiatning o'ziga, uni o'rab turgan va yaratuvchi odamlarga ongli ravishda to'g'ri munosabatni shakllantirishdir.

Kundalik hayotda bolalarni tabiat bilan tanishtirish. Mashg'ulotlar va ekskursiyalardagi kuzatishlar kundalik hayotdagi mehnat bilan chambarchas bog'liq holda amalga oshiriladi. Pedagoglar bolalarni ekologik tarbiyalashda sayrlardan keng foydalanadilar. Ular bolalarga uzoq vaqt davomida sodir bo'ladigan bunday tabiat hodisalari haqida g'oyalarni to'plash imkonini beradi. O'qituvchilar bolalar bog'chasi hududida tabiatning fasllar bo'yicha kundalik o'zgarishlari

bilan tanishtiradilar, tabiiy materiallar - qum, gil, suv, muz va boshqalar bilan turli o'yinlar tashkil qiladilar. Bolalarda hissiy tajriba to'planadi, qiziquvchanlik, kuzatuvchanlik tarbiyalanadi. Bizning zamonaviy dunyomizda hayotning deyarli barcha spektrlari doimiy harakat mashinasi - taraqqiyot harakati bilan bog'liq. Biz qulaylik va iliqlikda yashashni xohlaymiz. Bu barcha taraqqiyot harakati ortida insoniyat dengiz va okeanlarda axlat, plastmassa (o'nlab yillar davomida parchalanib ketadigan) uyumlari suzib yurayotganini, butun dunyo bo'ylab quruqlikda har kuni ko'p kilometrlik chiqindi poligonlari o'sib borayotganini sezmaydi. shuningdek, asosan polietilen paketlar va plastik butilkalardan iborat. Butun Yer sayyorasi o'zining o'simlik va hayvonot dunyosining xilma-xilligi bilan har kuni insonning tabiatga bo'lgan bunday iste'molchi munosabatidan tugaydi.

O`tgan asrdayoq tabiatni asrab-avaylash bo`yicha chora-tadbirlar ko`rish zarur edi, o`zgarishlarni qaytarib bo`lmaydi va hozir farzandlarimiz ongida ekologik madaniyat asoslarini shakllantirish zarur. Shunday qilib, kelajakda ular hech bo`lmaganda Yer sayyorasi hozirgi holatini saqlab qolishadi. Bolalarda ekologik madaniyatni, tabiatdan foydalanish madaniyatini shakllantirish esa onalar, o`qituvchilar, o`qituvchilar va boshqalarning vazifasidir.

biroq ham

ota-

Maktabgacha yoshdagi (5-7 yosh) bolalarda kognitiv qiziqish faollashadi, bu yoshda ular shunchalik qiziquvchanki, ular juda ko`p savollar berishadi, ularni o`rab turgan hamma narsaga qiziqishadi. Agar usullar haqida gapiradigan bo`lsak, eng samarali usul bolalarni tirik burchakda yoki sayrda hayvonlarni tomosha qilishchalik mashg`ulot ularni hech narsa

hayratlantirmaydi. Bolalar bog`chasida ko`pincha gullar va o`simliklar ekiladi. Shunday qilib, ularni o`simliklarga hurmat bilan tarbiyalashda tabiatga sayohat mashg`ulotlarining ahamiyati katta. Tabiatni kuzatishni ob-havo taqvimini yordamida tashkil qilish osonroq. Maktabgacha yoshdagi bolalar atrof-muhit mavzusidagi rasmlarga alohida qiziqish bilan qarashadi, ular bilan syujet rasmlarini muhokama qilish qiziqroq. Bolalar tabiatdagi noto`g`ri xatti-harakatlarga juda keskin munosabatda bo`lishadi, rasmlarda aks etadilar, qahramonlarning harakatlarini qoralaydilar. Vizual usul

sifatida atrof-muhit mavzusidagi filmlar va multfilmlarni ko`rsatish ham yaxshi. Bundan tashqari, Internet va televizor bolalarga uyda ekologik bilim olish imkoniyatini beradi, otalar uchun bolaning yoshiga mos keladigan ta`lim kanalini topish kifoya.

Amaliy usul darsda, rejim momentlarida eksperiment va eksperiment shaklida qo`llaniladi. Shuning uchun, tabiat burchagidan tashqari, guruhda burchak tashkil etdik - tabiiy va chiqindi materiallar taqdim etilgan laboratoriya, suv, qum, tabiiy materiallar bilan

tajriba o`tkazish uchun barcha turdagi idishlar, konuslar yordamchi vozita. Eng muhimi,

bolalar suv bilan tajribalarni hayratda qoldiradilar, ularda darhol suvning ajoyib xususiyatlari haqida ko`plab savollar tug`iladi.

Yopiq o`simliklar burchagida kundalik parvarishlash (bo`shatish, sug`orish, barglarni tozalash) va saytdagi gul to`shaklari, daraxtlar va bog`dagi gullar uchun mavsumiy

parvarish, bularning barchasi maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan zavq bilan amalga oshiriladi.

Ekologik tarbiyaning og'zaki usullari - suhbatlar, hikoyalar va badiiy adabiyotlarni o'qishdir.

Mashg'ulotda kitoblar yoki rasmlardan illyustratsiyalar yordamida tabiatning ba'zi ob'ektlari haqida gapirish lozim. Tabiatni, ekologik zanjirning u yoki bu ob'ektini muhofaza qilishning ahamiyatiga e'tibor qaratish kerak. Tabiat burchagida tez-tez Qizil kitobdagi hayvonlar, qushlar, o'simliklar

ko'rgazmalarini tashkil qilish kerak. Bolalarga insonning tabiatga nisbatan salbiy ko'rinishlarini, tabiatdan noto'g'ri foydalanishning pragmatik variantlarini ko'rsatadigan ekologik ertaklarni o'qish -bolada tabiatga bo'lgan loqaydlikni rahimdillik bo'lishlikni tarbiyalaydi. Har doim bolalarning bunday hikoyalarga hissiy munosabatini kuzatish, ular bilan odamlarning noto'g'ri harakatlarini qoralash, ekologik ofat nima ekanligini va ko'pincha kim aybdor ekanligini tushuntirish lozim.

Xulosa o'rnida shuni aytmochimanki, ekologik tarbiyada eng muhimi o'qituvchining shaxsiy ishonchi, qiziqish uyg'otishi, bolalar va ularning ota-onalarida tabiatni sevish, asrash va himoya qilishga intilish hissini uyg'otishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: «O'zbekiston», 2017 yil.
2. Sh.M.Mirziyoev. Milliy taraqqiyot yulimizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. 31 - bet
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
4. Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yohud axloq. T.:O'qituvchi, 1992.
5. Azizxujayev N.N. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar (Reklama - rejalar). – Toshkent, 2002.
9. Asqarov M, Hayitboev M, Nishonov M, Pedagogika. Darslik.-T.:Talqin 2008.-289 bet.
10. Abduqaxxorov A, Pardaev A, Ishmuhammedov R. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar.-T.: Iste'dod, 2010.
11. Ishmuhammedov R.J. O'quvchilarni tarbiyalash va sog'lomlashtirish ishlarida pedagogik texnologiya (o'zbek va rus tillarida).- T., 2004. – 233 b.
12. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari.- T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2004, 2008 (qayta nashr). - 44 b.

MUNDARIJA

1	ZAMONAVIY INVESTITSIION KONCEPCIYALARNI LOYIHA BOShQARUVIDA GI AХAMIYATI Аллаберганов Сирожали Сахатович	4
2	TUPROQNING BIOLOGIK FAOLLIGIDA MIKROORGANIZMLAR ROLI Usmonov Saminjon Olimovich Usmonov Ilyosxon Yunusovich	7
3	LINGO-CULTURAL CHARACTERISTICS OF UZBEK AND ENGLISH PROVERBS Mumtozbegin Tukhtanova	11
4	Влияние кислотных центров при синтезе образцов адсорбента HCl с использованием серии модификаторов оксида алюминия различного происхождения 1Насуллаев Х.А., 2Абдурахманова И.С., 1Норкулова Д., 3Шомуродов Д.Д	14
5	СИНТЕЗ И ИССЛЕДОВАНИЕ КАТАЛИЗАТОРОВ ОБЕЗВРЕЖИВАНИЯ ГАЗОВЫХ ВЫБРОСОВ НА ОСНОВЕ ОТРАБОТАННЫХ АДСОРБЕНТОВ Гуломов Ш.Т.1., Абдурахманова И.1., Ялгашев Э.Я1., Шомуродов Д.Д1., Мирзаева Е.И.2	17
6	ОСНОВАПОЛОГАЮЩИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ ДИВЕРСИФИКАЦИИ Юсупова Раушан Едилбековна Мырзанов Б.Ж	24
7	МАНСУБЛИК ТУРЛАРИ ТАСНИФИ ВА УЛАРИНИНГ ЛИНГВИСТИК УСУСИЯТЛАРИ Атаджанова Нодирабегим Насимхўжа кизи	36
8	Узбекистонда давлат хизматлари курсатиш тизимидаги муаммолар Рафикова Гулноза Валижоновна	42
9	ҚЎШМА КОРХОНАЛАРДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ ҲАМДА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ Юсупов Асрор Махманазар ўғли	47
10	ҚЎШМА КОРХОНАЛАРДА ҲИСОБ СИЁСАТИНИ ТУЗИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ Юсупов Асрор Махманазар ўғли	51
11	КОРХОНАЛАРНИНГ ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТИДА СТРАТЕГИК МАРКЕТИНГ ИМКОНИАТЛАРИ Акрамов Бўрибек Фахриддин ўғли	56
12	КОРХОНАЛАРНИНГ ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТИДА СТРАТЕГИК МАРКЕТИНГ ИМКОНИАТЛАРИНИ ФАОЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ Акрамов Бўрибек Фахриддин ўғли	61
13	OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARI FAOLIYATINI BOSHQARISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI Umarov Sardorbek Anvarjon o'g'li	66
14	Oziq-ovqat sanoatida anjirni o'rni Umarov Sardorbek Anvarjon o'g'li	71
15	Zingiber officinale - dorivor zanjabil oilasining botanik tavsifi Xoshimov Sardorbek Nozimjon o'g'li	74
16	ADABIYOT FANLARINI O'QITISHDA METODLARNING PEDAGOGIC AHAMIYATI VA DOLZARBLIGI Zarifa Norqobilova Axatillayevna	79
17	OLIY TA'LIM TASHKILOTLARI TALABALARINING ILMIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH DIDAKTIK TAMOYILLARI Xolmatova Gulyora Obidovna	82
18	OLIY TA'LIM TALABALARINING ILMIY DUNYOQARASHINI MUVAFFAQIYATLI O'QISHINING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK OMILLARI Xolmatova Gulyora Obidovna	85
19	ZAMONAVIY ENERGIYA VA UNING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI. Atoev Abubakir Izzatillo o'g'li	87
20	Технологии производства активного оксида алюминия для осушки различных технологических газов	91

	1Абдурахманова И.С., 2Насуллаев Х.А., 2Гуломов Ш.Т., 3Хаджиев Р.Г., 4Шомуродов Д.Д	
21	Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalashda xalq pedagogikasining ta'siri Voxidova O'g'ilxon Sobirjonovna	95
22	ЎЗБЕК ВА РУС ТИЛЛАРИДА ҚАРҒИШЛАРНИНГ ЛЕКСИК ХУСУСИЯТЛАРИ Закирова Дилрабо Хайдаровна	99
23	KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA BADIY-ESTETIK TARBIYANING AYRIM XUSUSIYATLARI Voxidova O'g'ilxon Sobirjonovna	104
24	CLASSIFICATION OF TRAFFIC SIMULATION METHODS Kh. Nosirov A. Zokhidov	108
25	OLIY TA'LIMDA KREDIT-MODUL TIZIMIDAGI MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL ETISH XUSUSIYATLARI Sultonova Shahnoza Shuhratjon qizi	111
26	OLIY TA'LIMDA KREDIT-MODUL TIZIMIDAGI MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL ETISH XUSUSIYATLARI Sultonova Shahnoza Shuhratjon qizi	113
27	КОРХОНАЛАРНИНГ ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТИДА СТРАТЕГИК МАРКЕТИНГ ИМКОНИЯТЛАРИНИ ФАОЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ Акрамов Бўрибек Фахриддин ўғли	118
28	OZIQ-OVQAT SANIATI KORXONALARI FAOLIYATINI BOSHQARISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI Umarov Sardorbek Anvarjon o'g'li	123
29	Oziq-ovqat sanoatida anjirni o'rni Umarov Sardorbek Anvarjon o'g'li	128
30	O'ZBEKISTONDA ISLIM MOLIYASINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI Sadikova Shirin Mirvahidovna	131
31	SHIMOLIY BAQTRIYA BRONZA DAVRI MODDIY MADANIYAT TARIXINI O'RGANISH METODIKASI Odiljonova Parizod Shuxrat qizi	135
32	ISLIM MOLIYASINI O'ZBEKISTONDA TASHKILLASHTIRISH Sadikova Shirin Mirvahidovna	139
33	THE STUDY OF PHRASEOLOGY IN UZBEK LINGUISTICS Yangiboyeva Kamola Iskandar qizi	143
34	Thermal Energy Storage with Phase Change Material Tukhtaboev Mokhirjon Rakhimjonovich	145
35	Qarshi shahri mikrotoponimiyasining lisoniy taraqqiyoti va takomillashuvi Rahimqulova Lobar Hamro qizi	150
36	Thermal Energy Storage with Phase Change Material Tukhtaboev Mokhirjon Rakhimjonovich	158
37	BELT TENSION ANALYSIS AND KINEMATIC CALCULATION Mokhirjon Tukhtaboev Rakhimjonovich	166
38	“ Raqamli axborot texnologiyalari davrida didaktik ta'minot ” Ahmadaliyev Boburjon Abdurazakov Nosirbek	174
39	“ Masofaviy ta'lim texnologiyasining eng yuqori shakli virtual ta'lim makonidagi pedagogik jarayon” Ahmadaliyev Boburjon Abdurazakov Nosirbek	179
40	OMMAVIY TARTIBSIZLIKLARNING SODIR ETILISH EHTIMOLLARI HAMDA ULARNI BARTARAF ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Nodirbek Jalilov	183
41	PROFILAKTIKA INSPEKTORI TOMONIDAN QO'LLANADIGAN YAKKA TARTIBDAGI PROFILAKTIKANING USUL VA SHAKLLARI Raxmatova Ruxsora	189

	Jalilov Nodirbek Komil o'g'li	
42	PAHTA XOMASHYOSINI QURITISH BARABANINING SAMARALI TEXNOLOGIYASI Rajabov O.I., Yoqubov M. E	197
43	Замонавий олий таълим муассасаларида жисмоний маданият фанининг долзарб муаммолари Назаров Жавахирбек Шокиржон ўғли	200
44	BOLARDA IJO+DKORLIKNI SHAKLLANTIRISH - PROFESSIONAL PEDAGOGIK TAYYORGARLIKNING KOMPONENTI SIFATIDA (BILISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH ASOSIDA) G'afurova Nigora Ilxomovna	203
45	INDIVIDUAL XUSUSIYATLAR ASOSIDA O'SMIRLARNING KELAJAK KASBINI ANIQLASH G'afurova Nigora Ilxomovna	211
46	MILLIY TARBIYA ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MA'NAVIY-AXLOQIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI Absalimova Shoxsanam Muxammadaminovna	218
47	МУРОТОВ Журабек Сафарович КОРПОРАТИВ ФАОЛИЯТЛАРДА ФИРМА НОМЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	222
48	Мaktab o'quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo'g'ini sifatida Satvoldiyev Faxriddin Akbarali o'g'li	225
49	КИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАШИНАЛАРИНИ ЭЛЕКТРЛАШТИРИЛИШИ Zokhidov Iqboljon Zokirjonovich	229
50	Процесс модификации жидкого стекла полимерами. Н.С.Худойбердиев, М.Ф.Хайдарова	233
51	Tibbiyot terminologiyasida polifunksionallik va polisemiya hodisalari Fozilova Nargiza Nishonboyevna	236
52	Rahmonova Hojibuvi Rizojon qizi Musiqani yoshlar ongiga singdirishga zamonaviy texnologiyalarning o'rni va ahamiyati	240
53	THE ROLE OF THE ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION IN THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL POLICY OF THE ENTERPRISE Akhmedov Khojiakbar	244
54	METHODS FOR FINANCIAL ANALYSIS OF ENTERPRISES Akhmedov Khojiakbar	247
55	Salaeva Muhabbat Saburovna Akimova Nodira Rajabboevna The importance of tutor in Higher Education	249
56	Salaeva Muhabbat Saburovna Akimova Nodira Rajabboevna The role of tutoring in higher education and improving the student's academic success	252
57	КАФОЛАТ СУҒУРТА КОМПАНИЯСИ АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ ТАҲЛИЛИ Носиров Жасур Турсунпулотович	255
58	КАФОЛАТ СУҒУРТА КОМПАНИЯСИ» АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИК ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ Носиров Жасур Турсунпулотович	260
59	TABIAT BILAN TANISHTIRISH METODIKASI FANIDA EKOLOGIK METODLARNING AHAMIYATI VA DOLZARBLIGI Aziza Kobilova	264